

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**MÜBADELE SONRASI SAKARYA'YA YAPILAN GÖÇLER VE
BU GÖÇLERİN SERDİVAN'A ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Filiz TÜRÜT

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Cemile ŞAHİN

Karabük

MAYIS / 2019

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**MÜBADELE SONRASI SAKARYA'YA YAPILAN GÖÇLER VE
BU GÖÇLERİN SERDİVAN'A ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Filiz TÜRÜT

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Cemile ŞAHİN

Karabük
MAYIS / 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	5
DOĞRULUK BEYANI	6
ÖNSÖZ	7
ÖZ.....	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU	13
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	13
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	14
1.BÖLÜM	15
NÜFUS MÜBADELESİNİN TARİHSEL SÜRECİ VE MÜBADELE KARARININ UYGULANMASI	15
1.1. Kavramsal Olarak Göç, Mübadele ve Mübadilin Tanımı	15
1.2. Mübadele Fikrini Doğuran Tarihi Süreç.....	17
1.2.1. Türk- Yunan Nüfus Mübadelesini Gerektiren Şartlar	19
1.2.2. Mübadele Öncesi Türklere ve Müslümanlara Karşı Sürdürülen Baskı Siyaseti.....	22
1.3. Lozan Barış Konferansı'nda Nüfus Mübadelesi Fikrinin Ortaya Atılması	24
1.4. Lozan Barış Konferansı'nda Türk- Yunan Nüfus Mübadelesinin Görüşülmesi ve Mübadele ile İlgili Tartışmalar	26
1.5. Lozan Barış Antlaşması'nda Mübadele Meselesinin Karara Bağlanması .	28
1.5.1. Mübadele Kararının Alınmasında Basının Etkisi	29
1.6. Lozan Ahali Mübadelesi Sözleşmesi'nin Kapsamı	30
1.7. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Kuruluşu ve Faaliyetleri.....	32
1.7.1. Mübadele, İmar ve İskân Kanunu	35
1.7.2. Karma Komisyonun Kuruluşu ve Kapsamı.....	37
1.8. Mübadillerin Nakli İçin Yapılan Hazırlıklar ve Türkiye'ye Nakilleri.....	39

1.8.1. Mübadillerin İskânları Hakkındaki Hususlar	43
1.8.2. Mübadillerin İskân Yerlerinin Tespiti ve Bölgelere Dağılımları	44
1.8.3. Mübadillerin Belirlenen Bölgelere Yerleştirilmeleri.....	46
1.8.4. Terk Edilmiş(Emval-i Metruke) Malların Durumu.....	48
1.9. Mübadillerin İskânında Yaşanan Başlıca Sorunlar	49
1.10. Türk hükümeti ve Hilal-ı Ahmer (Kızılay) Cemiyeti Tarafından Mübadillere Yapılan Yardımlar	51
1.11. Mübadillerin Üretici Duruma Getirilme Çabaları	55
2.BÖLÜM	60
2. NÜFUS MÜBADELESİ VE SAKARYA	60
2.1. Adapazarı ve Sakarya Adının Menşei.....	60
2.2. Sakarya'nın Konumu, Yer Şekilleri ve Coğrafi Yapısı	62
2.3. Sakarya'nın Tarihi Dönemleri.....	64
2.3.1. İlkçağlarda Sakarya	64
2.3.2. Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Sakarya	65
2.3.3. Osmanlı Devleti Döneminde Sakarya	66
2.3.4. Osmanlı Devleti Döneminde İzmit'in Taksimatı	67
2.3.5. Milli Mücadele Döneminde Sakarya	69
2.4. Sakarya İlinin Nüfusu.....	73
2.5. Sakarya'nın İlçeleri.....	77
2.5.1. Adapazarı İlçesi	77
2.5.2. Akyazı İlçesi	78
2.5.3. Arifiye İlçesi	78
2.5.4. Erenler İlçesi	79
2.5.5. Ferizli İlçesi	79
2.5.6. Geyve İlçesi.....	80
2.5.7. Hendek İlçesi.....	80
2.5.8. Karapürçek İlçesi	81
2.5.9. Karasu İlçesi.....	81
2.5.10. Kaynarca İlçesi	82
2.5.11. Kocaali İlçesi	82
2.5.12 Pamukova İlçesi	83
2.5.13. Sapanca İlçesi.....	83
2.5.14. Serdivan İlçesi.....	83
2.5.15. Söğütlü İlçesi	84

2.5.16. Taraklı İlçesi	84
2.6. Sakarya'da Toplumsal ve Ekonomik Yapı	84
2.6.1. Sakarya'nın Toplumsal Yapısı.....	84
2.6.2. Sakarya'nın Ekonomik Yapısı	87
2.7. Mübadele Öncesinde Sakarya Bölgesindeki Demografik Yapı	89
2.8. Mübadele Öncesinde Sakarya'nın Genel Durumu	93
2.9. Mübadillerin Sakarya Bölgesine İskânının Başlanması.....	100
2.10. Mübadillerin Sakarya'ya Getirilmesi ve Yerleştirilmesi.....	106
2.10.1. Tasfiye Taleplerine Göre Adapazarı'na İskân Edilen Bazı Mübadiller.....	116
2.11. Sakarya Bölgesinde İskân Komisyonu Çalışmaları	128
2.12. Sakarya Bölgesinde Yaşayan Gayrimüslimlerin İskânı	136
2.13. Mübadillerin Geçici ve Kalıcı İskân Süreci.....	139
2.14. Mübadillerin İskânında Yaşanan Sorunlar	146
2.14.1. Sakarya Mübadillerinin Yaşadıkları Sorunlar.....	151
2.15. Mübadillere Yapılan Yardımlar	160
2.16. Mübadillerin Uyum Süreci ve Kültürel Katkıları.....	169
2.17. Sakarya'da Yaşayan Göçmen Unsurlar.....	179
2.17.1. İlin Göç Alma ve Dışarıya Göç Verme Durumu.....	184
2.18. Mübadillerin Üretici Konuma Getirilmeleri	185
2.19. Sakarya'da Kurulan Göçmen Dernekleri.....	191
2.20. Mübadillerin Sakarya'nın Sosyo- Ekonomik Hayatına Etkileri	193
3.BÖLÜM	196
3. MÜBADELENİN SERDİVAN'A ETKİLERİ	196
3.1. Serdivan'ın Adının Kökeni ve Serdivan'ın İlçe Oluşu	196
3.2. Serdivan'ın Konumu, Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Yerleri.....	198
3.3. Serdivan'ın Tarihi.....	199
3.3.1. Milli Mücadele Döneminde Serdivan	200
3.4. Mübadele Öncesi Serdivan'daki Demografik Yapı	202
3.4.1. Serdivan'ın Rum Nüfusu	205
3.5. Mübadillerin Serdivan'a Getirilmesi ve Yerleştirilmesi	207
3.6. Serdivan'ın Nüfus Gelişimi	216
3.7. Mübadil Kimliğinin Oluşması.....	217
3.8. Serdivan'a Yerleşmiş Olan Mübadil ile Yapılan Söyleşi.....	220
SONUÇ	226

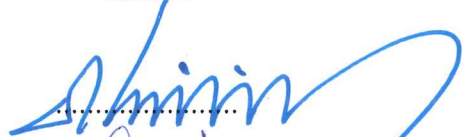
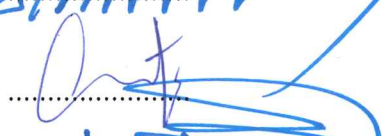

KAYNAKÇA	229
ÖZGEÇMİŞ	261

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Filiz TÜRÜT'e ait "Mübadele Sonrası Sakarya'ya Yapılan Göçler ve Bu Göçlerin Serdivan'a Etkisi" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Tarih Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	: Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU	
Danışman Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Cemile ŞAHİN	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Latif PINAR	
Üye	:
Üye	:

Tez Sınavı Tarihi:

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yaptığımı beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

28.06.2019

Filiz TÜRÜT

ÖNSÖZ

Mübadele meselesi daha önce pek çok çalışmaya konu olmuştur. Ancak Sakarya ve çevresine iskân edilen mübadele göçmenleri ile ilgili detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle çalışmamızda 1924-1930 yılları arasında Yunanistan'ın kazalarından gelen Müslüman Türklerin, Sakarya ve çevresine iskân edilmesi konu edilmiştir. Bu çalışma, Yunanistan ile Türkiye arasında yapılan “Mübadele Antlaşması” sonrasında Sakarya bölgesine yapılan mübadil göçlerini araştırmak ve Serdivan örneğinden yola çıkarak bu göçlerin bölgenin sosyo-kültürel yapısına etkilerini açıklayabilmek amacıyla ortaya koyulmuştur.

Üç bölümde ele almış olduğumuz bu çalışmanın birinci bölümünde, nüfus mübadelesi genel hatlarıyla ele alınarak sürecin tarihsel gelişimi genel bir çerçevede aktarılmıştır. Ayrıca bu bölümde Türkiye'ye gelen mübadiller için mübadele uygulamasının başlamasından önce yapılan hazırlıklar ve uygulama sürecinde meydana gelen sorunlar, bu sorunlara yönelik yapılan çözüm çabaları ve uygulama sonrası bu insanların üretici konuma getirilmesi adına yürütülen çalışmalara değinilmiştir. İkinci bölümde ise, birinci bölümde Türkiye geneli olarak ele alınan konular, Sakarya ili kapsamından ele alınmaya çalışılmış, bu süreçteki genel durum ve süreç sonrası değişen yapılar irdelenmiştir. Son bölüm olan üçüncü bölüm, uygulanan mübadelenin Sakarya'nın Serdivan ilçesine etkisi ve yapılan bu göçlerin ilçenin gelişimine nasıl katkıda bulunduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde ilçenin günümüzdeki halinin kurucuları olarak adlandırılan mübadiller ile ilgili söyleşi yapılarak bu süreç, bir tanığın şahitliğinde anlaşılmasına çalışılmıştır.

Çalışmamın hazırlanmasında değerli görüşlerinden ve tecrübelerinden yararlandığım, bana sabırla bu süreçte yol gösteren sayın tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Cemile ŞAHİN'e teşekkürlerimi arz ederim. Tezimin saha araştırması kapsamında yardımını aldığım, mübadele ve mübadiller hakkında sorduğum sorularına içtenlikle cevap veren Sayın Halit AYKUT'a minnettarım.

Ayrıca hayatımın her aşamasında yanımda olan, çalışmam boyunca bana çokça sevgi gösteren değerli aileme, amaçlarımı destekleyerek beni sürekli motive eden ve vazgeçmemem konusunda beni yüreklendiren dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZ

Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Mübadele Antlaşması ile Sakarya dâhil olmak üzere birçok şehre göçler yaşanmıştır. Zorunlu bir göç olan mübadele dâhilinde iki ülke bünyelerinde yaşayan nüfuslarını değiştirmiştir. Rum kökenli insanları bünyesinde barındıran Sakarya'da bu zorunlu göçten etkilenmiştir. Gerek konumu gerekse coğrafi özellikleri nedeniyle göç için tercih edilen bir şehir olan Sakarya, mübadillerin yerleştirilmesi için de seçilen yerlerden biri olmuştur. Türkiye genelinde olduğu gibi Sakarya ve çevresine de yerleştirilmiş olan mübadillerin sayısı oldukça fazladır. Bölgeye iskân edilmiş mübadillerin, kentin etnik yapısına olumlu katkıları olmuştur. Yaşanılan bu zorunlu göç süreci ülke genelinin ve Sakarya'nın sadece demografik yapısını değil, ekonomik, toplumsal ve etnik yapısını da etkilemiştir.

Çalışmada nüfus değişimi sırasında yaşanan göçler kapsamında gelen mübadillerin Sakarya iline katmış olduğu unsurlar araştırılarak, bu göçlerin gerek mübadiller gerekse yerleştirilen şehrin yapısının nasıl etkilendiği üzerinde durulmuştur. Bu çalışmanın evrenini, Türkiye ve Sakarya'da yaşanan mübadele göçleri oluştururken, çalışmanın örneklemini ise mübadillerin yerleştirildiği Serdivan ilçesi kapsamaktadır. Bu çalışmadaki veriler, mevcut örneklemler ve elde edilen bulguların birleşmesiyle oluşturulmuştur.

Bu araştırmada amaçlanan, Sakarya'nın tarihinde yaşanan bu yoğun göç olayının şehirde oluşturmuş olduğu değişimleri incelemek ve irdelemektir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ise yaşanan bu sürecin Sakarya ilinin gelişmesi açısından önem arz ettiği ve farklı etnik unsurlara sahip olmasının şehre katmış olduğu kültürel zenginliklerin olumlu etkileridir.

Anahtar Kelimeler: Mübadele; Göç; Sakarya; Mübadil; Serdivan, Türkiye, Yunanistan.

ABSTRACT

Upon the Population Exchange Agreement signed by Turkey and Greece, there have been migration movements to many cities, especially to Sakarya Province. Within the scope of population exchange that is a mandatory migration, the two countries have exchanged the populations living in these countries. Sakarya, which has been hosting citizens having Rum origins, has been significantly influenced by this mandatory migration. Being a city preferred for both its location and geographic character, Sakarya was one of the locations chosen for locating the exchanged people. As in entire Turkey, the number of exchanged people located to and around Sakarya is very high. The exchanged people, who have been settled to this region, had significant positive contributions to the ethnic structure of the city. This mandatory migration process affected not only the demographic structure of the entire country and Sakarya, but also the economic, social, and ethnic structure.

In this study, the contributions of the people exchanged within the scope of population exchange to Sakarya province were analyzed, and it was focused on how did these migrations influence the structure of the city, in which they settled, and the exchanged people. The universe of the present study consisted of the exchange migrations experienced in Turkey and Sakarya, whereas the sample was constituted from the Serdivan district, where the exchanged people have been settled. The data in this study were obtained by combining the actual samples and the results achieved.

In this study, it was aimed to examine and discuss the changes caused by this intense migration in the history of Sakarya province. The results obtained at the end of the study suggested that this process that has been experienced was of importance for the development of Sakarya province, and that the involvement of different ethnic components provided the city with cultural richness.

Keywords: Population Exchange; Migration; Sakarya; Exchanged; Serdivan, Turkey, Greece.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Mübadele Sonrası Sakarya'ya Yapılan Göçler ve Bu Göçlerin Serdivan'a Etkisi
Tezin Yazarı	Filiz TÜRÜT
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Cemile ŞAHİN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	28.06.2019
Tezin Alanı	Tarih Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ SBE
Tezin Sayfa Sayısı	261
Anahtar Kelimeler	Mübadele, Göçmen, Sakarya, Göç, Serdivan, Türkiye, Yunanistan

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Migrations to the Sakarya Region After the Period of Exchange Aggrement and Effects of These Mobilites to the Serdivan District
Author of the Thesis	Filiz TÜRÜT
Advisor of the Thesis	Dr. Öğr. Üyesi Cemile ŞAHİN
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	28.06.2019
Field of the Thesis	History
Place of the Thesis	KBÜ SBE
Total Page Number	261
Keywords	Exchange, Migrant, Sakarya, Migration, Serdivan, Turkey, Greece

KISALTMALAR

BCA	:Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
C.	:Cevdet.
C.	:Cilt.
Çev.	:Çeviren.
ÇTTAD	:Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi.
Der.	:Derleyen.
Dr.	:Doktor.
Haz.	:Hazırlayan.
KA	:Kızılay Arşivi.
Km	:Kilometre.
KARAM	:Karadeniz Araştırmaları Dergisi.
M.Ö	:Milattan Önce.
M.S.	:Milattan Sonra.
ML.	:Maliye Nezareti.
NFS. D.	:Nüfus Defterleri.
Prof.	:Profesör.
sy.	:Sayı.
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TSA	:Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi.
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu.
VRD. TMT.	:Temettuat Defterleri.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu alıőmada Yunanistan'la yapılmış olan nüfus değişimi neticesinde Sakarya'ya iskân edilmiş ve bu Şehre sosyo-kültürel olarak katkıda bulunmuş olan mübadiller konu edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu alıőma ile Sakarya ilinde yaşayan mübadillerin varlığının bilinmesi ve yıllar öncesinde bu süreçte yaşanmış olan olayların günümüzdeki Sakarya'nın sosyal hayatına, ekonomisine, kültürüne ve değerlerine katmış olduklarını aktarmak için yazılmıőtir. Sakarya iline yerleşmiş olan mübadillerin kültürel, sosyal ve kimliksel olarak nasıl bir değişim yaőadıklarına dair bulgular bulunması hedeflenmiőtir.

Ayrıca bu alıőma, Sakarya ve çevresine iskân edilmiş olan mübadele göçmenlerinin bu g sonucunda uğramış olduğu değişime dair analizler içermektedir. Mübadillerin, aidiyetlik ve kimlik konusunda benliklerini koruma içgüdüyle kendilerini yerel halktan ayırıőtırdıęı bu durumunda kültürel kimliklerinin yeniden oluőmaya başladığı görülmektedir. Çalışmanın ayırt edici özelliklerinden birisi, mübadele sonrası Sakarya'nın ve mübadillerin değişimleri, bu deęiőimlerin nedenleri ve etkileri sorusuna cevap aranmasıdır. Bu noktada bu sorunun cevaplanması tezin çıkış noktası olmakla birlikte çalışmanın ulaőmayı hedeflediği amaçlardandır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın temelini, literatür taraması sonucunda elde edilmiş arşiv belgeleri, kitaplar, dergiler, gazeteler, web sayfaları, bildirimler, köşe yazıları ve syleő notları oluşturmaktadır. Gle birlikte sosyal çevresini tamamen değiştirmiş ve yeni bir yerleşim yerinde hayata başlamış olan bireylerin yaőadıklarından çıkarımlar yapabilmek adına nitel ve nicel teknikler kullanılarak çalışmayı güçlendirme yoluna gidilmiştir.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Araştırmanın hipotezleri noktasında Sakarya ilindeki göçmenlerin deneyimleri ve arşiv belgelerinden elde edilen bilgilerle sınırlı olmakla birlikte daha önce yapılan benzer çalışmalar ile desteklenerek kısmen genellemeler yapılacaktır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Tezin kapsadığı coğrafi alan Sakarya ili ve Serdivan ilçesidir. Sakarya ili genelinde yapılan araştırma için ise Sakarya'nın ilçelerinden yararlanılmıştır.

Bu araştırmanın sınırları;

- Bu araştırma, 1924-1930 yılları arasında Sakarya ve çevresine gelen mübadilleri kapsamaktadır.
- Çalışmada yalnızca Serdivan ilçesine yerleştirilmiş olan mübadiller araştırılmıştır.
- Araştırma için sadece bir mübadille görüşülebilmektedir.
- Araştırmanın güvenilirliği birinci el kaynaklar ve arşiv belgeleri dışında, emsal olarak alınan araştırmalar bağlanmıştır.
- Araştırma verileri elde edilirken resmi kurumlardan yeterli derecede bilgi alınamaması süreci zora sokan bir neden olmuştur.

1.BÖLÜM

NÜFUS MÜBADELESİNİN TARİHSEL SÜRECİ VE MÜBADELE KARARININ UYGULANMASI

1.1. Kavramsal Olarak Göç, Mübadele ve Mübadilin Tanımı

Göç, çeşitli sebeplerle şartlı veya şartsız yapılan yer değişikliği olarak tanımlanmıştır. Bu tanım birçok farklı yönü olan göçün toplumsal bir olgu olduğunu vurgulanmıştır.¹

Göç, görünürde kısa bir kelime gibi gözükse de içinde birçok derin anlamı barındıran ve bilhassa bu süreci yaşayanlar için çok şey ifade eden bir kelimedir. Kelime anlamı olarak insanlarda çoğunlukla bir yerden başka bir yere gitme, uzaklaşma olarak algılanmaktadır. Tarihsel bir olgu olan göç konusu birçok disiplinler arası alan tarafından araştırılmıştır. Zaman geçtikçe bu olgu kelime tanımına birçok yeni anlamı eklemiştir. Her bireyin kendi perspektifinden baktığı bu tanımlar, kişiden kişiye değişse de sabit olan şey nasıl tanımlandığından ziyade kelime anlamı olmuştur. Göç kelimesinin anlamı, Osmanlı Türkçesinde “Hicret” ve bu sözcükten türetilen “muhaceret” kelimelerine karşılık gelmektedir. Göç, uluslararası literatürde İngilizce “emigration” kelimesiyle bilinmektedir.²

Osmanlı Türkçesinde hicret dışı göç olarak belirtilirken, muhaceret ise içe göç olarak nitelendirilmiştir. Göç ve değişme kavramları hakkında araştırmalar yapmış olan Akkayan’a göre göçün tanımı şu şekildedir; “birey veya grupların hayatlarının bir kısmını veya tamamını geçirmek, geçici veya sürekli kalmak üzere sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi sebeplerle bir yerden bir başka yere gitmelerine göç denir.”³

Tüm tanımlamalardan ve yaşananlardan yola çıkacak olursak göç olgusu, insanın var olduğu andan itibaren olan ve günümüzde hala devam eden, gelecekte de devam edecek olan sosyokültürel ve çok yönlü bir olgudur. Göçler, yapılış sebepleri olarak ve birçok yönden çeşitli türlere ayrılmıştır.⁴

¹İbrahim Kır, “İlca Kasabasında Rumeli Yörükleri ve Göç”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/38 (2011): 311, Erişim 16 Eylül 2018, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423878842.pdf>.

²Kemal Arı, “XIX’uncu Yüzyıldan XX’nci Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlardan Türkiye’ye Yönelik Göçlerin Nitelik ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler”, *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri* içinde (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2014), 1: 286.

³Kır, “İlca Kasabasında Rumeli Yörükleri ve Göç”, 297.

⁴Kır, “İlca Kasabasında Rumeli Yörükleri ve Göç”, 295.

Göç kavramına değindikten sonra Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan Ahali Mübadelesi Sözleşmesi'nin ardından ortaya çıkan ve yaygınlaşan bir kavram olan "Mübadele" kavramına da değinmemiz gerekmektedir. Bu kavram, göç tarihimizde 1923 yılı ve sonrasını kapsayan süreçte meydana gelen göçleri belirten bir kelime olarak literatürümüze girmiştir. Hatta öyle ki bu yılları izleyen yıllarda imzalanan anlaşmayla yapılan göçlere "mübadele göçleri" denmiştir. Mübadele kelimesi iki kişi arasında veya bir şeyin başka bir şey ile yer değiştirmesi, değiş-tokuş anlamlarına gelmektedir. Başka bir anlamda baktığımızda da iki devletin arasında imzaladığı sözleşmeyle birlikte gerçekleştirilen göçlere "mübadele" denmektedir. Mübadelenin gerçekleşmesiyle ortaya yeni bir kavram daha çıkmıştır. Ortaya çıkan mübadil kavramı, mübadele olunmuş kişi anlamına gelmektedir.⁵

Mübadele; Anadolu'da yaşanan ve Türk milletinin Kurtuluş Savaşı olan milli mücadele döneminden sonra Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türklerle, Anadolu'da yıllarca Türklerle birlikte yaşamış olan Rumların karşılıklı olarak yer değiştirmesidir. Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan bu nüfus değişimi sırasında hicret etmiş insanlara ise mübadil göçmenler denmiştir.⁶

Mübadil, Arapça "bedel" kelimesine yakın olan trampa, değiş tokuş ve mevcut bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi anlamındadır. Ayrıca mübadele olunmuş kişi, başkasının yerine getirilmiş ve bir şeye bedel tutulmuş olan anlamlarına da gelmektedir.⁷ Mübadil; zorunlu sayılan nüfus mübadelesinde bedel tutulmuş ve karşılıklı yer değiştirmiş insanların oluşturduğu bir kavramdır.⁸

Mübadil kelimesi yalnızca Türkçeye mahsus olmakla birlikte uluslararası göç terminolojisinde yer almayan bir kelimedir. Böyle olmasına karşın mübadiller için resmi kaynaklarda "muhacir" ifadesi de kullanılmıştır. Bu da Anadolu'ya mübadele ile gelen göçmenleri, önceki ya da sonraki göçmenlerden resmi kaynaklarda belirli hatlarla ayrılmadığını göstermektedir. Ayrıca bu çalışma içerisinde ve başka

⁵ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 4.

⁶ Hüseyin Genç, *Mudanya'nın Zor Yılları İşgal, Mübareke, Mübadele* (Bursa: Özcan Matbaası, 2014), 83.

⁷ Tuncay Ercan Sepetcioğlu, "İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyokültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180/180 (Ocak 2014): 52.

⁸ Sepetcioğlu, "İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyokültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", 58.

çalışmalarda da mübadil kelimesi yerine muhacir, göçmen gibi kavramlar sıklıkla kullanılmıştır.⁹

Türkiye de durum böyle iken suyun ötesinde ki komşularımız da mübadeleye dair kullanılan terminolojinin, Türkiye'den farklı olduğunu görülmüştür. Zira mübadillere yapılan uygulamalarda iki devletçe farklılık göstermiştir. Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden göçmenler için Yunanistan'ın mülteci terimi kullanmaktadır. Mültecinin anlamına baktığımızda, iltica eden, yabancı diyardan gelip sığınan manasında olduğunu görülmektedir.¹⁰

Yunanistan için mübadil kavramı; Türkler ile yaptıkları savaşın sonucunda uğramış olduğu hezimet ve bunun sonucunda Anadolu'dan Yunanistan'a gelmiş olan insanları oluşturmaktadır. Geçmişte de günümüzde de Anadolu, Yunanistanlılar tarafından “Kaybedilmiş” ya da “Unutulmayan topraklar” şeklinde isimlendirilmektedir.¹¹

İki ülkenin mübadillere bakış açısı onların kavramlara yüklediği anlamlardan da anlaşılmaktadır. Mübadillerin her ne kadar farklılıkları olursa olsun onların mübadeleye tabii tutulmalarında ortak yönleri mensup oldukları dindir. İki devlet mübadelenin hangi esaslarda yapılacağını göz önünde bulundurduğunda ortak nokta olarak din de birleşmişlerdir.¹²

1.2. Mübadele Fikrini Doğuran Tarihi Süreç

Mübadele fikrini doğuran sürece baktığımızda gerçekleşen isyanların, azınlıkların bağımsızlık isteklerinin, Yunanistan'ın “Megali İdea” düşüncesinin, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde gerçekleşen Balkan Savaşları'nın ve yayılan milliyetçilik düşüncesinin etkisi olduğunu görülmektedir. Milliyetçilik akımının yaygınlaşmasından sonra Balkanlarda birçok devlet bağımsızlığını ilan etmeye başlamıştır. Ve Yunanistan'da bunların başını çekmekteydi. Bağımsızlığını kazanma yolunda Yunanistan'ın en büyük destekçileri Fransa, İngiltere ve Rusya olmuştur. Bağımsız bir Yunanistan Devletinin kurulmasını isteyen Fransa, İngiltere ve Rusya

⁹ Sepetcioğlu, “İki Tarihsel “Eski” Kavram, Bir Sosyokültürel “Yeni” Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, 59.

¹⁰ Sepetcioğlu, “İki Tarihsel “Eski” Kavram, Bir Sosyokültürel “Yeni” Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, 60.

¹¹ İbrahim Erdal, “Rumeli ve Anadolu Muhacirlerinde Kimlik ve Vatan Algısı”, *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, sy. 81 (2009): 80.

¹² Sepetcioğlu, “İki Tarihsel “Eski” Kavram, Bir Sosyokültürel “Yeni” Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, 64.

amaçları doğrultusunda birlikte hareket etmişlerdir. Ve bu işbirliği sonucunda da 1828-1829 yılları arasında Ruslarla yapılan savaşta Osmanlı Devleti, yenilgiye uğrayarak Edirne Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.¹³

Bu antlaşmanın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti, 24 Nisan 1830 tarihinde bağımsız Yunan Devleti'nin kurulmasını kabul etmiştir. Bu tarihten itibaren Yunanistan, “Megali İdea politikasını(Büyük İdeal-Büyük Yunanistan)” yoğunlaştırmıştır. Devam eden yıllarda Yunanistan, sınırları içinde bulunan ama Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Girit'i kendi devletine bağlamak için harekete geçmiştir. Girit'te Yunanistan destekli karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti, Girit Rumlarına haklar vermişse de Rumlar, Yunanistan'a katılma isteklerinden vazgeçmemişlerdir. Girit'te meydana gelen bu ayaklanma ve isyanlar yerini iki devletin savaşına bırakmıştır. Bu savaşın sonucunda iki devlet aralarında İstanbul Antlaşması'nı imzalamıştır.¹⁴

İmzalanan bu antlaşma ile Girit'te yeni düzenlemeler yapılmışsa da Balkan Savaşı'nın ertesinde Yunanistan'la imzalanan Atina Antlaşması'yla, Girit Yunanistan'a bırakılmıştır. Yunanistan'ın sınırları genişlemiş, bunun akabinde Başbakan Venizelos sonraki amaçlarını gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Yunanistan, I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin yanında olup Batı Anadolu'yu almak istemiştir. Yunanistan, Batı Anadolu'yu isteme nedeni olarak da oradaki nüfusu ve etnik nedenleri, Hıristiyan halkın uğramış olduğu sözde zulmü gerekçe göstermiştir. Savaş sonrasında toplanan Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın istekleri, bu istekleri inceleyen bir kurul tarafından araştırılmış ve Yunanistan'ın taleplerinde bazı değişiklikler yapılmasına karar verilmiştir. Konferansta Yunanistan'a Kırkağaç, Ayvalık, Alaşehir, Soma ve Kuşadası verilmiş, ayrıca gayrimüslim halka güvenlik sağlaması gerekçe gösterilerek İzmir'i işgaline müsaade edilmiştir. Büyük devletlere göre bu karar, hem olduğu varsayılan Türklerin zulmünü engelleyecek hem de İtalya'nın burayı işgal etmesini önleyebilecekti. Nitekim planlanan şekilde Yunanistan, Batı Anadolu'yu işgal etmeye başlamıştır.¹⁵

Yunanistan, Batı Anadolu'ya Rum göçmenleri yerleştirerek, burada yaşayan Türkleri de göçe zorlarsa burada hak iddia edebileceğini düşünmüştür. Bu düşünceyle

¹³ Hakan Uzun, “1919-1950 Yılları Arasında Türkiye–Yunanistan İlişkiler”, *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2004): 37.

¹⁴ Uzun, “1919-1950 Yılları Arasında Türkiye–Yunanistan İlişkiler”, 38.

¹⁵ Uzun, “1919-1950 Yılları Arasında Türkiye–Yunanistan İlişkiler”, 40.

Türkler göçe zorlanmıştır.¹⁶ Gelişen bu süreç; Avrupalı devletlerin, beklemediği bir ulus direnişi ile karşılaşmasıyla başka bir boyut kazanmıştır. Dengelerin ve koşulların değiştiği bu dönemde, gerçekleşen göçler yerleşik nüfus yapılarını da değiştirmiştir. Değişen bu yapılar mübadelenin tarihsel sürecinde önemli bir etken olmuştur. Bu etken, toplumsal ve ekonomi başta olmak üzere birçok yapıyı etkileyerek bu yapıların karmaşık bir hal almasına neden olmuştur. Gitgide büyüyen bu karmaşık durum, çözülmesi gereken yeni sorunları da beraberinde getirmiştir.¹⁷

Savaş devam ederken Balkanlardan, Müslümanlar ve Türkler kitleler halinde Anadolu'ya gelmeye devam etmiştir. Anadolu'da Yunan ordusunun yenilgileri üzerine Rumlar, Türklerden çekinmiş ve Balkanlara yönelik göçlerini arttırmaya başlamışlardır. Gelen Rumların sayısı fazlalaştıkça Yunanistan'da yeni sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Sorunların artmasıyla Yunanistan'daki Müslümanlara yapılan baskılar ve kısımlar da artmıştır.¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de devam eden göçlere artık kalıcı bir çözüm bulunmasının önem arz ettiğini bilen devlet, bu yönde çalışmalarına başlamıştır. Ulus devlet anlayışıyla homojen bir yapıda kurulacak olan devletin, yıllardır var olan azınlıklar sorununun çözümü olacağı düşünülmüştür. Azınlıkların, Osmanlı Devletine olan etkilerini bakıldığında bu zamanın getirmiş olduğu şartlarla birlikte akıllıca ve gerekli bir çözüm olarak görülmüştür.¹⁹

1.2.1. Türk- Yunan Nüfus Mübadelesini Gerektiren Şartlar

Mübadele fikrini doğuran süreç başlığının içeriğinde bahsedildiği gibi sürecin temelini oluşturan birçok faktör bulunmaktadır. Zira bu faktörler zamanla mübadele fikrinin zorunlu hale gelmesini sağlayacak bir şekilde ilerleme göstermiştir. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 14 Kasım 1913 tarihinde Atina Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın 4. ve 11. maddelerinde alınan kararlar ise; Müslüman ahalinin haklarını korumak, can, mal, namus ve din, mezhep güvencesinin sağlamak yönünde olmuştur. Lakin imzalanan bu anlaşma da Türk- Müslüman halkın, zulüm ve

¹⁶ Hatice Yıldırım, "Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 7/14 (2014): 73.

¹⁷ Kemal Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri* (İzmir: Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, 2008), 106.

¹⁸ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 108.

¹⁹ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 107.

baskı politikaları görmelerini engelleyememiştir. Hatta çoğu politika hükümetin de katkısıyla yapılmaya devam etmiştir.²⁰

Yunan hükümetinin gayesi, Türk unsurları kaçırarak veya yok ederek Rum unsurların artmasını sağlamaktı. İki ülke arasında göçler ve sürgünler hala devam ediyordu. Bu da kaçınılmaz olan nüfus değişimini daha da zorunlu hale getiriyordu. Bu zorunluluğu görmüş bir insan olan Galip Kemali Söylemezoğlu, Yunanistan Başbakanı Venizelos'a ve Sait Halim Paşa'ya Makedonya'da bulunan Müslümanlarla, Aydın Vilayetinde bulunan Rumların mübadele edilmesi gerektiğine dair öneride bulunmuştur.²¹

Her ne kadar 1913 yılında iki devlet arasında bir mübadele tasarlanmış olsa da, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla gerçekleştirilememiştir. Yunanistan, Anadolu'yu işgale başlamış ve yerli halkı göçe zorlamış, boşalan yerlere de Yunanistan'dan getirilen Rumları yerleştirmiştir.²² Ayrıca Türkiye'de savaş ortamı sürerken Rumlar, Türk milletini zor durumda bırakacak eylemler içine girmiştir. Türk Hükümeti ise; Rumların, Türklerin aleyhine yapmış oldukları eylemlere tedbirler almaya çalışmıştır. Bu karışık ve sorunlu ortam iki halkın bir arada yaşamasını daha da zorlaştırmıştır.²³

Bunların yanı sıra iki hükümette savaştan yorgun ve ekonomisi yıpranmış bir şekilde çıkmış, iki devletin de üretim seviyesi büyük bir düşüş yaşamıştı. Türk Hükümeti, Anadolu'dan giden Rumlardan boş kalan arazilere bir an önce kendi halkını yerleştirmeliydi. Yunan Hükümeti'nin de tarım ürünlerini yetiştirerek kendi halkının ihtiyaçlarını gidermesi gerekiyordu. Bu şartlar doğrultusunda iki hükümetinde mübadeleyi çare olarak öngörmeleri kaçınılmazdı.²⁴ Zorunlu mübadeleyi gerekli kılan koşulları birbirine bağlı iki noktada toplamak olanaklıdır. Bunlar;

1) Dünyada ve geç de olsa Türkiye'de esen uluslaşma rüzgârının etkisiyle oluşturulan politikalarla, bu politikaların pek çok zeminde ve boyutta uygulanışı.

²⁰ Eda Özcan, "Yunanistan'dan Göç Eden Mübadillere Yapılan Yardımlar (1923 – 1925)" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2009), 24.

²¹ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 23.

²² Hikmet Öksüz, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/48 (Kasım 2000): 754.

²³ Öksüz, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", 755.

²⁴ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "Cumhuriyetin ilk Yıllarında Girit'ten Söke'ye Mübadele Öyküleri" (Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, 2007), 17.

2) Kurtuluş Savaşı'nın sonunda, Rum nüfusun, Türklerin kendilerinden işgal yıllarının öcünü alacağı korkusuyla Türkiye'yi terk etmeleri.²⁵

Kurtuluş Savaşı'nda Türklerin galip gelmesiyle Anadolu'da yaşayan Rumlar, çekilen Yunan ordusuyla birlikte gitmeye başlamışlardır. Milli mücadele devam ederken Rumlardan dolayı yaşanan bazı olaylar iki millet arasındaki ilişkiyi çok zor bir sürece sokmuştur. Diğer yandan baktığımızda savaştan çıkmış ve yeni devlet kuracak olan Türk milleti, kuracakları devletin homojen bir nüfus yapısına sahip olmasını istemekteydiler. Bunun mümkün olabilmesi için de seçeneklerini, toplandıkları mecliste tartışmışlardır.²⁶

Genel çerçevede baktığımızda Hem Anadolu'dan hem de Yunanistan'dan gerçekleşen göçler iki devlet içinde kalıcı çözüm gerektiren sorunlar oluşturmuştur. İki devlet içinde çözümün oluşacağı en uygun yerde Lozan Barış Konferansı olarak görülmüştür.²⁷ Konferansı takip eden süreç içerisinde mübadele kararının alınması müttefikler tarafından da kabul edilmiş bir gerçek olup, uygulanma sürecini hızlandırmak için de zorunlu olması özellikle istenmiştir. Aslında bütün bunların yanında mübadeleyi en çok da gerektiren şart, azınlıklar sorununu kalıcı bir çözümle sonuçlandırıp bir an önce oluşturulacak olan düzeni meydana getirmektir.²⁸

Zira büyük devletler birçok kez azınlık haklarını bahane ederek Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmışlardı. Yeni kurulacak devlette bu olayların tekrar edilmemesi sağlanmalıydı. Yunan Devleti'nin, Anadolu'daki ideallerini bitirmek için bu dönem çok iyi şekilde yönetilmeli ve kullanılmalıydı. Ancak kararlılıkla yürütülen bir tutumla yıllardır süregelen bu sorun kesin bir çözüme ulaşabilirdi. Türkiye, oluşturacağı ulus devleti için azınlıkları bir engel olarak görüyor ve bu engeli ortadan kaldırmak istiyordu. Nitekim iki hükümette kendi milleti için en doğru kararı verip uygulamaya koyma isteğini gerçekleştirmek için faaliyetlerde bulunmuşlardı.²⁹

²⁵Kemal Arı, "Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, 12/68 (Ağustos, 1999): 12.

²⁶ Salih Özkan, "Mübadele Öncesinde Yunanistan'da Türklere Yapılan Baskılar ve Türkiye'deki Yankıları", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildirileri* içinde (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012), 5: 2372.

²⁷ Ömer Budak, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, sy. 26 (2010): 135.

²⁸ Baskın Oran, "Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesi'nin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler", *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi*, Derleyen Renee Hirschon (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005), 163.

²⁹ Oran, "Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesi'nin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler", 165.

1.2.2. Mübadele Öncesi Türklere ve Müslümanlara Karşı Sürdürülen Baskı Siyaseti

XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin bozulması, toprak kayıplarının yaşanması, sınırlarının daralması, beraberinde Anadolu topraklarına doğru gerçekleşen yoğun göç dalgalarını getirmiştir. Avrupalı misyonerlerin de etkisiyle Hristiyanların, Türklere ve Müslümanlara karşı olan davranışları ve tutumları olumsuz yönde artmaya başlamıştır.³⁰

Bu olumsuz tutumlar, Balkanlarda yıllardır yaşanan Müslümanların güven ortamını yıkmıştır. Bu ortamda kurtuluş çaresi olarak görülen nüfus değişiminin geniş yankıları da yayılmaya başlamıştır. Lakin yaşananları hiçbir haber engelleyemiyordu. Korku ve belirsizliğin getirdiği endişeyle mübadeleyi bekleyen Türklerin; evlerine, dükkânlarına, mahallelerine dönük baskı ve şiddet iyiden iyiye artmış ve meşru bir hal almıştır. Müslümanlar; eşkıyalar, zorbaların, çetelerin hırsızların saldırısına uğruyor ve kaçabildikleri kadar uzağa gitmek istemişlerdir. Zira yıllardır yaşadıkları yerler artık onlar için yaşanmaz bir hâl almıştır.³¹

Yıllardır Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde beraber bir denge içinde yaşayan Müslüman ve Hristiyanlar, Balkanlarda etkisini gösteren milliyetçilik hareketleriyle, buradaki devletlerce bir ötekileştirilmeye tabii tutulmuşlardır. Bu ötekileştirme hareketlerinin sonucunda canlarını korumak için yaşadıkları topraklardan göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçler sığınma ve yaşamak için en uygun yer olan Anadolu'ya doğru gerçekleşmiştir.³²

Aynı şekilde Anadolu'dan Yunanistan'a doğru da göçler gerçekleşmekteydi. Bu dönemde Yunanistan'a gelen Rum muhacirlerin de etkisiyle Müslümanların üzerindeki baskılar artarak devam etmeye başlamıştır. Müslümanların aleyhinde kamuoyu oluşturulması, evlerine ve mallarına el konulması haberleri üzerine Mübadele Komisyonu Türk üyesi Tefvik Rüştü Bey, Yunan delegasyon başkanına mektup yazmış ve bu konu hakkında tedbirler alınması gerektiğine değinmiştir. Tefvik Rüştü Bey, Yunanlı temsilcilerle görüşerek, Müslümanların bu baskı halinin Türkiye'den duyulmasının, mübadele için bekleyen Türkiye'deki Rumlara karşı

³⁰ Kürşat Kurtulgan, "Göç ve Göçü Hazırlayan Tarihi Süreçte Balkanlarda Kurulan Ulus Devletlerin Müslümanlara Yönelik Baskıları", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/24 (Aralık 2010): 214.

³¹ Kemal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, 1/1 (Haziran 1991): 23.

³² Kurtulgan, "Göç ve Göçü Hazırlayan Tarihi Süreçte Balkanlarda Kurulan Ulus Devletlerin Müslümanlara Yönelik Baskıları", 225.

hareket oluşturabileceğini dile getirmiştir. Bunun önüne geçmek için de en kısa sürede gerekli önlemlerin alınması gerektiğini dile getirmiştir.³³

Türkiye, uygulanan bu politikalardan haberdar olmuş ve tepkilerini belli etmek için 12 Eylül 1923'te bir miting düzenlenmiştir. Mitingde Türklere uygulanan yok etme politikalarına örnekler verilerek, Türklerin durumu gözler önüne serilmiştir. Ve zor durumdaki insanların naklinin bir an önce gerçekleştirilmesi istenmiştir. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin konsolosluklarına da ziyaretler yapılarak protesto nameler verilmiştir. Bunların birer örnekleri de Avrupa'nın tanınmış gazetelerine gönderilmiştir.³⁴

Türklere ve Müslümanlara karşı yürütülen bu baskı politikası sadece Yunanistan da değil Balkan coğrafyasına yayılmış olduğunu görülmektedir. Özellikle 1914-1917 yılları arasında bu baskılar artarak devam etmiştir. Balkanlarda yangından gaspa, darptan eziyet etmeye kadar Müslümanlara yönelik düzenli bir yok etme propagandası uygulanmaya çalışılmıştır.³⁵

Yaşanan bu olaylar basında da yankı bulmuştur. O dönemin gazetelerinden Tanin Gazetesi'nin 16 Ağustos 1923 tarihli haberine göre de; Yunan Hükümeti, Müslümanların mal ve eşyalarının yarısına el koymuş, bu eşyalar ve mallar da Rum göçmenlere verilmiştir.³⁶ Yunanistan'a gelen Rum göçmenlerin de ihtiyaçlarının etkisiyle Türklere uygulanan baskılar daha da artmış, Müslümanların ellerindeki ürünlerini "Harp Vergisi" adı altında yüzde yetmiş beşi alınmış, ayrıca hukuksal hakları da kaldırmıştır.³⁷

Yunanistan'da yaşanan bu baskı ve zulümler, mübadele protokolüne uymayan bir durumdu. Yunanistan'daki bu duruma bir son vermek için Türkiye, 3 Eylül 1923 tarihinde Flemenk Hükümetinin de aracılığıyla Yunanistan'a başvuruda bulunmuş, Müslümanlara yapılan muamelenin devam etmesi durumunda misilleme yapılacağını bildirmişti. Türk hükümeti her ne kadar Müslümanlara uygulanan bu baskıların ve zulümlerin durması için büyük devletlere başvurularda bulunmuş olsa da Yunan Hükümeti uygulamalarını devam ettirmişti. Lozan Barış Antlaşması'nda mübadelenin

³³ Cengiz Parlak, "Çanakkale Merkeze ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübadil Göçmenler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı Dergisi*, 10/13 (2012): 132.

³⁴ Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)", 22.

³⁵ Kurtulgan, "Göç ve Göçü Hazırlayan Tarihi Süreçte Balkanlarda Kurulan Ulus Devletlerin Müslümanlara Yönelik Baskıları", 216.

³⁶ Tanin, 16 Ağustos 1339/1923.

³⁷ Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 112.

karara bağlanması ve uygulanmaya başlamasıyla bu uygulamalar azalarak son bulmaya doğru gitmiştir.³⁸

1.3. Lozan Barış Konferansı'nda Nüfus Mübadelesi Fikrinin Ortaya Atılması

Savaş sonrasında devletler anlaşmak için Lozan Barış Konferansı'nda toplanarak birçok konuyu masaya yatırmıştır. Konferansta toplanan devletler, aralarındaki meseleleri çözüme kavuşturmaya çalışırken bir yandan da Türkiye ile Yunanistan arasında uzun zamandır çözüm yolu aranan mübadele meselesini de ele almışlardır.³⁹ Hem Türkiye hem Yunanistan mübadelenin gerçekleşmesini çıkar yol olarak görmüştür. Lakin iki devlette bu düşüncüyü kabul eden taraf olmak istememiştir. Zira bu fikri kabul etmek demek hem çıkarlarını ve isteklerini karşı tarafa kabul ettirememek anlamına geliyor hem de bir tür yenilgi olarak görülmüştür.⁴⁰

Dönemin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek, Avrupa'ya düzenlemiş olduğu gezisinin dönüşünde, 4 Nisan 1922'de TBMM'nin gerçekleştirmiş olduğu gizli oturumda izlenimleriyle birlikte görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

Avrupa'da bizim aleyhimize düşmanların kullanabileceği en büyük silah bu ekalliyetler silahıdır. Binaenaleyh ben ikinci gün kendisine gittim ve ilk evvel kendisine ekalliyetlerden bahsettim ve bunu ikiye ayırdık. Rum ekalliyetleri için mübadele esasını teklif ettim ve dedim ki “Biz, devamlı bir sulh istiyoruz ve bunun için bu suretle bizi onlardan, onları bizden emin kılmaktır. Bundan sonra bizde kalacak Rumlarda harici bir fikir vardır. Bir gün Türkiye'yi parçalayacağız, burayı oraya raptedeceğiz. Buraların Türkiye'de kaldığı sabit olmalıdır ki, birbirimizin elini tutalım. Birbirimizle iyi geçinelim. Bundan iyisi ise onları rahat yaşayabilecekleri yerlere göndermek ve Müslümanları da rahat yaşayabilecekleri bir yere celp etmek lazımdır.⁴¹

Bakanlar Kurulunca 14 maddelik bir talimatname hazırlanarak Lozan Konferansı'na gidecek olan Türk heyetine verilmiştir. Azınlıkları konu alan talimatnamenin 9. maddesi, Türkiye'nin mübadele konusundaki bakış açısını açıkça belirtilmiştir. Mübadele her ne kadar Türk hükümetinin tartıştığı ve aklında olan bir konu olsa da Yunan hükümetinin daha da istekli olduğu bir konu olmuştur.⁴²

³⁸Kurtulgan, “Göç ve Göçü Hazırlayan Tarihi Süreçte Balkanlarda Kurulan Ulus Devletlerin Müslümanlara Yönelik Baskıları”, 220.

³⁹ Bülent Kara, “Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/1 (2005): 189.

⁴⁰ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?*, Çev. Müfide Pekin (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 47.

⁴¹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sanem Matbaası, Ankara, 1985), 3: 176.

⁴² Yücel Bozdağlıoğlu, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180/180 (Ocak 2014): 15.

Milletler Cemiyeti, konferans toplanmadan önce Dr. Nansen'i bu konuyu incelemek üzere görevlendirmiştir. Nansen, hem Yunanistan'ı hem de Türkiye'yi inceleyerek çözüm görüşlerini bildirecektir.⁴³ Dr. Nansen 1 Aralık 1922'de toplanan oturum da nüfus değişimi hakkındaki görüşlerini bildirerek gerçekten bir uzlaşmanın olması için mübadelenin kaçınılmaz bir çözüm olduğuna değinmiştir.⁴⁴ Ve hazırladığı raporu Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur. Sunmuş olduğu notlar, Rumlarla Müslümanların isteğe bağlı olarak mübadele edilmesine gerektiğini gösteriyordu. Lakin bu raporun bazı istisnaları da vardı. Rapor, İstanbul'da yaşayan Rumların mübadelenin haricinde tutulması fikrini savunuyordu. Fakat Nansen, Batı Trakya'daki Türkler için aynı tutum içerisinde değildi. Türk delegeler, Nansen' in İstanbul'daki Rumların mübadele dışında tutulması düşüncesine karşı olduklarını belirtmişlerdir. Bu görüş ayrılıkları içerisinde iki taraf içinde görüşmelerin kısa sürede bitmeyeceği açıktı. İşte bu yüzden ki mübadele konusu, Lozan Konferansı'nda en çok tartışılan konuları arasında yer almıştır.⁴⁵ Bu durumun içinde olan ve konuya çözüm bulması için görevlendirilen Dr. Nansen, bu sürecin zorlu geçeceğine dair düşüncelerini şu sözleriyle vurgulamıştır:

... Şüphesiz, bu sorun, ağır güçlüklerle karşı karşıyadır. Sayıları bir milyondan çok olan ve kendileri için yabancı yeni bir ülkeye taşınmak üzere yurtlarından çıkartılacak insanların sınıflandırılmasının, arkada bırakmak zorunda kalacakları kişisel mallarının ve mülklerinin kaydedilmesinin değerlendirilmesinin ve tasfiye edilmesinin, bu mallara karşılık haklı olarak istemek durumunda oldukları zarar-giderimlerin (tazminatın) ödenmesinin ortaya çıkartabileceği sorunları düşünecek herkese, bu güçlükler, bitmez tükenmez görünecektir. Öte yandan, bu güçlüklerin, şu sırada, daha önce varmış olabilecekleri büyüklükten hiç olmazsa daha küçük olduğu ve nüfus mübadelesinin şimdi yapılmasından yana güçlü nedenlerin bulunduğu da hatırlanmalıdır...⁴⁶

Konferansta yapılan oturumların birinde İngiliz temsilci Lord Curzon, Yunan yanlısı bir politika sergileyerek Yunanlıların ekonomik acınacak halde olduğuna vurgu yapmıştır. Oturumun Türk temsilcisi İsmet Paşa ise Türklerin, Rumlardan daha vahim durumda olduğunu yansıtmıştır. İngiliz temsilcinin bu tutumunu eleştirmiş ve yaşananları insani yönden ele alarak açıklama yapmıştır. Açıklamasında; Anadolu'nun işgal edilmesinden Yunanlıların yayılmacı politikasına, Türklerin Anadolu'ya, Rumların da Yunanistan'a kaçır gibi göç etmesi gibi konulara değinmiştir.⁴⁷

⁴³ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 125.

⁴⁴ Kara, "Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele", 189.

⁴⁵ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 125.

⁴⁶ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, çev. Seha L. Meray (İstanbul: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 2001), 1: 116.

⁴⁷ Kara, "Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele", 190.

1.4. Lozan Barış Konferansı'nda Türk- Yunan Nüfus Mübadelesinin Görüşülmesi ve Mübadele ile İlgili Tartışmalar

Konferans öncesinde mübadele meselesi mecliste tartışılmış, mübadelenin esasları ve detaylarının neler olacağına dair konular ele alınmıştır. Hatta mübadele mntıklararı bile gazeteler vasıtasıyla halka duyurulmuştur.⁴⁸

Dönemin şartlarından dolayı tarafların mübadele görüşmelerine bir an önce başlamaları gerekmektedir. Yaşanan insanlık dramının yanında olayın bir de ekonomik boyutu vardı. Anadolu'dan ayrılan Rumların topraklarına, onları işleyecek insanlar yerleştirilmeliydi. Ayrıca Yunanistan da gelen Rumların gereksinimlerini karşılamakta zorlanıyordu. İki ülke içinde tarım mevsiminden önce mübadele yapılması hayati önem taşıyordu. Fakat görüşmelerin ne kadar sürede sonuçlanacağını bilmek mümkün olmadığı gibi, kısa sürede sonuçlansa bile bu büyük göç sürecinin tamamlanması pek de mümkün görünmüyordu.⁴⁹

Konferans, 20 Kasım 1922 tarihinde görüşmelere başlamıştır. Lozan Barış Konferansı; Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu, Maliye Sorunları Komisyonu ve İktisat Sorunları Komisyonu olmak üzere üç komisyon şeklinde çalışmalarını sürdürmüştür.⁵⁰ Konferansın birinci dönem görüşmeleri 20 Kasım 1922'den, 4 Şubat 1923'e kadar devam etmiştir. Birinci dönemde görüşülen mübadele konusu 30 Ocak 1923'te karara bağlanarak ilk dönem görüşmeleri bitmeden sözleşme imzalanmıştır.⁵¹

Mübadele meselesi Lozan Barış Konferansı'nda görüşülmeye başlandığında, Türkiye delegasyonu başkanı İsmet Paşa ve Yunanistan delegasyonu başkanı Venizelos'un da teklifiyle bir komisyon kurulmasına karar verilmişti. Böylece Türk ve Yunanlı birer delege, bir bağımsız delege olmak üzere Dr. Nansen' in danışmanlığını yapacağı bir komisyon toplanmıştır.⁵² 1 Aralık 1922'de toplanan oturumda Nansen' in raporunu okumasıyla mübadele konusu görüşülmeye başlanmıştır. Raporunda mevcut

⁴⁸ Seydi Vakkas Toprak, "I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansımaları", *Türkiyat Mecmuası*, 25/1 (2015): 267.

⁴⁹ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 126.

⁵⁰ Hüseyin Cevahir Kayam, "Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9/27 (1993): 585.

⁵¹ Uzun, "1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri", 40.

⁵² Zekai Güner, "Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildirileri* içinde (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012), 3: 1454.

durum üzerine yaptığı araştırmalara ve tespitlere değinen Nansen, yapılacak olan nüfus değişiminin hızlı ve tesirli olması gerektiğinin de altını çizmiştir.⁵³

Mübadele konusunda görüşmeler ilerledikçe bazı fikir ayrılıkları iyice gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Çıkan ilk problem de mübadelenin kapsamıydı. Görüşmeler de Batı Trakya'daki Türkler ve İstanbul'da ki Rumlar iki devletin uzlaşamamasına sebebiyet vermiştir. Diğer bir görüş ayrılığı da mübadelenin gönüllü mü yoksa zorunlu mu olacağı yönünde olmuştur. Yunanlılar gönüllü olması yönünde fikir beyan ederken, Türkler mübadelenin zorunlu olması yönünde fikir beyanında bulunmuşlardır. Mübadelenin zorunlu olması konusunda Lord Curzon'da Türkleri desteklemiştir.⁵⁴

Yapılan oturumda Türk Heyeti, Batı Trakya Müslümanlarının mübadele uygulaması haricinde tutulmasını, İstanbul'daki Rumların ise mübadeleyle dâhil olmasını istediğini vurguladı. Fakat bu isteği Amerikan, İngiliz ve Yunan delegeler tarafından reddedildi.

Türk Hükümeti, konferans öncesinde şartı olmayan bir mübadeleden yana olacağını belli etmiştir. Her ne kadar Nansen' in İstanbul'daki Türk yetkilileri ile görüşmesi bir sonuca varmamış olsa da, ferdi olarak Mustafa Kemal Paşa teklifi onaylamış ve desteklemiştir. Bunun üzerine Nansen konferanstaki konuşmasında hali hazırda orada olan bütün hükümetlerin önerisinden yana olacağını dile getirmiştir. İmzalanacak olan sözleşmenin kapsamının, 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren göç etmiş ve göç etmesi gereken kişiler için geçerli olacağı kanısına varılmıştır. Ayrıca karara varılan başka bir konuda İtilaf devletlerinin işgal ettikleri topraklardan çekilmesi olmuştur.⁵⁵

Dr. Nansen hazırladığı raporda daha önce Yunanistan ve Bulgaristan arasında yapılmış mübadele antlaşmasını örnek aldığını dile getirmiştir. Ayrıca Nansen kapsamlı olan mübadele antlaşması için hazırlanacakları Karma Komisyona bırakılabileceğini savunmuştur. Karma Komisyonda, Milletler Cemiyetinin temsilci bulundurması gerektiğini de dile getirmiştir. Karma Komisyon da Milletler

⁵³ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, çev. Seha L. Meray, 1: 114-115.

⁵⁴ Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", 17.

⁵⁵ Güner, "Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası", 3: 1455.

Cemiyetinin de temsilci bulundurulması fikrinden Türkiye rahatsız olmuştur. Rahatsız olmasının sebebi de bu örgüte henüz üye olmamasından dolayıdır.⁵⁶

Bir süre duraksayan Lozan görüşmeleri 23 Nisan 1923'te yeniden başlamış, 24 Temmuz 1923 tarihine kadar sürmüştür. Ve bu tarihte imzalanan Barış Antlaşması ve Ekleri ile görüşmeler son bulmuştur. Ayrıca ikinci dönem görüşmelerinde konuşulup çözüme kavuşturulan bir konu da Anadolu'da işgaller sonucu meydana gelen zararın karşılanması yönündeki tazminat olmuştur. Türk heyeti tazminat istemiş ve görüşmeler sonucunda da Yunanistan, Türkiye'ye tazminat karşılığı olarak Karaağaç'ı bırakmıştır.⁵⁷

1.5. Lozan Barış Antlaşması'nda Mübadele Meselesinin Karara Bağlanması

Düşünülen ve görüşülen Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi, iki devlet için de ulus devlet oluşturma düşüncelerinin olmazsa olmazıydı. Savaş sonrası kalkınma sürecine bir an önce başlamak için düzen oluşturulmalıydı. Türkiye için de insan gücünü oluşturacak nüfusun varlığı, kalkınma ve üretim gerekliydi. Göç eden Rum nüfusun ve savaşta kaybedilen insanların yeri doldurulmaya başlanmalıydı. Türkiye'de hâl böyle iken Yunanistan'da ekonomik olarak toparlanmak için Müslüman nüfustan kurtulmak istiyordu. Sivas kongresi gerçekleştirilirken bile gündeme gelen azınlıklardan kurtulma düşüncesi mübadelenin olması gerekliliğini savunmaktaydı.⁵⁸

Türk heyeti daha Lozan Barış Konferansı'na gitmeden görüşmelerde uygulanacak politikalar ve kesinlikle taviz verilmeyecek konular hakkında 14 önemli karar almıştır. Bu kararları içeren Kararname; Hüseyin Rauf, Ali Fethi, İsmet, Fevzi, Mehmet Vehbi, Fevzi ve Dr. Rıza Nur tarafından imzalanmıştır. Türk Hükümeti'nin mübadele konusundaki tavrı belliydi. Ve bu net tavrı gittikleri konferansta da sürdürmeye devam etmişlerdir. 20 Kasım'da başlayan konferans, mübadele konusunu ilk kez 1 Aralık 1922 Cuma günü gerçekleşen oturumda görüşmeye başlamıştır.⁵⁹

Görüşmeler uzun ve tartışmalı geçmiş, en sonunda bazı kıstaslar belirlenmiştir. Konferansta, Türk-Yunan nüfus mübadelesinde temel kıstas olarak alınacak olan ölçütün din olmasına karar verilmiştir. Diğer bir alınan karar ise sözleşmenin sadece

⁵⁶ Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", 17.

⁵⁷ Uzun, "1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri", 41.

⁵⁸ Eda Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9/20 (2010): 58.

⁵⁹ Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", 59.

içinde bulunan dönemi değil ayrıca 1912 yılından beri göç eden insanları da kapsamı olmuştur. Ve bu sürecin isteğe bağlı değil zorunlu olması gerektiği de alınan başka bir karardır. Bu konu üzerinde pek çok tartışma yaşanmışsa da sürecin uygulanmasında hızlı olunması gerektiği için nihai karar bu yönde olmuştur.⁶⁰

10 Ocak 1923'te yapılan toplantıda büyük ölçüde halledilen mübadele meselesi, 30 Ocak 1923 tarihinde Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ü ek protokol olarak imzalanarak karara bağlanmıştır. Ayrıca yapılan toplantılarda savaş esirleriyle ilgili de görüşülmüş, esirlerin eşit miktarda mübadelesine karar verilmiştir. Konferansta, yapılacak olan zorunlu nüfus mübadelesinin 1 Mayıs 1923 tarihinden başlanarak yapılmasına karar verilmişti.⁶¹

1.5.1. Mübadele Kararının Alınmasında Basının Etkisi

Yunanistan'ın Anadolu'dan gelen Rumlara yaşanacak alan yaratmak için Türklerin evlerini boşaltarak, ürünlerine ve mallarına el konulduğu Türk basınında çıkan haberlerle bilinmekteydi. Yunan Hükümeti, Müslüman Türklerin ülkeden gitmesi hususunda acımasız uygulamalar gerçekleştirmekteydi.⁶²

Ahenk gazetesinin 22 Temmuz 1923 tarihli haberinde; Müslümanların durumunun göz ardı edilemeyeceği ve mübadelenin ne kadar zorunlu olduğu dile getirilmiştir. Artık Müslümanların orada yaşamaya devam edemeyeceklerini aktarmıştır.⁶³

Yunanistan, Müslümanların taşınmaz mal ve mülklerinin satışına izin vermemiş ve bu mal mülklerin kendilerinde kalmalarını istemiştir. Bu durum gazetelerde yer almıştır. Müslümanlar, köylerini basarak, işkenceler yaparak ve öldürerek göç etmeye zorlanmışlardır. Müslümanlara yapılan bu uygulamaların üstünü kapatmak için de İstanbul'daki Rumlar kullanılıyordu. Yunanistan, Türkiye engellediği için İstanbul'daki Rumların ülkelerine gelediklerini İspanya Elçiliğine ileterek Türkiye'yi protesto etmiştir. Yunanistan'ın Rumları gerekçe göstererek çeşitli

⁶⁰ Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", 25.

⁶¹ *İskân Tarihçesi*, (İstanbul: Hamit Matbaası, 1932), 8.

⁶² Toprak, "I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması", 257.

⁶³ Ahenk, 22 Temmuz 1923.

iddialarda bulunması Müslümanlara yapılan haksızlıklar ve zulümlerin üzerini örtmek içindi.⁶⁴

Gerek Müslümanlara uygulanan baskı siyasetinin yankıları gerekse göç etme sürecinde olan insanların iskânıyla ilgili haberler basında çokça yer almıştır. Basın, ayrıca göç sürecinin nasıl yürütüleceğine ait çalışmalar yapmak için kurulan komisyonların çalışmalarına da haberlerinde geniş yer vermiştir. Göçmenlerin haklarının korunmasını hususunun ivedilikle halledilmesi dile getiren yazılar da bu dönemde gazetelerde yer almıştır.⁶⁵

Basının bu ilgisi mübadele görüşmelerinde olan tarafların da sürecin gidişatını hızlandırmalarında hem de nasıl olacağına karar vermelerinde etken bir rol oynamıştır. Bazı gazetelerde, gelecek olan insanların yeni Türkiye'nin oluşumunda yarar sağlayacağına değinmiştir. Gelecek olan insanların iskânları için uygulanabilir planların yapılmasının gerekliliği dile getirilmekteydi. Gelen göçmenler önceden yaşadıkları yerlere benzer yerlere yerleştirilmeli ve yaşamlarına devam edebilmeleri için de ihtiyaçları karşılanmalı, yardımlar yapılmalıydı.⁶⁶

Sadece yerel gazeteler değil, dış basında yer alan gazetelerde yaşanan bu olaylara kayıtsız kalmamıştır. Times gazetesinin muhabirleri de Yunanistan'da Müslümanlara karşı uygulanan şiddet ve zulümlere dikkat çekmiştir.⁶⁷ Türkiye, Yunanistan'dan gelen mektuplarla burada yaşayan ahalinin durumunu takip etmekteydi. Türkiye'de yankı bulan haberlerden biri de Müslümanların yaşadıkları baskılardan açlıktan ölecek seviyeye gelmeleri olmuştur. Türk hükümeti gerek heyetler göndererek gerekse yaşananların mübadele sürecine uygun olmadığını dile getirerek Müslümanların yaşadıklarının sona ermesine uğraşmışlardır. Tüm bu basında yer alan ve yayılan uygulamalar karar alma sürecinin hızlanmasında etkili rol oynamıştır.⁶⁸

1.6. Lozan Ahali Mübadelesi Sözleşmesi'nin Kapsamı

Lozan Barış Konferansı'nda taraflar anlaşmak için toplandığında, halledilmesi gereken birçok konu vardı. Türkiye ve Yunanistan arasında bunlardan en önemlisi

⁶⁴ Toprak, "I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması", 258.

⁶⁵ Toprak, "I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması", 270.

⁶⁶ Tanin, 31 Temmuz 1923.

⁶⁷ Tanin, 27 Ağustos 1923.

⁶⁸ Toprak, "I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması", 261.

mübadele konusu idi. 10 Aralık 1923 tarihinde toplanan oturumda nüfus mübadelesine ilişkin görüşler bildirilerek kararlar alınmıştı. Bundan önceki başlıklarda bahsettiğim gibi Batı Trakya Müslümanlarıyla İstanbul'un Rumları mübadelenin dışında tutulacak ve iki devlet arasında mübadele yapılacaktı. İlk nüfus değişimi de Anadolu'dan gelen Rumların geride kalan erkek üyelerinin Yunanistan'a gönderilmesiyle olacaktı.⁶⁹

Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesini kapsayan Sözleşme ve Protokol 30 Ocak 1923'te Yunan temsilcisi Venizelos, Türk hükümeti temsilcisi Mustafa İsmet, Caclamanos, Dr. Rıza Nur ve Hasan bey imzalarıyla kabul edildi.⁷⁰ Kabul edilen bu protokol 19 maddeden oluşuyordu.⁷¹ İmzalanan bu anlaşma ile tarihte ilk defa, zorunlu göç Uluslararası Hukuk tarafından meşrulaştırılmıştı.⁷²

Mübadele kapsamında Türkiye Büyük Millet Meclisi, 13 Ekim 1923'te Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin kurulması kanununu kabul etmiştir. Mübadillerin yerleşim yerlerinin belirlenmesi hususunda detaylı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁷³ Daha sonra 8 Kasım 1923'te iskânın unsurlarını ve esaslarını belirleyen "İskân Kanunu" kabul edildi. Mübadele sürecinde oluşabilecek her türlü soruna tedbirler almak için diğer bakanlıklarla birlikte çalışmalar yapıldı. Mübadillerin sağlık, beslenme, taşınması, barınması gibi sorunlarına çözüm getirmek için planlar hazırlanmıştır.⁷⁴

Göçmenlerin ülkelerinde terk ettiği mallara eşdeğer malları alma hakları vardı. Elleriindeki tasfiye taleplerini ile hazırlıklarını bitirerek yola çıkma hazırlıkları yapıyordu.⁷⁵ Göçmenin bırakacağı taşınır malların detaylarının olduğu dört örnek belge düzenlenecekti. Bir belge makamlarca Bunlardan biri yerel makamlara, biri karma komisyona, diğeri gidilecek ülkenin hükümetine son nüsha da mübadile verilecekti.⁷⁶

⁶⁹ Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", 60.

⁷⁰ Parlak, "Çanakkale Merkeze ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübadil Göçmenler", 131.

⁷¹ Elçin Macar, "Yunanistan'dan Anadolu'ya Göç: Nüfus Mübadelesi", *Türkiye'nin Göç Tarihi 14.yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, Der. M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 176.

⁷² Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", 25.

⁷³ *İskân Tarihçesi*, 13.

⁷⁴ *İskân Tarihçesi*, 13-14.

⁷⁵ Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 129.

⁷⁶ Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 127.

Anlaşmada en önemli maddelerinden biri birinci maddeydi. Birinci madde mübadeleyi kapsayacak olan kişiler için kriterleri belirten madde idi.⁷⁷ İmzalanan bu Ahali Sözleşmesi'nin bazı istisnaları vardı. Sözleşme imzalanmadan önce evlenme yoluyla din değiştirenlerin mübadeleye dâhil olmayacağı konusu tartışma yaratmış ve bunun üzerine hükümet konuya açıklık getirmek için bir karar almıştır. Bu karara göre; 27 Temmuz 1924 tarihinde Mübadele Sözleşmesi'nden önce evlenme yoluyla din değiştirmiş olan kadınlar ile Müslümanlarla evlenip din değiştirmeyen kadınların mübadeleye dâhil olmadıkları belirtilmiştir. Ayrıca ek olarak da 26 Ağustos 1925 tarihinde mübadeleye dâhil olmayan Gayr-i Müslim erkekler ile sözleşmenin imzalanmasından önce evlenen Rum kadınların da mübadeleye dâhil olmadığına karar verilmiştir.⁷⁸

Ayrıca mübadelesi ertelenmiş kimsesiz, sakat ve hasta olan Rumlarda vardı. Karma Komisyon, bu zorlu süreçte onların taşınmasının ertelenmesinin daha yararlı bir görüş olacağı yönde ki fikirlerini beyan etmişti. Ayrıca mübadillerin tasfiye edilecek olan malları, sahip oldukları haklar ve buldukları itirazların hepsi karma komisyonca incelenecekti. 1 Mayıs 1923'te uygulanması düşünülen mübadelede gecikmeler yaşanmış bu yüzden mübadeleye ancak kasım ayında başlanabilmiştir.⁷⁹

Her ne kadar anlaşmalar yapılmış, imzalanmış ve uygulanmaya başlanılmış olsa da hala mübadele konusunda çözüme kavuşturulamamış konular vardı. Bu konuların çözümleri için Türkiye ile Yunanistan 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara Antlaşması'nı imzalayarak sorunlarını halletmişlerdir. 1923-1930 yılları arasında Türkiye'ye gelen mübadillerin sayısının yaklaşık olarak 463.534 kişi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Ankara Antlaşmasından sonra mübadele için kurulmuş olan Karma Komisyon'un kaldırılmasına dair antlaşma da 9 Aralık 1933 imzalanarak mübadeleye ait işlemler 19 Ekim 1934 tarihinde resmi bitmiştir.⁸⁰

1.7. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Kuruluşu ve Faaliyetleri

Anadolu'ya yoğun bir şekilde olacak göç sürecini takip etmek, iyi yönetmek ve oluşabilecek aksaklıkları engellemek için bir teşkilatın kurulmasının gerekliliği bilinmekteydi. Kurulacak olan vekâlet, göçmenlerin sadece iskân işleriyle ilgilen bir kurum olmayacaktı. Aynı zamanda onların haklarını korumak gayesinde olacak,

⁷⁷ Genç, *Mudanya'nın Zor Yılları İşgal, Mütareke, Mübadele*, 84.

⁷⁸ Öksüz, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", 759-760.

⁷⁹ Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", 21.

⁸⁰ Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", 24.

göçmenlerin yerleştirilmesinden yerleşecekleri yerlerin imarına kadar birçok görevi üstlenecekti.⁸¹ TBMM, gelen göçmenlerin mağdur olmaması için, vekâlet kurma çalışmalarına başlarken diğer yandan da iskân mıntıklarını tespit etme işiyle ilgilenmişti.⁸²

Lozan Konferansı toplanmadan önce Türk Hükümetinde, vekâletin kurulması gündeme gelmiştir. “İmar ve Mübadele-i Ahali Müdüriyet-i Umumîsi” adıyla bir genel müdürlük kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca kurulacak olan bu müdürlüğün “İmar” ve “Mübadele” adı altında ikiye bölünmesi, her vekâletten de bir üyenin genel müdürlükte bulunmasına ve genel müdürlüğün İcra Vekilleri Başkanlığı’na bağlanması kanısına varılmıştır. Genel müdürlükte bulunacak olan vekâletler ise; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, Nafia ve İktisat ile Hariciye, Müdafaa-i Milliye, Dâhiliye ve Maliye Vekâletleridir. Bir genel müdürlük altında toplanacak olan bu vekâletlerin görevleri mübadillerin sevklerini sağlamak, taşınır ve taşınmaz mallarının durumlarıyla ilgilenmek, göç sürecindeki insanların sağlık ve beslenme problemleriyle ilgilenmek, göçmenler yerleştirildikten sonra onların üretici konumuna getirilmesi sağlamaktır. Vekâlet’in kurulması ile ilgili Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey’in teklifiyle 13 Ekim 1923 tarihinde kabul edilmiştir.⁸³ 13 Ekim 1923’te 352 Sayılı Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İhdasına Dair Kanun’un yürürlüğe girmesiyle iskân siyasetine yönelik çalışmalar yapacak olan ilk örgütlenme oluşturulmuştur.⁸⁴

8 Kasım 1923 tarihinde 368 Sayılı Mübadele, İmar ve İskân Kanunuyla Vekâletinin vazifeleri ve yetkilerinin neler olduğu düzenlenmiştir. Vekâletin, mübadeleye dâhil edilen göçmenlerin yeni yerleşim yerlerine nakilleri, iskânları, ihtiyaçları ile ilgilenmesine karar verilmiştir. Ayrıca vekâlet, mübadele de onarım ve yerleştirme işlerinde gerekli gördüğü askeri ve mülki araç ve gereçlerden yararlanabilecektir. Vekâlete, görevlerini yerine getirebilmesi amacıyla banka kurma yetkisi de verilmiştir.⁸⁵ Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet’inin kurulmasından sonra sıra vekâletin başına kimin geleceği karar vermeye gelmişti. Mecliste vekâletin başkanlığı için yapılan oylama da 165 oyun 158’ini alarak 20 Ekim 1923 İzmir

⁸¹ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 35.

⁸² Özcan, “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği”, 62.

⁸³ Güner, “Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İskân Politikası”, 3: 1459.

⁸⁴ “352 Sayılı Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İhdasına Dair Kanun”, *Kanunlar Dergisi* (Ankara: TBMM Basımevi, 1923) 2: 109.

⁸⁵ Canan Emek İnan, “Türkiye’de İskân Siyaseti: İskâna Yönelik Örgütsel Yapı Üzerinden Bir İnceleme”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12/22 (2014): 86.

Mebusu Mustafa Necati Bey vekâletin başkanı olarak seçilmiştir. Bu seçimden sonra teşkilât müdürlükleri atamaları da yapılmıştır.⁸⁶

1923 yılında vekâletin masrafları için ise altı milyon doksan beş bin seksen üç lira para ayrılmıştır. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, 9 Aralık 1923 tarihinde “Muhacirlerin kabul, iaşe, sevk ve iskânları hakkında Talimatname” hazırlamış ve uygulamaya koyulmuştur. Talimatname üç kısma ayrılmıştır. İlk kısımda sağlık tedbirleri ve iptal işlemleri, ikinci kısımda mübadillerin sevkleri ve barındırma işlemleri, üçüncü kısım ise yerleştirme kısmıdır.⁸⁷

Birinci kısma daha geniş açıdan bakacak olursak, kimlikleri kontrol edilen insanlardan zararlı faaliyetleri olanların Türkiye’ye yerleşemeyeceği bildirilmiştir. Mübadil olarak sayılacakların mesleklerine, sanatlarına, coğrafi konum olarak yaşadıkları çevreler göz önüne alınarak sevk edilmişlerdir. Hasta olanların tedavisi sağlanmaya çalışılmış, ihtiyaç sahiplerine gerekli olan iaşe verilmiştir. İkinci kısımda, mübadillerin gönderilecekleri iskelelerinden ulaşacakları iskân mıntıklarına naklini ve bu noktalardaki barınma işleriyle ilgilenilmiştir. Üçüncü kısımda ise, muhacirlerin sevk edildikleri yerlerde tahrip olmuş hanelerin onarılması ve dolu olan yerlerin bir an önce boşaltılması yer almıştır. Göçmenlerin geçimlerinin sağlanabilmesi için onlara verilen çift hayvanı, tohumluk, zirai alet ihtiyaçları konusunda vekâletin bilgilendirilmesi karar verilmiştir.⁸⁸

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, vapurlarla gelenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için Hilal-ı Ahmer Cemiyeti’ne otuz bin lira vermiştir. Vekâlet, 24 Nisan 1924 tarihinden itibaren İstanbul Misafirhanelerindeki mübadillerin ihtiyaçlarını karşılamıştır. Dünyanın birçok yerinden Müslümanların gönderdikleri paralar cemiyetlerin ihtiyaçları için transfer edilmiştir.⁸⁹

Mübadele sürecinde gemilerle seyahat edenler masraflara rağmen az bir ücretle taşınmıştır. Yolculuk eden yaşlılar, çocuklar, hasta ve yoksul insanlardan yüzde on beşi parasız taşınmıştır. Ayrıca gemilerde Hilal-ı Ahmer Cemiyeti sağlık hizmeti

⁸⁶ Güner, “Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İskân Politikası”, 3: 1460.

⁸⁷ *İskân Tarihçesi*, 21-22.

⁸⁸ *İskan Tarihçesi*, 21-22.

⁸⁹ Özcan, “Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği”, 67.

vermiştir. Taşımada deniz yoluyla gelenler liman şehirleri olan İzmir, Tekirdağ, İstanbul, Mudanya, Samsun ve Mersin mıntıklarında indirilmişlerdir.⁹⁰

Vekâlet, iskân mıntıklarının 4 bölgeye ayırmıştır. Ve İmar ve İskân mıntika müdürlüklerine bazı vazifeler verilmiştir. Mıntika müdürlüklerin vazifeleri ise; Kendi bölgeleri içerisinde göçmenlerin her türlü sorunu çözüme kavuşturmak, iskân yerlerinde gerekli tamirat işlerini yapmak, ihtiyaçtan doğabilecek olan yerlere yeni yerleşim merkezleri kurmak, yerleşme sağlandıktan sonra mübadillerin üretici konuma getirebilmelerini sağlamak için yardımlarda bulunmaktı.⁹¹ 29 Kasım 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet'inin yayımlayacağı talimatlarda belirtilecek olan işleri yapılması için tüm vilâyet ve kazalara birer İskân ve İmar Komisyonu kurulmasına karar verilmişti.⁹²

Kurulan mıntika müdürlüklerinin ve komisyonların faaliyetleri merkez tarafından kontrol edilebiliyordu. İmar ve İskân müfettişleri denetimler için geniş yetkilerle donatılmış olup, vekil adına denetleme yetkileri de vardı. Hazırladıkları raporları vekile sunmaktaydılar. Vekâletin vekilinin 3 kez değişmesi, mahalli ve vekâlet memurlarının sağlıksız iletişimleri, memurların aralarında çekişmeleri vekâletin başarılı olmasını etkiliyordu.⁹³ Vekâlet, genel müdürlüğe dönüştürülmüş ve hem bütçesinde hem de kadrosunda küçülmeye gidilmiştir.⁹⁴

1.7.1. Mübadele, İmar ve İskân Kanunu

Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet'inin vekili Mustafa Necati Bey'in girişimleriyle 23 Ekim 1923'te yasa tasarısı TBMM'ye sunulmuştur. 8 Kasım 1923 tarihinde TBMM'de kabul edilen Mübadele, İmar ve İskân Kanunu oldukça detaylı hazırlanmış 20 maddeden oluşan bir yasadır. Vekâleti tamamlayan bir özelliğe sahiptir. Vekâletin vazifelerini ve kapsamını, yetkilerini, uzman eleman alımlarını, bütçe kaynaklarını ve diğer vekâletlerle oluşturulacak olan ortak çalışmaların nasıl ilkeler üzerine kurulacağı gibi pek çok konu üzerindeki kanılar 20 maddeye sığdırılmıştır. Mübadele, İmar ve İskân Kanunu'nun birinci maddesinde; mübadelesi sağlanacak olan insanların, ihtiyaçlarının karşılanması ve yapılacak bu yardımın mübadiller yerleştirildikten sonra ki 2 ayda devam etmesi gerektiği yer almıştır. Ayrıca buna ek

⁹⁰Genç, *Mudanya'nın Zor Yılları İşgal, Mütareke, Mübadele*, 81.

⁹¹Güner, "Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası", 3: 1461.

⁹²*İskan Tarihçesi*, 20.

⁹³İpek, *Mübadele ve Samsun*, 38.

⁹⁴İpek, *Mübadele ve Samsun*, 39.

olarak da 1912 yılında bir yere yerleştirememiş olan muhacirlerin, göçmen ve sığınmacı kabul edilecek olan insanların, yöre halkından evi yıkılmış olanların ve konargöçer aşiretlerde yaşayan insanların mağduriyetlerini giderilebilmesi açısından bu insanlara yerleşim alanı belirlenmesinin gerekliliğine değinilmiştir. Yıkılmış yaşam alanlarının onarımının yapılması ve bu insanların belirlenen iskân yerlerine yerleştirilmeleri de bu madde içeriğidir.⁹⁵

Kanunun ikinci maddesinde; mülkü ve askeri bütün devlet memurlarının, vekâlet tarafından verilen görevleri gerçekleştirmeleri mecburi kılınmış, vazifelerinde ihmalkârlık gösterenlerin vekâletin isteğiyle işlerinden el çektirilip, mahkemeleri görüldükten sonra suça girişenlerin en ağır cezayı alacakları bildirilmekteydi.⁹⁶

Kanunun üçüncü maddesi ise; vekâletin vazifelerini yapabilmesi ile ilgili lazım görülürse yerel memurlar, idare ve belediye üyelerinden, istenilen kadar ara kurul seçilebileceğinden ve oluşturabileceğinden bahsetmekteydi. Dördüncü, beşinci ve altıncı maddeler; mali bütçelere dair konulara açıklık getirirken, harcamaların nereden karşılanacağı belirtilmiştir. Yedinci madde; gerekli görülen memurların görevlendirilmesi ve bunların bütçesi ile alakalıydı. Sekizinci madde; bütün terk edilmiş taşınmaz malların, işgal edilmiş olan yerlerin boşaltılması ve bunların, evleri zarar görmüş muhtaçlara dağıtılması ile ilgiliydi. Ayrıca zarara uğramış olan insanların mahkeme başvurusuna gerek kalmadan zararlarının kiralardan karşılanabileceği yine bu madde de belirtilmiştir. Bu madde de zararın belirlenmesi için oluşturulacak komisyondan da bahsedilmiştir.⁹⁷

Dokuzuncu madde de; taşınmaz mallar ve bedelleriyle ilgili bir maddeydi. Onuncu madde; 1912 yılından itibaren yerleştirilmiş olan insanların yaşam biçimlerine göre taşınması ve yerleştirilmesinin vekâletin görevi olduğu belirten bir maddedir.⁹⁸

On birinci madde; zarar görmüş yerlerin imarı için bir imar bankasının tesis edileceği belirtmekteydi. Bu maddenin destekleyicisi olan on ikinci madde de ise; 1912 yılından 1949 yılına kadar yapılmış binaların emlak vergisinden muaf tutulması gerektiğinden bahsedilmiştir.⁹⁹ On üçüncü madde; inşaat bedelleri ve şirketleriyle

⁹⁵ Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 33.

⁹⁶ “368 Sayılı Mübadele, İmar ve İskân Kanunu”, *Kanunlar Dergisi* (Ankara: TBMM Basımevi, 1923) 2: 132.

⁹⁷ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 34.

⁹⁸ “368 Sayılı Mübadele, İmar ve İskân Kanunu”, *Kanunlar Dergisi*, 2: 133.

⁹⁹ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 35.

alakalı bir maddedir. On dördüncü madde; Düşman tarafından zarar gören yerleşim yerlerindeki fabrika ve tezgâhların onarımları için yurtdışından gelecek olan aletlerin gümrük vergisinden muaf tutulmasını kapsamaktaydı. On beşinci madde de; Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti müfettişleriyle alakalıdır.¹⁰⁰ Geri kalan 5 madde de aynı şekilde kanun içerisinde ele alınan konular hakkındaki kararların belirtildiği maddelerdir. Genel olarak kanun, vekâletin yetki ve kapsamı dâhilinde çerçevelenmiş ve gerekli görülen her konuda düzenleyici kararlar verilmiştir.

1.7.2. Karma Komisyonun Kuruluşu ve Kapsamı

30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Yunan hükümetlerinin imzaladığı Mübadele Sözleşmesi'nde, anlaşmanın uygulanmasını sağlamak ve bu süreçte çıkabilecek anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak amaçlı Karma Komisyon'un kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca imzalanan bu sözleşmede Karma Komisyon'un vazifelerinin, yetki ve sorumluluklarının neler olacağı belirlenmiştir.¹⁰¹ Sözleşme yürürlüğe girdikten sonra bir ay içerisinde Karma Komisyon'un kurulmasına karar verilmiştir. Bu komisyon; dördü Türk, üçü tarafsız, dördü de Yunan olmak üzere on bir üyeden oluşacaktı. Komisyonun gerekli gördüğü yerlerde Tali Komisyon kurma yetkisi de verilmiştir.¹⁰² Komisyon'un Türk heyeti başkanlığına Dr. Tevfik Rüştü, heyet üyeliklerine de Hamit, İhsan ve Senüyiddin Beyler seçilmiştir. Bu karar TBMM tarafından 26 Ağustos 1923 tarihinde onaylanmıştır.¹⁰³

Komisyon, çalışmalarını daha düzenli bir şekilde yapmak amacıyla bazı alt komisyonlar kurmuştur. Kurulan birinci ve ikinci alt komisyonlarının başkanlığını Mister Widding yapmıştır. Birinci alt komisyonda Türk delege üyesi Hamdi Bey ve Yunan delege üyesi Kakfaktis bulunurken, ikinci alt komisyonda Türk delege üyesi İhsan Bey ve Yunan delege üyesi Pallis bulunmaktaydı. Üçüncü komisyona İsveçli tarafsız üye başkanlık etmiş, Türk delege üyesi Senüyiddin Bey ve Yunan delege üyesi Calvocoressi komisyonda bulunmuştur.¹⁰⁴

Gerçekleşecek olan göçün kontrolü için Selanik, Drama, Kavala, Kayalar, Hanya, Kandiye, Kozani ve Gümölcine'de alt komisyonlar kurulmuştur. Yunan

¹⁰⁰ "368 Sayılı Mübadele, İmar ve İskân Kanunu", *Kanunlar Dergisi*, 2: 133.

¹⁰¹ Ercan Çelebi, "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2006): 108.

¹⁰² İpek, *Mübadele ve Samsun*, 30.

¹⁰³ Nejat Doğan, "Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nda Türkiye-Yunanistan Mübadele Davaları", *Tesam(Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi) Akademi Dergisi*, 2/2 (Temmuz 2015): 225.

¹⁰⁴ Çelebi, "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri", 116.

delegelerin istekleri üzerine Türkiye’de İstanbul, Mersin ve Samsun’da olmak üzere üç alt komisyon daha kurulmuştur. Komisyonların yetersiz kalması sonucu alt komisyonların sayısı beşe çıkarılmıştır.¹⁰⁵

Türk ve Yunan hükümetleri, komisyonun avans ve giderlerini karşılanmasını imzaladıkları sözleşmede kabul etmişlerdir. Harcamalar iki devlet tarafından karşılanacağı gibi komisyonda bulunanların maaşları da iki hükümet tarafından karşılanacaktır. Komisyonda bulunan üç tarafsız azasından her biri senelik 7.400 dolar maaşını da iki hükümet karşılamıştır.¹⁰⁶

Komisyonun çalışmaları Milletler Cemiyeti tarafından seçilen tarafsız üç üyenin 17 Eylül 1923 tarihinde İstanbul’da Türk ve Yunan üyelerle bir araya gelmesiyle başlamıştır.¹⁰⁷ Komisyon mübadeleyi kontrol etmek, süreci kolaylaştırmak, taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesi ile ilgili işleri yapmakla mükellef kılınmıştır. Tasfiye edilecek mallarla ilgili oluşabilecek sıkıntılarda ve itirazlarda bu komisyonda karara bağlanmasına karar verilmiştir. Mübadillerin mallarına değer biçecek olan bu komisyon, kişinin bıraktığı mala eşdeğer olacak şekilde göç edeceği yerde kendisine gayrimenkul verilmesini sağlayacaktı. Bu şekilde göçmenlerin, göç edilecek ülke de mağdur olmasının önüne geçilmek istenmiştir.¹⁰⁸

Komisyon ilk başlarda uyumlu bir şekilde çalışıyor olsa da sözleşmenin maddelerinin yorumlanmasından sonra uyuşmazlıklar çıkmaya başlamıştır. Türk Hükümeti ve Yunan Hükümeti ulusal çıkarları açısından sözleşme maddelerini kendince en karlı olan şekilde yorumlamak istemekteydiler. Ve bu yorumlama çatışmaları Karma Komisyon’un çalışmalarının durmasına yol açmıştır. Özellikle sözleşmenin ikinci maddesi konusunda görüşler daha çok çatışmıştır.¹⁰⁹ Bu ikinci madde, kimlerin mübadeleye dâhil olup, kimlerin mübadele dışında tutulacağını belirleyecek olan maddeydi. İki devlet arasında özellikle bu madde konusunda anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu anlaşmazlıklar tanımı Fransızca “Etablis” kelimesinin kullanılmış, bu kelime Türkçeye “sakin bulunmuş” şeklinde çevrilmiştir. Bu tanımın

¹⁰⁵ Macar, “Yunanistan’dan Anadolu’ya Göç: Nüfus Mübadelesi”, 177.

¹⁰⁶ Çelebi, “Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri”, 112.

¹⁰⁷ Doğan, “Uluslararası Sürekli Adalet Divanı’nda Türkiye-Yunanistan Mübadele Davaları”, 225.

¹⁰⁸ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 30.

¹⁰⁹ Doğan, “Uluslararası Sürekli Adalet Divanı’nda Türkiye-Yunanistan Mübadele Davaları”, 225.

kapsamına girecek olan kişilerinin belirleyicisi olarak, Sözleşme hükümleri ve Karma Komisyon'da alınan kararlarının olmasına karar verilmiştir.¹¹⁰

Karma Komisyon yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmelere karşı çalışmalarını sürdürmeye çalışmıştır. Fakat komisyonun kurulmasından itibaren belirlenen Türk, Yunan ve tarafsız üyelerin ölümleri, istifa etmeleri gibi sebepler uyum içinde çalışmayı engellemiştir. 9 Aralık 1933 tarihinde "Türk-Rum Ahali Mübadelesi Muhtelit Komisyonu'nun İlgasına Dair Ankara Mukavelenamesi" ile komisyonun kaldırılması kabul edilmiştir.¹¹¹ Ahali sözleşmesinin on birinci maddesi gereğince kurulmuş olan Muhtelit Mübadele Komisyonu yani Karma Komisyon, muamelatının bitmesiyle 28 Aralık 1933 tarihinde tamamen kaldırılmıştır.¹¹²

1.8. Mübadillerin Nakli İçin Yapılan Hazırlıklar ve Türkiye'ye Nakilleri

Göç sürecine başlayacak olan insanlar, Türkiye'ye gelecekleri kesinleştikten sonra hazırlıklara başlamışlardır. İlk iş olarak da taşınır malların ve taşınmaz malların bilgilerinin bulunduğu mal beyannameleri hazırlanmıştır.¹¹³ Mübadillerin sevkine ait detayları ise, Muhtelit Mübadele Komisyonu üyesi Tefvik Rüştü Bey tarafından 22 Ekim 1923'te Atina'dan, İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti 'ne gönderdiği raporda belirtilmiştir.¹¹⁴

İskân gerçekleştirilmeden önce çıkabilecek herhangi bir aksiliği önlemek amacıyla göçmenlerin bilgilerinin bulunduğu raporlar hazırlanmıştır. Nakil işinin bir an önce başlatılması gerektiğinden raporların bir an evvel hazırlanması da büyük ehemmiyet taşımıştır. Tabi bu durum hazırlanan raporların yüzeysel olarak kalmasına yol açmıştır. Göçmenlerin bindirildiği iskelelerde, göçmenlerin ön bilgilerini derleyen ve göçmenlerin gemilere bindirilmesi işiyle ilgilenen heyetler bulundurulmuştur.¹¹⁵

Sözleşmenin imzalanmasından sonra 25 Ağustos 1923 tarihinde mübadil sevkleri başlatılmıştır. Mübadele işlemlerinin yürütülmesi için Karma Komisyonlar, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti ve Mübadele, İmar ve İskân Kanunu gerekli yetkililerce kabul edilerek faaliyete geçmiştir. Gerçekleşecek olan sevk için her türlü

¹¹⁰ Doğan, "Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nda Türkiye-Yunanistan Mübadele Davaları", 226.

¹¹¹ Çelebi, "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri", 120.

¹¹² Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", 62.

¹¹³ Ercan Haytoğlu, "Denizli-Honaz'a Yapılan Mübadele Göçü", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/12 (2006): 51.

¹¹⁴ Parlak, "Çanakkale Merkez ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübadil Göçmenler", 133.

¹¹⁵ Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri", 34.

hazırlık ve süreci izlenme işini yüklenecek olan bu kurumlar süreçten önce hazırlıklarını yapmaya başlamıştı. Gelecek olan mübadillerin yerleştirilmeleri için Anadolu'da belirlenen yerler on mıntika şeklinde ayrılmıştır.¹¹⁶

Hazırlıklar için, ayrılan mıntikalara İskân ve İmar Mıntika Müdüriyetleri kurulmuştur. Bu mıntikalar; Samsun, Trakya, Balıkesir, İzmir, Bursa, İstanbul, İzmit, Antalya, Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir ve Adana mıntikalarıdır. Hükümetle Kızılay arasında mübadele öncesi görüşmeler yapılmış, bu görüşmeler sonrasında da yapılacak çalışmalar hakkında kararlara varılmıştı.¹¹⁷ Sevkiyatta en önemli görevlerden birine sahip olan Sıhhiye Vekâleti, Türkiye'ye gelecek olan Müslümanların haklarının nasıl korunacağını beyanname yayımlayarak ilan etmiştir.¹¹⁸

Göçmenler, iskânları başlanmadan önce Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Mübadele Vekâletinin beraber açtıkları Gelibolu, Ahırkapı, İplikhane, Güllük, Fethiye, Çanakkale, Kalikaratya, Erdek ve Samsun misafirhanelerinde barınmışlardır.¹¹⁹

Şikâyetlerin artması Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun çalışmalarını hızlandırmasına ve göç önceliğini sahillerde yığılan insanlara vermesine yol açmıştır. Yaptıkları toplantı 1923 yılının sonuna kadar yalnızca Selanik'ten elli bin göçmenin Türkiye'ye naklinin yapılabileceği hesaplanmıştır. Ayrıca nakil işlemlerinin sağlanmasının belirleyicisi olacak ara komisyon oluşturulmuştur. Taşınacak göçmenlerin sevk ücretlerinin belirlenmesinin yanında, ihtiyaç sahipleri için de çözümler düşünülmesine karar verilerek mübadeleye 10 Kasım 1923 tarihinde resmen başlanması yine bu toplantıda görüşülmüştür. Henüz göç ettirilmemiş olan mağdur insanlar için ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti yardımlarını sürdürmekteydi.¹²⁰

Bu sürecin en önemli aşamasını oluşturan göçmenlerin taşınması ve seçilecek taşınma yolu olarak vapurlar tercih edilmiştir. Büyük önem arz eden bu konu dâhilinde Sevkiyat Müdüriyeti tarafından vapur şirketlerine ihale açıldığını bildirerek, belirlenen yükümlülükler açıklanmıştır.¹²¹

¹¹⁶ Haytoğlu, "Denizli-Honaz'a Yapılan Mübadele Göçü", 49.

¹¹⁷ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)* (Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2010), 180.

¹¹⁸ Toprak, "I. Dünya Savaşı'ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye'ye Göçenlere Karşı Yunanistan'ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması", 266.

¹¹⁹ Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, sy. 5 (1990): 54.

¹²⁰ Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri", 32.

¹²¹ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 37.

Önceleri taşıma işlemleri için bazı vapur kumpanyalarının arasında ihaleler yapılmıştır. İhaleye katılan Loid Tritino Şirketi oldukça makul koşullar öne sürmüştü. Lakin Mustafa Necati Bey amacı, bu süreci ulusal Türk şirketlerine yaptırmaktı. Bu sürecin Seyrisefain İdaresi ile birlikte öteki ulusal taşıma şirketlerine yapabileceğini düşünmekteydi. Bu sebeple vekâlet bütçesinden göçmen sevkiyatı için altı yüz bin lirayı ayrılması gerektiğini düşünüyordu.¹²²

Vekâlet, Seyrisefain ve diğer yedi Türk taşıma şirketine maddi desteklerde bulunmuştur. Daha sonrasında vekâlet, Seyrisefain İdaresi şirketleriyle sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşmeye göre, taşımayı yapacak şirketler ile ilgili her türlü tespitini İstanbul Liman İdaresi Riyaseti tarafından yapılmasına karar verilmiştir. İdare, taşıma yapacak olan her vapur için sağlık raporu oluşturulmuştur. Ayrıca da hastalar, hamile kadınlar ve yaşlı insanlar için de kamaralar ayrılması kararlaştırılmıştır. Vekâlet, Hilal-i Ahmer cemiyetiyle ortaklaşa bir çalışma yürüterek göçmenlerin sağlık ve beslenme ile ilgili oluşacak her türlü ihtiyaçlarını için gerekli olan hazırlıkları yapmaya başlamıştı. Göçmenlerin iskân edilmesi için belirlenen on iskân mıntıkası ve bu mıntıkların her birinde birer mıntika müdürü; bir müdür yardımcısı, birer imar mühendisi, birer sevkiyat ve nakliyat, iâşe, iskân memuru, Ziraat memuru, kondüktör, üç seyyar sevk, iâşe ve iskân memuru ile altı tane kâtip bulunması planlanmıştı.¹²³

Çoğu insan liman kentlerde toplanmıştı ve belirlenen liman kentlere gideceklerdi. Güzergâh Selanik'ten Tekirdağ'a; Kalikratya'dan İstanbul ve Mudanya'ya, Kavala'dan İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Tekirdağ, Gelibolu, Bandırma ve Burhaniye'ye; Girit ve Kandiye'den Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Gökçeada, Göllük, Ayvalık, Çanakkale ve Erdek iskeleleri olarak ilerleyecekti. İnsanlar bu şekilde taşınacak ve belirlenen mıntıklara boşaltılacaklardı. Göçmenlerin gemilere bindirilmeden ve indirilmeden önce her türlü sağlık kontrolleri yapılacak ve her ihtimale karşı aşılacaklardı. Ayrıca göçmenlerin yolculuk öncesinde ve sonrasında mağdur olmamaları ve ihtiyaçlarının karşılanması için de çadırli kamplar kurulmuştur.¹²⁴

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti mübadillerin sevkini sağlamak için yaklaşık olarak on yedi Türk vapuru ile anlaşmalar yaparak yolculuk için hazırlıklara

¹²² Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri", 26.

¹²³ Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri", 27.

¹²⁴ Elif Yılmaz, "Demirden Leblebi: Girit Ayvalık'a Yerleşen Girit Mübadilleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/22 (2011): 166.

başlamıştır. Yolculuk edilecek gemilerle yapılan anlaşmalarda, mübadiller minimum bir ücretle taşınacağı, çocuk göçmenlerden herhangi bir ücret alınmayacağı ve muhtaç olan insanların ücretsiz taşınacağı esasları kabul edilmiştir. Mübadele yapılacak ilk yer olarak Midilli Adası ile Ayvalık nüfusu seçilmiş ve mübadeleye buradan başlanmıştır. 13 Ekim 1923 ve 19 Ekim 1923 tarihleri arasında ilk mübadele gerçekleşmiştir. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından mübadelenin uygulanmaya başlanmasıyla göçmenler tahaffuzhanelere sevk edilmiştir.¹²⁵ Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ve Hilâl-i Ahmer cemiyeti ile yürüttükleri ortak çalışmalar devam ederken ilk mübadiller gelmeye başlamıştır.¹²⁶

Terk edilmiş malların yerleşime uygun olmaması sebebiyle gelen göçmenlerin yerleştirilmeleri işi çok sıkıntılıydı. Terk edilmiş mallar ciddi derecede hasar görmüştü ve onarılması gerekmektedir. Gelenler bu yüzden hemen mntikalarına sevk edilememişti. Vekâlet, mntika ve çevrelerine göçmenler için köyler oluşturulmasına başladı. 1923 yılı sonuna gelindiğinde, terk edilmiş bin yüz yirmi evin onarımı yapılmış, dokuz yüz seksen altı evinde onarım için keşifleri tamamlanmıştır. Gelen göçmenler giden göçmenlerden oldukça fazla olmuştur. Bu da Rumlardan boşalan terk edilmiş mallarının gelenleri barındırmada yetersiz kalmasına yol açmıştır. Türk göçmenlerin ihtiyaçları Türk Hükümeti ve Kızılay tarafından karşılanmıştır.¹²⁷

Göçmenlerin sevki dâhilinde en zorluk çekilen yıllar şüphesiz ki 1923-1924 yılının kış ayları olmuştur. Bu süreçte seyreden kış ayları süresince on beş on altı vapur devamlı bir şekilde Türkiye ile Yunanistan arasında seferler yapmış, göçmenleri taşımıştır. Zorlu hava şartları, sevk edilen insanların fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanması sorunlarıyla ilgilenmesi ve sorunsuz bir şekilde iskân yerlerine yerleştirilmeleri var olunan süreçte daha da zor bir hâl almıştır.¹²⁸

Türkiye'ye 1923-1925 yılları içerisinde çeşitli bölgelerden yaklaşık olarak 342.626 göçmen iskân edilmiştir. Gelen göçmenlerin büyük bir çoğunluğu mübadele ile gelseler de, çok az bir kesimi diğer sebeplerle gelen göçmen ve mülteciler oluşturmuştur.¹²⁹

¹²⁵ Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", 65.

¹²⁶ Parlak, "Çanakkale Merkeze ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübadil Göçmenler", 134.

¹²⁷ Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, 181.

¹²⁸ Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri", 36.

¹²⁹ Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, 184.

Mübadillerin taşınması için vapur alımları da dâhil olmak üzere 620 bin 800 Lira harcama yapılmıştır. Göçler dâhilinde, Türk gemicileri bu dönemde toplam 500.000 kişi civarındaki büyük insan kitlelerini, yanlarındaki eşya ve hayvanlarıyla birlikte Türkiye' ye taşımışlardır.¹³⁰

1.8.1. Mübadillerin İskânları Hakkındaki Hususlar

Mübadillerin vardıkları yerlerdeki iskelelerde, onları karşılayan, kabul ve sevk işleriyle ilgilenen bir komisyon oluşturulmuştu. Bu komisyon gelecek insanların belgelerinin incelenmesi ve doğruluğuna bakılarak Yunanlılarla yandaşlığını yapmış, Yunanistan'a kaçmış olanlar ayıklayacaktı. Ayrıca iskelelerde sağlıkla ilgili tedbirler ve karantina hazırlanacak, gelen muhacirler de bulaşıcı hastalıkların olup olmadığına bakılacak, hastalık bulunan muhacirler ayrılacak ve sınır dışı edileceklerdi. Kabul edilmelerinde sakınca bulunmayan muhacirlere de kendilerine ayrılan mıntıkların bilgileri bulunan belgeler verilecekti.¹³¹ 5 Haziran 1921 tarihli nizamnameye göre, kabul edilmiş muhacirlerin mıntıklarına sevklerini ve yerleştirilme işlerini muhacir ve mülteci komisyonları aracılığıyla gerçekleştirilecekti.¹³²

Mübadiller; aile kimlik belgesini, aşı belgelerini, Yunan yetkililerince el konulmuş mallarının bilgilerini içeren belgeleri ve Yunanistan'daki mal varlığını gösteren tasfiye taleplerini yanlarında bulundurmak zorundaydılar.¹³³

Mübadil alacak her yer, ne kadar muhacir alabileceğini o bölgelerin mülkiye memurlarına ve sıhhiye müdüriyetlerine telgrafla bildirmeleri gerekmekteydi. Ayrıca kullanılacak sevk yollarının belirlenmesi, yapılacak harcamalarla ilgili kararların verilmesi, muhacirlerin sağlık durumları ile ilgili konuları takdiri için her iskelede Muhacir ve Mülteci Komisyonları kurulmuştur. Ayrıca bu komisyonların bir diğer görevleri de yollarda ihtiyaç sahibi insanların sağlanması olmuştur. Durumları iyi olan ve yardım talebinde bulunmayan muhacirler kendi olanaklarıyla mıntıklarına yerleşebileceklerdi. İhtiyaç sahibi olup da Hükümet'in belirlediği mıntıklara gitmeyi kabul etmeyen muhacirler ise muhacirlik hakkından düşmüş olacaktıdır. Komisyonlar tarafından belirlenen mıntıklarının dışında başka bir yere gitmek isteyen muhacirler ile ilgili süreçle Muavenet-i İçtimaiye ve zabıta memurları ilgilenecekti. Bölgelerde

¹³⁰ Nural Yıldız ve Emel Yıldız, "Mübadele Meselesi ve Cumhuriyet Dönemi Tarımsal Kalkınma Politikası", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/1 (Haziran 2012): 354.

¹³¹ Güner, "Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası", 3: 1456.

¹³² *İskân Tarihçesi*, 20.

¹³³ Mithat Atabay, "Mübadelede Küçükkuşu", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığın Dergisi*, sy. 6-7 (2008): 65.

görevli olarak belirlenen her kurum ve çalışan, göçmen topluluklarının sevki, iâşesi, sağlık ve yerleşiminden sorumlu olmuştur. Muhacirlerin yerleştirilecek olduğu konutlar hakkında incelemeler devam ederken, muhtaç insanlara da geçici yerleşimleri olarak belirlenmiş yerler hakkında bilgi toplanacaktı. Yerleştirilecekleri yerler ile alakalı henüz bir belgeye sahip olmayan muhacirler ise merkez misafirhanelerde konaklayacak, durumlarına dair bilgiler oradaki görevli komisyonlara bildirilecekti.¹³⁴

1.8.2. Mübadillerin İskân Yerlerinin Tespiti ve Bölgelere Dağılımları

Anadolu'ya gelecek olan mübadillerin, yeni yerleşim yerlerine yerleştirmelerinde ele alınan ölçüt, geldikleri yerlerdeki iklim koşulları ve hayat şartlarına uygun olan iskân yerlerine gönderilmeleri olmuştur. Gelecek olan insanların, bir an önce onlara uygun yerlere yerleştirilmeli ve tüketici halden üretici hale geçirilmeleri önem arz eden bir konuydu. Ve devlet açısından da hayati bir önem taşımaktaydı. Yerleşim yerlerinin tespiti uzun ve detaylı incelemeler yapılarak belirlenmesi gerekmektedir. Fakat ne durum ne de zaman buna müsait değildi. Yeni Türkiye'nin yaklaşan tarım mevsimi için nüfusa ihtiyacı vardı. Gelecek olan insanların da geçinebilecekleri uğraşlara ihtiyaçları vardı. Bu yüzdendir ki yerleşim alanlarının belirlenmesinde gerekli olan detaylı araştırma yapılamamıştır. Gelen mübadillerin yerleştirilmelerine kıyı şehir, kasaba ve köylerden başlanmış, demiryolu ve diğer ulaşım araçlarının gidebileceği yerlere doğru ilerletilmiştir.

Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanmasından sonra 17 Temmuz 1923 tarihinde Tanzim ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından bir kararname onaylanmıştır. Bu kararnamede göçmenlerin iskân edilecekleri yerlere nasıl gideceklerine dair hususlar belirlenmiştir. Bunun üzerine Anadolu, on iskân mıntıkasına ayrılmış ve bu mıntikalara İmar ve İskân Bölge Müdürlükleri kurulmuştur.¹³⁵ Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti tarafından, Türkiye'nin on iskân bölgesi şu şekildedir:¹³⁶

Birinci Alan: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum.

İkinci Alan: Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise, Çanakkale.

Üçüncü Alan: Balıkesir.

Dördüncü Alan: İzmir, Manisa, Aydın, Mentеше, Afyon.

¹³⁴ Güner, "Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İskân Politikası", 3: 1457.

¹³⁵ Yılmaz, "Demirden Leblebi: Girit Ayvalık'a Yerleşen Girit Mübadilleri", 169.

¹³⁶ Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", 63.

Beşinci Alan: Bursa.

Altıncı Alan: İstanbul, Çatalca, Zonguldak.

Yedinci Alan: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya.

Sekizinci Alan: Antalya, Isparta, Burdur.

Dokuzuncu Alan: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir.

Onuncu Alan: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntab, Maraş.¹³⁷

Mübadil mıntıkları bu şekilde belirlenirken dağıtımın nasıl olacağına dair konularda imzalanan sözleşmede çözülmüştü. Ahali mübadelesi göre, göç edecek olan insanların geride bırakmış oldukları mülkler devlet tarafından kamulaştırılmış sayılacak ve gelen mübadillere dağıtılacaktı. Anadolu'dan gitmiş olan Rumların geride bıraktıkları taşınır ve taşınmaz mallar büyük bir orandaydı. Geride kalan toprakların bir kısmı Rusya ve Yunanistan'dan gelmiş olan göçmenlere verilmiştir.¹³⁸

Türk Hükümeti'nin, 17 Temmuz 1923 tarihinde yayınladığı kararnâmenin ekine bakıldığında Türkiye'ye; Drama, Kavala, Serez, Kozana, Grebene, Naslıç, Kesriye, Kayalar, Karaferye, Vodina, Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgili, Yenice Vardar, Karacaabat, Zeytuncü, Selanik ve Ksendire gibi yerlerden mübadillerin gelmesi bekleniyordu. Bu gelecek olan mübadillerin; Samsun, Adana, Malatya, Amasya, Tokat, Sivas, Manisa, İzmir, Denizli, Çatalca, Tekirdağ, Karaman, Niğde, Antalya, Silifke, Ayvalık, Edremit ve Mersin havalisine yerleştirilmelerine karar verildiği yine bu ekte yer almaktaydı.¹³⁹

Mübadiller Selanik'ten vapurlar, trenler ve karayolu taşıma araçları ile Anadolu'ya doğru yola çıkmışlardı. Vapurlar ile gelenler liman şehirler olan İstanbul, Samsun, İzmir ve Mersin'e çıkmışlar, buralardan iskân edilecekleri yerlere dağıtılmışlardır.¹⁴⁰

Ayrıca mübadiller Anadolu'nun birçok yerine de yerleştirilmiştir. İstanbul, Edirne, Bursa, Balıkesir, Samsun, Kırklareli, Kocaeli, Tekirdağ ve İzmir iskânın yoğun bir şekilde gerçekleştiği bölgeler olmuştur. Mübadillerin %58'i Marmara Bölgesi'ne, %13'ü Ege Bölgesi'ne, %11'i Karadeniz Bölgesi'ne, %10'u İç Anadolu Bölgesi'ne,

¹³⁷ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 53.

¹³⁸ Yılmaz, "Demirden Leblebi: Girit Ayvalık'a Yerleşen Girit Mübadilleri", 170.

¹³⁹ Haytoğlu, "Denizli-Honaz'a Yapılan Mübadele Göçü", 49.

¹⁴⁰ Genç, *Mudanya'nın Zor Yılları İşgal, Mütareke, Mübadele*, 85.

%2,5'i Doğu Anadolu ve %0,5'lik kısmı da Güneydoğu Anadolu bölgesine iskân edilmiştir.¹⁴¹

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün sayımlarına göre, mübadele kararının uygulanmasıyla 1923-1927 yılları arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmiş olan Müslüman sayısı 456.720 olarak belirlenmiştir. Gelen göçmenler iskân mıntıklarının belirlenmesinden sonra kendileri için belirlenen şehir ve köylere yerleştirilmişlerdir. Yerleri belirlenmeyenler ise belirlenene kadar misafirhanelerde barınmışlardır. İskân genel olarak eski Rum yerleşim yerlerinin olduğu bölgelerde artış göstermiştir. Mübadiller, kendileri için kurulan köylere ve giden göçmenlerin bıraktığı zarar görmüş ama imar çalışmalarıyla onarılan hanelere yerleşmişlerdir.¹⁴²

1.8.3. Mübadillerin Belirlenen Bölgelere Yerleştirilmeleri

Mübadele ile gelecek göçmenlerin, yaşantılarına elverişli alanlara yerleştirilmesi için hem kurum olarak hem de bilimsel olarak detaylı planların hazırlanması gerekiyordu. Ama ne şartlar ne de durum buna müsait değildi. Olabildiğince kısa bir zamanda mübadillerin sevkinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.¹⁴³

19 Ekim 1923 tarihli Adapazarı gazetesi haberinde; hazirandan önce Yunanistan'dan gelmiş olan muhacirlerin hakları imzalanan Lozan Antlaşmasında belirlenmiştir. Bu muhacirlere emlak verilmesi hususunda alınan kararlar dâhilinde Rum ve Ermenilerin terk edilmiş evlerin cemiyet tarafından ele alınmıştır. Muhacirlerin ellerinde bulunan belgelerle cemiyete başvurmaları gerektiğinden bahsedilmektedir.¹⁴⁴

Mübadele Sözleşmesi'nde, Türkiye'ye gelecek olan Müslümanların yerleştirilmeleri, mülk edinmeleri düzenlenmiştir. Sözleşmeye göre tarımla uğraşanlara arazi, bağ-bahçe; sanatkâr olan mübadillere dükkân, mağaza, imalathane verilmiş ve ihtiyaçları olan hayvan, tohum, krediler sağlanarak gelen mübadiller desteklenmiştir. Çiftçi olan göçmenler iskân yerlerine yerleştirilirken, Topraklandırma Kanunu,

¹⁴¹ Gökçe Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", *Alternatif Politika*, 4/2 (2012): 132.

¹⁴² Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", 131.

¹⁴³ Kemal Arı, *Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999), 104.

¹⁴⁴ Adapazarı, 19 Teşrinievvel/Ekim 1339/1923.

kooperatifçilik faaliyetleri, tarım kesiminin girdilerle desteklenmesi gibi tarımsal reformlar da yapılmaya çalışılmıştır.¹⁴⁵

Anadolu'dan göç etmiş Rumların elinde olan zeytin, üzüm, tütün gibi değerli tarım ürünlerinin üretimi onların gidişleriyle duraksamıştı. Tarımın yanında Rumların uğraştığı zanaat alanlarında da bir yetersizlik oluşmuştu. Bu durumun oluşturduğu şartlar göz önüne alındığında, kurulacak yeni Türkiye'nin mübadiller ile bu boşluğu doldurması amaçlanmıştı. Mübadil yerleştirmeleri de bu ve bunun gibi birçok unsur göz önünde bulundurularak yapılmaya çalışılmıştı.¹⁴⁶

Bunun yanında, daha yola çıkmadan mübadillerin belirlenen yörelere yerleştirilmeleri kabaca tasarlanmıştır. Her ne kadar gelen insanların geldikleri yerlerdeki yaşam şartlarına uygun yerlere yerleştirilip, tarım yapması için onlara imkân sağlansa da göçmenin bu yeni ve farklı koşullara kendisini uydurması sanıldığı gibi olamamıştır. Bu sorunları da beraberinde getirmiştir. Çünkü tahmin edilen tablo ile ortaya çıkan sonuç arasında bariz farklılıklar bulunmaktaydı. Ne kadar dikkat edilse de azımsanamayacak bir kesim, geldikleri şartlara uymayan yerlere yerleştirildiler.¹⁴⁷

1924 yılının ortalarına bakıldığında ise Girit, Kavala, Drama ve Selanik' ten taşınabilir malları ve hayvanlarıyla birlikte üç yüz on dört bin elli iki göçmenin Türkiye' ye getirildiği düşünülmektedir. Türkiye' ye muhacirleri getirmiş olan gemilerin, getirmiş olduğu insanları indirecekleri liman iskeleleri; İzmir, Ayvalık, İstanbul-Tuzla, Samsun, Mudanya, Trabzon, Antalya ve Mersin olmuştur. Mübadillerin gemilere bindirildiği ve indirildiği her iskelenin yanında karantina yerleri oluşturulmuştur. Mübadiller, İstanbul, Adana, Balıkesir, Kocaeli, Bursa, İzmir, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Manisa, Mersin, Tekirdağ gibi belirlenen iskân bölgelerine yaşadıkları yerlerin coğrafya ve iklim koşulları göz önüne alacak bir şekilde yerleştirilmişlerdir.¹⁴⁸

Kaynak istatistiğe bakacak olursak; mübadele ile gelen göçmenlerin 40.041'i Edirne'ye, 32.773'ü İstanbul'a, 33.138'i Balıkesir'e, 32.075'i Bursa'ya, 31.867'si İzmir'e, 22.237'si Tekirdağ'a, 19.920'si Kırklareli'ne, 16.277'si Samsun'a, 15. 530'u Kocaeli'ne, 15.668'i Niğde'ye, 11.872'si Manisa'ya yerleştirilmişlerdir. Gelen diğer göçmenler

¹⁴⁵ Yıldız ve Yıldız, "Mübadele Meselesi ve Cumhuriyet Dönemi Tarımsal Kalkınma Politikası", 351.

¹⁴⁶ Yıldız ve Yıldız, "Mübadele Meselesi ve Cumhuriyet Dönemi Tarımsal Kalkınma Politikası", 353.

¹⁴⁷ Arı, *Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, Bilânço 98: 75. Yılda Köylerden Şehirlere*, 105.

¹⁴⁸ Yıldız ve Yıldız, "Mübadele Meselesi ve Cumhuriyet Dönemi Tarımsal Kalkınma Politikası", 354.

küçük topluluklar halinde Türkiye'nin diğer bölgelerine dağıtılmışlardır. Rakamların belirlenmesinde Rumlardan kalan tarlalar, bağlar ve bahçeler ölçüt olarak alınmıştır.¹⁴⁹

1.8.4. Terk Edilmiş(Emval-i Metruke) Malların Durumu

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulduğu zaman, terk edilmiş malların durumu ile kararları verme görevi vekâlete bırakılmıştır. Var olan durumda birçok dükkân, ev, bahçeler kısaca bütün terk edilmiş mallar çeşitli kişilerin yağmasına uğraşmıştır.¹⁵⁰ Gerek işgalcilerin yaptığı yağmalar, gerekse göç etmiş insanların yaptıkları durumu vahimleştirmiş, bir an önce bu konuyla ilgilenmenin önemini gözler önüne sermiştir.¹⁵¹

Savaş sonrası dönemde emval-i metrukeyi 3 öbeğe ayırmak mümkündür. Bu öbeklerin birincisini, herhangi bir kişiye veya kuruma ait olmayan ve boşluktan yararlanılarak işgal edilmiş mallar oluşturuyordu. İkinci öbek ise, Maliye Vekâlet'inin sorumluluğu üstlenmesinden, konferansta imzalanan antlaşmanın uygulanmaya başlamasına kadar geçen sürede kullanma yetkisinin uygulandığı mallar yer almaktaydı. Üçüncü öbekte ise, Askeriye veya diğer resmi kurumlarca el konulmuş mallar bulunuyordu. Bu dönemde bu malların birçoğu yolculuğa çıkmadan önce çok düşük fiyatlara elden çıkarılmış, birçoğu da harap olmuştu. Bazı yerlerde taşınır mallar için depolar hazırlanarak terk edilen bu mallar muhafaza edilebilmişti.¹⁵²

Mübadillere her ne kadar taşınabilir bütün mallarını yanlarına alma hakkı verilmişse de o zor süreçte bunu yapmaları mümkün olmamıştır.¹⁵³ Mübadillerin, yanına alamadıkları malların tasfiyesi ve kıymetlendirmesi, geldikleri yerlerdeki mallarının kıymetine göre gidecekleri yerlerde mallar verileceğinden dolayı bu konu önem arz etmekteydi.¹⁵⁴

Savaşın hemen sonrasında terk edilmiş yerler işgal edilmiş bu durumda ortaya "fuzuli işgal" sorununun çıkmasına yol açmıştır. Bu tanım beraberinde tartışmaları getirmiştir. Bazıları evlere nasıl girilmiş olursa olsun bunun fuzuli işgal sayılacağını savunurken, bazıları açgözlülerin ev işgallerini fuzuli işgalden sayıyordu. Resmi

¹⁴⁹ Arı, *Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, Bilânço 98: 75. Yılda Köylerden Şehirlere*, 105.

¹⁵⁰ Kemal Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016), 40.

¹⁵¹ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 41.

¹⁵² Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 10.

¹⁵³ Yılmaz, "Demirden Leblebi: Girit Ayvalık'a Yerleşen Girit Mübadilleri", 171.

¹⁵⁴ Ercan Çelebi, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/12 (2006): 36

makamların konuya ilişkin açık olmayan tavrı, yağmalamaların önüne geçilmesini engelleyemiyordu.¹⁵⁵

Terk edilmiş malların işleriyle ilgilenen Maliye Vekâleti, Tasfiye Komisyonu'nun aracılığıyla nakil araçlarını, tarım ürünlerine benzer malları, hayvanları ve madenleri açık arttırma usulüyle satmaya başlamıştı. Komisyon satılacakların bilgilerini gazeteler vasıtasıyla açık arttırmaya katılmak isteyenlere duyurmaktaydı. Bu günü kurtaran planlar kamuoyunda fikir dalgalanmaları oluşturuyordu.¹⁵⁶ Bu uygulamalar insanların tepkisiyle karşılaşmıştı. Oluşan tepkilerden sonra Maliye Vekâleti, iskân mıntıkası dışında kalan terk edilmiş malları açık arttırma yoluyla satacağını açıklamıştır. Konu için yapılan tutarsız uygulamalar yoğun eleştiriyile karşılanmıştır.¹⁵⁷

1.9. Mübadillerin İskânında Yaşanan Başlıca Sorunlar

28 Kasım 1923 tarihinde, göçmenlere verilecek hizmetlerin niteliğini belirten ve buradaki işleyişin nasıl olacağına dair bilgileri içinde barındıran “Misafirhaneler Talimatnamesi” yayımlanmıştır. Yayımlanan bu talimatnamede; göçmenlerin indirilecekleri iskelelerden, konaklama mekânlarından ve iskân alanlarında yer alacak misafirhanelerin kapsamından da bahsedilmekteydi. Ayrıca gelen göçmenlerin bu misafirhanelerde en çok 3 gün süreyle kalabileceği ve bu süre zarfı içinde ihtiyaçlarının gerekli yardım kuruluşları tarafından karşılanması da belirtilen diğer bir husustu.¹⁵⁸

Yoğun şekilde gerçekleşecek olan göçlere hazırlanan kanunlar ve talimatnamelerle çözüm bulmak isteyen devlet, 1924 yılının ilk yarısında göçlerin yoğunlaşmasıyla hazırlamış olduğu imkânlar göçmenler için yetersiz kalmaya başlamıştı. Bu da hükümet için sorunların büyümesine yol açmıştır.¹⁵⁹

Hükümetin göçmenler üzerinde yürütmek istediği iskân işlerinin arzulandığı şekilde uygulanamamasının birden çok nedeni bulunmaktaydı. Göç edecek olan kabilelerin düzensiz insan topluluklarından oluşması yani kadın, erkek, çocuk, yaşlı ve hasta insanlardan oluşması bu sürecin planlandığı gibi olmasını engelleyen faktörlerden sadece biriydi. Yapılan bu planlar dâhilinde birçok olumsuz olayda

¹⁵⁵ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 43.

¹⁵⁶ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 45.

¹⁵⁷ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 47.

¹⁵⁸ *İskân Tarihçesi*, 19-20.

¹⁵⁹ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 106.

gerçekleşmekteydi. Ve gerçekleşen olumsuz olaylar mübadillerin daha çok sorun yaşamalarına neden oluyordu.¹⁶⁰

Mübadele de olacak olan toplu göçler, sağlık alanındaki uygulamaların artmasına da etken oluşturmuştu. Çünkü birçok insanın birbiriyle yakın temas içinde yolculuklarını sürdürecekti. Böyle bir durum ve temizlik için çok uygun olmayan yerler salgın hastalıkların oluşmasına, yayılması müsait bir ortam oluşturabilirdi.¹⁶¹ İskelelerde beklemekte olan göçmenlere ise, salgın hastalıklara karşı aşılama yapılmış ve aşı belgeleri verilmiştir. İndirme bölgelerinde de karantina bölgeleri oluşturulmuş, sağlık görevlileri de buralarda hizmetlerini sürdürmüşlerdir. Alınan bu önlemlerle göç sürecinde yaşanabilecek sağlık sorunlarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁶²

Sağlık sorununun yanında karşılaşılan bir diğer sorun da taşınır ve taşınmaz mallarla ilgiliydi. Rumların giderken geride bıraktıkları taşınmazları ile alakalı her ne kadar bilgiler bulunsa da bunlar tam anlamıyla güvenilir sayılmazdı. Eldeki verilerin bazıları söylentilerden bile öteye gidememekteydi. Daha en başından resmi olan ve resmi olmayan belgelerde yapılan kasıtlı yanlışlıklar, düzensizlik, çeşitli yolsuzluk iddiaları bu alanda yapılacak olan çalışmaların gerçeklikten daha da uzaklaşmasına ön ayak olmaktaydı.¹⁶³

Her ne kadar mübadele ile ilgili işlerin düzenlenmesi için Karma Komisyon çalışmalar yapsa da kamuoyunda dönemin hassasiyetinden de gelen tepkiler devam etmekteydi. Çoğu insan belgelerde usulsüzlükler yapıldığını savunmaktaydı. İşleyişi kolaylaştırmak için komisyonlara verilen geniş yetkilerin henüz bir kontrol sistemi vasıtasıyla denetlenemiyor oluşu da süreci zorlaştırıyordu.¹⁶⁴

İki ülke içinde geçerli olan taşınmaz malların sayısal dökümlerinin sağlıklı ve tutarlı veriler içermemesi karşılıklı mal dağıtımında sorunlar çıkmasına yol açmıştır.

¹⁶⁰ Çapa, “Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, 60.

¹⁶¹ Kemal Arı, “Mübadele Sürecinde Göçmenlerde Salgın Hastalık Riski ve Fare İtlafı”, *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan* içinde, haz. Nilgün Nurhan Kara, Latif Daşdemir ve Özer Küpeli (İzmir: Meta Basım ve Matbaacılık Hizmetleri, 2008), 148.

¹⁶² Arı, “Mübadele Sürecinde Göçmenlerde Salgın Hastalık Riski ve Fare İtlafı”, 150.

¹⁶³ Arı, *Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, Bilânço 98: 75. Yılda Köylerden Şehirlere*, 99.

¹⁶⁴ Arı, *Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, Bilânço 98: 75. Yılda Köylerden Şehirlere*, 100.

Çoğu zaman kişilerden alınan ve bilimsel bir dayanağı olmayan söylentilerden yararlanılmıştır.¹⁶⁵

Hükümeti ve gelen insanları zorlayan bir durumda barınma konusunda olmuştur. Yoğun bir şekilde gerçekleşen göç, misafirhanelerinin yetersiz kalmasına yol açtığı gibi terk edilmiş evlerin azlığı ve fuzuli işgallerinden dolayı göçmenler çoğu zaman başka barınma yollarına başvurmak zorunda kalmışlardır.¹⁶⁶

3 günlük barınma süresinden sonra göçmenlerin, iskân yerlerine yerleştirilmeleri gerçekleşiyordu. Ülkedeki birçok vilayetten oluşan mıntika bölgelerine gönderilen göçmenlerin hemen iskân edilmesi mümkün olmadığından burada ki göçmenler birçok güçlkle karşılaşmıştır. Bazı göçmenler, iskân edildikleri yerler onlara uygun olmadığından ya da daha farklı şartlardan dolayı iskân yerlerini terk ederek başka yerlere gitmekteydi. Oluşan bu karmaşa yeni sorunları da beraberinde getiriyordu.¹⁶⁷

Karışıklık yaratan bir diğer sorunda, zorunlu olan mübadeleye dâhil olmamak için ihtida yolunu seçenler olmuştur. Birçok insana mübadele edilmek yerine evlenme yoluyla din değiştirmek daha iyi bir seçenek olarak görünüyordu.¹⁶⁸ Zorunlu göçte esas alınan unsur din olduğundan dolayı göçte tabii olmak istemeyenler Müslümanlar ve gayrimüslimlerin arasındaki evlilikler yapması bu kuralın uygulanmasında bazı farklılıkların çıkmasına neden olmuştur. Birçok insanın mübadeleden ihtida yoluyla kurtulma amaçları gündemi işgal eden konulardan olmuştur.¹⁶⁹

Dâhiliye Vekâleti çıkan tartışma ve belirsizlikleri ortadan kaldırmak adına 24 Ocak 1924'de alınan kararı değiştirerek, Mübadele Sözleşmesi'nin imzalanmasından önce yapılan evliliklerin mübadele dışında kalacağına ilişkin karar almıştır.¹⁷⁰

1.10. Türk hükümeti ve Hilal-ı Ahmer (Kızılay) Cemiyeti Tarafından Mübadillere Yapılan Yardımlar

Türk Hükümetin, her süreçte milletine yardım ettiği ve bunun için çalışmalar yaptığı bilinen bir gerçektir. Geçirdiği zor süreç içerisinde hükümet, göçmenlere

¹⁶⁵ Arı, *Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, Bilânço 98: 75. Yılda Köylerden Şehirlere*, 99.

¹⁶⁶ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 97.

¹⁶⁷ Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", 63.

¹⁶⁸ Fahriye Emgili, "Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: ihtida", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/45 (2009): 224.

¹⁶⁹ Emgili, "Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak İhtida", 225.

¹⁷⁰ Emgili, "Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: ihtida", 226.

gerektiği kadar ödenek ayıramamış ve yardım sağlayacak kaynaklara başvurmuştur. Özel kuruluşlar ve yardımsever insanlarında katkılarıyla gerekli yardımlar toplanmaya çalışılmıştır. Toplanan yardımlar ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını giderme yönünde kullanılmıştır. Ayrıca resmi ve özel birçok kuruluş da göçmenlerin ihtiyaçları için yardım kampanyaları başlatmıştır.¹⁷¹

Henüz mübadele süreci başlamamışken bile, Balkanlarda Müslümanlara yapılan mezalimden dolayı göçlerin yaşanması Mübadele İmar ve İskân Vekâlet'inin olabildiğince hızlı bir şekilde uygulanacak çözümler bulmaya itmiştir. Anadolu'nun içinde bulunmuş olduğu sancılı durum, savaşın getirmiş olduğu ekonomik sıkıntıdan doğan bütçe yetersizliği vekâletin işlerini oldukça zorlamıştır. Bu süreçte göçmenlere yapılacak yardımlar için Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile ortak çalışılmıştır. Cemiyet sağlık, iaşe, barınma gibi birçok konuda göçmenlerin ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Vekâlet ise Anadolu'ya gelen mübadilleri biran önce üretici hale gelebilmek için tarım aletleri ve tohumlar gibi yardımlarda bulunmuştur. Vekâlet ve cemiyet evlerin onarımında ve inşasında da çalışmalar yapmışlardır.¹⁷²

Türk hükümeti, göçmenlerin çetin geçen kıştan dolayı zor şartlar altında olduğunu bildiği için 2 Aralık 1924 tarihinde bir kararname çıkarmıştır. Bu kararnamede, ihtiyaç sahiplerinin, kışlık odun ve kömür ihtiyaçlarının karşılanması, kışlık yakacak bedellerinin ödenmesi gibi yardımların yapılması kararlaştırılmıştır. Göçmenlerin yerleştirileceği tahrip olmuş evlerin onarımı için 19.279 lira harcanmıştır. Ayrıca Antalya, Samsun, İzmir, Bilecik, Cebelibereket, Mersin, Ankara ve Manisa'da göçmenlerin ihtiyaçları için 1.786.684 lira harcama yapılmıştır. Mübadele dâhilinde gelmiş, erkeksiz olan ailelere nakilleri için gerekli olan yardımlar da yapılmıştır.¹⁷³

Mübadele parasal kaynağının sorumluluğunu devlet kurumları ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından üstlenilmiştir. İki tarafta ağır bir sorumluluğun altına girmiştir. Anadolu halkı, dünyanın diğer ülkelerinden dindaşların yapmış oldukları parasal yardımlarla maddi açık kapanmaya çalışılmıştır.¹⁷⁴

Ülkenin hemen her yerindeki köy ve evler yıkılmış bir haldeydi. Gerek savaş sonrası dönem olduğundan gerekse ülkeden ayrılan Rumların ayrılırken her şeyi yakıp

¹⁷¹ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 60.

¹⁷² İbrahim Erdal, "Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/40 (2006): 217.

¹⁷³ Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", 68.

¹⁷⁴ Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", 69.

yıkılmışlardı. Yeni yerleştirmeler yapılması için bu yerlerin yeniden onarılması ve yaşanılır hale getirilmesi gerekmekteydi.¹⁷⁵

24 Kasım 1923'te Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati, Hilal-i Ahmer Merkezi'ne gönderdiği bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta; göçmenlerin gelmeye başladığını belirtmiş, gelenlerin yemek ve barınma ihtiyaçlarına değinerek cemiyetin çalışmalarına başlamasını istemiştir. Hükümet ile ortaklaşa yürütülecek olan bu göç süreci için Hilal-i Ahmer Genel Merkezi, bütün şubelerine durumu anlatan yönergeler göndermiştir.¹⁷⁶

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, sadece mübadele döneminde değil öncesinde de yardım ve destekleriyle Türk Hükümeti'nin yanında yer almış bir kuruluştur. Bakanlar Kurulu, nüfus değişimi sürecinde yapılacak yardımlar hususunda 5 Eylül 1923 tarihinde Kızılay ile görüşülmüştür. Yunanistan'daki İhraç iskelelerinde hepsinde tam donanımlı birer sağlık heyeti bulundurulacak ve göçmenlerin sağlık sorunları, iaşe ihtiyaçları Kızılay'ın oluşturduğu heyetler tarafından karşılanmaya çalışılacaktı. Yolcu indirme iskelelerinde on yataklı dispanserler kurulacak ve ihtiyaç sahiplerine gerekli olan giyim malzemeleri dağıtılacaktı. Yaşlılar, hastalar, sakatlar ve çocuklar için indirme yerlerinde ihtiyaçların karşılandığı bir kamyon olacak ve bunun giderleri de Kızılay'ca karşılanacaktı.¹⁷⁷

Maliye vekâleti celilesine gönderilmiş olan bir yazıda belirtildiğine göre; yardıma muhtaç mübadil aileler için tohumluk, çift hayvanı ve zirai alet dağıtımı için maliyeye müracaatla 435 bin 300 liralık bir yardım için banka mahalli maliyelerine müsaade edilerek gelecek mübadiller için bunlara hazinece iaşe yardımı yapılması, ihtiyaçlarından dolayı mecburiyet olduğu iletilmiştir. Bunun üzerine Başvekâleti celilesinden gelen yazıda; muhtaç mübadiller için gerekli olan tohumluk, çift hayvanı ve zirai alet adına havale nameler vilayete verilmiştir. Ancak yardımın 20 vilayete yapılabilmesine imkân olmadığı bildirilmiş ve bunlardan bir kısmı için tahsilat ayrılabilirdiği vilayetlere belirtilmiştir. Müsait durumun olmadığı hakkında malumatın maliye vekâletine 5 defa rica edildiği halde net bir cevap alınamamıştır. Bundan dolayı sadece 12 vilayet bulunan yardıma muhtaç muhacirlerin üretici olabilmeleri ve gelecek olan büyük harman için vilayete havale nameleri gönderilmesi sebebiyle inayet

¹⁷⁵Çapa, "Yunanistan'da n Gelen Göçmenlerin İskânı", 52.

¹⁷⁶Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri", 38.

¹⁷⁷Mesut Çapa, "Mübadele'de Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 10 (2001): 31.

buyurulması arz olunmuştur. Ayrıca bu yazının ekinde belirtildiğine göre; Şebinkarahisar, Kozan, Niğde, Bozok, Samsun, Silifke, Erzincan, Bursa, Gelibolu gibi vilayetlere toplamda, 244.800 tohumluk, 192.500 hayvanat olmak üzere 437.300 yardım yapıldığı iletilmiştir.¹⁷⁸

Ayrıca mübadele öncesinde de göçmenler için kurulan çadır misafirhanelerinde, yiyecek ihtiyacından hastaların tedavisine kadar birçok gereksinim karşılanmaktaydı. Yola çıkacak olan göçmenlere gerekli aşilar yapılıyor, bir süre sonra bu göçmenler gönderilince yerine yeni kafileler geliyordu. Bu döngüyle cemiyetin işlerinin sürekliliği sağlanıyordu. Çalışan heyetlerin teftiş edilmesi, Hilal-i Ahmer müfettişlerinden Dr. Galip Hakkı ve Nizami Bey tarafından yapılmıştır.¹⁷⁹

Göçmenler için iâşe konusunu Vekâlet'in işbirliğinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti üstlenmiştir. Bunun yanında cemiyetin başlattığı çalışmaların da etkisiyle halktan ve diğer cemiyetlerden yardımlar gelmeye devam etmiştir. Bu yardımların işbirliği içinde olması önem arz etmekteydi. Her ne kadar cemiyet, göçmenler için yardım imkânlarını sonuna kadar kullanmışsa da kısıtlı kalınan noktalar da olmuştur. Bunun eksikliğini giderilmesi için sık sık yerel halkı yardıma çağırarak bildirimler yayınlamıştır. Yardımlar devam ederken de cemiyet, ihtiyaç sahibi göçmenlere, giyim eşyaları, battaniyeler, yorganlar, yatak ve yastıklar dağıtmıştır.¹⁸⁰

Cemiyet, 1923 yılı sonuna kadar gerçekleştirilecek olan mübadele yardımları için beş yüz bin liralık ödenek ayırmayı uygun görmüştür. Göçmenlerin sağlıkla ilgili ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, İmdad-ı Sıhhi Heyeti kurulmuştur. Kurulan heyet mıntika mıntika bölünmüştür.¹⁸¹

5 Mart 1924 tarihinden sonra Vekâleti ve Kızılay aralarında mübadillerle ilgili yeni bir program kararlaştırmıştır. Yeni karara göre; Samsun, İzmir, Adana, Konya, İzmit ve Trakya mıntika müdürlüklerin merkezlerinde Kızılay'dan birer delege bulunduracaktı. Delegeler, buldukları bölgelerdeki toplanan yardımların hangi esaslarla ve ne şekilde kullanacağını hususunda çalışacaklardı. Vekâlet ile yapılacak ortak çalışmalarda Kızılay'ın elindeki taşıma araçlarıyla sadece göçmenleri değil

¹⁷⁸ (BCA), *Başbakanlık (Muamelat Genel Müdürlüğü)*, 80/529/21.

¹⁷⁹ Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 114.

¹⁸⁰ Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri", 42.

¹⁸¹ Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", 66.

onların eşyalarını, hasta, zayıf ve yaşlı insanları ayrıca 12 yaşından küçük çocukları taşıyabilecekti.¹⁸²

1923-1933 yılları arasında Anadolu'ya gerçekleşen göçlerde Kızılay, ihtiyaç sahibi olan muhacirlere on üç bin altı yüz kırk bir lira dolaylarında yardımda bulunmuştur. Yapılan mübadele için ise altı yüz yirmi dört bin sekiz yüz otuz altı bin lira para harcanmıştır.¹⁸³

1.11. Mübadillerin Üretici Duruma Getirilme Çabaları

Savaş sonrasında yeni bir oluşum içine giren Türkiye, üretim açısından verdiği kayıplar nedeniyle gerileme yaşamıştı. Türk Hükümeti'nin üretim alanında yaşanan bu gerilemenin önüne geçmesi gerekmektedir.¹⁸⁴ İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde uygulanacak ekonomik politikalar görüşülmüş, Türkiye'nin kalkınması için tarımsal üretimin desteklenmesi ve verimliliğin artırılması için yenilikçi uygulamalar yapılmaya çalışılmıştır. Tarım ülkesi olan Türkiye için bu gelişmeler oldukça önem arz etmekteydi.¹⁸⁵

Türk Hükümeti, gelecek olan insanların önce ihtiyaçlarını karşılamak daha sonra da üretici hale getirmek için planlar yapmaktaydı. Nüfus değişimi için her ne kadar gerekli görünen planlar yapılmışsa da, zamanın kısıtlı olması beraberinde kısa sürede alınması gerekli olan kararları da getirmekteydi. Gelen göçmenler giden göçmenlerin neredeyse iki katından daha fazla olmakla birlikte, gelen göçmenlerin çoğu da yaşamını tarımla uğraşarak geçiren insanlardan oluşuyordu. Bu durum göçmenlerin tarım bölgelerine olan iskânını daha da zorlaştırmıştır.¹⁸⁶ İskândaki dağılımı zorlaştıran diğer bir durumda gelecek göçmenlerin arasında çeşitli toplumsal tabakaların ve birbirinden farklı meslek gruplarına mensup insanlar olmasıydı.¹⁸⁷

Bu zorlu süreç hazırlıkları devam ederken Yunanistan'da yaşayan ve mübadele edilecek olan Müslümanlar can güvenlikleri tehlikede olduğundan mal ve mülklerin değer tespiti bile yapılamadan Türkiye'ye doğru yola çıkmışlardı. Hâl böyle olunca Karma Komisyon yeni bir karar almak durumunda kalmıştır. Alınan bu karar da, göçmenlerin mal değerlerinin tespiti için beklentilerine gerek olmadığı, mal bildirim

¹⁸² Çapa, "Mübadele'de Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", 33.

¹⁸³ Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri", 46.

¹⁸⁴ Fahriye Emgili, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Türkiye Cumhuriyetinin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18/3 (Ocak 2014): 113.

¹⁸⁵ Yıldız ve Yıldız, "Mübadele Meselesi ve Cumhuriyet Dönemi Tarımsal Kalkınma Politikası", 156.

¹⁸⁶ Haytoğlu, "Denizli-Honaz'a Yapılan Mübadele Göçü", 54

¹⁸⁷ Arı, "Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları", 13.

beyannamelerini doldurduktan sonra ara komisyona getirip verdikten sonra yola çıkabilecekleri yer almaktaydı. Bu karar her ne kadar baskı altındaki insanlar için yerinde bir karar olsa da sonrasında yaşanacak süreçte mal kayıtlarının oldukça karmaşık bir hâl almasına ve rüşvetle, abartılmış mal beyanlarının ortaya çıkması gibi sorunlara da yol açmıştır. Beyannamelerini teslim edip yola çıkan göçmenlerin arkalarında bıraktıkları taşınır ve taşınmaz malların değer süreçleri oldukça zor geçmiştir. Bu mallarla ilgili değerlendirmelerin çok fonksiyonlu bir şekilde yapılması gerekmektedir. Bu süreç, birçok rüşvet olayına, zapt ve suiistimale müsait bir süreç olmuştur.¹⁸⁸

Sevk ve geçici iskân işlerinden sonra kalıcı olarak yerleşen göçmenleri üretici konuma geçirme faaliyetlerine başlanmıştır. İskân edilen insanların yeni hayatlarına adapte olmaları için gerekli yardımlar yapılarak, göçmenlerin elde ettikleri hasat ürünleri için de pazarlama alanları bulmak devletin zaruri bir politikası olmuştur. Her ne kadar Türkiye’de ekip biçtikleri ürünlerle geldikleri yerin ürünleri farklılık gösterip göçmenler için sorun yaratmış olsa da bu sorunların aşılabilmesi için çalışmalar yapılmaya devam edilmiştir.¹⁸⁹

Göçmenlere yapılacak toprak dağıtımının adaletli bir dağıtım olması adına 6 Temmuz 1924 tarihinde bir talimatname yayımlanmıştır. Terk edilmiş arazilerin sınırlarının belirlenmesi için de vali ve kaymakam başkanlığında “Tevzi ve Taksim Komisyonu(Dağıtım ve Paylaştırma Kurulu)” kurulmuştur. Kurulan bu komisyona ise yerli halktan ve göçmenlerden en fazla üç kişinin de katılması karar verilmiştir.¹⁹⁰ Buna göre; terk edilmiş tarım arazileri, bağlar, bahçeler ve ağaçlar mübadele göçmenlerine asgari bir düzeyin altına düşmemek şartıyla, yüzde yirmi kadarında dağıtılacaktı. Bu karar arazi dağıtımında her ihtimale karşı tedbiri elden bırakmama şeklinde düşünülebilir.¹⁹¹

Bütün unsurlar göze alınarak uzun çalışmalar neticesinde topraklar verimliliğine göre üç gruba ayrılmıştır. Kaliteleri belirlenen toprak türleri, parasal değerleri ve verimliliklerinde eşitlik sağlamaya çalışılmıştır. Topraklar bu şekilde üç gruba ayrıldıktan sonra, kura yöntemiyle hangi toprağın, hangi aileye verileceği

¹⁸⁸ Arı, *Türkiye’de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, Bilânço 98: 75. Yılda Köylerden Şehirlere*, 101.

¹⁸⁹ Haytoğlu, “Denizli-Honaz’a Yapılan Mübadele Göçü”, 57.

¹⁹⁰ *İskân Tarihçesi*, 29-30.

¹⁹¹ *İskân Tarihçesi*, 30.

belirlenecekti. Kime hangi toprak çıkacağı biraz şansa kalıyordu. Beş kişilik bir çiftçi mübadil aileye verilecek olan taşınmazlar, türüne ve değerine göre şu şekilde dağıtılmıştır:

- 1- Araziler: niteliklerine göre yüksek, orta, düşük olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Birinci derecede verim gücüne sahip yüksek nitelikli araziler, beş kişilik bir aileye en az 50, en çok 75 dönüm olarak verilmiştir. Orta derecede verimlilik gücüne sahipler ise en az 75, en çok 100 dönüm olarak verilmiştir. Düşük ve üçüncü derecede verimlilik gücüne sahip olanlar ise en az 100, en çok 140 dönüm araziler şeklinde verilmişlerdir.
- 2- Tütüncü göçmenler: Birinci derecede tütün yetiştiricisi olan göçmenler Samsun ve Bafra gibi yerlere yerleştirilmiş ve 5 kişilik bir aileye en az 12, en çok 15 dönüm olmak üzere toprak verilmiştir. İkinci derecede olan yetiştiriciler, İzmir ve İzmit gibi yerlere yerleştirilmiş ve bunlara en az 15, en çok 20 dönüm olmak üzere topraklar verilmiştir.
- 3- Sebze Bahçeleri için ise: beş kişilik ailelere, Büyük kentlerde ve çevrelerinde en az 5 en çok 10, uzak yerlerde olan bahçeler içinse en az 10, en çok 15 dönüm arazi verilmiştir.
- 4- Bağlar: İzmir ve benzeri şehirlere birinci derecede üzüm yetiştiricileri yerleştirilirken, bunlara en az 6, en çok 10 dönüm araziler verilmiştir. İkinci derecede olanlara en az 10 en çok 15 dönümlük toprak dağıtılmıştır. Bunun dışında olanlara ise, verilenlerle orantı kurularak payları dağıtılmıştır.
- 5- Zeytinlikler: Birinci derecede verimlilik veren zeytin bölgelerinde 100-120, ikinci derecede ise 120-150, üçüncüde 150-200 zeytin ağacı verilmiştir. Diğer meyve bahçeleri için de oranlar dikkate alınarak dağıtım yapılmıştır.¹⁹²

Eldeki kayıtlar esas alınarak menkul ve gayrimenkullerin sınırların daha önceki durumlarını bilen kişilerin verdikleri bilgilere dayanarak yörenin ihtiyar heyetinin huzurunda belirlenerek, anlaşmazlık durumunda eldeki belgeler dâhilinde kararlar verilmiştir. Ölçümlerin bitmesinden sonra belirlenen topraklar, kura yöntemiyle mübadillere dağıtılmıştır.¹⁹³

¹⁹² Arı, *Türkiye’de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, Bilânço 98: 75. Yılda Köylerden Şehirlere*, 110.

¹⁹³ Erdal, “Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri”, 211.

Tarım mevsimi geçtikten sonra ülkeye getirilen çiftçi göçmenlerin çoğu, üretici hâle getirilmeleri diğer göçmenlere göre daha zor bir süreç olmuştur. Sonradan geldikleri için ulaşım yerlerine daha uzak ve tarımsal üretime çok da elverişli olmayan yerlere yerleştirilmeleri yaşadıkları zor sürecin bir boyutu olmuştur. Gelen mübadillerin çoğunu tütüncülük ile geçinen çiftçilerin oluşturmasına rağmen birçok mübadile zeytinlikler dağıtılmıştır. Yaptıkları işten farklı bir uğraşa ve tekniğe geçmek hele de iskân edilme sürecinde çoğunluğu zorlayan faktörlerden olmuştur. Çiftçilerin bu sürece adapte olabilmeleri için belli bir zaman dilimi gerekmekteydi. Tütüncülük ile uğraşan bu ailelerin Türkiye'ye geldikleri tütün mevsiminin geçmiş olması, verilen arazilerde tütün dikmeleri ve bu tütünleri yetiştirmelerine imkân vermemekteydi.¹⁹⁴

O zamanın şartlarında vekâlette mübadilleri üretici duruma getirebilecek yeterli bütçe bulunmamaktaydı. Bu yüzden vekâlet, çiftçi göçmenlerin aralarında kooperatifler kurmasını ve bunların desteklenmesini öngörmüştür. Bu gayeyle gelecek olan çiftçilerin topraklarını hemen hazırlanabilmesi için traktör, tohumluk ve hayvanların alımı gibi konularda yardım için bir talimatname yayınlanmıştır. Bu talimatnameye göre;

1- Göçmenlerin toplu olarak bulunduğu yerlerde, istekleri dâhilinde bir ortaklık kurulması ve makine ve diğer giderlerin ödenmesinin taahhüt edilmesi,

2- Ekim dikim için gerekli olan traktör bedeli, makinist ücreti, tamir işletme ile diğer giderlerin, her aileye zirai alet bedeli elli, daha iyi durumda olanlar için ise en fazla yüz elli lirayı geçmemesine,

3- Traktörler maliyetlerinin daha uyguna çekilmesi için aksamalarının demirhane ve tamirhanelerde yapılması ve bu işi bilen ustaların bölgelerde hazır edilmesine,

4- Alınan aletlerin boş kalmaması için mümkün oldukça ortaklıkların devam ettirilmesine dikkat edilmesi,

5- Çiftçilik için gübreye ihtiyaç olduğundan her aileye hayvanat sağlanması

6- Her traktör ile birlikte pulluk ve pülverizatörün alımının yapılmasının gerekliliği vurgulanmış, mıntika müdürlerinden vekâlet tarafından talep edilmişlerdir.

¹⁹⁴ Arı, *Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, Bilânço 98: 75. Yılda Köylerden Şehirlere*, 105.

Üretici duruma gelmeleri için mübadillere ev ile birlikte toprak dağıtımı da yapılmıştır.¹⁹⁵

Mübadele sürecini seyreden yıllara baktığımızda ise; Türkiye’de ekonomik politikaların gayesinin uygulanan Türk vergi sisteminin modernleştirilmek ve köylünün durumunu iyileştirilmek üzere olduğu görülmektedir.¹⁹⁶ Yunanistan’dan Türkiye’ye gelen göçmenler, bildikleri üretim yöntemlerini Türkiye’de uygulayarak tarım sektörüne katkıda bulunmuşlardır. Ülkenin birçok yerindeki bu tarımsal gelişmeler, mübadillerin aktardıkları bilgiler ve Türk hükümetinin destekleriyle Türkiye'nin uluslaşma sürecine önemli katkılarda bulunmuşlardır.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Erdal, “Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri”, 211.

¹⁹⁶ Yıldız ve Yıldız, “Mübadele Meselesi ve Cumhuriyet Dönemi Tarımsal Kalkınma Politikası”, 157.

¹⁹⁷ Arı, *Türkiye’de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, Bilânço 98: 75. Yılda Köylerden Şehirlere*, 114.

2.BÖLÜM

2. NÜFUS MÜBADELESİ VE SAKARYA

2.1. Adapazarı ve Sakarya Adının Menşei

Sakarya ya da bilinen diğer adıyla Adapazarı'nın isim geçmişi bölgenin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. İl olmadan önce Adapazarı adıyla anılan şehir, XVI. yüzyılda bir köy olarak kurulmuştur. Kurulduğu zamanlarda "Ada" veya "Adaköy" olarak anılmış ve kayıtlara da bu şekilde geçmiştir. Kurulan bu köy ticari faaliyetlerini sürdürmek için Pazar kurmayı gelenek haline getirmiştir. Kurulan bu pazarlar yörenin isminin ayrılmaz bir parçası olmuş ve gelenler burayı "Adapazarı" olarak anmaya başlamıştır.¹⁹⁸

Sakarya şehrinin geneline bakıldığında günümüzde kullanılan mahalle isimlerinin ticaret yapılan bu pazarlardan ve satıcılardan geldiği görülmektedir. Arşiv belgelerinde ismi geçen mahalle ve köyler zamanla gelişerek kasaba, mahalle, ilçe ve şehir olmuştur.¹⁹⁹

Döneme ait isim kaynaklarının bazıları arşiv belgelerinden bazıları da çeşitli seyyahların yazdıklarından bilinebilmektedir. Sakarya ilinin merkezi olan Adapazarı'na dair Bithynia, Roma ve Bizans dönemine dair çok az bilgi olsa da Osmanlı Devleti döneminde köy olarak "Ada" adıyla anıldığı kaynaklarda görülmektedir.²⁰⁰ 1837 tarihinde kaza olan Adapazarı, daha önceden Sapanca kazasına bağlı olduğundan bu yıla ait kayıtlarda yörenin "Adapazarı- Maa- Sapanca" adıyla anıldığı görülmektedir.²⁰¹

Dönemler içinde isminin çeşitli şekillerde değiştiği ve anıldığı görülmüş olan şehrin, adının nereden geldiğine dair birçok söylenti ve efsaneler vardır. Bunlar halk

¹⁹⁸ Mustafa Sarı ve Bahadır Ünal, "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9/2(2014): 139.

¹⁹⁹ Resül Narin, "Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 10/1(2008): 226.

²⁰⁰ Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 34.

²⁰¹ Mehmet Eröz ve Seyfi Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1968), 20.

arasında yayılmış ve ünlenmiştir. Lakin bilinen ve birçok söylentiye de kaynaklık etmiş olan bilgi, şehrin adının Sakarya Irmağı'ndan gelmiş olduğudur. Türklerin hâkimiyetine girmeden önce bölgede başka bir isimle anılan nehir, Anadolu'nun, Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine girmesinden sonra "Sakarya" adıyla anılmaya başlamıştır.²⁰²

Bu alanda çalışmalar yapmış olan birçok tarihçi, Sakarya isminin Frigya bölgesinde yer olan "Sangia" şehriden geldiğine inanmaktadır. M.Ö. VII. Yüzyılda bu bölgeye yerleşmiş olan Frigyalılar, buradaki nehre kendilerince kutsal sayılan "Sangari" ismini vermiştir. Bu zamanla saldırgan manasına gelen "Zakharion" şekline dönüşmüştür. İsim hakkında başka bilinen bir efsane ise; M.Ö. III ve M.S. IV. Yüzyıllarda bölgede yaşamış Bithynlerin Kraliçesi Sangarius'un isminden geldiği ve söylenişin değişerek son halini aldığıdır. Yöreyle alakalı bilinen başka bir isim efsanesi ise Adapazarı'na gelmiş olan Sakar Dede adında bir ermiş hakkındadır. Adapazarı'nda Beşköprü'den geçerken bazı kimselerin ondan para isteyip, olumsuz yanıt alması sonucu Sakar Dede'ye hakaret etmeleri üzerine, Sakar Dede ellerini Kirazca Köyü'ne doğru uzatarak dua okumaya başlamıştır. Henüz duasını bitirmeden nehrin su yatağının değiştiği ve Sakar Dede'nin işaret ettiği ovaya doğru aktığı görülmüştür. O günden sonra yeni yatağında akmaya başlayan bu nehir "Sakarya Nehri" olarak anılmaya başlamıştır. Günümüzde türbesinin Sakarya'nın Erenler ilçesinde olduğuna inanılan Sakar Dede'nin halk arasında söz edilirken "Sakarya" şeklinde yaygınlaşmasıyla Sakarya isminin ortaya çıktığı rivayet edilmektedir.²⁰³

Günümüzde hala iki ismi de kullanılan şehrin, il statüsü alması ise 1954 yılında olmuştur. Adapazarı'nın "Sakarya Vilayeti" olarak şehir statüsünü alması 14 Haziran 1954 tarihinde kabul edilen 6419 sayılı kanunla olmuştur. Kabul edilen bu kanun 1 Aralıkta yürürlüğe girmiştir.²⁰⁴ Adapazarı'nın, Sakarya adıyla il olması TBMM'de onaylanmadan önce Adapazarı matbuatında belirtilmiştir. Takip edilen gelişmeler bölge halkına aktarılarak bildirilmiştir. Sakarya'nın il oluşu başta belediye başkanı olmak üzere bütün halk tarafından coşkuyla karşılanmış ve kutlanmıştır.²⁰⁵ Daha önce

²⁰² Fahri Tuna ve Sedat Akçakoyunluoğlu, *Yedi Renk Yedi İklim Sakarya*, (Sakarya: Sakarya Valiliği, 2004), 10.

²⁰³ "Efsaneler", Erişim 22 Ağustos, 2018, <http://www.sakaryakulturturizm.gov.tr/TR,107078/efsaneler.html>.

²⁰⁴ *Sakarya Halk Kültürü (Derleme Çalışması)*, Editör Türker Eroğlu (Sakarya: Sakarya Valiliği, Sakarya Üniversitesi, 2003), 6.

²⁰⁵ Enis Şahin, "Sakarya Vilayetinin Oluşumu", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 2: 922.

burada görev yapmış olan kaymakam Selim Sıtkı Bey, birçok milletvekili ve önemli şahıslar, vilayete telgraf çekerek il olmasını kutlamıştır.²⁰⁶

2.2. Sakarya'nın Konumu, Yer Şekilleri ve Coğrafi Yapısı

Sakarya; 29°, 57' -30°, 53' Doğu Meridyenleri ve 40°, 17' -41°, 13' Kuzey paralelleri arasında yer alan bir ilimizdir. İlin çevresinde; doğuda Düzce ili ve Bolu Dağı, batıda Kocaeli'nin; Kandıra, Merkez ve Gölcük ilçeleri, kuzeyde Karadeniz, Güneyde ise Bilecik'in; Gölpazarı ve Osmaneli ilçeleri bulunmaktadır.²⁰⁷ Sakarya, Marmara bölgesinin doğusunda Karadeniz bölgesinin ise batısında kalan toprakların gerçek alanı 5.015 km², iz düşüm alanı ise 4.838 km² olan bir ilimizdir.²⁰⁸ Sakarya'da yeryüzü şekillerinin % 43'lük kısmını platolar oluşturmaktadır. İlin en önemli platoları ise; batıdan il topraklarına giren Kocaeli Platosu, Geyve yöresinde yer alan Katır Özü, Soğucak, Çataltepe ve Ziyaret Tepe Platoları, Hendek Akyazı arasında olan Keremali, Çiğdem, Tunalı ve Gındıra Platoları, Akyazı'nın kuzeyinde ise Acelle ve Karagöl platolarıdır.

İlin topraklarının % 33,6'lık kısmını dağların oluşturduğu bilinmekle birlikte şehirde yer alan önemli dağlar; Samanlı Dağları, Keremali Dağı, Karadağ ve Çam Dağı'dır. Şehrin geri kalan % 22,1'lik kısmı ise ovalardan oluşmaktadır. Sakarya'nın en büyük ovası Akova (diğer bir isimle Adapazarı Ovası)'dır. Şehrin diğer ovaları ise Pamukova ve Söğütlü Ovası'dır.²⁰⁹ Adapazarı Ovası olarak bilinen Akova şehrin en verimli ovalarından biridir. Alüvyonlarla dolmuş olan bu tektonik ova oluşumu, Sapanca Gölü ile Adapazarı'nın doğusunda yer almaktadır.²¹⁰ İlin en önemli gölü Sapanca Gölü'dür. Sapanca Gölü dışında ilde bulunan diğer göller ise şunlardır: Poyrazlar gölü, Acarlar gölü, Taşkısık gölü, Büyük Akgöl, Küçük Akgöl'dür.²¹¹

Göllerin yanında birçok akarsuyu ve nehri bünyesinde barındıran ilin en önemli nehri, ilinde ismini almış olduğu Sakarya Nehri'dir. İlin bünyesinde barındırdığı diğer akarsu ve nehirler ise şu şekildedir: Mudurnu Çayı, Dinsiz Çayı, Fabrika Deresi, Balıklı Deresi, Bıçkı Deresi, Gürcü Deresi, Darıçay, Kocatöngel Deresi, Maden

²⁰⁶ Şahin, "Sakarya Vilayetine Oluşumu", 2: 923.

²⁰⁷ Metin Eriş, *81 İilde Kültür ve Şehir Sakarya*, (Sakarya: Sakarya Valiliği, 2013), 22.

²⁰⁸ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 23, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

²⁰⁹ "Sakarya Coğrafyası", Erişim 10 Ocak, 2019, https://www.e-yasamrehberi.com/Turkiye/Sakarya/sakarya_cografyasi.htm.

²¹⁰ Seyfi Alpan, "Sakarya'nın Fizik, Beşeri ve İktisadi Coğrafyası". *Sosyoloji Konferansları*, sy. 7 (1966): 71.

²¹¹ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 22, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

Deresi, Kabalık Deresi, Melen Deresi, Karaçay Deresi, Karakaya Deresi, Yırtmaç Deresi'dir.²¹²

Sakarya'nın iklim yapısında Marmara bölgesi ve Karadeniz ikliminin etkisi görülmekle birlikte iç kesimlerinde az da olsa karasal iklim etkilerine rastlanmaktadır. Genel itibariyle il en çok yağışı Aralık, Ocak ve Mart aylarında alırken, en az yağış ise Haziran, Temmuz ve Eylül aylarında almaktadır.²¹³ Adapazarı'nda genellikle en yağışlı geçen mevsimler kış ve ilkbahar aylarıdır. En yağışlı mevsimler bu aylar olsa da yaz ve sonbahar aylarında da bölge yeteri kadar yağışı bünyesinde toplayabilmektedir.²¹⁴ Yazların sıcak, kışların ise yağışlı ve nemli geçtiği ilde, rüzgârlar genel olarak kuzeydoğudan Poyraz, kuzeybatıdan ise Karayel şeklinde esmektedir.²¹⁵

İl bitki örtüsü olarak oldukça zengin bir yapıya sahiptir.²¹⁶ Sakarya'nın doğal bitki örtüsüne bakıldığında gür ve nemli ormanların yoğun biçimde bulunduğu, orman kesiminin büyük bir bölgeyi kapladığı görülmektedir.²¹⁷ Bölgenin ekonomisine de fazlasıyla katkısı olan bu ormanlar, ilde bu alanda sanayinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti döneminde, donanmanın ihtiyacı olan keresteleri Sakarya'dan karşıladığı bilinmektedir.²¹⁸

Ormanlarının geniş yer kapladığı bilinen Sakarya ilinde birçok farklı tür ağaç bulunmaktadır. Geniş bir ağaç furyasına sahip olan il bünyesinde; Meşe, Kızılağaç, Kayın, Gürgen, Kestane, Kavak, Dişbudak, Akçaağaç, Çınar, Kızılcım, İhlamur, Karaçam, Ardiç, Sarıçam, Huş, Köknar, Ladin, Fıstık Çamı, Sedir, Selvi gibi ağaç türlerini bulundurmaktadır.²¹⁹

İl ile ilgili bilinen başka bir coğrafi özelliği ise verimli topraklara sahip olduğu ve bu toprakların tarım, hayvancılık için elverişli olduğu gerçeğidir. Sakarya ilinin, tarihi süreçte de Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden, Balkan ve Kafkaslardan yoğun bir

²¹² "Sakarya Fiziki Yapı", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/fiziki.html>.

²¹³ *Sakarya Halk Kültürü (Derleme Çalışması)*, 16.

²¹⁴ Hamit İnandık, "Adapazarı Bölgesinin İklimi ve Bitki Örtüsü". *Türk Coğrafya Dergisi*, 13-14 (1955): 129.

²¹⁵ Alpan, "Sakarya'nın Fizik, Beşeri ve İktisadi Coğrafyası", 74.

²¹⁶ *Sakarya Halk Kültürü (Derleme Çalışması)*, 17.

²¹⁷ Metin Tuncel, "Adapazarı Yöresinin Coğrafyası", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 4.

²¹⁸ Eriş, *81 İlde Kültür ve Şehir Sakarya*, 23.

²¹⁹ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 25, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

şekilde göç almasının nedenlerinden biride bitki örtüsünün ve iklim özelliklerinin çeşitliliği, toprak verimliliğin de fazla olmasıdır.²²⁰

Bu özellikleri bölgeyi Türkiye'nin önemli tarım merkezlerinden biri haline getirmiştir. Verimli toprakları ve iklim özellikleri sayesinde her türlü tahıl ürününün yetiştiği ilde, aynı zamanda büyükbaş hayvancılık, arıcılık ve ipekböcekçiliği de yapılmaktadır. Ayrıca konumu itibariyle de birçok yol ve yol ağının sınırları içinde barındıran il, bütün imkânlarla rağmen turizm olarak kendini çok geliştirememiştir. Bölgede turistlik bölgelere ise göç turizmin yapıldığı Sapanca, kıyı turizminin yapıldığı Karasu, kaplıca turizminin yapıldığı Akyazı'dır.²²¹

2.3. Sakarya'nın Tarihi Dönemleri

2.3.1. İlkçağlarda Sakarya

Sakarya'nın tarihine bakıldığında karşımıza ilk çıkan siyasi birliğin Phrygler adını taşıyan Frigler olduğu görülmektedir. M.Ö. XII. yüzyılın başlarında Anadolu'ya gelerek ilerleme gösteren Friglerin Sakarya ırmağını çevresinde yaşayarak varlık gösterdikleri bilinmektedir.²²² Friglerin, Bitinya olarak bilinen bu bölgeye hâkimiyet kurmaları çok uzun soluklu olmamıştır. Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen Kimmerler Friglerin buradaki hâkimiyetini sona erdirmiştir. Geride kalan Frig Devletinin bir kolu ise Lidya Devletine bağlı olarak yaşamaya devam etmiştir. Bu durum Pers kralı Kyros'un Anadolu'ya hâkimiyet kurmasına kadar sürmüştür.²²³

Kroisos döneminde Lydia egemenliğinde kalan Bithynia, Pers kralı Kyros'un Lidya kralını yenilgiye uğratmasıyla el değiştirerek Sakarya ve çevresi Pers egemenliğine girmiştir. Bölge Perslerden sonra Büyük İskender'in hâkimiyetine girmiştir. Büyük İskender'in ölümü ile de Seleukosların denetimine geçmiştir. Seleukos yıkıldıktan sonra burada Bithynia Devleti kurulmuş ve Sakarya'da siyasi hâkimiyeti sağlanmıştır. Son kralın vasiyeti üzerine bu topraklar Roma'nın hâkimiyetine geçmiştir. Bu dönemde Sakarya, Pontus ve Roma'nın buraya hâkim olma mücadelesi ile çalkantılı bir süreç geçirmiştir. Mücadelelerden galip çıkan Roma, Bithynia kendine bağlamıştır. M.S. 395 yılında Roma Devleti'nin ikiye bölünmesiyle Sakarya Doğu Roma Devleti'nde yani Bizans Devleti'nin egemenliğinde kalmıştır.

²²⁰ *Sakarya Halk Kültürü (Derleme Çalışması)*, 2.

²²¹ Tuncel, "Adapazarı Yöresinin Coğrafyası", 1: 5.

²²² Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 18, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

²²³ "Adapazarı'nın Tarihi", Erişim 12 Ağustos, 2018, <http://www.adapazarı.bel.tr/idet/14/57/adapazarinin-tarihi>.

İmparator Justinianus devrinde Sakarya bölgesi ve çevresinde birçok bayındırlık çalışmaları yapılarak, bölge daha önemli bir halde getirilmiştir.²²⁴

2.3.2. Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Sakarya

Dandanakan Savaşı'nın kazanılmasından sonra kurulan Selçuklu Devleti'nin başında olan Tuğrul Bey, Anadolu'ya düzenli akınlar yapılması emrini vermiştir. Bu emirden sonra Anadolu'ya akınlar yapılmaya başlamıştır. Sultan Alpaslan'ın döneminde de devam eden bu akınlar için birçok komutan Anadolu'ya gelmiştir.²²⁵ Düzenli olarak Anadolu'ya yapılan bu akınlar ile birlikte birçok yer Türklerin hâkimiyetine girmeye başlamıştır. Selçuklu Devleti'nin 26 Ağustos 1071 tarihindeki Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'nun kapıları, Müslüman Türklere tamamen açılmıştır. Yapılan akınlar, batı yönünde ilerletilerek devam etmiş ve Sakarya Irmağı'na kadar uzanmıştır.²²⁶

Günümüzde Beşköprü olarak bilinen diğer bir adıyla Justinianus Köprüsü, Bizans İmparatoru Justinianus zamanında yapılmaya başlanmıştır. Selçuklu komutanlarından Artuk Bey bölgeye sefer düzenlemiş ve yapılan savaşta Türkler İzmit'ten Üsküdar'a kadar olan bölgeye yayılmışlardır. 1075 tarihinde Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Bizans Devleti'nin egemenlik alanları içerisinde yer alan Nikeia'yı diğer bir adıyla İznik'i fethetmiştir. Kutalmışoğlu Süleyman Şah bölgede İznik Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Daha sonra İznik'te sultan olarak seçilen Kılıç Arslan başa geçmiştir.²²⁷ Bu şekilde Sakarya ve çevresinde Türklerin etkisi hissedilmeye başlamıştır.²²⁸ Bu dönemde, Büyük Selçuklu Devletine bağlı olarak kurulan Türkiye Selçuklu Devleti, Haçlı Seferleri ile meşgul olmuştur. Bir müddet sonra Sakarya ve çevresi yeniden Bizans Devleti'nin eline geçmiştir.²²⁹

²²⁴ Âdem Işık, "Eskiçağ Tarihinde Sakarya ve Çevresi", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 53.

²²⁵ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 19, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

²²⁶ "Adapazarı'nın Tarihi", Erişim 12 Ağustos, 2018, <http://www.adapazari.bel.tr/idet/14/57/adapazarininin-tarihi>.

²²⁷ Enver Konukçu, "Sakarya ve Çevresinde Selçuklular", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 59.

²²⁸ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 19, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

²²⁹ *Seçilmiş Göstergelerle Sakarya 2013* (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Eylül 2014), 11.

2.3.3. Osmanlı Devleti Döneminde Sakarya

Süleyman Şah'ın oğullarından Ertuğrul Gazi, Osmanlı Beyliği'nin temellerini Sakarya'nın aşağısında yer alan Söğüt-Bilecik ve Domaniç dolaylarında atmıştır.²³⁰ Sakarya'nın güneyine yerleşen kayı boyunun o dönemdeki komşuları Bizanslılardır. Bu dönemde Osmanlı Beyliği'nin komşuları olan Bizanslılar, kendi içlerinde birçok sorunla uğraşmaktaydı. Moğolların yoğun baskılarından kaçan göçebe Türkmenlerin buraya yerleşmesiyle bölgede Türklerin varlığı hissedilmeye başlanmıştır.²³¹

Osman Bey döneminde Sakarya'ya fetihler yapan ve ilin birçok yerinde isimleriyle yaşayan Konur Alp, Orhan Karacebiş, Akça Koca hâkimiyet alanlarını genişletmek için çalışmalarına devam etmişlerdir.²³² 1317 yılında Osman Bey ve Konur Alp tarafından Karatekin, Ebesuyu, Karacebeş, Tuz Pazarı, Kapucuk, Keresteci kaleleri zapt edilmiştir. Orhan Bey, başa geçtiğinde Mudanya'yı almış ve Karadeniz'e doğru yayılma görevini de Konur Alp'e vermiştir. Bunun üzerine Konur Alp, Akyazı ve Hendek'i Osmanlı Devleti'nin sınırlarına katmıştır. Akçakoca tarafından da İzmit körfezinin güneyi, Karamürsel, Kandıra alınarak sınırlar Karadeniz ve İstanbul boğazına kadarlık olan bir alana yayılmıştır.²³³

Osman Bey döneminde, başarılı fetihlerle Osmanlı Devleti'nin sınırları kuzeyde Karadeniz'e kadar genişletilmiştir. Osman Bey'in Gut hastalığı nedeniyle vefat etmesinden sonra devletin başına geçen Orhan Bey, şehzadeliği döneminde Akça Koca ve Konur Alp'in yanında Sakarya'ya fetih hareketleri gerçekleştirmiştir. Orhan Gazi, babasının yarım kalan İznik fethini tamamlamıştır. Bizans Devleti ile karşı karşıya gelinen Palekanon Savaşı'nda ise Osmanlı Devleti, galip gelerek İznik'i almış ve burayı geçici başkent yapmıştır.²³⁴

İzmit'in fethi için bilgi toplayan ve hazırlıklar yapan Orhan Gazi, mücadeleler sonucunda İzmit kalesini teslim almıştır. Daha sonra buraya mescit ve medreseler yaptırılmıştır.²³⁵ Orhan Gazi, İzmit'in yönetimini ise oğlu Süleyman Şah'a bırakmıştır.²³⁶ Sakarya ve çevresi, Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde uzun yıllar

²³⁰ Enver Konukçu, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 65.

²³¹ Konukçu, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi", 1: 66.

²³² Konukçu, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi", 1: 69.

²³³ Mahmut Hüdaî Şentürk, "Osmanlılar Dönemi'nde Sakarya", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 171.

²³⁴ Konukçu, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi", 1: 70.

²³⁵ Konukçu, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi", 1: 73.

²³⁶ Konukçu, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi", 1: 74.

sükûnet ve huzur içinde yaşamıştır.²³⁷ Sapanca Gölü'nün ve bugünkü Adapazarı mevkiinin ele geçirilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin buradaki yönetimi güçlenmiştir. Burada yaşayan yerli halkı tebaasına katan devlet, halka adil ve hoşgörülü davranmıştır.²³⁸

II. Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi, yakınlarında yer alan Sakarya bölgesine de yaramış, yapılan idari yapılanmada Sakarya'nın bağlı olduğu Kocaeli, sancak olmuştur. Sakarya o yıllardaki adıyla Adapazarı ise bu dönemde köy konumundaydı.²³⁹

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ve sonrasında yaşanan taht kavgaları bütün Anadolu'yu olduğu gibi bu yöreyi de etkilemiş, kargaşalar yaşanmaya başlamıştır. Asayişin ve düzenin sağlanması açısından bu devirde İznik- Adapazarı-Bolu çevresine muhafızlar tayin edilmiştir.²⁴⁰

İkinci Mahmut dönemine tekabül eden 1837 yılında Adapazarı, Kocaeli'ne bağlı bir kaza olmuştur. 2 yıl sonra kazada yapılan nüfus sayımında burada 2700 ev olduğu tespit edilmiş ve kayıtlara bu şekilde geçmiştir. Bu tarihten sonra gerçekleşen savaşlarında etkisiyle bölgeye Balkanlar, Kafkaslardan ve Doğu Karadeniz'den göçler gerçekleşmiştir.²⁴¹

2.3.4. Osmanlı Devleti Döneminde İzmit'in Taksimatı

Osmanlı Devleti kurulmadan ve Adapazarı çevresi bu devlete bağlanmadan da bu kazada Türklerin yaşamaya başladığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti ise 1305-1329 yıllarında bölgeye Türk yerleştirmeleri yaparak egemenliğini sağlamlaştırmıştır.²⁴² Sakarya bölgesinin Türklerin hâkimiyetine girmesiyle bölge canlanmış ve burada birçok köy kurulmuştur. Adapazarı, Adaköy veya Ada isimli yerleşkeler XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti egemenliğinde kurulmuştur.²⁴³

İlin, Osmanlı Devleti'ne katılım dönemi olarak Orhan Bey'in egemenliğini sağladığı dönem bilinmektedir. 1337'de Orhan Bey döneminde Osmanlı Devleti idaresine giren bölgenin yönetimi Süleyman Paşa'ya bırakılmıştır. O dönemde

²³⁷ Şentürk, "Osmanlılar Dönemi'nde Sakarya", 1: 172.

²³⁸ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 20, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

²³⁹ Konukçu, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi", 1: 86.

²⁴⁰ Şentürk, "Osmanlılar Dönemi'nde Sakarya", 1: 172.

²⁴¹ Eröz ve Alpan, *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*, 8.

²⁴² Resül Narin, "Osmanlı Devleti'nde Bir Ticaret Şehri: Adapazarı ve Gümrüğü", *Arşiv ve Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Atilla Çetin'e Armağan*, Ed. Turgut Subaşı (Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 260.

²⁴³ Eriş, *81 İlde Kültür ve Şehir Sakarya*, 25.

Adapazarı'nın bağlı olduğu Kocaeli sancağı Anadolu Eyaleti'ne bağlı idi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde tutulan tahrir defteri kayıtlarında Kocaeli Sancağı'nın da ismi görünmektedir. Sancağın kazaları ise İznik, İznikmid, Kandıra, Ada, Şili, Yoros, Yalakabad ve Genivize'dir.²⁴⁴

İlin yüzyıllar içinde idari taksimatı sancak olarak sabit kalmış olsa da zaman zaman değişmiştir. XVI. Yüzyıla gelindiğinde günümüzde Sakarya sınırları içinde olan birçok yerin, İzmit Sancağı dâhilinde olduğu görülmektedir. XVI. Yüzyılın idari bölünmesinde İzmit Sancağı içerisinde yer alan kazalar şu şekildedir; Gebze, Yalova, Görele, İznik, İznikmid, Şile, Kandıra, Ada ve Yoros'dur. XIX. Yüzyıla kadar idari taksimatın çok değişime uğramadığı görülmektedir. 1831 yılında yapılan nüfus sayımında ise İzmit Sancağının; İzmit, Geyve, Adapazarı- Sapanca, Beşdivan, Akhisar, İznik, Şeyhler, Pazar köy; Yalakabad, Karamürsel, Kaymas, Kandıra ve Gençli, Ağaçalı, Hendek ve Akyazı, Karasu, İpsafi, Sarıçayır, Şile, Taşköprü kazalarını içinde barındırdığı görülmektedir.²⁴⁵

1841 tarihinde Hüdavendigâr eyaletine bağlanan İzmit sancağının 24 kazadan ibaret olduğu kayıtlardan elde edilen verilerdir. Bu dönemdeki İzmit Sancağının kazaları ise; İzmit, Kaymas, Yalova, Şeyhler, Adapazarı, Sapanca, Karamürsel, Sarıçayır, Taraklı, Ağaçalı, Beşdivan, Akabad, Kandıra, Gençli, Karasu, Hendek²⁴⁶, Akyazı, Absafi, Geyve, Akhisar-ı Geyve, Pazarköy, Todurğa, Şile, Taşköprü, Kartal, Gebze, Beykoz'dur. 1842 yılında yapılan yeni düzenlemeler ile Kocaeli Sancağı Hüdavendigâr eyaletinden ayrılmıştır.²⁴⁷

Osmanlı Devleti'nin XIX. Yüzyıldaki idari yapılanmasında İzmit Sancağında; İzmit, Kandıra, Gebze, Adapazarı, Kara Mürsel kazaları bulunmaktaydı. Ayrıca Ab Safi, Taraklı, Akhisar, Sapanca, Hendek, Bahçecik, Yalova, Karasu, Şeyhler, Ağaçalı, Beşdivan ve Ak Abâd adında 14 nahiyede bu kazalara bağlıydı.²⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin idari sınırların yıl içerisinde değiştiği ve Adapazarı kazasının İzmit vilayeti,

²⁴⁴ Ahmet Gündüz, "Tapu-Tahrir Defterlerine Göre Kocaeli ve Çevresindeki Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015), 1: 466.

²⁴⁵ Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26/41 (2007), 62.

²⁴⁶ İlkay Erken, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli Sancağının İdari Yapısı", *Türkiyat Mecmuası*, 25/2 (2015): 202.

²⁴⁷ Erken, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli Sancağının İdari Yapısı", 203.

²⁴⁸ Mehmet Salih Erpolat, "XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kocaeli'ndeki Yer Adlarında Meydana Gelen Değişmeler", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015), 1: 498.

Hüdavendigâr, Bolu ve Cezayir-i Bahr-i Sefid gibi vilayetlere dâhil olduğu görülmektedir. XX. Yüzyılda Adapazarı İzmit'in yapılanması dâhilinde idi.²⁴⁹

İzmit sancağının XIX. Yüzyıldaki kazaları ise şu şekildedir: Üsküdar, İzmit, İznik, Adapazarı, Sarıçayır, Yoros, Geyve, Kandıra, Karasu, Pamukova, Akyazı, Karapürçek, Gürle, Şile, Kaymas, Genceli, Kartal, Kos, Taşköprü, Kaynarca, Şeyhler'dir.²⁵⁰

1900'lu yıllara gelindiğinde yaşanan göçler ve artan nüfus ile birlikte Adapazarı kazasındaki nahiyelerin ve köylerin arttığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemdeki bu artışın bir diğer nedeni de Karasu nahiyesinin Adapazarı'na bağlanmasıdır. Bu yıllarda Adapazarı'nda 267, Kandıra'da 528, Geyve'de 108 köyün olduğu kayıtlardaki bilgilerdendir.²⁵¹ Adapazarı 1536 yılında köy olarak anılırken, 1646 yılında nahiye, 1658 yılında ise tekrar köy olarak anılmıştır. 1692 yılında kaza olan Adapazarı, 1701 yılında Sapanca'ya bağlı bir köy olmuştur. 1742 yılında Adapazarı'nın nahiye olduğu, 1837 yılında ise İzmit sancağına bağlı bir kaza olduğu görülmektedir.²⁵²

2.3.5. Milli Mücadele Döneminde Sakarya

Adapazarı, Kurtuluş Savaşı döneminde Milli Mücadele'ye birçok katkıda bulunmuş, savaşın seyrini etkilemiş olan şehirlerimizdendir. Konum olarak kavşak noktasında bulunan Adapazarı, Yunan işgalinin yayılmasını engellemede önemli rol oynamıştır. Özellikle Geyve Boğazı haberleşme açısından savaşın seyrini etkilemiştir. Rum ve Ermeni çeteleri, işgalci devletlerinde kışkırtmaları ile Adapazarı ve çevresinde birçok karışıklık yaşanmasına sebep olmuştur. Bu çetelerin etkisiz hale getirilip bitirilmesi de yine bu yörede bulunan Kuvayı Milliye birlikleri ile olmuştur.²⁵³

Milli Mücadele döneminde Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Adapazarı'nda da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Adapazarı'nın en saygın kişileri bu cemiyetin kurulmasında öncü rol oynamıştır. Hendek ve Geyve'de de kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 1919-1920 yıllarında Ankara ile olan görüşmelerini sürdürmüş, kendilerine gelen emirleri görev olarak görmüşlerdir. Ocak

²⁴⁹ Narin, "Osmanlı Devleti'nde Bir Ticaret Şehri: Adapazarı ve Gümrüğü", 260.

²⁵⁰ Atilla Çetin, "Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 345.

²⁵¹ Erken, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kocaeli Sancağının İdari Yapısı", 226.

²⁵² Ahmet Güllü Aydeniz, "Temettuat Defterleri Kayıtlarına Göre Sapanca Kasabası", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 13/2 (2011): 125.

²⁵³ *Sakarya Halk Kültürü (Derleme Çalışması)*, 8.

1919 yılında bölgede Trakya- Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Osmaniye'si adıyla başka bir cemiyette kurulmuştur. Ulusun milli çıkarlarını gözeten bu iki cemiyet özellikle çalışmalarını işgallerin başlamasıyla yoğunlaştırmıştır. Adapazarı ve çevresinde yer alan bu cemiyetler işgallere olan tepkilerini ise mitingler düzenleyerek, İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri'ndeki temsilcilere telgraflar göndererek göstermişlerdir.²⁵⁴

Teşkilatın kurulmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'ya mesaj çekmiş ve bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bunun yanında çevredeki Türk gençleri de Ermeni ve Rum çetelerine karşı mücadele için çeteler oluşturmuştur. Bu çetelere karşı çevre bölgelerde Kazım Kaplan Grubu, Halit Molla Grubu ve İpsiz Recep Grubu gibi mücadele grupları da kurulmuştur.²⁵⁵

Dönemin hükümeti olan Damat Ferit Paşa, Kuvayı-ı Milliye hareketine karşı idi. Hendek'te yer alan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Ahmet Anzavur için yaptığı olumlu açıklamalar neticesinde mevcut hükümet hareketlerin kendilerine ters düştüğünü görünce Ahmet Anzavur'u görevden almıştır. Bu dönemde Adapazarı yöneticileri birçok kez değişikliğe uğramıştır.²⁵⁶

Adapazarı halkı, bölgenin sürekli işgal şeklinde el değiştirmesinden sonra tarafsız kalma yoluna gitmiştir. Bu şartlar doğrultusunda bölgenin yerel güvenliği için Adapazarı'nda Tarafsız Nizam Yönetimi kurulmuştur. Kurulan bu yönetim, Milli Mücadele döneminde düşman birlikleri karşısında etkili olmuştur.²⁵⁷

Rum ve Ermeni çetelerinin bölgede yol açtığı kaos durumundan çevre köylerin de haberi olduğunda kendilerini korumak adına silahlanmışlardır. Milli Alayı'nın birlikleri Adapazarı ve Sapanca taraflarına doğru sevk edilmiştir. Tarih 9 Ekimi gösterdiğinde Arifiye dolaylarında bulunan Rum ve Ermeni çeteleriyle Kuvayı Milliye birlikleri karşı karşıya gelmiştir. 4 saat süren çatışma sonrası Adapazarı'nı ele geçirmişlerdir. Bu saldırı sırasında Sapanca'da yaşayan halk da Kuvayı Milliye'nin yanında yer almıştır. Bu olayın duyulması Adapazarı ve çevresinde geniş yankı

²⁵⁴ Enver Konukçu ve Haluk Selvi, "Milli Mücadele Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1918-1922)", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 505.

²⁵⁵ *Sakarya Kültür Envanteri*, Editör Hüseyin Yorulmaz (Sakarya: Sakarya Valiliği-İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011), 18.

²⁵⁶ Konukçu ve Selvi, "Milli Mücadele Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1918-1922)", 1: 500.

²⁵⁷ Sabahattin Özel, "Milli Mücadele'de Adapazarı'nda Tarafsız Nizam Yönetimi", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, sy. 4 (2003): 99.

uyandırmıştır.²⁵⁸ 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi ile birçok ilde olduğu gibi Adapazarı'nda hareketli zamanlar başlamıştır.²⁵⁹

Mondros Mütarekesi'nin ardından İngilizler, Anadolu'nun birçok yerine kontrol subaylarını yerleştirmiştir. Adapazarı ve çevresi, İngilizler için önem arz etmekteydi. Bundan dolayı İngilizler, bölgede yaşayan gayrimüslimleri korumayı kendilerine görev edinmişlerdir. Bölge için yaptıkları her şeyde kendilerini haklı görmüşlerdir.²⁶⁰

Bölgede yarattıkları huzursuzluk ve karışıklık nedeniyle birçok Ermeni tehciye tabi tutulmuştur. Savaşın ertesinde tehciye dâhil olan Rumlar ve Ermeniler, Mondros Mütarekesi'nden sonra eski yaşadıkları yerlere geri dönmeye başlamışlardır. İngiliz ve Fransızlar, Rum ve Ermenilerin önceden yaşadıkları yerlere geri dönmelerini çok önemsemektedirler. Tehcirden dönmelerine karar verilen Ermeniler, 10 Aralık 1918 tarihinden itibaren Adapazarı'na gelmeye başlamıştır. Ermeni ve Rumların bu dönüşü 1922 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemden sonra buradaki Ermeniler, Türklerin aleyhine casusluk yaparak İngilizlere bilgiler aktarmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, aleyhine Ermeni gazetelerinde haberler yapılarak asayişin bozulduğunu iddia edilmiştir.²⁶¹

Yunan kuvvetleri 21 Mart itibarıyla hazırlıklarını yaparak İzmit ovasına doğru çekilmişlerdir.²⁶² Daha sonra tekrar saldırıya geçen Yunan birlikleri İzmit'i, 24 Martta Kırkpınar'ı ve Sapanca'yı, ertesi gün ise Adapazarı'nı işgal etmiştir. Bu işgal 3 ay kadar sürmüş ve işgal edilen yerlerde yaşayan halkların birçoğu bölgeyi boşaltarak güvenli olabilecekleri yerlere sığınmışlardır. Birçok köy ise mücadele edip, buldukları yeri savunmak istemişlerdir. 28 Martta Yunan birlikleri ve Türk kuvvetleri arasında gerçekleşen mücadelede Yunan birlikleri Sakarya Nehri'nin batısına kadar püskürtülmüştür. Mayıs ayında da karışık ve zor zamanlar geçiren bölgeden çekilmeye başlayan düşman kuvvetleri geçtikleri her yeri yakıp yıkarak yenilginin acısını çıkarmaya çalışmıştır.²⁶³

²⁵⁸ Özel, "Milli Mücadele'de Adapazarı'nda Tarafsız Nizam Yönetimi", 92.

²⁵⁹ Yusuf Çam, "Adapazarı'nın Yunanlılar Tarafından İşgali ve İşgalden Kurtuluşu", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* içinde (Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999), 196.

²⁶⁰ Konukçu ve Selvi, "Milli Mücadele Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1918-1922)", 1: 502.

²⁶¹ Konukçu ve Selvi, "Milli Mücadele Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1918-1922)", 1: 503.

²⁶² Çam, "Adapazarı'nın Yunanlılar Tarafından İşgali ve İşgalden Kurtuluşu", 197.

²⁶³ "Adapazarı'nın Tarihi", Erişim 12 Ağustos, 2018, <http://www.adapazarı.bel.tr/idet/14/57/adapazarinin-tarihi>.

İzmit'i işgal altında tutan 11.Yunan Tümeni, 24 Mart 1921'den itibaren de Kırkpınar, Sapanca ve Adapazarı işgal ettiğinden, tahmin edilerek öncesinde bu şehirler boşaltılmıştır. Burada yaşayan kimsesiz kadın ve çocuklar da İran konsoloslughuna sığınmıştır. Düşman kuvvetlerinin şehri yakmamaları adına tedbirler alınmıştır.²⁶⁴

Düşmen kuvvetleri, Serdivan sırtlarından geçerek Beşköprü'yü işgal ederek Adapazarı'na doğru ilerleyişlerini sürdürmüşlerdir. Bu birliğin amacı buradaki Türk kuvvetlerini en kısa sürede dağıtmak olduğundan olabildiğince hızlı bir şekilde ilerlemişlerdir. Çatışmalar ve mücadeleler devam ederken Yunanlılar karşılaştıkları kuvvetlerin de etkisiyle geri çekilmeye başlamıştır.²⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa, tarafından Kazım Özalp Bey'i Mürettep Kolordu Komutanı olarak bölgeye göndermiştir. Kazım Bey, 6 Nisanda Düzce'ye gelerek gerekli olan bilgileri toplamıştır. Kocaeli bölgesinin savunma gücünü arttırmak için ise mürettep Kolordu'nun kurulması yönünde çalışmalara devam edilmiştir.²⁶⁶

Kuvayı Milliye kuvvetleri, Adapazarı ve çevresini alarak kaçan firarileri engellemek için Ali Fuat Paşa'nın emriyle 22 Mayıs 1920 tarihinde hücum etmiştir. Bölgede karışıklığa neden olan Anzavur, Anzavur'un yanında olan yandaşları ve bölgede olan asiler hakkında idam kararı çıkarılmıştır.²⁶⁷

20 Haziran günü Yunan kuvvetlerine ait 250'den fazla arabanın Serdivan sırtlarına çekilmiş olduğu ve daha sonrasında Hıristiyan ahalinin eşyalarıyla birlikte İzmit'e doğru gittiği görülmektedir.²⁶⁸ Adapazarı'ndaki birçok köy yanmış ve yollarda yoğun bir hareketlilik yaşanmıştır. Adapazarı'ndaki yerli halkın gasp edilen eşyaları batıya doğru taşınmaya başlamıştır.²⁶⁹

Yunanlılar tarafından zapt edilen Sakarya bölgesinin savunulması için buradaki kahraman kişiler toplanarak birleşmiştir. 21 Haziran 1921 sabahı saat dört civarında şehrin güvenliğini sağlamak için buraya gelen ilk kuvvetler Halit Molla ve Kazım Kaptan'ın kuvvetleri olmuştur. Merkezin güvenliğini sağlanmaya çalışıldığı 21 Haziran sabahında, bir birlikte Sapanca'ya doğru giderek çekilmeye başlayan düşman

²⁶⁴ *Sakarya Kültür Envanteri*, 19.

²⁶⁵ Çam, "Adapazarı'nın Yunanlılar Tarafından İşgali ve İşgalden Kurtuluşu", 198.

²⁶⁶ Çam, "Adapazarı'nın Yunanlılar Tarafından İşgali ve İşgalden Kurtuluşu", 199.

²⁶⁷ Konukçu ve Selvi, "Milli Mücadele Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1918-1922)", 1: 542.

²⁶⁸ Çam, "Adapazarı'nın Yunanlılar Tarafından İşgali ve İşgalden Kurtuluşu", 200.

²⁶⁹ Çam, "Adapazarı'nın Yunanlılar Tarafından İşgali ve İşgalden Kurtuluşu", 201.

birliklerini izlemiştir. Böylece şehir düşman birliklerden kurtarılmıştır. Bu kurtuluş haberi Belediye Reis Vekili Mustafa Bey tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na çekilen bir telgrafla bildirilmiştir.²⁷⁰ Kurtuluşun bir nişanesi olarak ilk sabah ezanı Halit Molla tarafından okunmuştur.²⁷¹

Milli Mücadele döneminde ve Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir yeri olan Adapazarı, bünyesinde birçok adlı ve adsız kahramanı barındırmıştır. Bu kahramanlarımızın birçoğu kendi çabalarıyla veya Kuvayı Milliye'ye destek vererek bölgenin güvenliğini ve vatanın bölünmezliği savunmaya çalışmıştır. Milli Mücadele döneminde çalışmalarıyla iz bırakan bazı önemli isimler ise; Yüzbaşı Ramiz, Hopalı Yüzbaşı Rauf, Trabzonlu Doktor Yüzbaşı Raif Bey, Yahya Kaptan, Ahmet Bey, Halit Molla, Kazım Kaptan, Kazım Berköz, İpsiz Recep, Sabri Bey, Fehmi Bey, Metozade Hüseyin, Akçaovalı Rıfat Molla, Kaymaslı Halil Pehlivan, Beşdivanlı Kocabaşoğlu Rıza, Meto Hüseyin Efendi, Kızılcaalili Halit Molla, Mehmet Ağazade Cemal Bey'dir.²⁷²

2.4. Sakarya İlinin Nüfusu

İlin nüfus yapısını oluşturan pek çok faktör vardır. Bölgede yapılan ekonomik uygulamalar, ilin mevcut konumu, bölgeye yapılan ve daha önceden yapılmış olan göçler gibi birçok unsur ilin nüfusu ve nüfus yapısını etkileyen başlıca faktörlerdendir. Bu faktörlerin her biri Sakarya'nın gelişmesinde ve şimdilerde büyükşehir olmasına etki etmiştir. Küçük bir köy olarak kurulan Adapazarı, zamanla bir ticaret merkezi haline gelmiş, yerleşmeye müsait yapısı ve tarıma elverişli topraklarıyla birçok insanın yaşamayı isteyeceği bir yer haline gelmiştir. Bölgede nüfusun artmasına neden olan olayların dışında nüfusunun ivme kazanmaya başladığı zaman dilimi olarak 1950'li yıllar gösterilmiştir. 1950 yılından itibaren bölgede sanayileşme hareketlerinin yoğunlaşması, yeni iş alanları ve fabrikaların kurulması bölgedeki nüfusu arttırarak bölgenin daha dışa dönük bir yapıya sahip olması için önem arz etmiştir.²⁷³

Bu gelişmeler doğrultusunda Sakarya ilinin nüfus gelişimine bakılacak olursa ilin en eski nüfus bilgilerinden başlamak doğru olacaktır. Sakarya'nın geçmiş nüfus bilgilerini öğrenmek adına yapılan veri taramasında karşılaşılan en eski nüfus sayımı

²⁷⁰ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 20, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

²⁷¹ "Adapazarı'nın Tarihi", Erişim 12 Ağustos, 2018, <http://www.adapazari.bel.tr/idet/14/57/adapazarininin-tarihi>.

²⁷² Konukçu ve Selvi, "Milli Mücadele Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1918-1922)", 1: 509.

²⁷³ Eriş, *81 İilde Kültür ve Şehir Sakarya*, 84.

bilgisi 1520 yılına aittir. 1520 yılında Sakarya'nın, Ada kazası ismiyle anıldığı ve 3380 kişiden oluşan bir nüfusa sahip olduğu ayrıca kaza dâhilinde 25 köyü içinde barındıran bir yerleşke olduğu görülmektedir.²⁷⁴

Sonraki süreç için nüfusta belirleyici olan birçok faktörün etkisiyle birlikte ilin ve çevresinin nüfusunda bazı değişimler olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle 1500-1800 yılları içerisinde gerçekleşen depremler ve salgınlar nüfustaki bazı dengelerin değişmesine neden olmuştur. XVII. Yüzyılda bölgede meydana gelen iç ve dış göç hareketleri şehir ve köy nüfusunda bir dengesizliğe yol açarken, bu göçler sonucunda köy nüfus oranı artış yaşanırken şehirli nüfus oranında azalma olduğu görülmüştür.²⁷⁵ 1620'li yıllarda belirlenen nüfusun 7600 olduğu, mevcut durumda 27 olan köy sayısının 28'e çıktığı görülmektedir.²⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin 1831 yılında yapmaya başladığı nüfus sayımı uzun süren bir çalışma olmuştur. Yapılan bu nüfus sayımının erkek nüfusunu belirlemek için yapılmış olduğu verilen bilgilerden anlaşıldığı gibi ayırım Müslim ve gayrimüslim olarak yapılmış olması da tutulmuş olan kayıtlardan ortaya çıkan bir gerçektir. Bu dönemde İzmit Sancağına bağlı kazaların nüfus bilgileri ise şu şekilde verilmiştir. İzmit'in Müslüman nüfusu 5.597, gayrimüslim nüfusu ise 5.592, Adapazarı ve Sapanca'nın Müslüman nüfusu 5.337, gayrimüslim nüfusu 4.264, Akhisar'ın Müslüman nüfusu 3.628, gayrimüslim nüfusu 1.314, Geyve'nin Müslüman nüfusu 2.678, gayrimüslim nüfusu 1.108, İznik Müslüman nüfusu 3.320, gayrimüslim nüfusu 957, Pazar köy Müslüman nüfusu 1.980, gayrimüslim nüfusu 3.434, Yalakabad Müslüman nüfusu 918, gayrimüslim nüfusu 3.011, Kararnürsel Müslüman nüfusu 1.443, gayrimüslim nüfusu 1.496, Kaymas Müslüman nüfusu 3.388, gayrimüslim nüfusu 814, Şeyhler Müslüman nüfusu 3.382, gayrimüslim nüfusu 479, Kandıra ve Gençli'nin Müslüman nüfusu 3.066, Ağaçalı'nın Müslüman nüfusu 1.732, Hendek ve Akyazı'nın Müslüman nüfusu 2.107, Karasu'nun Müslüman nüfusu 1.302, Beşdivan'ın Müslüman nüfusu 342'dir.²⁷⁷

²⁷⁴ Yücel Öztürk, "XVI. Asırdan XVII. Asrın Başlarına Kadar Ada Kazası", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 236.

²⁷⁵ Nedim İpek, "Kocaeli'nde Göç ve İskân", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015), 3: 1257.

²⁷⁶ Öztürk, "XVI. Asırdan XVII. Asrın Başlarına Kadar Ada Kazası", 1: 243.

²⁷⁷ Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", 65.

1870 yılında yapılan nüfus sayımında Adapazarı ve çevresinin Müslüman erkek nüfusu sayısı 20.271, Müslüman olmayan erkek nüfusu sayısı 7.235 olarak hesaplanmıştır. Toplamda sahip olunan nüfus ise 27.506'dır.²⁷⁸ 1881- 1893 yıllarındaki nüfus sayımı bilgilerinde ise; Adapazarı'nda Müslim 40.318, Rum 2.517, Ermeni 10.702, Protestan 314, Yahudi 6, yabancı 67 kişi toplamda ise 53.924'tür. Geyve'nin nüfus bilgileri ise; Müslim 22.133, Rum 4.520, Ermeni 5.873, Protestan 79, Yahudi 1 toplamda ise 32.606'dır. 1906 nüfus bilgileri Adapazarı'nda Müslim 73.048, Rum 7.695, Ermeni 15.869, Protestan 628, Yahudi 101, yabancı 84 kişi toplamda ise 97.425'dir. Aynı yıl geyve'nin nüfus bilgileri ise; Müslim 31.303, Rum 6.394, Ermeni 8.182 toplamda ise 45.879 kişinin olduğu görülmektedir.²⁷⁹

1893 yılına ait başka bir kaynağın iletği nüfus bilgileri ise ilde bulunan göçmen sayılarına yöneliktir. 1893 yılında bölgede bulunan bir ziyaretçi olan Fransız Vital Cuinet'nin aktarımlarında İzmit'in nüfusunun 222.760 olduğu ve bu sayının içinde göçmenlerin nüfusunun 12.171 olduğu bilgisidir. Yapılan bu sayım bilgilerinin kazalara göre dağılışı ise şu şekildedir; İzmit'te 1.175 göçmen, Karamürsel'de 600 göçmen, Adapazarı'nda 7.329 göçmen, Kandıra'da 2.357 göçmen, Geyve'de 710 göçmen olmak üzere toplamda 12.171 kişinin bu mıntıkaya yerleştiği aktarılmıştır.²⁸⁰

1913 yılında nüfusun dağıldığı yerler ise şu şekildedir: eski İslam halkı köy ve mahalle sayısı 152, nüfus sayısı ise 43.908'dir. Rumeli göçmenleri mahalle ve köy sayıları 30, nüfus bilgileri ise 6650'dir. Laz ve Gürcü halkın yaşadığı mahalle ve köy sayısı 56, nüfus sayısı ise 9.458'dir. Çerkez ve Abaza göçmenler için ise mahalle ve köy sayısı 73, nüfusun toplamı 16.155'dir. Yörük aşireti ise 1 tane olup nüfusu 173 kişidir. Ermenilerin 36 mahallesi olup burada yaşayanların sayısı 16.650'dir. Rumlar 19 mahallede yaşamakta iken nüfus bilgileri 6.761'dir. Museviler 1 mahallede yaşamını sürdürürken nüfus sayıları 113'tür. Toplamda bu göçmenlerin yerleşim mahalle ve köy sayısı 368, nüfus bilgilerinin toplamı ise 99.868 kişidir.²⁸¹

Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında yaptığı nüfus sayımında İzmit, Adapazarı, Kandıra, Geyve, Yalova, İznik kazalarından oluşan İzmit Sancağının etnik unsurlarının

²⁷⁸ Resül Narin, *19. Yüzyılda Adapazarı*, (Sakarya: Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011), 52.

²⁷⁹ Haluk Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 451.

²⁸⁰ Feyzullah Yavuz Ulugün, "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015), 3: 1293.

²⁸¹ Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 451.

nüfus bilgileri şöyledir: erkek Müslümanların sayısı 72.412 iken kadın nüfusu 69.415, Rumların erkek nüfusu 12.860 iken kadın nüfus 12.071, Ermenilerin erkek nüfusu 19.412 olarak belirlenmişken kadın nüfusu 19.360, Katolikler erkek sayısı 29, kadın sayısı 23, Protestanların erkek nüfusu 502 iken kadın nüfusu 506 olmak üzere sancağın toplam erkek nüfusu 105.313, kadın nüfusu ise 101.381 olarak belirlenmiştir.²⁸²

Sakarya bölgesinde 20 Ekim 1935 yılında yapılan nüfus sayımında ise toplam nüfusun 173.143 olduğu tespit edilmiştir. Bu nüfusun 138.570'i köylerde, 34.573'ü ise şehirlerde yaşadığı bilinmektedir.²⁸³ 10 yıl sonra Sakarya'da 21 Ekim 1945 yılında yapılan genel nüfus sayımında, toplam nüfus 210.875 kişi olarak belirlenmiştir. Bu kişilerden 167.655'inin köylerde, 43.190'nın ise şehirlerde yaşadığı kayıtlara geçmiştir. 1950'li yıllara gelindiğinde ise nüfusta yoğun bir artış yaşandığı görülmektedir. 1950 yılında Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerinde etkisiyle nüfus artmıştır. 1950 yılında yapılan nüfus sayımında Sakarya'nın toplam nüfusu 244.540'dır. 192.970 kişi köylerde, 51.573 kişinin de şehirlerde yaşadığı tespit edilmiştir.²⁸⁴ 1955 yılında Sakarya'da yapılan nüfus sayımında tespit edilen nüfus şu şekildedir: Adapazarı 80.588, Akyazı 38.959, Kandıra 48.838, Hendek 27.881, Karasu 32.821'dir.²⁸⁵

1960 yılında yapılan genel nüfus sayımında toplam nüfus 361.992 kişi olarak tespit edilmiştir. Tespit edilen bu %22'lik artış etkisi hem yaşanan göçlerden hem de ilde kurulmaya başlanan sanayi tesislerinden ile ilişkilendirilmiştir. Giderek artan iç ve dış göçlerle nüfus artışı %25 civarına kadar yükselmiş, 1965 yılı toplam nüfusunun 404.078 kişi olduğu tespit edilmiştir.²⁸⁶

1970 yılına ait genel nüfus sayımı bilgilerine göre ilin toplam nüfusu 459.052'dir. Artışın çok fazla olmadığı gözlemlenen bu nüfus sayımındaki azalış etkisi 1967 yılında gerçekleşen deprem ve yurt dışı göçlerinin yaşanmasına sebep olmuştur. 1975 yılında nüfus 495.649, 1980 yılında 548.747, 1985 yılında 610.500, 1990 yılında ise 683.061 olarak tespit edilmiştir. Nüfus artış verilerine bakıldığında düzenli bir artışın gerçekleştiği görülmektedir. Lakin 1990 yılındaki nüfus artışın bir farklı sebebi

²⁸² Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", 63.

²⁸³ Zerrin Karakuzulu, *Sakarya İlindeki Kasaba Yerleşmeleri*, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2010), 31.

²⁸⁴ Karakuzulu, *Sakarya İlindeki Kasaba Yerleşmeleri*, 33.

²⁸⁵ Enver Konukçu, *Sakarya Yazıları*, (Sakarya: Değişim Yayınları, 2012), 213.

²⁸⁶ Karakuzulu, *Sakarya İlindeki Kasaba Yerleşmeleri*, 37.

de 1989 yılında Bulgaristan'dan göçmenlerin gelmesi gösterilebilir. Gelen Bulgaristan göçmenleri ilin farklı yerlerine yerleştirilmiştir.²⁸⁷

2000 yılında yapılan genel nüfus sayımında Sakarya'da tespit edilen nüfus toplam 756.168'dir. Bu nüfusun 459.824'ü şehirde, 296.344'ü ise köyde yaşamaktadır.²⁸⁸ Sakarya ilinin 2013 yılı toplam nüfusu 917.373 olarak tespit edilmiştir. İlçelerin nüfus sayımı bilgileri ise; Adapazarı 259.516, Akyazı 84.281, Arifiye 38.905, Erenler 78.094, Ferizli 24.585, Geyve 48.171, Hendek 76.134, Karapürçek 12.422, Karasu 55.342, Kaynarca 23.390, Kocaali 22.666, Pamukova 27.841, Sapanca 39.061, Serdivan 105.775, Söğütü 14.055, Taraklı 7.135'dir.²⁸⁹

TÜİK'in 2013 yılı nüfus verilerine göre Sakarya'nın toplam nüfusu 917.373 olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun ilçe olarak dağılımı ise şu şekildedir: Adapazarı 259.516, Akyazı 84.281, Arifiye 38.905, Erenler 78.094, Ferizli 24.585, Geyve 48.171, Hendek 76.134, Karapürçek 12.422, Karasu 55.342, Kaynarca 23.390, Kocaali 22.666, Pamukova 27.841, Sapanca 39.061, Serdivan 105.775, Söğütü 14.055, Taraklı 7.135'tir.²⁹⁰ Yıllara göre yapılan genel nüfus sayımlarında; 1955'te 297.108, 1960'da 361.992, 1965'de 404.078, 1970'de 459.052, 1975'de 495.649, 1980'de 548.747, 1985'de 610.500, 1990'da 683.061, 2000'de 756.168 olarak belirlenmiştir.²⁹¹

2.5. Sakarya'nın İlçeleri

Sakarya ili 4 anakent ilçesi ile birlikte toplamda 16 ilçesi bulunan gelişen ve gelişmekte olan bir şehirdir. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yerler ise 4 anakent ilçesi olan Adapazarı, Serdivan, Arifiye, Erenler'dir.²⁹² Adapazarı 1837'de, Akyazı 1944'de, Ferizli 1990'da, Geyve 1839'da, Hendek 1924'te, Karasu 1933'te, Karapürçek 1991'de, Kaynarca 1959'da, Kocaali 1987'de, Pamukova 1987'de, Sapanca 1957'de, Söğütü 1990'da, Taraklı 1987'de ilçe olmuştur.²⁹³

2.5.1. Adapazarı İlçesi

Sakarya'nın Adapazarı ilçesi konum olarak merkeze 1 kilometre uzaklığındadır. İlçe; batısında Kocaeli ili, doğusunda Akyazı ve Hendek ilçeleri,

²⁸⁷ Karakuzulu, *Sakarya İlindeki Kasaba Yerleşmeleri*, 39.

²⁸⁸ Tuna ve Akçakoyunluoğlu, *Yedi Renk Yedi İklim Sakarya*, 45.

²⁸⁹ *Seçilmiş Göstergelerle Sakarya 2013*, 96.

²⁹⁰ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 26, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

²⁹¹ Hacı Musa Taşdelen, "Sakarya'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı Üzerine", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 2: 837.

²⁹² Karakuzulu, *Sakarya İlindeki Kasaba Yerleşmeleri*, 59.

²⁹³ Tuna ve Akçakoyunluoğlu, *Yedi Renk Yedi İklim Sakarya*, 44.

kuzeyinde Kaynarca ve Söğütlü ilçeleri, kuzeybatısında Kandıra ilçesi, güneyinde ve güneydoğusunda Erenler ilçesi, güneybatısında ise Serdivan ve Arifiye ilçeleri ile çevrilidir. İlçeye bağlı olan 26 köy, 59 mahalle mevcuttur. Kara ve hava yollarının kavşak noktasında olan önemli bir ilçedir.²⁹⁴ 2017 yılı nüfus verilerine göre Adapazarı ilçesinde yaşayan toplam nüfus 272.901 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu bilgilere göre erkek nüfus 135.793, kadın nüfus 137.108 kişi olarak belirtilmiştir. Adapazarı ilçesi Sakarya ilinin % 27,56'lık bir kısmı oluşturmaktadır.²⁹⁵

2.5.2. Akyazı İlçesi

Konumu itibariyle tarih boyunca akınlar yapılan Akyazı, 1535'te Sapanca kazasına bağlı idi. 1920'li yıllara kadar Adapazarı nahiyesi olarak konumunu korumuştur. 1944'de çıkarılan bir kanunla Kocaeli vilayetine bağlı bir kaza olmuştur. 1954'te Sakarya'nın vilayet il olmasıyla Sakarya'ya bağlanmıştır.²⁹⁶ İlçenin Doğu ve güneyinde Samanlı Dağı bulunmaktadır. Bu dağlar geniş ormanlarla kaplıdır. Yüksek kesimlerde ovaların hâkim olduğu ilçenin kuzey ve batısında Akyazı Ovası yer almaktadır. İlçenin en önemli akarsuyu Mudurnu Çayı'dır. Ekonominin tarım ve ormancılığa dayandığını söylemek mümkündür. Köylerde ve yüksek kesimlerde geçim kaynağı olarak hayvancılıkta yapılmaktadır.²⁹⁷ 2017 Sakarya ili nüfus verilerine göre Akyazı ilçesinin toplam nüfusu 87.892 olarak belirlenmiştir. Bu verilerindeki bilgilere göre erkek nüfus 43.920 iken kadın nüfus 43.972'dir. İlçe, Sakarya nüfusunun % 8,88 bölümünü oluşturmaktadır.²⁹⁸

2.5.3. Arifiye İlçesi

Konum ve güzergâh olarak Bizans'ın doğusunda yer almış olan ve dönem dönemde Haçlı Seferlerine maruz kalmış olduğunu bildiğimiz bir tarihe sahip ilçedir. Tarihte önemli bir yere sahip olan İpek yolu üzerinde kalan Arifiye, ulaşım yollarını da içine alan bir yer olmuştur. 1887'de tamamlanan İstanbul-Bağdat demiryolunun geçiş noktalarından biri olmuştur. İlçenin tarihinde önemli bir yeri olan demiryolu güzergâhı 1899'da Adapazarı-Arifiye demiryolu olarak hizmete açılmıştır ve günümüzde de hala kullanılmaktadır. Arifiye 1954'e kadar Sapanca'ya bağlı bir nahiye iken 1956'da Arifiye ve Kalaycı mahallelerinin birleştirilerek Arifiye Belediyesini kurmuştur. Bölge

²⁹⁴ "Sakarya Hakkında Genel Bilgi", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.on5yirmi5.com/dosya/turkiyenin-illeri/54-sakarya-hakkinda-genel-bilgi>.

²⁹⁵ "Sakarya Nüfusu", Erişim 30 Eylül, 2018, <https://www.nufusu.com/il/sakarya-nufusu>.

²⁹⁶ "Akyazı Tarihi", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.akyazi.bel.tr/k/17/akyazi-tarihi>.

²⁹⁷ "Sakarya İlçeleri", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/ilceler.html>.

²⁹⁸ "Sakarya Nüfusu", Erişim 30 Eylül, 2018, <https://www.nufusu.com/il/sakarya-nufusu>.

XX. Yüzyılın ilk başlarında Kafkas ve Balkanlardan birçok göçmen unsurun bölgeye gelmesiyle çeşitlilik sergileyen bir kültür mozağının temsilcisi olmuştur. Arifiye ilçesinin ismi bölgede zenginliği ve yardımseverliği ile nam salmış Arif Bey'den gelmektedir ve bu isim 1850 yılında köye verilmiştir. 1970 tarihine kadar bölgenin temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık iken bu tarihten sonra giderek azalmış ve yerini başka işkollarına bırakmıştır. Arifiye ilçesi konum olarak Sapanca Gölü'nün doğusunda, Adapazarı'nın güneyinde bulunmaktadır. Arifiye 22.03.2008 tarihinde ilçe olmuştur.²⁹⁹ 2017 yılındaki genel nüfus verilerine göre ilçenin toplam nüfusu 43.234'tür. Bu nüfusun 22.794'ü erkek, 20.440'ı kadın nüfusedir. İlçe, Sakarya nüfusunun % 4,37'lik kısmını oluşturmaktadır.³⁰⁰

2.5.4. Erenler İlçesi

Erenler'in batısında Arifiye, doğusunda Akyazı, kuzeyinde Adapazarı, güneyinde Geyve, güneydoğusunda Karapürçek ilçeleri bulunmaktadır. 1911 yıllarında köy statüsünde olan Erenler ile Hacıoğlu ayrı mahalleler olarak Adapazarı kazasına bağlanmıştır. 14 Mart 1921 yılında Erenler köyü Yunan işgaline uğramış ve burada yaşayan halk, Uzunköprü (Tavuklar köprüsü) nü geçerek bölgeyi terk etmiştir. Hendek yönünde Kargalı Hanbaba'ya sığınmışlardır. Bölgeyi terk ederken bu köyü yağmalayan Yunanlılar köyü ateşe vermişlerdir. Erenler ekonomisinde tarımın önemli bir yeri vardır. İlçe aldığı göçlerle hızlı bir nüfus artışı sağlamış ve gelişmiştir. 22 Mart 2008 tarihinde ilçe olmuştur.³⁰¹ 2017 tarihli nüfus verilerine göre Erenler ilçesinin toplam nüfusu 85.649'dur. Toplam nüfus içinde erkek nüfusu 42.960 iken kadın nüfusu 42.689'dur.³⁰²

2.5.5. Ferizli İlçesi

Ferizli ilçesi adını eskiden beri çıkarılan demir madeninin Latince isminden almıştır. Demir madeninin Latince ismi Ferissium, Osmanlı Devleti'nin bu yöreye hâkim olduğu devirlerde Firuzlu olarak kullanılmış ve günümüze kadar değişerek Ferizli şeklini almıştır. Osmanlı Devleti'nin bu yöredeki hâkimiyeti 1324'te Konur Alp ve Akça Koca tarafından buranın fethedilmesiyle başlamıştır. Türklerin yerleşiminden önce bu bölgede Ermenilerin yaşadığı bilinmektedir. Günümüzde hala bu yörede

²⁹⁹ "Arifiye'nin Tarihçesi", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.arifiye.bel.tr/ab2/arifiye-rehberi/arifiye-hakkinda/tarihcesi>.

³⁰⁰ "Sakarya Nüfusu", Erişim 30 Eylül, 2018, <https://www.nufusu.com/il/sakarya-nufusu>.

³⁰¹ "Erenler İlçesi Tarihçesi", Erişim 24 Eylül, 2018, https://www.erenler.bel.tr/index.php?sayfa=about&sayfa_no=11.

³⁰² "Erenler Nüfusu", Erişim 30 Eylül, 2018, https://www.nufusu.com/ilce/erenler_sakarya-nufusu.

Ermeni evleri kalıntlarına rastlamak mümkündür. 1923’lü yıllardan sonra Ferizli’de Balkanlardan gelen göçmenleri yerleştirmek adına 130 haneli Ferizli köyü kurulmuştur. 1965 yılına hane sayısı 140 olmuş ve yıllar geçtikçe çevre ilçelerden göç almaya devam etmiştir.³⁰³ İlçenin ekonomisi genel olarak tarıma dayanmaktadır. 1990 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplam nüfus 16.086 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 5058’in ilçe merkezinde, 11.028’inin ise köylerde yaşadığı kayıtlara geçmiştir.³⁰⁴ Ferizli’nin belediye teşkilatı 1973 yılında nüfusunun 2000’i aşmasıyla kurulmuştur. 1990 yılında 3644 sayılı kanun ile ilçe statüsüne erişmiştir.³⁰⁵ 2017 yılı genel verilerinde Ferizli’nin toplam nüfus 25.909 olarak belirtilmiştir. Erkek nüfus 13.679 iken, kadın nüfus 12.230 olarak tespit edilmiştir. İlçenin Sakarya ili nüfus oranı ise % 2,62’dir.³⁰⁶

2.5.6. Geyve İlçesi

Genel itibariyle engebesiz olan ilçe topraklarının kuzeyinde Samanlı Dağları bulunmaktadır. Geyve sınırlarından geçen Sakarya Irmağı ve Geyve Suyu ilçe için önem arz etmektedir. Verimli topraklara ve geçiş bölgesi olduğundan iklim çeşitliliğine sahip ilçe de tarım gelişmiştir. Ve ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Yöre için diğer geçim kaynakları ise hayvancılık, ormancılık ve ipekböcekçiliğidir. İl merkezine 31 kilometre uzaklığındadır. 1990 yılında yapılan nüfus sayımına göre ilçenin nüfusu 41.331 olup, bu nüfusun 13.405’i ilçe merkezinde yaşarken, 27.926’sı ise köylerde yaşamaktadır.³⁰⁷ 2017 yılı nüfus verilerinde Geyve’nin toplam nüfusu 48.731 olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun 24.507’si erkek iken, 24.224’ü kadın nüfusunu oluşturmaktadır. İlçenin Sakarya ilindeki nüfus oranı ise %4,92’dir.³⁰⁸

2.5.7. Hendek İlçesi

Hendek Ovası, ilçe topraklarının çoğunluğunu kapsarken, güney ve kuzeyinde yer alan dağlardan dolayı engebeli bir yapıya sahiptir. Güneyinde Samanlı Dağları, kuzeyinde ise Çam Dağları bulunmaktadır. İlçede önemli akarsular ise; Mudurnu Çayı, Maden Deresi, Karasu ve Sakarya Irmağıdır. Ekonomisi tarıma, hayvancılığa ve ormancılığa dayalıdır. Orman yönünden zengin olan ilçenin bu ürünleri işleyecek birçok atölyesi bulunmaktadır. İlçe, İl merkezine 32 kilometre uzaklıktadır. Tarihi çok

³⁰³ “Ferizli”, Erişim 19 Ocak, 2019, <http://sakaryaprovince.blogspot.com/p/ferizli.html>.

³⁰⁴ “Sakarya İlçeleri”, Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/ilceler.html>.

³⁰⁵ “Ferizli”, Erişim 19 Ocak, 2019, <http://sakaryaprovince.blogspot.com/p/ferizli.html>.

³⁰⁶ “Sakarya Nüfusu”, Erişim 30 Eylül, 2018, <https://www.nufusu.com/il/sakarya-nufusu>.

³⁰⁷ “Sakarya İlçeleri”, Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/ilceler.html>.

³⁰⁸ “Sakarya Nüfusu”, Erişim 30 Eylül, 2018, <https://www.nufusu.com/il/sakarya-nufusu>.

eskilere dayanan yörenin ismi buraya yerleşmiş olan halkından gelmektedir. Osmanlı döneminde Konuralp tarafından fethedildikten sonra bir süre onun ismiyle de anılmıştır.³⁰⁹ Hendek, 1800’lü yıllarda Kocaeli Sancağına bağlı iken, 1890 yılında Nahiye olmuştur. Bu gelişimin bir nedeni o dönemlerde bölgeye yapılan yoğun göçler ve bu göçlerin getirmiş olduğu nüfus artışıdır. 1907 yılında Hendek Belediyesi kurulmuştur. Balkan Savaşları’ndan sonra da bölgeye göçler sürmüştür. 1924 yılında Kocaeli Mutasarrıflığına bağlı bir kaza olan Hendek, 1954 yılında Sakarya’nın il olmasıyla bu ile bağlanmıştır.³¹⁰ 2017 yılı nüfus verilerine göre Hendek’in toplam nüfusu 81.635’tir. İlçedeki erkek nüfusu 40.598 iken kadın nüfusu 41.037’dir.³¹¹

2.5.8. Karapürçek İlçesi

Sakarya ilinin güney doğusunda yer alan ve en eski nahiye olarak kabul edilen Karapürçek, Konuralp ve Akçakoca’nın akınları sonucu Osmanlı Devleti’nin topraklarına katılmıştır. İlçenin doğusunda Akyazı, batısında ve kuzeyinde Sakarya, güneybatısında Geyve ile çevrilidir. Doğal bitki örtüsü zengin olan ve iklim çeşitliliği olan ilçede tarım ve hayvancılık yapılmaktadır. Sakarya’nın diğer ilçelerine olduğu gibi bu yöreye de göçler gerçekleştirilmiştir. Balkanlar’dan, Kafkasya’dan, Karadeniz’den ve Kuzey Irak’tan gelen göçmenlerle bölgenin nüfussal yapısı değişime uğramıştır. Sakarya’yı ve çevresini etkileyen 1967 yılı depremi bölgede yer alan ve Osmanlı döneminden kalan tarihi yapıların zarar görmesine neden olmuştur. 1967-1968 yılları arasında İmar ve İskân Bakanlığı Karapürçek’te yeniden bir yapılanmaya gitmiştir. Önceleri Akyazı ilçesine bağlı olan Karapürçek, 3647 sayılı kanun 1990 yılında ilçe statüsüne yükselmiştir.³¹² İlçe Sakarya merkezine 24 kilometre uzaklığındadır. 2013 yılı verilerine göre Karapürçek’in nüfusu 12.422’dir.³¹³

2.5.9. Karasu İlçesi

İlçenin isim rivayetlerinden biri eskiden yörenin çevresinde yer alan bataklıktan dolayı “ağır akan su” anlamına gelen “karasu” adıyla anıldığı aktarılmaktadır. Osmanlı Devleti’nin bölgeye hâkim olduğu zaman diliminde ise Pazarsuyu adıyla Kocaeli vilayetine bağlanmıştır. Kurtuluş Savaşı döneminde burada Yunan kuvvetlerine karşı

³⁰⁹ “Sakarya İlçeleri”, Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/ilceler.html>.

³¹⁰ “Hendek Tarihçesi”, Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.hendek.bel.tr/idet/22/9/tarih>.

³¹¹ “Hendek Nüfusu”, Erişim 30 Eylül, 2018, https://www.nufusu.com/ilce/hendek_sakarya-nufusu.

³¹² “Karapürçek İlçesi”, Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.karapurecek.bel.tr/?pnum=17&pt=KARAP%C3%9CR%C3%87EK+TAR%C4%B0H%C4%B0>.

³¹³ “Sakarya Hakkında Genel Bilgi”, Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.on5yirmi5.com/dosya/turkiyenin-illeri/54-sakarya-hakkinda-genel-bilgi>.

kuvvetli bir direniş ve savunma gerçekleşmiştir. Burada gerçekleşen bu savunmanın baş mimarı bu dönemde Karasu’da yaşayan İpsiz Recep’tir.³¹⁴ İlçenin genel ekonomisi tarım, hayvancılık, ormancılık ve balıkçılığa dayalıdır. Ayrıca ilçenin Karadeniz’e kıyısı vardır. 1933’te ilçe statüsüne kavuşmuştur. 1954 yılında Sakarya iline bağlı bir ilçe olmuştur.³¹⁵ İlçe, Sakarya merkeze belki de en uzak olan ilçelerinden biri olma özelliğine sahiptir. İlçe ve il arasında 55 kilometre uzaklık bulunmaktadır.³¹⁶ 2017 yılı verilerine göre Karasu ilçesinin toplam nüfusu 62.866’dır.³¹⁷

2.5.10. Kaynarca İlçesi

Sakarya ilinin Kuzey batısında yer alan Kaynarca’nın Doğusunda Karasu, Batısında Kandıra, Güneyinde Adapazarı, Kuzeyinde ise Karadeniz yer almaktadır. Sakarya merkeze 35 kilometre uzaklığındadır.³¹⁸ Kaynarca ilçesinin eski ve kaynaklarda geçen adı Şeyhler olarak bilinmektedir. Önceleri Kocaeli’ne bağlı olan Şeyhler 1868 yılından itibaren Kandıra’ya bağlanmıştır. 1 Nisan 1959 yılında ise Kaynarca ismiyle ilçe olmuştur. İlçe 21 Ocak 1966 tarihinde Sakarya iline bağlanmıştır. İki kez işgale uğradığı bilinen Kaynarca’nın düşmanlardan kurtuluş günü olarak 3 Mayıs kutlanmaktadır.³¹⁹ 2017 yılı nüfus verilerine göre ilçenin toplam nüfusu 23.760’dır. Erkek nüfusu 12.125 iken kadın nüfusu 11.635’tir.³²⁰

2.5.11. Kocaali İlçesi

Kocaali, Karadeniz’e kıyısı olan ve Sakarya’nın doğusunda yer alan bir ilçemizdir. İlçenin temel geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve turizmdir. İlçenin doğusunda Akçakoca, güneyinde Hendek, batısında ise Karasu ilçeleri yer almaktadır. Yapılan göçlerde halka yardımcı olan iri vücutlu ali adında bir yardımsevere ithafen ilçeye Kocaali adı verilmiştir.³²¹ 1954 yılında Karasu’ya bağlı olan Kocaali, 19 Haziran 1987 tarihinde 3392 sayılı kânun ile ilçe statüsüne ulaşmıştır.³²² İlçe, şehir merkezine 69 kilometre uzaklıktadır. Kocaali’nin 2013 yılı toplam nüfusu 22.666’dır.³²³

³¹⁴ “Karasu’nun Tarihi”, Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.karasu.bel.tr/sayfa/tarihi-19>.

³¹⁵ “Sakarya İlçeleri”, Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/ilceler.html>.

³¹⁶ “Sakarya Hakkında Genel Bilgi”, Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.on5yirmi5.com/dosya/turkiyenin-illeri/54-sakarya-hakkinda-genel-bilgi>.

³¹⁷ “Karasu Nüfusu”, Erişim 30 Eylül, 2018, https://www.nufusu.com/ilce/karasu_sakarya-nufusu.

³¹⁸ Karakuzulu, *Sakarya İlindeki Kasaba Yerleşmeleri*, 256.

³¹⁹ “Kaynarca Tarihçe”, Erişim 27 Haziran, 2019, <http://sakaryakaynarca.bel.tr/tr-tr/alt-sayfalar/215/tarihce>.

³²⁰ “Kaynarca Nüfusu”, Erişim 24 Eylül, 2018, https://www.nufusu.com/ilce/kaynarca_sakarya-nufusu.

³²¹ “Kocaali Hakkında”, Erişim 24 Eylül, 2018, http://www.kocaali.bel.tr/sayfa/Kocaali-Hakkında-3_14.html.

³²² “Sakarya İlçeleri”, Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/ilceler.html>.

³²³ “Sakarya Hakkında Genel Bilgi”, Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.on5yirmi5.com/dosya/turkiyenin-illeri/54-sakarya-hakkinda-genel-bilgi>.

2.5.12 Pamukova İlçesi

Pamukova'nın ilk yerleşik halkının Orta Asya'nın Navarein bölgesinden göç eden Türk boyları olduğu tespit edilmiştir. Yıllar içerisinde Pamukova yöresinde birçok farklı uygarlığın yaşadığı görülmüştür. Pamukova'nın ilk ismi Kasaba-i Atik olduğu arşiv belgelerinden bilinmektedir. Sonraları gelişen bu kasabanın ismi Akhisar olarak değiştirilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde de Akhisar olarak anılmaya devam eden yöre 1937 yılında çıkarılan özel bir kanunla ismi Pamukova olarak değiştirilmiştir. 7 Eylül 1987 tarihinde ise ilçe statüsüne erişmiştir.³²⁴ 2017 yılı nüfus verilerinde ilçenin toplam nüfusu 29.293'tür. Nüfusun içinde yer alan erkek sayısı 14.720 iken kadın sayısı 14.573'tür.³²⁵

2.5.13. Sapanca İlçesi

Sabancı Koca ismiyle kurulan köy, 1837 yılında Adapazarı kaza merkezi olmuştur. Sapanca bu dönemde nahiye statüsündeydi. Ulaşım ağı olarak önem arz eden Sapanca, hem demir hem de karayolu açısından dolayı gelişim sağlamıştır.³²⁶ Sapanca'nın topraklarının büyük bir bölümü dağlık araziden oluşmaktadır. Sapanca Gölü ilçe sınırları içinde bulunur ve ilçe için büyük önem arz etmektedir. İlçenin ekonomisi temel olarak tarıma ve turizme dayanmaktadır. Sapanca Gölü çevresinde kurulan turistik tesisler ilçeye büyük katkı sağlamaktadır. İlçe, Sakarya merkezine 17 kilometre uzaklığındadır. 1873 yılında belediyesi kurulan Sapanca, 1957'de ilçe olmuştur.³²⁷

2.5.14. Serdivan İlçesi

Tarihinde birçok medeniyetin hâkimiyeti alanına giren Serdivan, günümüzde Sakarya ilinin en gelişmiş ilçelerinden biridir. 17. yüzyılda Rum tebaa tarafından kurulduğu iddia edilen ve ilk isminin Petrades olduğuna Serdivan en büyük değişimi mübadele sürecinde almıştır. Günümüzde kurulmuş olan Serdivan yerleşkesinin temelleri Lozan Antlaşması imzalanmasıyla yapılan nüfus mübadelesidir. 1923, 1928, 1934 ve 1951 bölgeye gelen göçlerle buradaki nüfus yoğun bir artış göstermiştir. Serdivan, köy statüsünde iken 1 Şubat 1982 yılında belediye teşkilatını kurmuştur. 6 Mart 2008'de ise Serdivan ilçe olmuştur.³²⁸ 2017 yılı nüfus sayımı bilgilerine göre

³²⁴ "Pamukova'nın Tarihçesi", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.pamukova.bel.tr/pamukova-tarihi>.

³²⁵ "Pamukova Nüfusu", Erişim 24 Eylül, 2018, https://www.nufusu.com/ilce/pamukova_sakarya-nufusu.

³²⁶ "Sapanca", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://sapanca.bel.tr/Sapanca/Sapanca>.

³²⁷ "Sakarya İlçeleri", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/ilceler.html>.

³²⁸ "Serdivan Tarihi", Erişim 24 Eylül, 2018, <https://www.serdivan.bel.tr/serdivan-tarihi-3>.

Serdiva'nın toplam nüfusu 133.477 olarak tespit edilmiştir. Erkek nüfus sayısı 66.268 iken kadın nüfus sayısı ise 67.209'dur.³²⁹

2.5.15. Söğütlü İlçesi

Söğütlü, birçok medeniyetin hâkimiyetine girmiştir. İlçenin isminin nereden geldiği konusunda birçok rivayet bulunmaktadır. Kimi burada bulunan bir derenin etrafında yetişen söğüt ağaçlarından esinlenilerek bu ismin verildiğini savunsa da kimileri Bilecik-Söğüt'ten gelen insanların buraya bu ismi verdiklerini savunmaktadır. İlçeye, Yunanistan'dan, Kafkasya'dan, Bulgaristan'dan göçmenler gelerek yerleşmişlerdir. Kurtuluş Savaşı zamanında Yunan kuvvetlerinin Söğütlü'yü işgal etmesiyle halkın bir kısmı çevre köylere kaçarak sığınmıştır. Düşman kuvvetlerinin 20 Haziran 1921'de yöreyi terk etmesiyle bölge işgalden kurtulmuştur.³³⁰ 2017 yılı nüfus sayımı bilgilerine göre Söğütlü'nün toplam nüfusu 14.044'tür. Erkek nüfusunun sayısı 7.099, kadın nüfusun sayısı ise 6.945'tir.³³¹

2.5.16. Taraklı İlçesi

Eski ismi Dablar olan Taraklı ilçesinin halkın geçim kaynağı da olan ve yöreye meşhurlaşan şimşir kaşık ve tarak yapımından dolayı Yenice Tarakçı adıyla da anılmıştır. Zamanla halk arasında Taraklı olarak yaygınlaşınca ismi bu şekilde değiştirilmiştir.³³² Taraklı'nın en önemli gelir kaynakları tarım, hayvancılık ve ormancılıktır. İlçe, Sakarya merkeze 67 kilometre uzaklıktadır. Önceleri Geyve'ye bağlı bir nahiye iken 19 Haziran 1987 tarihinde ilçe olmuştur. Taraklı'nın belediye teşkilatı ise 1954 yılında kurulmuştur.³³³ İlçe dışarıya çok göç verdiği için nüfusu azalırken 17 Ağustos 1999 depremi sonrasında az da olsa göç almıştır. Taraklı'nın yıllık nüfus artışı ise %0 -16.88'dir.³³⁴

2.6. Sakarya'da Toplumsal ve Ekonomik Yapı

2.6.1. Sakarya'nın Toplumsal Yapısı

Sakarya ilinin tarihine bakıldığında farklı dil, din, kültürel ve ırkları içinde barındıran çeşitli bir sosyal yapıya sahip olduğu görülmektedir. Birçok farklı unsurun bir arada uyum içinde yaşamasının en güzel örneklerinden olan Sakarya, yerleşim

³²⁹ "Serdivan Nüfusu", Erişim 24 Eylül, 2018, https://www.nufusu.com/ilce/serdivan_sakarya-nufusu.

³³⁰ "İlçe Tarihi", Erişim 24 Eylül, 2018, http://www.sogutlu.bel.tr/sogutlu_ilcesi_tarihi.php.

³³¹ "Söğütlü Nüfusu", Erişim 24 Eylül, 2018, https://www.nufusu.com/ilce/sogutlu_sakarya-nufusu.

³³² "İlçemizin Tarihçesi", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.tarakli.bel.tr/tarihce.asp>.

³³³ "Sakarya İlçeleri", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/ilceler.html>.

³³⁴ "Taraklı Nüfus ve Dağılımı", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.tarakli.bel.tr/nufus.asp>.

yerlerini de bu doğrultuda kurmuştur.³³⁵ Yerli halkın ve gelen göçmenlerin bir arada yaşadığı Sakarya'da, çok çeşitli ve zengin bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır. Çeşitli zaman aralıklarıyla bölgeye birçok farklı yerden farklı etnik unsurlara sahip insanların gelişi ile geleneklerde, örf ve adetlerde, uğraşılan el sanatlarında ve mimari yapıda değişimler yaşanmıştır. Yaşam biçimlerine yansıyan bu farklılıklar çeşitlilik skalasında birçok rengi barındırmıştır.³³⁶

Bölgenin toplumsal yapısı, yaşanan işgaller ve göçler doğrultusunda değişime uğramıştır. Şehir, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmeden önce burada Rum halkı yaşıyordu. Osmanlı Devleti, burada hâkimiyeti sağladıktan sonra da bölgeye Türk göçleri gerçekleştirilmiş, bu süreçten sonra Rumlar ve Türkler bir arada yaşamaya başlamışlardır. Dışardan gelenlerin sayısı arttıkça bölgede çoğalan nüfus için yeni yerleşim yerleri yapma ihtiyacı doğmuştur. Bundan dolayı göçlerin yaşandığı yerlerde insanların yerleştirmek adına yeni köyler kurulmuştur. Bu sürecin en yoğun yaşandığı zamanlardan biri olan Balkan Savaşları sonrası, Anadolu'nun birçok yerine gelen göçmenler yerleştirilmiştir. Bu gelen insanların büyük bir kısmı Marmara bölgesindeki Biga Yarımadası, Bursa ve Adapazarı'na yerleştirilmiştir. Nüfusun artması ihtiyaçları, ihtiyaçların artmasında yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Sosyal, ekonomik ve kültürel alanda bölge yeniliklerle tanışmıştır. Bununla birlikte gelen insanların, bölgeye büyük katkıları olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Gelenler uğraştıkları mesleklerle birlikte bölgenin gelişiminde önemli rol oynamışlardır.³³⁷

Toplumsal yapının farklı ve çeşitli olması, burada yaşayan insanların yaşayış şekillerini de etkilemiştir. Bölgede bir arada yaşayan Türk, Müslüman, Ermeni, Rum ve Yahudilerin, her birinin farklı inançları olsa da aynı devletin içinde yaşayan ve birbirlerine karşı saygılı olan bir halk örneği oluşturmaktaydılar. Birbirlerinin dini törenlerine ve bayramlarına saygılı olan tebaa, hoşgörülü bir şehrin en güzel örneklerini oluşturmuştur. O kadar ki dışarıdan bu şehri ziyarete gelenler bile halkın bu saygılı ve hoşgörülü ilişkisinden oldukça etkilenmiş, yazılarında bunu sıkça dile getirmişlerdir.³³⁸

³³⁵ Eriş, *81 İilde Kültür ve Şehir Sakarya*, 86.

³³⁶ Eriş, *81 İilde Kültür ve Şehir Sakarya*, 90.

³³⁷ Şentürk, "Osmanlılar Dönemi'nde Sakarya", 1: 179.

³³⁸ Çetin, "Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi", 1: 399.

Sakarya halkı, karşılaşılan doğal felaketlerde birbirlerine kenetlenerek yaralarını sarmıştır. Deprem, yangın, sel baskınları gibi doğal afetlerde bölgede sosyal dayanışma ve yardımlaşma örnekleri yaşanmıştır. Bölge, yaşananların yükünü ortaklaşa çekerek hafifletmeye çalışmıştır. XIX. Yüzyılda Osmanlı idari yönetiminde yaşanan değişiklikler bölgeyi de etkilemiştir. Sosyal hayatta ki değişikliklerin yanında bölgeye Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin de kendi kültür ve geleneklerini buraya taşımaları da bölgeye kültürel alanda katkı sağlamıştır. Önceleri önyargı ve kuşkuyla karşılansalar da zamanla benimsenmiş, kaynaşmışlardır.³³⁹

Sakarya'ya Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'dan yapılan göçlerde, gelenlerin çoğunluğunu oluşturan çiftçiler için mesken yerleşim yerleri yapılmıştır. Sanayi kentlerine olan yakınlığı ile de yıllar geçtikçe sanayileşme yolunda ilerlemiştir.³⁴⁰

Göçlerin yaşandığı bölgeler veya ülkelerde genel itibariyle yerli halk ve göç eden insanlar arasındaki farklılıkların yaratmış olduğu çeşitli sorunların varlığı bilinmektedir. Bu mübadiller için geçerli olan bir gerekçe olmamıştır. Zira yerel halktan din, dil ve ırk olarak farklı olmayan mübadil kesimi, kültürel açıdan yerel halka çok çatışma içinde olmamıştır. Yaşanan kültürel farklılıklar ise giderilemeyecek bir boyutta olmadığından bölge ve ülke olarak homojen bir yapıya geçmek çok uzun ve uğraşlı bir dönem olmamıştır.³⁴¹

Şehirde yaşanan bu değişimler ve gelişmeler toplumun içinde çeşitli sınıfların ve yapıların doğmasına sebep olmuştur. Toplumda oluşan bu yeni yapılaşma kendi içinde bazı dinamiklerin bir araya gelmesiyle yolunu çizmiştir. Yeni düzenin belirlenmesindeki etmenlerin başında yerel halk ve yöreye yeni gelen insanların oluşturmuş oldukları yeni standartlar önem arz etmiştir. Günümüze bakıldığında bu yapılanmaların hala devam ettiğini ve günden güne başka formlarla değişikliğe uğradığını görebilmekteyiz.³⁴²

³³⁹ Çetin, "Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi", 1: 401.

³⁴⁰ Tuna ve Akçakoyunluoğlu, *Yedi Renk Yedi İklim Sakarya*, 269.

³⁴¹ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 166.

³⁴² Ali Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, (Adapazarı: Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları, 2008), 79.

2.6.2. Sakarya'nın Ekonomik Yapısı

Konum olarak hem sanayicilik hem de tarım alanında gelişmelere sahne olan şehir, zirai üretim ve pazar özelliğini tarihte de bugünde de muhafaza etmektedir.³⁴³ Şehir eskiden beri merkezinde her hafta kurulan pazarlarıyla birçok insanı bir araya getiren ticari bir merkez olmuştur. Civar köylerden birçok yerli ve göçebe insanın bulunduğu ve ürettikleri mallarını sattıkları Pazar yeri giderek daha canlı bir hal almıştır.³⁴⁴ Pazar anlayışı ahalinin vazgeçilmez bir unsuru, ayrıca da toplanmanın ve gelişmenin de önündeki en büyük unsur olmuştur. Birçok ürünün, hasattın ve hayvanların sergilendiği pazarlarda birçok etkinlik de yapılmıştır. Güreşler hokkabaz gösterileri, cambazlık gibi etkinliklerin olduğu pazarda sosyal hayatın da gelişmesinde katkıda bulunmuştur.³⁴⁵

II. Meşrutiyetin kabulünden sonra kurulan Kâmil Paşa Hükümeti ekonomiyle ilgili konulara özellikle önem vermiştir.³⁴⁶ Ekonomik alanda alınan tedbirler ve iyileştirmeler Adapazarı ve çevresinde de yoğun bir şekilde uygulamaya başlanmıştır. Şehir ürettiği birçok ürünü bölge dışına da satmışlardır. Bu bağlamda Adapazarı'nın önemli ihracat ürünlerinden biri de kereste olmuştur. Bunun yanında zirai ürünler, canlı hayvan, tütün, afyon, ipek kozası da bölgedeki ticari hayati aktif tutan önemli satış ürünlerindedir. Bu ve bunun gibi birçok ihraç ürünü bölgede ticaretinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.³⁴⁷

XIX. yüzyıldan sonra bölgeye Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelenlerin yerleşmesi tarım faaliyetleri artış göstermiştir. Nüfusun artması ihtiyaçları da arttırmış bu da tarım faaliyetlerinde artış sağlamıştır. Ayrıca önemli bir ticaret merkezi olma yolunda emin adımlarla ilerleyen Adapazarı, birçok çarşısı ve pazarlarıyla canlı bir ticaret merkezi olarak önemi arttırmıştır.³⁴⁸

Şehrin ticari faaliyetleri belediyenin gelirlerine de katkıda bulunuyordu. Şehirde ticaretle en çok uğraşan kesim Boşnak ve Ermenilerdi.³⁴⁹ Bunun yanında şehirde başka meslek gruplarının da varlığı önem arz etmekteydi. Sakarya'da birçok

³⁴³ Tuna ve Akçakoyunluoğlu, *Yedi Renk Yedi İklim Sakarya*, 268.

³⁴⁴ Mehmet Eröz, "Adapazarı'nın Teşekkülü", *Sosyoloji Konferansları*, sy. 7 (1966): 63.

³⁴⁵ Çetin, "Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi", 1: 400.

³⁴⁶ Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 461.

³⁴⁷ Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 462.

³⁴⁸ Mustafa Sarı ve Resül Narin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Adapazarı İslam Ticaret Bankası", *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2007), 2: 940.

³⁴⁹ Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 463.

esnaf terzilik, ayakkabıcılık, marangozluk, dericilik, süpürgecilik, kuyumculuk, arabacılık zanaatlarında çalışmaktaydı. 1923 ve sonrası yıllarda da nüfusun değişim ve artma göstermesiyle gelişim desteklenmiştir.³⁵⁰

XX. yüzyılın başlarında ise Adapazarı'nın ekonomisi ve sosyal hayatı, savaşlar, işgaller nedeniyle oldukça sarsılmıştır. Adapazarı ticareti birçok nedenden ötürü savaş yıllarında olumsuz etkilenmiştir. 1911 yılında Adapazarı'nda bir felaket yaşanmış, bu yaşanan sel felaketi de bölgede birçok aksamaya neden olmuştur.³⁵¹ Taşan Sakarya Nehri sonrasında birçok köy arazisi sular altında kalmış, hükümette halkın zararını belirlemek için bölgeye inceleme heyeti göndermiştir.³⁵² Yaşanan savaşın neticesi Adapazarı ve çevresinde de etkisini çok fazla hissettirmiştir. Ağustos 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği seferberlik ile ekonomik yardımlar toplanmaya başlanmıştır. Ticaret ve ziraat merkezi olan Adapazarı da bu yükü fazlasıyla yüklenmiştir. Savaş sürerken İzmit sancağına gelen göçmenler yerleştirilmiş ve onlara da gerekli yardımlar yapılmaya çalışılmıştır.³⁵³ Günümüzde Adapazarı'nda bulunan mahallelerden Tıgçılar, Semerciler, Hasırcılar, Çıracılar, Pabuççular, Yağcılar ekonomik faaliyetlerin aktif bir şekilde sürdürüldüğü şehrin simgelerindendir.³⁵⁴

Günümüzde Sakarya'nın genel itibariyle ekonomisi tarım ve sanayiye dayanmaktadır. Nüfusun %65'i aktif olarak tarım ile uğraşırken %15'lik bir kesim de sanayi sektöründedir. Diğer kesim ise başka sektörlerde çalışmaktadır. Verimli ovalara ve modern tarım yöntemlerine sahip ilde tarımdan sağlanan verim oldukça fazladır. Bölgede yetiştirilen başlıca tarım ürünleri ise; fındık, buğday, şekerpancarı, patates, arpa, mısır, fasulye, ayçiçeği, soğan, sebzeler ve tütündür. Bölgede yapılan diğer ekonomik faaliyetler ise; hayvancılık ve 200 köyde yapılan ipekböcekçiliğidir. Özellikle Akyazı, Geyve ve Kayalar' da Koza yetiştiriciliği bir gelir kaynağı olmuştur. Balıkçılık kıyı kesimlerde ve Sapanca Gölünde yapılmaktadır. Sakarya ili oldukça zengin ormanlara sahiptir. İlin bilinen tarihinde de olduğu gibi şuanda da ormancılık sanayisi gelişme göstermektedir. Kurulan fabrikalar ve açılan işletmeler ile ilde önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır. İlde bulunan maden yatakları başka ekonomik getirilerdendir. Karasu'da demir yatakları, Merkez, Sapanca ve Akyazı ilçelerinde

³⁵⁰ Tuna ve Akçakoyunluoğlu, *Yedi Renk Yedi İklim Sakarya*, 264.

³⁵¹ Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 474.

³⁵² Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 475.

³⁵³ Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 472.

³⁵⁴ Eriş, *81 İlde Kültür ve Şehir Sakarya*, 85.

mermer rezervleri mevcuttur. Ayrıca bunun dışında ilde bakır, manganez, asbest, talk ve kil yatakları da bulunmaktadır. Bu madenler üzerinde hala çalışmalar devam etmektedir.³⁵⁵ İlde büyükbaş, küçükbaş hayvancılık ve besi hayvancılığı gelişmiştir. Hayvancılık özellikle Kaynarca, Akyazı, Karasu, Kocaali, Adapazarı, Hendek ve Sapanca ilçelerinde önemli bir geçim kaynağıdır.³⁵⁶

Özellikle son yıllarda gelişimini ve değişimini arttıran il, İstanbul, Bursa ve Kocaeli gibi gelişmiş büyükşehirlerin yakınında bulunmasından dolayı yeni yatırımlar için bir alternatif oluşmuştur.³⁵⁷ Bölgedeki tarım ürünleri sayesinde bu ürünlerin sanayileri de burada gelişme imkânı bulmuştur. Bu anlamda kurulan fabrikalar şeker fabrikaları, orman ürünleri fabrikaları, et ürünleri fabrikaları, fındık işleme fabrikaları ve mısır işleme fabrikalarıdır. Bunların yanında otomotiv sanayisi de bölgede önemli bir yer tutmakta ve sayıları günden güne gelişerek artmaktadır.³⁵⁸

2.7. Mübadele Öncesinde Sakarya Bölgesindeki Demografik Yapı

Uzun yıllar boyunca göç alarak demografik yapısını çeşitlendiren ve şekillendiren Sakarya, dönemsel olarak farklı etnik unsurları bünyesinde barındırmıştır. Bu etnik unsurlar zaman zaman değişiklik göstermiş olsa da çoğunlukla aynı kalma eğiliminde olmuştur. İlkçağlardan itibaren gerek konumu gerekse coğrafi özellikleri nedeniyle insanların yaşam alanı olarak tercih ettiği bir şehir olmuştur. Şehrin, özellikle mübadele dönemi sonrası demografik yapısında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Mübadele öncesinde bölgede yaşayan Rumluların, Yunanistan'a göçüyle birlikte buraya gelen, Müslüman Türkler yeni bir yapılaşmanın temelini oluşturmuştur. Türklerin bu bölgedeki hâkimiyeti ve yoğunluğu mübadeleden önceki dönemden başlamaktadır. Türklerin Anadolu'ya ve dolayısıyla da Sakarya bölgesinde yoğunlaşarak hâkimiyet alanlarını arttırmasıyla önceden birçok krallığın ve Bizans devletinin hâkimiyetinde olan yer, gittikçe Türklerin hâkimiyet alanı olmuştur. Bizans'ın hâkimiyet kurduğu dönemlerde ise Sakarya'da Maryandenos topluluğunun yaşadığı bilinmektedir. Bölgede olan Türk yerleşimleri, Bizans döneminde İznik'te

³⁵⁵ "Sakarya Ekonomik Faaliyetler", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/ekonomi.html>.

³⁵⁶ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 43, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

³⁵⁷ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 42, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

³⁵⁸ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 42, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

Selçuklu Devleti kurulmasıyla başlamıştır. Bölgedeki Türk yerleşiminin önüne geçmek isteyen Bizans yönetimi Sakarya'dan Karadeniz'e doğru sefere çıkmıştır.³⁵⁹

1250 tarihinden itibaren ise Paflagonya dağlarında Türkmen aşiret yerleşimleri aktifleşmeye başlamıştır. 1280 yılından itibaren ise Sakarya nehrinin doğu kıyıları Türk egemenliğine girmiştir. Osman Gazi'nin Göynük ve Taraklı Yenicesi'ni ele geçirmesiyle Sakarya bölgesinin dağlık kısımlarına Türk nüfusu akımları başlamıştır. Sonrasında Mekece, Geyve, Akyazı ve Kocaeli'nin de fethiyle bölge Türk yerleşimleri için uygun ve açık hale gelmiştir.³⁶⁰ Osmanlı Devleti bölgeye birçok Türk topluluğunu iskân ederek bölgede yerleşik hayatı esas kılmaya ve kalıcılığını korumaya çalışmıştır.³⁶¹

Bu şekilde toplumsal ve demografik yapısını oluşturan şehir, XV. Yüzyılda 125 kadar köye sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde Adapazarı'nın Türkleri, Ermeniler ve Rumları bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Özellikle Serdivan ve Ferizli yörelerinde çoğunlukta olan Rum ve Ermeniler, bu yörenin mübadele yapılacak yerlerin başında gelmesinin nedenlerindedir.³⁶²

İkinci Meşrutiyet döneminin ardından Avusturya'nın işgalinde bulunan Bosna-Hersek'teki Müslüman Boşnaklar, yoğun baskılar sonucunda göç etmek zorunda kalmışlardır. Türkiye'ye gelenlerin bir bölümü de Adapazarı'na yerleştirilmiş ve burada Boşnak Mahallesi kurmuşlardır.³⁶³ Bu Boşnak göçmenleri Aziziye, Çukur Ahmediye, Cami-i Cedit, Pabuççular ve Bahşiler mahallelerine yerleştirilmişlerdir. 1.104 kişinin Adapazarı'na geldiği, bu kişilerden 171'ine mesken arazi bulunmadığı arşiv belgelerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu göçmenlerin yerleştirilmesi 1895 yılına kadar devam etmiştir.³⁶⁴

Bölgenin yoğun bir şekilde göç almaya başlaması ise Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı savaşlar ve bu savaşların neticesinde görülen kayıplarla olmuştur. Bulunduğu bölge olarak kavşak noktası olma özelliği ile burası geçici veya kalıcı iskân

³⁵⁹ Mustafa Demir, "Sakarya'da Türk Yerleşim Yapısı", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 98.

³⁶⁰ Demir, "Sakarya'da Türk Yerleşim Yapısı", 1: 99.

³⁶¹ Demir, "Sakarya'da Türk Yerleşim Yapısı", 1: 103.

³⁶² Konukçu, *Sakarya Yazıları*, 213.

³⁶³ Şentürk, "Osmanlılar Dönemi'nde Sakarya", 1: 181.

³⁶⁴ Sarı ve Ünal, "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", 142.

için gelen göçmenleri yerleştirilmesi adına gayet elverişli bir yerleşke olarak görülmüştür.³⁶⁵ Devlet, gelenler için arazi ve mesken çalışmaları yapmıştır.³⁶⁶

Konumu itibariyle Balkanlardan ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin karadan, denizden ve demiryolundan en kolay şekilde ulaşabilecekleri yerler, iskân yerleri olarak belirlenmiştir. Bu iskân yerleri arasında olan Adapazarı kazasına da ne kadar göçmenin geldiğinin tespit edilmesi zordur. Lakin kazanın yıllar içindeki nüfus artış hızı durumu sayısal olarak gözler önüne sermektedir. 1830'lu yıllarda tahmin edilen nüfusun 20.000 civarında oluşu ile 1914 yılındaki nüfus tespitinde bu sayının 100.000'e ulaşması açıkça bu artışta muhacirlerin rolünü göstermektedir. 1878-1879 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Adapazarı'na gelen göçmen sayısının 40-45.000 arası olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam her ne kadar nüfus sayımı bilgileriyle örtüştürüldüğünde düşündürücü olsa da bu sayıların tespitinde göz önünde bulundurulmayan bazı verilerin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sayıların kadın nüfusu kapsamaması ve gelenlerin tam sayılarının bilinmemesi bu rakamların kesinliğine gölge düşüren nedenlerdendir.³⁶⁷

Yıllar içerisinde yapılan nüfus sayımları bilgilerine bakıldığında bölgedeki etnik unsurların farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna karşın bölgedeki her etnik unsur bölgenin bütünlüğünü koruyucu ve etkileyici bir özellik taşımaktadır. 1831 yılında yapılan nüfus sayımında; Adapazarı'nın nüfusunun Sapanca ile birlikte sayıldığı ve toplamda 9.611 kişinin tespit edildiği görülmüştür. Bu sayımın sadece erkekleri kapsadığı ve kadın nüfusunun sayılmadığı, kadın nüfusuyla birlikte bu rakamın 20.000'i bulabileceği tahmin edilmektedir.³⁶⁸ Bu nüfusu özellikler genellikle insanların mesleki alanlarına göre şekillenmiştir. Adapazarı konum itibariyle en eski yerleşim yerlerinden olmakla birlikte burada kurulan mahalleler de toplulukların zanaat ve mesleklerine göre şekillenmiştir. 1839 yılında Adapazarı'nda yapılan nüfus sayımına göre bölgede 2700 ev bulunduğu tespit edilmiştir.³⁶⁹

³⁶⁵ Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", 69.

³⁶⁶ Ebubekir Sofuoğlu, *Osmanlı'dan Bugüne Adapazarı'nda Belediye Hizmetleri (1862-2006)* (Sakarya: Adapazarı Merkez Belediyesi Yayınları, Mayıs 2007), 70.

³⁶⁷ Sarı ve Ünal, "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", 141.

³⁶⁸ Sarı ve Ünal, "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", 140.

³⁶⁹ Taşdelen, "Sakarya'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı Üzerine", 2: 834.

1881- 1893 yılları arasında yapılan nüfus sayımında İzmit sancağının kazalarından Adapazarı'nda Müslüman, Rum, Ermeni ve Protestanların yaşadığı bilinmektedir.³⁷⁰ 1891 yılında Trablusgarp'tan Adapazarı'na Çerkez muhacirler gelmiştir. Takip eden yıllarda 1894 yılında da buraya Köstence muhacirlerinin yerleştirilmesi gündeme gelmiştir.³⁷¹ Sapanca'nın 1894 yılı nüfus bilgilerine bakıldığında ise; Müslümanların 12.000 yerli, 1000'i göçmen olmak üzere 13.000'i, Ortodoks Rumlarının 900'u, Gregoryen Ermenilerinin de 1100'ünün burada oturduğu bilinmektedir. Toplamda 15.000 nüfusa sahip bölge, bu dönemde Adapazarı'nın nahiyesidir.³⁷²

1900'lu yıllara gelindiğinde İzmit'te yaşayan bir kumandanın kilise inşaatına ait bir yazışmasında aktardığı bilgiler ışığında Adapazarı'nda 700 Rum'un, 30 Yahudi'nin, 5 Ermeni'nin, 85 Protestan hanesinin bulunduğunu dile getirmiştir. 1906-1907 yıllarında yapılan sayımda Adapazarı'nda 311 yabancı erkeğin, 317 yabancı kadının, Geyve'de ise 41 yabancı erkek ile 43 yabancı kadının bulunduğu tespiti yapılmıştır. 1909 yılındaki yazışmalardan anlaşılan ise nüfus bilgilerinde kadın erkek ayrımının yapılmadığı ve nüfusun Müslim, gayrimüslim olarak sayıldığı görülmektedir.³⁷³ 1909 yılında Karadeniz'den Adapazarı'na gelen göçmenlerin Hendek, Akyazı, Karasu'da yanlış yerlere iskân edilmelerinin önüne geçilmesi yönünde yazışmalar olmuştur.³⁷⁴

1913 yılında Adapazarı merkezde 154, Akyazı'da 60, Sapanca'da 35, Karasu'da 50, Hendek'te ise 69 olmak üzere toplamda 368 köy bulunmaktaydı. 1895-1918 yıllarında Adapazarı'na 3 önemli göç gerçekleşmiştir. İlki 1877-78 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Kafkasya'dan gerçekleşen göçtür. İkincisi ise 1912 yılında yapılan Balkan Savaşı sonrasında Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Sırbistan gelen ve gayri mübadil olarak anılan göçlerdir. Bölgeye gelen üçüncü göç dalgasını ise I. Dünya Savaşı döneminde Rus baskısı ve işgaliyle doğu Karadeniz yöresinden gelen insanlar oluşturmuştur.³⁷⁵ 1914 yılındaki nüfusa bakıldığında nüfusun 100 bini aştığı görülmektedir. Bu artışın en önemli sebeplerinden biri olarak da XVIII. yüzyıldan itibaren bölgeye Kırım, Balkanlar ve Kafkasya'dan

³⁷⁰ Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", 67.

³⁷¹ Sofuoğlu, *Osmanlı'dan Bugüne Adapazarı'nda Belediye Hizmetleri (1862-2006)*, 51.

³⁷² Konukçu, *Sakarya Yazıları*, 84.

³⁷³ Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", 68.

³⁷⁴ Sofuoğlu, *Osmanlı'dan Bugüne Adapazarı'nda Belediye Hizmetleri (1862-2006)*, 64.

³⁷⁵ Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 450.

gelen göçmenler gösterilmiştir. Bu muhacirlerin gelişiyle hem nüfus artmış hem de nüfusla birlikte sosyal yapıda da değişimler olmuştur.³⁷⁶

Bakıldığında XIX. yüzyılda Sakarya çevresinde Türk, Hristiyan ve Yahudi ailelerin yaşadığı bilinmektedir. Nüfus sayımlarında kazanın toplam nüfusunun hakkında bazı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin kesinliği bilinmemekle birlikte kaynaklar arasında da bilgiler farklılık göstermektedir.³⁷⁷ Bu dönemde Adapazarı'nda on ikisi de Ermenilere ait ipek fabrikaları bulunmaktadır. Merkez kazada 54 mahalle olduğu yine tespit edilen bilgilerdendir. Bunların 23'ü Müslüman, 31'i gayri Müslimlere ayrılmış durumdadır. Gayri Müslim mahallelerinin 27'si Ermenilerin, 3'ü Rumların ve 1'i de Musevilerin mahallesidir.³⁷⁸

O dönem için Adapazarı'nda en fazla bulunan nüfusun Ermeniler olduğu bilinmektedir. Ermeniler, bölgenin ticari hayatında etkisi olan ve ticaret, ziraat ve sanatkârlıkla uğraşan zengin kimselerdir. Milliyetçilik hareketinin etkisiyle bölgede bulunan Ermeniler, çeşitli karışıklıklara neden olarak yıllardır süre gelen huzurlu ortamın bozulmasında oldukça etkili olmuşlardır.³⁷⁹ Bölgede yaşanan birçok isyan ve başkaldırı 3 Nisan 1920 tarihinden başlayarak birkaç ay sürmüş, isyanlar Ali Fuat Cebesoy tarafından bastırılmıştır. Bu dönemden sonra ise hem Türkiye hem de Sakarya için yeni bir dönem başlamış başta demografik yapısı olmak üzere birçok alanda köklü değişiklikler yapıldığı görülmektedir.³⁸⁰

2.8. Mübadele Öncesinde Sakarya'nın Genel Durumu

Konum ve çeşitli özelliklerinden dolayı birçok farklı olaya sahne olmuş bir tarihe sahip olan Sakarya'da, mübadele gibi büyük bir göç olayının öncesinde elbette ki pek çok olay yaşanmıştır. Bu olayların Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren bölgede önem arz ettiği ve giderek arttığı gözlemlenmiştir. Mübadele öncesinde de bölgeye birçok göç yaşandığından dolayı bu yaşanan olaylarında gelişmelere etkileri olduğu yadsınamaz bir gerçektir. 1831 yılında ve sonrasında Adapazarı kazasının toplam nüfusuna bakıldığında 3 katı bir artış olduğu

³⁷⁶ Sarı ve Ünal, "Adapazarı'nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)", 140.

³⁷⁷ Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", 66.

³⁷⁸ Enver Konukçu, "Sakarya ve Gezginler", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 139.

³⁷⁹ Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 485.

³⁸⁰ Metin Tuncel, "Türkiye'de Yeni Şehirler: Adapazarı Örneği", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* içinde (Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999), 4.

görülmektedir. Gelen göç dalgalarıyla nüfus hızlı bir şekilde artmıştır. Bu göçlerle birlikte birçok çözülmesi gereken sorunda baş göstermiş ve bu dönemlerde bölgede ciddi asayiş sorunları yaşanmıştır. Devletin o dönem için uğraştığı savaşlar ve yenilgiler nedeniyle kimi zaman yaşanan bu sorunlara gerektiği kadar müdahale edilememiştir.³⁸¹

Mübadele öncesi dönemin Sakarya bölgesini etkileyen olaylarından biri 10 Temmuz 1894 tarihinde Adapazarı, İstanbul ve çevresinde yaşanan büyük çaplı bir depremdir. Bu deprem Sakarya'yı oldukça etkilemiş ve yeniden yapılanmasına alt yapı oluşturur nitelikte olmuştur. Depremde en çok hasar gören bölgeler arasında yer alan Adapazarı, İzmit ve Sapanca yöresi için kaynaklarda yer alan bazı bilgilerin³⁸² belirli kesimler tarafından sansürlendiği iddia edilmektedir. Yıkılan ev sayısı fazla iken az olarak gösterildiği ve hasarın bildirilenden fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Sayısal olarak bakıldığında 236 ev yıkılmış iken bu sayı 130 olarak bildirilmiştir. Ayrıca bölgedeki birçok evin hasar gördüğü ve kullanılamayacak duruma geldiği de bilinenler arasındadır.³⁸³

Bu dönemi atlatan Sakarya'nın XIX. ve XX. Yüzyılına gelindiğinde yaşadığı olaylar ise daha karmaşık ve atlatılması zor durumlardır. Yaşanan göç ve depremlerle zor günler yaşamış olan Sakarya, Özellikle 1911 ve 1912 yıllarında asayiş sorunları baş etmek zorunda kalmıştır. Milliyetçilik akımının da etkisiyle farklı etnik unsurlardan oluşan Sakarya'daki bu karışıklıklar, bazı kesimin yörenin aleyhine girişimlerde bulunmasına imkân vermiştir. Asayişte yaşanan bu karışıklık ve kargaşadan yararlanmak isteyen Ermeniler, bu karışık ortam hakkında İstanbul'u bilgilendirmişlerdir.³⁸⁴ Yaşananlar neticesinde 1912 yılında Adapazarı kaymakamlığına tayin edilmiş olan Ahmet Cevdet Bey asayişsizlik olaylarından suçlu bulunarak görevden alınmıştır. Bu olay sonrasında Ahmet Cevdet Bey kendini savunarak her türlü önlemi aldığına ve taraf tutmadığına dair belgeler sunmuştur. Sonraki dönemde bu sorunların önüne geçilebilmek için birçok tedbirler alınmış ama bölgede bulunan farklı unsurlar nedeniyle sorunlar çıkmaya devam etmiştir.³⁸⁵ Sonraki yıllarda da bölgede yaşayan Ermenilerin birçok faaliyette bulunduğu görülmektedir.

³⁸¹ Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 452.

³⁸² Osman Köker, "İstanbul, Adapazarı, İzmit, Yalova, 10 Temmuz 1894: Sansüre Uğramış Bir Deprem", *Toplumsal Tarih*, 12/69 (Eylül 1999): 4.

³⁸³ Köker, "İstanbul, Adapazarı, İzmit, Yalova, 10 Temmuz 1894: Sansüre Uğramış Bir Deprem", 7.

³⁸⁴ Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 454.

³⁸⁵ Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 456.

Ermenilerin yarattığı bu karışıklık dolu yıllar özellikle 1914-1918 yılları arasında Adapazarı'nda fazlasıyla görülmüş, savaş dolayısıyla bölgeye çok fazla güç gönderilememiş bu durum çetelerin faaliyetlerine devam etmelerini imkân sağlamıştır. Yaşanan bu olaylar Adapazarı'nın sosyal ve ticari hayatını oldukça etkilemiştir.³⁸⁶

Bundan dolayı mübadele öncesi dönemde Adapazarı'nda ihracat yasaklanmış ve bölge dışına çıkacak bütün zirai ürünler kontrollerden geçmiştir. 1915 yılında savaş nedeniyle bölge içi ihtiyaçlar artmış ve tohum ihtiyacının karşılanmasında zorluklarla karşılaşmıştır. Tohum bulma sıkıntısının çıktığı bu dönemde bölge içi sıkıntıları önlemek amacıyla tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu önlemler bölgeye o dönemde gelen muhacirlerin artışıyla ihtiyaçları karşılayamaz duruma gelince 14 Ekim 1915'te Adapazarı Belediye Reisi Murad Bey Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf göndermiş, bu telgrafta tohumluk buğdaya ihtiyaç olduğunu bildirmiştir.³⁸⁷

30 Ekim 1918 tarihinde yürürlüğe giren Mondros Mütarekesi'nin de etkisiyle Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Adapazarı'nda da yabancı hâkimiyetinin etkileri iyiden iyiye hissedilmeye başlanmıştır. İzmit ve çevresindeki bazı yerler İngiliz askerlerinin kontrolüne girmiştir. Daha öncesinde kargaşaya neden olduklarından dolayı Ermeni ve Rumların bir kesimi bölgeden sürülmüştür. İtilaf Devletleri'nin koruyuculuğuna güvenen Rum ve Ermenilerin bir kısmı, sürüldükleri yer olan Adapazarı'na geri dönerek eski menkullerini almaya çalışmıştır. Bölgedeki işgaller ve mezalimler sürerken Adapazarı, Hendek, Sapanca, Karasu ve Geyve'de bazı milli çeteler çıkmaya başlamıştır. Kendi bölgeleri içinde ve genelde bölgesel savunma gösteren bu milli çetelerin sayesinde düşman birliklerin ilerleyişi biraz olsun duraksatılabilmektedir.³⁸⁸

Düşman birliklerinin yaşattığı olaylar Sakarya bölgesinin birçok yerinde etkisi göstermiştir. Birleşen çetelerin ve düşman birliklerinin yörede yaşatmış olduğu mezalimlerin bir örneği de Adapazarı'nda yer alan Fındıklı Köyü'nde meydana gelmiştir. Adapazarı'nın Fındıklı Köyü'nden bir Rum kadının anlatımlarından yola çıkarak 1919 yılında bu bölgede ve çevresinde neler yaşandığında dair bilgilere ulaşılmıştır. Bu kadın, çetelerin köylerine geldiğini ve onlara koruma, beslenme vaat ettiğini aktarmıştır. Kaosun hâkim olduğu çevre köylerde birçok kişinin

³⁸⁶ Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", 1: 457.

³⁸⁷ Bülent Cırık, "Adapazarı'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1914-1922)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 45 (2015): 87.

³⁸⁸ Konukçu, *Sakarya Yazıları*, 129.

öldürüldüğünün duyulması ile bu köyde yaşayan insanların o dönem bir Türk köyü olan Söğütlü'ye gittiği ve sığındığı yine aktarılan bilgiler arasındadır. Köye gelen çeteler, köyden kaçan insanların yerini öğrenmek için geride kalan köylülere işkenceler yapmışlardır.³⁸⁹ Yine aktarılan diğer bilgilerde köyde bulunan erkeklerin toplanarak kilisede yakıldığı, kadın ve çocukların ise Adapazarı'na sürgün edildiğidir. Çeteler öldürerek yağmaladıkları köyleri işleri bitince yakıyor, geride yanmış cesetler ve kül olmuş evler bırakarak ilerlemişlerdir.³⁹⁰ Bu gibi olaylar Anadolu'nun birçok yerinde benzer şekilde yaşanmıştır. İşgalci devletlerin bütün Anadolu'yu işgal etmeye başladığı dönemde İzmit, Bolu ve Adapazarı'nın işgalini protesto eden mitingler yapılmaya başlanmıştır. 1919 ve 1920'li yıllar Adapazarı'nda bulunan milli kuvvetlerin yoğun çalışmalarıyla geçen bir dönem olmuştur.³⁹¹

Sakarya'daki işgal devam ederken Yunanlılar, bölgede değeri düşük olan drahminin kullanılması açısından esnafı zorlamışlardır. Müslüman halkın çetelerden korunması için jandarma kuvvetleri oluşturularak gerekli olan bölgelere gönderilmiştir. 1920 yılının Ekim ayında İzmit ve Karasu yerlilerinden 1500 kişilik bir Rum grubu, Karasu'yu işgal için yola çıkmıştır. Belediye başkanının evini yakarak, birçok yeri yağmalamışlardır. Karasuda kahramanlıklarıyla ün salmış İpsiz Recep Reis'in bölgeye geldiği haberiyle burada yağmalama yapan Rumlar başka bir yere kaçmışlardır.³⁹²

İşgallerin bu denli yoğun yaşandığı dönemde Milli Mücadele için Adapazarı, Hendek ve Geyve'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Adapazarı'nda Kuvayı Milliye teşkilatı kurulmasında, Belediye Başkanı Fahri Bey, Müderris Harun, Ali Faik, Adil Hasan, Metozade Hüseyin, Ömer Faik, Mehmet Sıtkı, İsmail Hakkı Bey gibi dönemin önemli isimleri etkili olmuştur. Teşkilatın kurulmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'ya mesaj çekmiş ve bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bunun yanında çevredeki Türk gençleri de Ermeni ve Rum çetelerine karşı mücadele için çeteler oluşturmuştur. Bu çetelere karşı çevre bölgelerde Kazım Kaplan Grubu, Halit Molla Grubu ve İpsiz Recep Grubu gibi mücadele grupları da kurulmuştur.³⁹³

³⁸⁹ Herkül Millas, *Göç: Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919 - 1923)*, Çev. Damla Demiröz (İstanbul: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, İletişim Yayınları, 2004), 117.

³⁹⁰ Millas, *Göç: Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919 - 1923)*, 118.

³⁹¹ Konukçu, *Sakarya Yazıları*, 111.

³⁹² Süleyman Beyoğlu, "Kocaeli de İşgal ve Mezalim", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015), 2: 1024.

³⁹³ *Sakarya Kültür Envanteri*, 18.

Kurtuluş mücadelesi devam ederken Batı Anadolu'da tutuklanan insanlar Yunanistan'a sürgün edilmek üzere İzmir ve İzmit'e götürülmüştür. Yine bu dönemde Eskişehir veya Adapazarı'nın iç bölgelerde tutuklanmış olan Türk esirlerinin, Yunan işgali altındaki bölgelerden İzmir veya İzmit'e getirilirken çeşitli hakaret ve teşhirciliğe maruz kaldığı dönem için aktarılanlardandır.³⁹⁴ İşgal altında olan Eskişehir ile Sakarya arasında yer alan şehirlerde yaşayan insanlar, hem şehirlerinin yakılması hem de göç ettirilme gibi muamelelere maruz bırakılmışlardır.³⁹⁵

1920 ve 1921 yıllarında ise Adapazarı ve çevresindeki yerli Rumlar, bölgeye gelen Yunan kuvvetleriyle birleşerek Müslüman halka karşı baskı ve mezalim uygulamışlardır. Bu baskılar, insanların evlerini bırakarak güvende olacakları yerlere gitmelerini tetiklemiştir.³⁹⁶ Adapazarı'nda birçok Ermeni ve Rum çeteleri aktif bir şekilde Müslümanlara karşı örgütlenmiştir. Bu çeteleşme karşılıklı saldırıları ve çatışmaları da tetiklemiştir. Birçok kişi Kuvayı Milliye'ye yardım ettikleri öne sürülerek tutuklanmıştır. İşgal altındaki süreçte insanlar ölümle korkutulmuş ve kaos ortamı sürekli beslenmiştir.³⁹⁷

Tüm bu zulümler, evsiz ve aç kalmaların önüne geçmek için bölgede Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin hükümetle işbirliği içinde olduğu bir yardım kampanyası yürüttüğünü görülmektedir. Birçok yerleşim yerine "İmdat Heyeti" gönderen cemiyet, yardımlar için bölge yetkilileriyle iletişime geçmiştir. Bölgeden ayrılmak isteyen göçmenlerinde taşınması hususunda cemiyetin yardımları istenmiş, cemiyette imkânlar dâhilinde gerekli yardımları yapmıştır. Şehirde işgaller ve sıcak çatışmalar sürerken, Yunanlılar işgal ettikleri yerler, kısım kısım kurtarılmaya başlamıştır. Yunanlıların çekilirken yakıp yıktıkları köyler ve evler ise daha sonrası için bölgenin toparlanmasında, hükümet ve cemiyete bir yük olarak kalmıştır.³⁹⁸

Bölgede yakılan ve tahrip olan birçok yerin olduğu bilinmekle birlikte Adapazarı'nda Yunan mezalimine maruz kalmış mahalleleri şu şekildedir: Semerciler,

³⁹⁴ Erol Kaya, "Milli Mücadele Döneminde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Anadolu ve Yunanistan'daki Türk ve Yunan Esirlerine Yaptığı Yardımlar", *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/2 (2008): 471.

³⁹⁵ Kaya, "Milli Mücadele Döneminde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Anadolu ve Yunanistan'daki Türk ve Yunan Esirlerine Yaptığı Yardımlar", 483.

³⁹⁶ Mesut Çapa, "Kocaeli ve Çevresinde Yunan İşgali ve Göç: Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Yardımları", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2016), 2: 1679.

³⁹⁷ Beyoğlu, "Kocaeli de İşgal ve Mezalim", 2: 1022.

³⁹⁸ Cihat Yıldırım, "Mütareke Döneminde İzmit ve Havalisindeki Hadiselerin Yeni Adana Gazetesi'ne Yansımaları", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2016), 2: 1417.

Aziziye, Hasırcılar, Cami-i Cedit-i Evvel, Pabuççular, Cami-i Cedit-i Sani, Çukur Ahmediye, Gedikoğlu, Garip'tir. Köy olarak bakıldığında ise; Çubuklu, Dağköy, Kazım Paşa, Kömürlük, Erenler, Göktepe, Dere-i Bala, Ecel Dere, Meşeli, Dere-i Zir, Karakaş, Mahmudiye, Taşkısıki, Kara Abdiler, Selahiye, Tepe-Müslim, Kuruçeşme, Yazlık, Hanlı Köyü, Trabzonlu, Güneşler, Dağdibi, Çalınca, Aralık- İhsaniye, Süleyman Bey, Arif Bey Çiftliği, Tepe Ma'a kum, Kirazca-i Zir,³⁹⁹ Beşköprü, Akça kamış, Tekkeler, İkizce-i Osmaniye, Sapanca'ya bağlı nahiye olarak ise; Arifiye, Kuruçeşme, İlmiye, Kalaycı, Hacı Mercan, Memnuniye, Nailiye, Şöhretiye, Balkaya, Ulviye, Muradiye, Dibektaş, Kurt Köyü, Mahmudiye, Sena'iyedir.⁴⁰⁰

Türk birlikleri şehrin korunmasına ve tahribata uğramasına engel olmak için önlemler almıştır. Bazı köyler boşaltılmıştır. Bu tahliye esnasında Rum, Ermeni ve Musevi nüfusun bir kısmı, ayrıca göçmen nüfus olan Çerkez ve Abazaların içindeki işbirlikçiler, Yunan birlikleriyle birlikte gitmişlerdir. Can ve mallarını kurtarmak için şehri terk etmek isteyenlere limanda gemi bulundurulacağını açıklayan Muhittin Paşa, halka bunu ilan etmiştir. Hilal-i Ahmer ve Muhacirin Müdüriyeti, Adapazarı ve çevresine sığınan bazı göçmenlerin memleketlerine iade edilmesi hususunda girişimlerde bulunmuşlardır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımları ile halka 3 vapur malzeme temin edilmiş, "Gülnehal" adındaki vapurla da bölgenin tahliyesine başlanmıştır.⁴⁰¹ Milli kuvvetlerin uzun mücadeleleri sonucunda 21 Haziran gecesinde şehir işgalden kurtarılmıştır. Düşman birlikleri yenilgi sonrası çekilmeye başlamıştır. Çekilmeye başlayan düşman birliklerini bölgeden tamamen temizlemek adına çalışmalar devam etmiş ve 27 Hazirandan itibaren Yunanlılar, İzmit'i vapurlarla boşaltmaya başlamıştır.⁴⁰²

30 Haziran 1921 tarihinde Yunanlıların, şehrin boşaltılmasından önce çok sayıda Müslümanı katlettikleri, birçok köyü ve yerleşim yerini de yaktıkları kayıtlara geçmiştir. Bazı yerleşim yerlerinde tek bir Müslüman kalmayana kadar öldürdükleri, işgalleri boyunca da birçok insanı tutukladıkları ve esir kampına gönderdikleri de

³⁹⁹ Konukçu ve Selvi, "Milli Mücadele Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1918-1922)", 1: 573.

⁴⁰⁰ Konukçu ve Selvi, "Milli Mücadele Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1918-1922)", 1: 574.

⁴⁰¹ Beyoğlu, "Kocaeli de İşgal ve Mezalim", 2: 1027.

⁴⁰² Yıldırım, "Mütareke Döneminde İzmit ve Havalisindeki Hadiselerin Yeni Adana Gazetesi'ne Yansımaları", 2: 1422.

bilinen başka eylemlerdendir. Bu esir kamplarında İzmit ve Adapazarı ahalisinden 400'den fazla Müslümanın bulunduğu bilinmektedir.⁴⁰³

İzmit'ten kalkan gemilerle şehri terk eden bu topluluklar, Yunanistan'ın Golos şehrine gittiğinin haberleri yapılmıştır. Rum gazeteleri bölgeden ayrılan Rumların zarara uğradığını savunmuş ve yaptıkları haberlerde bunu sıkça dile getirmişlerdir. Yunan tarihçilerin aktarımına göre; 30.000 Rum, 10.000 Ermeni ve 4.000 Çerkez, İzmit sancağından ayrılmıştır. Dâhiliye vekâletinin belgelerinde geçen başka bir bilgi de bölgenin; Yunan birlikleri, Rum ve Ermeni çetelerinden oluşan toplulukların 1194 kişiyi öldürdüğü, 151 kişiyi yaraladığı, birçok kadına tecavüz ettiği ve esir aldığını aktarılmıştır. Yunanlıların, İzmit ve Adapazarı çevresinde yaktığı köyler ise; Adapazarı'na bağlı 14 köy, Kandıra'da 15 köy, İzmit'te 15 köy, Karasu'da 16 köy, Sapanca'da 21 köy, Akmeşe 11 köy, Derbent'te 5 köy, Karamürsel'de 9 köy, Bahçecik'te 10 köy, İznik'te 48 köydür.⁴⁰⁴

Dönemin gazete haberleri sıklıkla Yunan kuvvetlerinin Müslüman ahaliye yaptıkları mezalimlerden bahsetmiştir. Manşetlerinde yer alan bu haberlerde; işgallerden, çetelerin halka uyguladıkları baskıdan, Müslüman ahalinin mahalle ve köylerinin yakılmasından bahsedilmiştir. Yıllarca büyük bir hoşgörü ve barış içinde yaşayan Rum, Ermeni ve Müslüman halkın mübadele öncesi dönemde Yunan kuvvetlerinin de kışkırtmasıyla bu tarz girişimlerde bulunmaları onarılamayacak derece de bir soruna neden olmuştur. Bu yaşananlardan sonra aynı coğrafyayı paylaşmaları mümkün olmamakla birlikte bu insanlar için göç kaçınılmaz bir çözüm olmuştur. Bu insanların giderken geride bıraktıkları şehir ise neredeyse harabeye dönmüştü. Sonraki süreçte bölgenin yeniden fiziki olarak yapılandırılması ve değişen sosyal yapısıyla uyum içerisinde yaşaması için çalışmalara başlanmıştır. Kayıtlardaki bilgilere göre Yunanlılar, Adapazarı kazasında 25 mahalle ve 45 köyü yakıp yıkarak, bina, mal ve mülklere zarar vermiştir. Kısmen zarar görmüş olan malların değeri ise 2.360.400 lira olarak hesaplanmıştır. Ayrıca 334.400 kilo buğdayın, 132.130 kilo arpanın, 324.500 kilo mısırın, 15.930 kilo çavdarın, 188.000 kilo yulafın, 12.760 öküzün, 11.300 ineğin, 75.000 koyunun, 850 atın, 102 eşeğin, 21.700.000 lira

⁴⁰³ Beyoğlu, "Kocaeli de İşgal ve Mezalim", 2: 1028.

⁴⁰⁴ Beyoğlu, "Kocaeli de İşgal ve Mezalim", 2: 1029.

değerinde ticaret eşyasının ve 12.970,765 lira nakit paranın çalınmış olduğu da kayıtlara geçmiştir.⁴⁰⁵

2.9. Mübadillerin Sakarya Bölgesine İskânının Başlanması

Sevk sürecine karar verilmesi ve uygulanmaya başlatılması için yetkili makamlarca kararlar alınmıştı. Taşıma araçlarının ve planların belirlenmesi belli bir zaman alırken bu esnada kıyı limanlarda da göçmenler yoğunluk göstermeye başlamıştı. Gelen insanların aklında birçok soru bulunmaktaydı. Nereden ve nasıl gidecekleri, taşıma ücretlerinin ne olacağı, yanlarında neler getirebilecekleri ve karşılaştıkları sorunları nasıl halledebilecekleri gibi birçok soru akıllarını meşgul etmekteydi. Üstelik birçok göçmenin sevk dönemi kış mevsimine denk gelmişti. Bu durumdan dolayı yaşanabilecek olumsuzlukları engellemek adına vekâlet, bazı önlemler almaya başlamıştı.

Hükümet ve vekâlet sevkiyatı yapacak müdüriyetlerle, sevk programı hususunda görüşmüşlerdir. İlk olarak iskânın yapılacağı indirme ve bindirme iskeleleri belirlenmiştir. Hangi vapurların ne kadar göçmeni taşıyacağı, güzergâhlarının ne yönde olacağı ve varış noktaları yine kâğıt üzerinde hesaplanmıştır. Ekonomik durumu iyi olan göçmenlerin taşıma ücretlerinin kendileri tarafından karşılanacağı bilinmekle birlikte ihtiyaç sahibi olan ve mağdur kişilerin ise taşıma ücretleri hükümet tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. Yolculuk boyunca insanların ihtiyacı olabilecek temel gereksinimlerin vapurda bulundurulması da görüşülmüş ve halledilmiş işlerdendir.⁴⁰⁶

Göçmen sevkiyatı için insanlar kıyı bölgelere toplanmaya başlanmıştır. İki tarafta da yaşlılar, kadınlar, çocuklardan oluşan insan kabileleri, yanlarında eşya ve hayvanlarıyla yolculuk yapmak için sıranın kendilerine gelmelerini beklemekteydiler.⁴⁰⁷ Yolculuk öncesi ve sonrasında sağlık alanında sorunlar yaşanmaması için önlem alan yetkililer, sevkiyat öncesi ve sonrasında mübadilleri kontrol etmekteydiler. Yaşanabilecek sağlık sorunlarının önüne geçebilmek adına bindirme, indirme limanlarında ayrıca sevkiyat yapan vapurlarda da sağlık görevlileri bulundurulmuştur. Alınan önlemler her ne kadar geniş kapsamlı olsa da taşınan ve yer değiştiren birçok insanın olması şartların zorluğuyla da birleşince bazı sağlık sorunları

⁴⁰⁵ Zekeriya Türkmen, “İşgal Yıllarında Adapazarı Kazasında Yunan Mezalimi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15/45 (Kasım 1999): 1016.

⁴⁰⁶ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 134.

⁴⁰⁷ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 142.

yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Bu kaçınılmaz durumda daha çok insanın zarar görmemesi adına görevliler birçok tedbir alınmıştır.⁴⁰⁸

Alınan birçok tedbir olmasına rağmen limanlarda nakil bekleyen muhacirlerin sayısı arttıkça salgın hastalıklarda da artış görülmeye başlamıştır. Bunun önüne geçebilmek için doktorlar tarafından kontrol edilen ve temizlikleri yapılan göçmenler, yolculuklarına kadar limanlarda hazırlanmış çadırlarda barındırılmışlardır.⁴⁰⁹ Bunun yanında yolculuk esnasında karşılaşılabilecek olası problemler için de gemilerde, büyüklüğüne ve muhacir sayılarına bakılarak doktor, hasta bakıcılar tahsis edilmiştir. Gerekli olabilecek sıhhi malzemeler ise tedarik edilmiştir.⁴¹⁰

Yunanistan'ın iskelelerinde bekleyen binlerce insan kış şartlarında kendilerini yeni vatanlarına götürecek vapurları umutla beklemekteydiler. Selanik, Kavala, Hanya, Resmo ve Kandiye limanlarının etrafında birçok insan yanlarına alabildiğince eşya ve hayvanlarını almış kendilerini taşıyacak gemiler için hazırda beklemişlerdir. Yolculuğa çıkmak için bekleyen bu insanlara görevli heyetler tarafından yemek ve barınma yardımı yapılmıştır. Yaşanan bu yoğun ve zorlu süreç taşınma işinin bir an önce gerçekleşmesinin önemini daha çok arttırmıştır. Zira insanlar bu kıyılara yığıldıkça görevlilerin, hükümetlerin yükü artıyor zaten zor olan işleri daha da zorlaşıyordu. Bu nedenden dolayı Tefik Rüştü Bey, Selanik'te üç bin kişiyi alabilecek kapasitede bir geminin bulundurulmasını istemiştir. Beklenen vapurların Selanik'e ulaşmasıyla ilk kabileler yerleştirilerek Türkiye'ye doğru yola koyulmuştur. Belli bir program ve düzen içinde yürütülen işler bir yana limanlardaki yoğunluk hiçbir zaman azalmamaktaydı. Gönderilen insanların yeri, yeni gelen insanlar tarafından dolduruluyordu. Buna bir de Türkiye'den Selanik'e gelen Rum mübadiller de eklendiğinde tablo oldukça kalabalıklaşıyordu.⁴¹¹

Kıyıların kalabalıklaşmasıyla sevkiyatların başlaması işi hız kazanmış ve aralıksız bir şekilde devam etmiştir. Kıyı bölgelerde olan yoğunluğun biraz da olsa önüne geçilebilmesi amaçlanmıştır. Gelen insanlar yolculuğa çıkmadan önce bir süre limanlarda beklediğinden dolayı kıyı kesimlere çadırlı misafirhaneler kurulmuş ve bu

⁴⁰⁸ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 143.

⁴⁰⁹ Derya Geçili, "Lozan Barış Antlaşması'ndan Sonra Muhacirlerin Gemilerle Nakli Sırasında Yapılan Sağlık Kontrolleri", *Mübadelenin 94. Yılı Anısına Uluslararası Mübadele Sempozyumu Bildirileri* içinde (Tekirdağ: Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2017), 269.

⁴¹⁰ Geçili, "Lozan Barış Antlaşması'ndan Sonra Muhacirlerin Gemilerle Nakli Sırasında Yapılan Sağlık Kontrolleri", 270.

⁴¹¹ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 163.

insanlar burada konaklatılmıştır. Burada iken gelen insanların hasta olup olmadıkları kontrol ediliyor, hasta olanlar insanlar İmdat-ı Sıhhi Heyetleri tarafından tedavi edilmiştir. Ayrıca ihtiyaç sahibi ve müşkül durumda olan insanlara da iâşe yardımı yapılmıştır.⁴¹²

Hazırlanan planlara göre iskân mıntika iskeleleri olarak belirlenen İstanbul, İzmit, Samsun, Ayvalık, Mersin, Tuzla, Antalya, Tekirdağ ve İzmir’de 10- 50’şer yataklı birer hastane kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kararların uygulanması yönünde 20’den fazla İmdat-ı Sıhhi Heyeti oluşturularak göreve başlatılmıştır. İzmit, Ayvalık, Edirne, Uzunköprü, Tuzla (Darıca), İstanbul, Bandırma, Erdek, Drama, Kavala, Girit, Hanya-Kandiye, Kayalar, Antalya, Niğde, Samsun, Mersin, Tekirdağ, Kalikratya, Çatalca, Selanik, Kozana ve Ulukışla’da İmdat-ı Sıhhi Heyetleri kurulmuştur. İzmit mıntikasına gelecek olan mübadiller için ilk etapta 100 hane kapasitesinde bir misafirhane kurmuştur. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, misafirhanede ihtiyaç duyulan sıhhi yardım ve barınma malzemeleri, çay ve sıcak yemeklerin karşılanması için yardımlar toplamıştır. Bu işlerin nasıl yürütüleceği yönünde Cemiyet ile Hükümet arasında bir protokol yapılmıştır.⁴¹³

Selânik ve çevresinden gelecek olan 130 bin mübadilin 40 bin kadarının İzmit’e yerleştirilmesi planlanmıştır. İskân politikasının kâğıt üzerinde teorik olarak planlanmasında Makedonya Cemiyetinin de katkıları olmuştur. Bu cemiyet, sosyal ve ekonomik tedbirlerin alınmasını dair önerilerde bulunmuştur. Mübadele işlerini yürütmekle görevli olan Tali Komisyonlar, her iskân bölgesinde görevlendirilmiştir.⁴¹⁴

Müslüman mübadillerin yaşadıkları ve gelecekleri yerlerin nüfusuna bakılarak tahmin edilen sayısal veriler ile yapılan planlar dâhilinde gerçekleşecek olan sevkler başlamıştır. Gelecek olan Müslümanların sancaklara göre nüfus dağılışı ise şu şekildedir; Karaferye 8.418, Vodina 17.753, Drama 48.205, Sarışaban 20.349, Langaza 27.689, Karacaabad 22.602, Gevgili 19.377, Kavala 17.279 olmak üzere toplamda 484.334 kişi idi.⁴¹⁵

⁴¹² Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 165.

⁴¹³ Mustafa Sarı, “Mübadele’ de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri: Kocaeli Örneği (Ocak-Haziran 1924)”, *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2016), 1: 483.

⁴¹⁴ Mehmet Çanlı, “Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi II”, *Tarih ve Toplum*, sy. 130 (1994): 188.

⁴¹⁵ Raif Kaplanoğlu ve Ozan Kaplanoğlu, *Bursa'nın Göç Tarihi*, (Bursa: Nilüfer Belediyesi, Arma Matbaacılık, 2014), 168.

Müslüman nüfusunun yoğunlukta yaşadığı bu yerlerden sevkiyatın gerçekleşeceği kıyı kesimlere doğru bir yolculuk başlamıştır. Kıyı kesimlere varan insanlar buradan hangi yolla iskân yerlerine gidecekleri belirlenerek yola çıkmışlardır. Mübadillerin taşınması için deniz, demir ve kara yolu seçenekleri olmakla birlikte gelen mübadillerin birçoğu deniz yoluyla taşınmıştır. Belli bir yere giden ve gittiği yer demiryolu hattı üzerinde bulunan mübadiller yolculuk için demiryolunu seçmişlerdir. Deniz ve demiryolu yolculuğunun kendince zor yanları olsa da çoğunluğun denizyolu aracılığıyla geldiği az bir kesimin ise demiryolu kullanarak geldiği kayıtlardan ulaşılan bilgilerdendir. Kara yolunu kullanarak kendilerini Türkiye'ye götürecek olan trenlere binen göçmenler, yanlarında hayvanlarını da getirmişlerdir. Özellikle Drama bölgesinden gelen göçmenlerin sıklıkla tercih ettiği bu taşıma yolu kimi zaman göçmenlerin sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Bazı geçilen yollarda trenlerin taşındığı ve şiddete maruz kaldığı kayıtlara geçmiştir. Drama, Sarışaban ve civar köylerden gelen mübadiller genellikle Kavala Limanı'nı, Girit, Kandiye, Yanya'dan gelenler Prevezeliler ile birlikte, Preveze Limanı'nı, Selanik, Langaza, Vodina ve Kılıkış civarından gelenler ise yolculuk için Selanik Limanı'nı tercih etmişlerdir.⁴¹⁶

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bağlı ekipler, vapurlardaki aşılardan, hamile kadınların bakımına kadar birçok şey ile ilgileniyorlardı. Yol sürerken hastalanan ve ölen insanlar ise derin üzüntülerle bedenleri denize atılıyordu. Uzun süren ve zor yolculuk şartlarında hasta ve ölü bedenlerin sağlıklı insanlarla birlikte yolculuk etmesi mümkün değildi. Yolculuk öncesinde, yolculuk sırasında ve yolculuk sonrası varılan yerde de insanlara beslenme yardımı yapılıyordu. Mübadillerin, ihtiyaçlarının karşılanması adına Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti aralarında bir sözleşme yapmıştı.⁴¹⁷

Mübadilleri taşıyan vapurların birçok şirketin ortaklaşa yürüttüğü bir süreçten çıktığı bilinmektedir. Yapılan ihaleyi Seyri Sefain İdaresi'nin kazanmıştır. Lakin gidecek ve gelecek olan insanların fazlalığı takviye vapurlarında katılmasını gerekli kılmıştır. Bu sürece katılan diğer vapur şirketleri ise; Ayyıldız, Nafi Bey Kumpanyası, Sadıkhade Biraderler, Yeni Türkiye Vapur Şirketi, Bilecikzade ve Mahdumu, Kırzade Madülkavanza Şirketi, Hacı Paşazadeler, Hasan Mahdumları, İbrahim Ethem

⁴¹⁶ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 183.

⁴¹⁷ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 180.

Kumpanyası, İttihat-ı Milli Kumpanyası, Mustafa Reşit şirketi gibi vapur işletmeleridir.⁴¹⁸

Mübadilleri taşıma görevini üstlenen Seyr-i Sefain İdaresi'nin vapurları sevkleri yaparken, Vapurcular Birliği'nden birçok vapurda bu sevkiyata yardımcı olmuştur. Yoğunluktan dolayı bu sevkiyatlarda sadece yolcu taşıma vapurları değil yük taşıma vapurlarının da taşıma görevini üstlenmiştir. Şartları insan taşımaya elverişli olmayan bu vapurlardan dolayı birçok mübadil sağlıksız ortamlarda yolculuk yapmak zorunda kalmıştır.⁴¹⁹

Mübadelede taşıma görevini gören vapurların isimleri ise şöyledir: Gülcemal, Arslan, Sulh, Akdeniz, Reşit Paşa, Kızılırmak, Şam, Bozkurt, Giresun, Ümit, Gülnihal, Bahricedit, Altay, Gelibolu, Bandırma, İnebolu, İstanbul, Nimet, Canik, Millet, Sakarya, Ankara, İnönü, Yeni Türkiye (Asya), Teşvikiye (Kurtuluş), Trabzon, Rize, Anadolu, Mahmut Şevket Paşa, İstiklal, Mahmudiye, Sadık Zade, Karabiga, Timsah, Hacı Paşa, Kartal, Kırzade, Nilüfer, Rumeli, Sürat, İsmet Paşa, Cumhuriyet, Turan, Milas, Dumlupınar, Girit'tir.⁴²⁰

İlk mübadil kafilesi Ankara vapuruyla 3 Ocakta İzmit'e gelmiştir. Kılıkış'dan gelen bu 1773 mübadil içinde 11 hasta olan mübadil Askerî ve Mülkî hastanelerine sevk edilmiştir. Ayrıca sağlık kontrolünden geçen ve çiçek aşısı olmayan 200 mübadile çiçek aşısı yapılmıştır. Bu vapurla gelen Kılıkış mübadillerinin bir kısmı Adapazarı'na iskân edilmiştir.⁴²¹ 9 Mart'ta Karçova kazasından Salih vapuruyla 1485 kişi, 10 Mayıs'ta Selanik'ten, Antalya vapuruyla 1085 kişi, 19 Martta Dodanya'dan Salih vapuruyla 1666 kişi İzmit mntkasına gelmiştir.⁴²²

Yolculuk sırasında hastalanmış veya geldiğinde hastalanmış olan mübadiller için Hilâl-i Ahmer ile Memleket Hastanelerinde yer kalmaması durumunda İzmit Hilâl-i Ahmer İmdat-ı Sıhhî Heyeti Reisi Hikmet Bey, bazı önlemler alma yoluna gitmiştir. Öncelikli iş olarak Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin kapasitesi 35 yatağa çıkarılmış ve yeni bir bina tahsis edilmiştir. Ayrıca Hikmet Bey, gerekli olan personelin karşılanması içinde talepte bulunmuştur. Kış şartlarından ve yetersiz beslenmeden dolayı birçoğunun vücut direnci kırılmıştır. Zor ve uzun bir yolculuk

⁴¹⁸ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 150.

⁴¹⁹ Ulugün, "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", 3: 1288.

⁴²⁰ Arı, *Türk Ticaret-İ Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 151.

⁴²¹ Sarı, "Mübadele' de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri: Kocaeli Örneği (Ocak-Haziran 1924)", 1: 484.

⁴²² Çanlı, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II", 244.

süreci de bunu tetikleyen bir unsurdur. Bu nedenle bronşit, zatürre ve zatülcenp gibi hastalıklara yakalanmışlardır. Cemiyet, Adapazarı'nda bulunan mübadiller için ilaç ve iaşe yardımında bulunmuştur. Ayrıca Adapazarı Belediye Hastanesi de mübadillerin hizmetine açılmıştır.⁴²³

Mart sonlarına doğru bölgede artan mübadil nüfusunun durumu kötüye gitmiştir. Çoğu mübadil yetersiz beslenmiş, bazıları ise yatacak yer bulmakta zorlanmıştır. Kış şartlarının getirdiği hastalıklar da hastane ve misafirhanelerdeki ölüm oranını %10'lara kadar yükseltmiştir. Hilâl-i Ahmer İmdat Heyeti ve mıntıkânın yardımlarıyla mübadillere gıda ve elbise yardımı yapılmıştır. İyi bir bakımla hastaların bir kısmı iyileşmiştir. Yeni gelenlerin olması henüz mevcut durumda dolu olan misafirhaneleri yoğunluğu azaltmak adına yeni misafirhaneler açmaya teşvik etmiştir. Gelenlerin sayısı mart ayının sonuna doğru 4000 kadar olmuştur. Misafirhanelerde kalan mübadillerin dışındaki kişiler, kendilerine geçici olarak tahsis edilmiş olan çadırlarda kalmaktaydılar. Cemiyet tarafından bu mıntıkaya ilk olarak 350 çadır sevk edilmiştir. Bu gönderilen çadırların 100 tanesi Serdivan köyü, 100 tanesi Fındıklı köyü, 150 tanesi ise bahçecik için tahsis edilmiştir.⁴²⁴ Lakin gelenlerin sayısının artmasıyla ihtiyaçlarda artmış Yeniköylü mübadiller için de 250 çadıra daha istenmiştir.⁴²⁵ 200'u Erdek, 100'u ise Tuzla'dan olmak üzere toplamda 300 çadırın gönderilmesine karar verilmiş ve ivedilikle çadırlar İzmit'e gönderilmiştir.⁴²⁶ Kocaeli'ne iskân edilen mübadillerin aile sayısı 5.071, nüfus sayısı 17.074 iken bu mübadillere verilen ev sayısı 1.688, dükkân sayısı 295, arsa sayısı 27, toprak dönümü olarak 111.218 olarak tahmin edilmektedir.⁴²⁷

Nisan ve Mayıs ayında bölgedeki sağlık koşullarının kötüleşmesiyle Vilayet Sıhhiye Müdürü, Hilâl-i Ahmer İmdat-ı Sıhî Heyeti, İmar ve İskân Mıntıka Tabibi, Fırka Ser Tabibi ve Mülkiye Hastanesi Sertabibi bir araya gelerek bir toplantı yapmışlardır. Hastalıkların önlenmesini ve yayılmasına tedbir olabilecek nitelikte bazı kararlar almışlardır. Bu toplantıda misafirhaneler dâhil birçok yerin temizlenerek seyrekleştirilmesi, yerleştirilecekleri yerlere bir an önce sevk edilmelerini,

⁴²³ Sarı, "Mübadele' de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri: Kocaeli Örneği (Ocak-Haziran 1924)", 1: 487.

⁴²⁴ Kızılay Arşivi (KA), 88/69, 5 Nisan 1340/1924.

⁴²⁵ Kızılay Arşivi (KA), 88/ 152, 2 Nisan 1340/1924.

⁴²⁶ Kızılay Arşivi (KA), 88/ 152, 8 Nisan 1340/1924.

⁴²⁷ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 767.

mübadillerin barındırıldıkları ve bakımlarının yapıldıkları yerlere teftişte bulunulmasına karar verilmiştir.⁴²⁸

2.10. Mübadillerin Sakarya'ya Getirilmesi ve Yerleştirilmesi

Limanlarda yolculuğa çıkacak vapurlar için gerekli olan hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Vekâlet ve cemiyet vapurlarda yer alan kamaraları yolculara uygun hale getirmiştir. Her vapurda en az iki sağlık görevlisi ve bir doktor görevlendirilmiştir.⁴²⁹ Selanik, Hanya, Resmo, Kavala ve Kandiye limanlarından 1923 yılının Kasım ayından itibaren mübadillerin taşıma işlemleri başlamıştır.⁴³⁰

Türkiye ve Yunanistan'dan sürekli olarak vapur gidiş gelişi olmaktadır. Bu işler için ilk başta 17 vapur görevlendirilmişti. Görevli olan bu 17 vapurun, kış şartları ve kötüleşen hava durumundan dolayı taşıma işlerinin bazen sekteye uğradığı görülmüştür.⁴³¹

Yolculuk süreleri gidilen mesafeye ve hava şartlarına göre değişim gösteriyordu. Kimi zaman 3 gün süren yolculuklar kimi zaman da 10 güne kadar sürebiliyordu. Vapurlarda yer alan kamaralar; kadınlar, çocuklar, hastalar ve yaşlılar için ayrılmıştı. Geri kalan kitleler ise genelde daha kalabalık olacak şekilde yolculuk ediyorlardı. Yolculuk için vapurlarda tatlı su depoları oluşturulmuştur. Ayrıca hastalar için de vapurlarda en az 1 doktor bulunuyordu. Yolculuk esnasındaki olaylar ve hastalıklar raporlanıyordu. Bu raporlar daha sonra indirme veya bindirme yerindeki vekâlet memurlarına veriliyordu.⁴³² Yunanistan'a giden Rumları da taşıdığı görülen vapurlar arasında yer alan Türk vapurları da vardı. Bir an önce gitmesi gereken Rumları taşıyan bu vapurlar yolcuları indirdikleri Türk limanlarından Rum mübadilleri alıp Yunanistan'a ulaştırıyordu. Ayrıca bu Rumları taşıyan İtalyan ve Yunan vapurları da bulunmaktaydı.⁴³³ Belirlenebilmiş ve Müslüman mübadilleri taşıdığı bilinen yabancı vapurların isimleri ise şu şekildedir: Maryona, General Andon, Prezya, Pirenista, Jenatu, Kloro, Arşipogolos, Krason, Corc, Dafenman, Rodanya, Veladimpo, Rodina Adriya, Teytis ve Jan'dır.⁴³⁴

⁴²⁸ Sarı, "Mübadele' de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri: Kocaali Örneği (Ocak-Haziran 1924)", 1: 489.

⁴²⁹ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 43.

⁴³⁰ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 82.

⁴³¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Teşrinisani/Kasım 1924.

⁴³² Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 84.

⁴³³ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 87.

⁴³⁴ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 165.

Vapur yolculuğunun sonuna mübadillere indirilmeden önce tek tek kimlik kontrolü yapılıyordu. Gelen mübadillerin elinde bulundurması zorunlu olan ve Muhtelit Mübadele Komisyonu'nca verilen hüviyet vesikalarıyla kontrollerden geçen mübadiller, denetimden sonra vapurlardan indiriliyorlardı. Bir mübadil ailesinin yanında bulundurması gereken 4 evrak çeşidi vardı. Bunlar; aile kimlik belgesi, aşı belgesi, tasfiye talepnameşi⁴³⁵ ve Yunanistan'da bulunan mallarına karşı verilen kıymet belgesi idi. Cemiyet her iskelede kurmuş oldukları sağlık ocakları ve dispanserlerde aşuları eksik olan insanların aşularını tamamlıyorlardı. Ayrıca hastaları da muayene ediyor ve salgın şüphesi olanları da karantinaya alınıyordu. İhtiyaç sahibi olan mübadillere gerekli iâşe yardımları yapılıyordu.⁴³⁶

Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, mübadele işlerinin mıntıkalarda yürütülmesi için her mıntıkada bir örgütlenme oluşturmuştur. Bu örgütlenme içinde bulunan görevliler ise; 1 adet mıntika müdürü, 1 adet mıntika müdür yardımcısı, 1 adet sevkiyat ve taşıma memuru, 1 adet iskân memuru, 1 kondüktör, 1 adet iâşe memuru, 6 adet kâtip, 3 adet seyyar sevk memuru, 1 adet doktor, 1 adet tarım memurudur. İşlerin hızlıca ve etkili yürütülmesi adına bu mıntika müdürlüklerine geniş yetkiler verilmiştir.⁴³⁷ Adapazarı'nın da bağlı olduğu İzmit mıntikasında iskân mıntikası müdürlüğünün başlıca görevi; gelen mübadillerin yerleşecekleri ortamı hazırlamak, yerleşimlerini doğru bir şekilde yapmaktır. Tahribata uğramış yerlerin onarımı, gerekli olan belli başlı yerlerde köy kurulması yine mıntika müdürlüğünün görevleri arasındadır. Malzeme sağlanması, inşa edecek ustaların yetiştirilmesi, maliyetlerin hesaplanması ve planlanması da iskân memurlarının yaptığı işlerdendir.⁴³⁸ Yapılan bütün yardım çalışmalarının yanında ayrıca cemiyet, hali hazırda Yunanistan'dan daha gelmemiş olan göçmenlere de eşya ve para yardımı yapmıştır.⁴³⁹

Mübadele dâhil edildiği yerler ve gidilecek yerlerin tespiti süreç daha planlanırken ayarlanmıştır. Buna mukabil mübadillerin, Selanik vilayetinin Drama, Vodina, Kılıkış, Yeniceyi Vardar, Doyran, Gevgili, Katrin, Lankaza, Siroz, Demir Hisar, Kavala, Karaferye, Kesendire kazalarından geldiği tutulan tasfiye talepnemelerinden de anlaşılmaktadır. Buna karşın bazı kayıtların eksik olması veya

⁴³⁵ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 89.

⁴³⁶ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 90.

⁴³⁷ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 55.

⁴³⁸ "Mübadele İmar ve İskân Vekaleti Komisyon Görevleri", *Ahenk*, 2 Temmuz 1340/1924.

⁴³⁹ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 48.

belirtilmeden tutulmasından dolayı kazası belirtilmeyen göçlerinde olduğu bilinmektedir.⁴⁴⁰ Yedinci iskân bölgesi olan İzmit ve dolayısıyla Adapazarı'na yerleşecek olan kişilerin geldiği yerler ise; Manastır, Selanik, Yanya, Girit, Cezayir-i. Bahr-ı Sefid'dir. Gelen göçmenlerin çoğunlukla yerleştiği yerler; İzmit'in; Adapazarı, Akyazı, Bahçecik, Darıca, Gebze, Geyve, Hendek, İzmit, Kandıra, Karamürsel, Söğütlü'dür.⁴⁴¹

Göçmenlerin genel meslek grupları; zeytinci, tütüncü, çiftçi ve bağcı olarak sınıflandırılmıştı. Bunun yanında zanaat sahibi olan göçmenlerde gelen insanlar arasındaydı.⁴⁴² Farklı sosyal tabakalardan Sakarya'ya gelmiş olan mübadiller, bunlardan başka meslekler de icra etmekteydi. Meslek çeşitliliğinin bölgeye katkıları genellikle olumlu anlamda olmuştu. Bölgeye gelen mübadillerin meslekleri ise şu şekildedeydi; tütüncü, asker, çiftçi, bakkal, Rençber, berber, tüccar, helvacı, kasap, kozacı, marangoz, mürettip, zahireci, ev hanımı, aşçı, fırıncı, nalbant, semerci, hancı, demirci, kunduracı, öğretmen, süpürgeci, öğrenci, hoca, saraç, yemenici, tahsildar, kahveci ve arabacıydı. Gelen bu insanların çoğunluğunu ziraat işleriyle uğraşan insanlar oluşturmaktaydı. Sakarya'nın bereketli topraklarına yerleşmeleriyle birlikte bu alandaki birikimleriyle birlikte bölgenin tarımsal faaliyetlerinin ilerlemesine yardımcı olmuşlardır.⁴⁴³

Gelen bu insanların ne kadarının nereye yerleştirileceği tahmini olarak planlanmıştır. Lakin süreç dâhilinde yolculuk gerçekleşirken bu sayılar ve gidilen yerler kimi zaman planlanan gibi olmamıştır. Bu plan oluşturulurken etken alınan birçok faktör olduğu gibi süreç içerisinde bu dağılımı değiştiren birçok etkende olmuştur. Planın oluşmasında en önemli tutulan etken giden Rumlardan geriye kalan malların nerde ne kadar olduğu bilgisidir. İlk başta bu taşınmazlara bakılarak sayılar ve yerler belirlenmiştir.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ Mehmet Kaya ve Aysun Deveci, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Ankara Vilayetinde Mübadillerin Yerleştirilmesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14/29 (2014): 179.

⁴⁴¹ Necat Çetin, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Kocaeli İline İskân Edilen Mübadillerin Memleketleri ve İskân Edildikleri İdari Birimler", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015), 3: 1379.

⁴⁴² Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 53.

⁴⁴³ Cem Karakılıç, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Sakarya Mübadilleri (Tarihsel, Kimliksel ve İstatistiksel Bir Analiz)", *Geçmişten Günümüze Sakarya, Tarih/Kültür/Toplum Uluslararası Sakarya Sempozyumu Bildirileri* içinde (Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2018), 600.

⁴⁴⁴ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 54.

Savaş döneminde ve sonrasında da Rum evlerinde ve köylerinde oldukça büyük zararlar bulunmaktaydı. Öyle ki bu tahribatlar Rumların Anadolu'dan ayrılışından sonra bile devam etmekteydi. Anadolu'nun her yanında metruk evler, bahçeler, bağlar ve tarlalar zarar görmüştü. Yeni bir savaştan çıkmanın vermiş olduğu toparlanma evresine bir de büyük bir göç dalgasının etkisi katılınca bu yerlerin onarımını gerçekleştirmek büyük önem arz etmekteydi. Hem yerli felaketzedeler hem de gelecek olan göçmenlerin yerleştirme işlerini gerekli bir şekilde yapabilmek için bu onarım işlerinin nasıl yapılması gerektiği hakkında düşünölmeye başlanmıştı.⁴⁴⁵

Gereksinimlerden dolayı göçmenlere köy ve mahalleler kurulmasına karar verilmişti. Kurulan mahalle ve köylere yerleştirilecek insanların sayısı, orada bulunan evlerin sayısına değil arazinin boyutuna bağlı kılınmıştı. Verilen arazilerin köylere yakın olmasına özen gösterilmiş ve bu arazilerin kime verileceği ise kura yöntemiyle belirlenmişti. Göçmen sayısının fazla evlerin ise yetersiz olduğu durumlarda göçmenler başka yörelere sevk edilecekti. Bu gelişmelerin hepsi ise komisyonlarca defterlere yazılmıştır.⁴⁴⁶

Gelen mübadillerin genel bilgilerini kapsayan tasfiye taleplerleri taşınmaz malların bilgilerinin olduğu belgelerdi. Bu belgeler 4 nüsha olarak düzenlenmişti. Bu belgelerden biri Memurin-i Mahalliye'de, bir âdeti tasfiye işlerini yürütecek olan Muhtelit Komisyonu'nda, diğer bir tanesi mübadilin göç ettirildiği ülkenin hükümetine, sonuncusu ise mübadilin kendisine verilerek süreç kayıt altına alınmaya çalışılmıştır.⁴⁴⁷

Mübadillerin indirilip bindirildiği iskelelerde kontrolleri sağlamak adına bindirme ve yükleme heyetleri görev yapıyordu. Bu heyetler genelde beşer kişiden oluşuyor ve başlıca görevleri arasında da mübadillerin gemilere bindirilip kayıtlarının yapılması, varsa ellerindeki belgelerin denetlenmesi vardı.⁴⁴⁸ Mübadiller, ilk karaya indirildiklerinde "Tahaffuzhane" adı verilen yerlerde temizlik kontrolünden geçiriliyorlardı. Burada insanların temizliğinin yanı sıra göçmenlerin eşyaları da kontrolden geçirilerek temizleniyordu. Tahaffuzhanede işlemler bitince göçmenler,

⁴⁴⁵ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 59.

⁴⁴⁶ *Düstur*, 3. Tertip, (İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası) 5: 23-24.

⁴⁴⁷ Çetin, "Tasfiye Taleplerlerine Göre Kocaeli İline İskân Edilen Mübadillerin Memleketleri ve İskân Edildikleri İdari Birimler", 3: 1377.

⁴⁴⁸ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 80.

kendileri için hazırlanmış olan misafirhanelere geçiyordu.⁴⁴⁹ Göçmenlerin yanlarında getirmiş oldukları hayvanlar için tahaffuzhanelerin yanında ahırlar bulunuyordu. Yığılmaların artmaması ve işleyişin devam edebilmesi açısından göçmenler misafirhanelerde en çok 3 gün kalabiliyorlardı. Kaldıkları süre zarfında buradaki insanların çayı ve çorbası hükümet tarafından karşılanıyordu.⁴⁵⁰

Mübadiller, iskânlı göçmen sınıfında olup Rum metrukalarına yerleştirilirken, gayri mübadil olanlar ise Ermeni metrukalarına yerleştirilmiştir.⁴⁵¹ Adapazarı'nda ve çevresine kalan mübadillerin çoğunluğu Rum ve Ermenilerden kalan evlere yerleştirilirken diğer bir kısmı da devlet tarafından inşa edilmiş veya temin edilmiş çadırlara yerleştirilmiştir. Kış şartlarının çetinleşmesiyle çadırlarda yaşayan insanlar, daha önceden meskenlerine yerleştirilmiş olan mübadillerin yanına dağıtılmıştır. Belli bir süre bu şekilde yaşayan mübadillere kendi evlerini yapma hususu gündeme gelmiştir. Bu hususta terk edilmiş evlerin onarımı için hükümet, İzmit valiliğine 25 bin liralık bir ödenek sağlamıştır. Barınma sorunu beraberinde bazı olayların vuku bulmasına neden olmuştur. Evlerini inşa etmek isteyen mübadiller için vekâletten yardım istenmiştir.⁴⁵²

Devlet arşivlerinde yer alan başka bir belgede, mübadeleye tabi olmayan muhacirler için uygulanacak prosedürlerden de bahsedilmiştir. Buna göre İzmit yedinci iskân mıntıkası müdüriyetine gönderilen tahrirata göre; Mübadele suretiyle gelecek olan Drama'nın Sarışaban, İskeçeli gibi Karasu ahalisiyle İskeçe'de mübadeleye tabi Yeniköy'ün 17 karyesinde yaşayan ahalisine dair tahsilatı Serdivan, Fındıklı, Yuvacık, Armeşe köylerinde arazilerinin iskân edilip gönderildiği bildirilmiştir. Mübadeleye tabi muhacirlerin iskânına tahsis edilmiş olan ve yoksul köylerde hak iskânı olmayanların arazileri fuzuli işleri caiz olduğu ve mezarların bulunduğu arazide kendiliğinden iskân eden muhacirlerin arazide oturmaları için izin istediği dile getirilmiştir.⁴⁵³

6 Mart 1924'te cemiyet ve vekâlet, Ankara'da "İtilafname" ismini verdikleri bir sözleşme imzalamıştır. İmzalanan bu itilafnamede; göçmenlerin sağlık kontrollerinin nasıl yapılacağını ve yapılacak bu işlemlerin nasıl yürütüleceğini dair cemiyetin, iskân

⁴⁴⁹ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 96.

⁴⁵⁰ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 97.

⁴⁵¹ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 92.

⁴⁵² (BCA), *Toprak İskan Genel Müdürlüğü (Heyet-i Feniyye)*, 3/8/3.

⁴⁵³ (BCA), *Toprak İskan Genel Müdürlüğü (İskân)*, 17/81/3.

merkezlerinde birer temsilci bulundurulması gerektiği yer almaktadır. Mıntıklarında, göçmenlere yapılacak olan yardımları düzenlemek ve nasıl kullanılacağını belirlemek görevleri temsilcilerin görevleri arasındadır. Herhangi bir temsilcinin bulunmadığı mintıklar için ise diğer mintıklardan toplanan yardımların gelmesiyle göçmenlerin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.⁴⁵⁴

Bu çalışmalar devam ederken 7. iskân mintikasına gelen ilk mübadil kafilesinde kızamık, dizanteri, ishal ve zatürre gibi hastalıklar görülmüştür. Bu hastalar Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde tedavi edilmiştir. 24 yataklı olarak açılan bu hastaneye açıldığından beri 102 hastanın başvurduğu bildirilmiştir. Adapazarı'nda mübadiller için açılmış olan revirinde ki eksikler için Hilâl-i Ahmer İzmit İmdat-ı Sıhhi Heyeti'ne başvurulmuştur.⁴⁵⁵

Devam eden sevkler dâhilinde 7 Ocakta 544 Kılıkş mübadili İzmit bölgesine gelirken, 8 Ocakta trenle 1100 kişi daha bölgeye gelerek Bilecik, Geyve, Lefke ve Adapazarı'na iskân edilerek yerleştirilmiştir.⁴⁵⁶ İzmit'e gelen diğer bir mübadil kafilesi de Ankara vapuruyla 16 Ocakta gelmiştir. Gelen 1511 mübadilin sağlık kontrolleri yapılmış ve 6 kişi dışında diğer mübadillerin gayet sağlıklı olduğu görülmüştür. Hasta olan 6 mübadil Hilal-i Ahmer Hastanesi'ne gönderilmiştir.⁴⁵⁷ 24 Ocakta Kartal vapuruyla Kılıkş'ın Papirat köyünden İzmit'e 490 mübadil daha gelmiştir. Yanlışlıkla ilk önce Tekirdağ'a gönderilen mübadiller, bu hata fark edilince İzmit'e sevk edilmişlerdir. Bu mübadillerin çiçek aşuları Selanik'te, dizanteri aşuları ise ilk gittikleri şehir olan Tekirdağ'da yapılmıştır.⁴⁵⁸ Sulh ve Akdeniz vapurlarıyla gelen mübadillerin sayılarının fazla olmasından dolayı hayvanlarıyla ayrı bir şekilde sevk edilmişlerdir. 21 Şubat tarihinde Akdeniz vapuruyla sevk olunan 600 mübadilin 300 hayvanı bandırmaya gönderilmiştir. 25 Şubatta trenle gelen mübadillerin 257'si ise sevk edilmiştir.⁴⁵⁹ 26 Şubatta gelen 800 mübadil Adapazarı'na sevk edilmiştir. Gelen mübadillerin çok bekletilmeden iskân yerlerine sevk edilmesi misafirhane ve hastanelerde olası bir yığılmanın önüne geçmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 45.

⁴⁵⁵ Kızılay Arşivi (KA), 1268/19, 18 Kânunusani/Ocak 1924.

⁴⁵⁶ Mustafa Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2017), 240.

⁴⁵⁷ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 241.

⁴⁵⁸ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 243.

⁴⁵⁹ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 248.

⁴⁶⁰ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 249.

1924 yılının şubat ayında deniz yoluyla Anadolu'ya gelen 19.973 mübadilin bir kısmı da İzmit'e sevk edilmiştir. 3 gün misafirhanelerde bekletilen mübadillerden yerleri belli olan kişiler, iskân edilecekleri yerlere gönderilmişlerdir. Vekâletin, İzmit Mıntıkası Müdüriyeti 22 Temmuz 1923'te göndermiş olduğu bir raporunda 100 haneyi ağırlayabilecek kapasiteli bir misafirhane açıldığı bildirmiş ve gelen mübadillere yatak, soba, hasır gibi lazım olan eşyaların dağıtıldığını belirtilmiştir. Adapazarı bölgesinde bir kısım emvalin, tamir edilmesinden sonra mübadillere tahsis edildiği görülmektedir. Yeterli olmadığı durumlarda ise mübadiller için yeni yerleşim yerleri kurulmuştur.⁴⁶¹

19 Ocak 1924 tarihli Vatan Gazetesi haberi; İmar Müsteşarı Lütfü Bey'in İzmit mıntıkasını teftiş etmek üzere bölgeye gittiği aktarılmıştır. İzmit'te 1868 muhacirin iskân edildiği, bir kısmının Bilecik'e nakledildiği, yerleştirilen muhacirlere ev ve arazinin verildiği tespit edildiği haberde geçen diğer bilgilerdir. Ayrıca Konya'ya nakledilecek olan muhacirlerin de İzmit'te misafirhanelerde bekletildiği bildirilmiştir.⁴⁶² 18 Şubat 1924 tarihli Vatan Gazetesi haberi; 16 Şubat 1924 tarihinde Salih vapuruyla Kavala ve Drama'dan gelen muhacirlerin önce Çanakkale'ye geldiği 2 gün sonra da İzmit'e hareket ettiği belirtilmektedir.⁴⁶³

19 Şubat 1924 tarihli Vakit Gazetesi haberi; İzmit'e, Akdeniz vapuruyla gelen 2200 muhacirin iskelelerde indirme işleminin devam ettiği, Arslan ve Giresun vapurlarıyla gelen muhacirlerin tahliyesinden sonra bu vapurların Kavala'ya döneceği bildirilmektedir. Ayrıca muhacirleri boşaltan vapurların geri döndüğü de aktarılanlar arasındadır.⁴⁶⁴

18 Mart 1924 tarihli Vatan Gazetesi haberi; 16 Martta muhacir almak için Kavala'ya gitmiş olan Akdeniz vapurunun buradan aldığı muhacirleri Bandırma'ya götürdüğü hakkında bilgi vermektedir. Bunun yanında Antalya vapurunun 17 Martta İzmit'e gitmek üzere yola çıktığı ve Selanik'ten getirdiği muhacirleri İzmit'te tahliye ettiği kaydedilmiştir.⁴⁶⁵

6 Nisan 1924 tarihli Vakit Gazetesi haberine göre; önceki gece Drama'dan yeni bir muhacir kfilesinin geleceği haberi alınmıştır. Drama havalisinden gelen

⁴⁶¹ Ulugün, "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", 3: 1290.

⁴⁶² "Mübadele ve İskân İşleri", *Vatan*, , 19 Kanun-u Sani/Ocak 1924.

⁴⁶³ "Muhacirlerin İskânı", *Vatan*, 18 Recep/ Şubat 1924.

⁴⁶⁴ "Mübadele Sahasında", *Vakit*, 19 Recep/Şubat 1924.

⁴⁶⁵ "Muhacir Nakliyatı", *Vatan*, 18 Şaban/Mart 1924.

muhacirlerinin çoğunun tütüncü olması nedeniyle Samsun mntikasına sevk edilmelerine karar verilmiştir.⁴⁶⁶ 16 Nisan 1924 tarihli Vatan Gazetesi haberi; Karabağa vapuruyla Drama'nın Yeniköy ve Kurular karyesinden gelen 340 muhacirin İzmit'e sevk edildiği bildirilmiştir.⁴⁶⁷

20 Nisan 1924 tarihli Vakit Gazetesi'nin haberine göre; Yunanistan Drama'nın 21 köyünden gelen muhacirlerin sevkini devam ettiği aktarılmıştır. Muhacirlerin kendi paralarıyla İzmit çevresindeki harap köyleri imar ettirdiği, ayrıca Ahırkapı'daki misafirhanede sevk için bekleyen muhacirlerden başka 465 muhacirin de İzmit'e sevk edildiği dile getirilmiştir. Bu muhacirlerin bir kısmının da Samsun'a sevk edileceği yine bu haberde geçen bilgilerdendir.⁴⁶⁸

22 Nisan 1924 tarihli Vakit Gazetesi'nin haberinde; Sırat vapuru 5 Nisanda Selanik'ten, İzmit'e muhacir getirmiştir. Ayrıca 4 Nisanda Drama'nın Karagöz karyesinden gelmiş olan muhacirlerin de misafirhanelere yerleştirildiği yine bu gazetenin haberi. İstanbul'da gelmiş bulunan 8000 muhacirin iskân yerlerine sevk edileceği ve buradan bir kafilenin de İzmit mntikasında yer alan Darıca'ya gönderileceği kaydedilmiştir.⁴⁶⁹ Ayrıca 30 Kasım 1927'de Kozana mübadilleri, 8 Aralık 1927'de Bulgaristan göçmenleri, 3 Ocak 1928'te Siroz muhacirleri, 10 Mart 1928'de ise Lankaza mübadilleri Adapazarı'na iskân edilmiştir.⁴⁷⁰

1 Mayıs 1924 tarihli Vatan Gazetesi bu tarihe kadar 18 vapurun Balkanlardan Anadolu'ya yaklaşık 200 bin civarında muhacir taşıdığı iletilmiştir. Bundan sonra taşınacak 300 bin kadar muhacir daha olduğunun bilindiği yazılan haberde, vapurların aktif bir şekilde muhacir indirme ve bindirme işleriyle meşgul olduğu aktarılmaktadır. Bu vapurlardan Ankara vapurunun önceki günlerde taşıdığı muhacirleri İzmit mntikasına ait indirme iskelelerinde tahliye ettiği yazılmıştır.⁴⁷¹ 12 Mayıs'ta Kavala'dan Teşvikiye vapuruyla gelen 1.535 mübadil ise 13 Mayısta Adapazarı'na iskân edilmiştir. Bu mübadiller arasında çiçek hastalığına yakalanan kişiler karantinaya alınarak Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne gönderilmiştir.⁴⁷²

⁴⁶⁶ "Muhacirler Gidiyor", *Vakit*, 6 Ramazan/Nisan 1924.

⁴⁶⁷ "Muhacirlerin Nakli", *Vatan*, 16 Ramazan/Nisan 1924.

⁴⁶⁸ "Muhacirlerin İşleri", *Vakit*, 20 Ramazan/Nisan 1924.

⁴⁶⁹ "Mübadele Faaliyeti", *Vakit*, 22 Ramazan/Nisan 1924.

⁴⁷⁰ Enis Şahin, "Cumhuriyet Dönemi Adapazarı-Sakarya Tarihi Kronolojisi(1923-2000)", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 2: 699.

⁴⁷¹ "Muhacir Nakli", *Vatan*, 1 Ramazan/Mayıs 1924.

⁴⁷² Sarı, "Mübadele' de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri: Kocaeli Örneği (Ocak-Haziran 1924)", 1: 490.

18 Mayıs 1924 tarihli Vakit Gazetesi haberine göre; ülkeye trenle gelen 874 muhacirin misafirhanelerde bir süre bekletildikten sonra 700 muhacirin İzmit mıntikasına sevklerinin başladığı yazılmaktadır. Ayrıca İmar Vekili Celal Bey'in teftiş için İzmit mıntikasına geleceği de yine bu gazete yer alan haberlerdendir.⁴⁷³

Sakarya'ya yapılan iskânlarla alakalı arşivde yer alan bazı emsal belgeler şöyledir: Balkan Savaşı'nda, Bulgaristan'dan Selanik vilayetinde Cuma-i Bala karyesinden Adapazarı'na gelmiş olan muhacirlerin dilekçelerinde dile getirmiş olduğu bilgilere bakılarak kendilerine 3 hane ile uygun bir arazinin tahsis edilmesi için beldenin gerekli birimine başvuruda bulunduğu kaydedilmiştir. Halil Rıfat Efendi ile Hüseyin Sami ve Mehmet Efendi tarafından dilekçede dile getirilmiş olan bilgilere göre; geride bıraktıkları emlak ve arazilerin miktarı nezaretinde kendilerine emvali metrukeden nüfusu miktarı kadar hane ve arazi verilmesi istenmiştir. Bu konu hakkında sunulan raporda bu kişilerin perişan durumundan bahsedilmiştir.⁴⁷⁴

Kumanova, Üsküp, Hasköy muhacirlerinden, İzmit'in Adapazarı kazasına sevk edilen muhacirler, 12 kıta suretiyle 38 menkul tarla ile gelmiştir. Bu kişiler kendilerinin dâhil oldukları hukuk kurallarına uygun bir şekilde iskân olmaları gerektiği gerekli mercilere bildirilmişlerdir.⁴⁷⁵

Arşivlerden elde edilen başka bir yazışma ise; Bursa Yeniköy'de oturan Vodina mübadillerinden olan Mustafa oğlu Hüseyin zevcesi Rabia, Adapazarı'na sevk ve iskân edilmiş olan ailesinin 2 nüfusunun Bursa'ya gelmesine dair ricada bulunduğu dair bir dilekçedir. Bu dilekçenin cevabı ise Bursa valiliğine gönderilmiştir. Geride kalan 2 nüfusun hamisi bulunmadığından Bursa'ya gönderilmelerine izin verildiği bildirilmiştir.⁴⁷⁶

Yugoslavya'nın Pirotor karyesinden İstanbul'a gelen ve oradan da Mersin'e sevkleri konusunda girişimde bulunulan kasap Muharrem Ağa ile oğlu 31 Ağustos 1926 tarihli tahrirat ile İstanbul vilayetine bildirilmiş ve tahliyeleri yapılarak Adapazarı'na sevklerine izin verilmiştir.⁴⁷⁷ Ayrıca Bulgaristan'dan Hasköy kazasında Akpınar karyesi ahalisinden olup 5 nüfus olarak 15 Temmuz 1927 tarihinde heyetle

⁴⁷³ "Muhacir Nakliyatı", *Vakit*, 18 Şevval/Mayıs 1924.

⁴⁷⁴ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*, 7/4/3.

⁴⁷⁵ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*, 8/13/4.

⁴⁷⁶ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 46/79/19.

⁴⁷⁷ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 50/106/2.

Adapazarı'na gelerek Celül Mahallesi'ne ikamet etmekte bulunan İbrahim kızı Ayşe'nin yardım istememek koşuluyla Adapazarı'nda iskân edilmesinin uygun olup olmadığı tahkikat edilmesi gerektiğine dair dilekçe Kocaeli valiliğine bildirilmiştir.⁴⁷⁸

Bu süreç içerisinde mübadele dâhilinde olmayan kendiliğinden yerlerini değiştirmiş olan insanlar için de kararlar alınmış, alınan bu kararları dönemin gazeteleri tarafından aktarmıştır. Buna emsal olan bir gazete haberi 11 Aralık 1924 tarihli Kocaeli gazetesinin haberidir. Bu habere göre; Yunanistan'ı terk etmiş ve mübadele dâhilinde olmayan şahısların emlakları hakkındaki bilgilerin yer aldığı tahriratın mübadele vekâletine gönderileceği aktarılmıştır. Bunun yanında beyanname vermemiş olanların ise 6 Ağustos 1924 tarihinden itibaren 6 ay zarfında beyanmelerini Muhtelit Mübadele Komisyonuna göndermeleri gerektiği bildirilmiştir.⁴⁷⁹

11 Aralık 1924 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kaldırılmıştır. Bundan sonra yürütülecek olan çalışmalar ve vekâlete bağlı çalışan görevliler Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı olan İskân Müdüriyeti Umumiyesi'ne aktarılmıştır.⁴⁸⁰

28 Aralık 1924 tarihli Akşam Gazetesi haberinde; Ahırkapı misafirhanesinde bulunan muhacirleri ziyaret eden Vali Süleyman Sami Bey, burada bulunan muhacirleri dinlemiştir. Muhacirler, İstanbul'da kalmak istediklerini ve gönderilecekleri yerlerde yaşayamayacaklarını vali beye belirtmişlerdir. Muhacirlerden yalnızca 68 aile İstanbul'a iskân edilirken 57 aile ve 132 aile, akrabalarının iskân edildiği yerlere gitmelerine müsaade edilmiştir.⁴⁸¹

Devlet arşivlerinde Sakarya'ya göç etmiş göçmenler ile alakalı birçok belge bulunmaktadır. Yunanistan'ın belli yerlerinden gelip yaşam alanlarına en yakın şartlara uygun bir şekilde yerleştirilen mübadiller, büyük bir çoğunluğu Selanik'ten gelmiştir.⁴⁸²

⁴⁷⁸ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 55/141/18.

⁴⁷⁹ Kocaeli, 11 Aralık 1340/1924.

⁴⁸⁰ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 160.

⁴⁸¹ "Aç Muhacirler", *Akşam*, 28 Kanun-u Evvel/Aralık 1924.

⁴⁸² Karakılıç, "Tasfiye Talepnamelerine Gore Sakarya Mübadilleri (Tarihsel, Kimliksel ve İstatistiksel Bir Analiz)", 597.

Sakarya'ya yerleştirilmiş olan mübadillerin Adapazarı ilçesinde yer alan Avadis, Celül, Peşkirici-i Kebir, Subaşı, Peşkirici-i Sağır, Semerciler, Garipler, Müslim Subaşı ve Gedikoğlu mahallelerine iskân edildikleri belgelerden yola çıkılarak varılan bir bilgidir. Bunun yanında Sakarya'nın Geyve ilçesine de büyük miktarda mübadil yerleştirilmiştir.⁴⁸³

Sakarya'ya nüfus değişimi yoluyla Selanik'ten gelmiş olan insanların geride bıraktıkları arazilerin yaklaşık olarak 45 bin donum olduğu varsayılmaktadır. Bu dönümler cins yönünden çeşitlilik arz ederken Selanik ve çevresinde yer alan birçok yerleşim yerinin dâhil olduğu bilinmektedir. Birçok ekili diki alan Yunanistan'da terk edilmiştir. Ayrıca terk edilmiş birçok ticarethanede bulunmaktadır. Bunlar; marangozhane, değirmen, berber, kahvehane, kıraathane, han, bakkal ve mağazadır.⁴⁸⁴ Taşınmazların yanında taşınır olan ama mübadillerin yanında getiremediklerinden dolayı geride bıraktıkları mallarda bulunmaktadır. Bunların çoğunluğunu bu insanların hayvanları oluşturmaktadır. Oldukça büyük bir kesimin hayvancılık yaptığı bilinmektedir. Mübadiller, hayvanlarıyla birlikte geride birçok eşyasını da bırakmıştır.⁴⁸⁵

1923 yılının Kasım ayında Selanik, Kavala ve Drama'dan 34.627, Aralıkta ise 26.691 kişi taşınmaz mallarıyla birlikte Anadolu'ya gelmiştir. 1923 yılında toplamda 61.318 göçmenin geldiği tahmin edilirken 1924 yılının Temmuz ayına kadar bu sayının 314.052'ye kadar çıktığı görülmüştür. Ekim ayında ise bu sayı 370.000 civarına ulaşmıştır.⁴⁸⁶ 1923-1927 yılları arasında Türkiye'ye gelmiş olan 456.720 Müslüman mübadilin, 27.687'si Kocaeli(İzmit) mıntıkasına ve bu şehre bağlı birimlere sevk edilmiştir.⁴⁸⁷

2.10.1. Tasfiye Talepnamelerine Göre Adapazarı'na İskân Edilen Bazı Mübadiller

Planlanmış 10 iskân mıntikasınının 7. olan Kocaeli iline ait Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde (BCA) iskân edilmiş olan mübadillerin toplamda 695 tasfiye

⁴⁸³ Karakılıç, "Tasfiye Talepnamelerine Gore Sakarya Mübadilleri (Tarihsel, Kimliksel ve İstatistiksel Bir Analiz)", 598.

⁴⁸⁴ Karakılıç, "Tasfiye Talepnamelerine Gore Sakarya Mübadilleri (Tarihsel, Kimliksel ve İstatistiksel Bir Analiz)", 602.

⁴⁸⁵ Karakılıç, "Tasfiye Talepnamelerine Gore Sakarya Mübadilleri (Tarihsel, Kimliksel ve İstatistiksel Bir Analiz)", 603.

⁴⁸⁶ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 91.

⁴⁸⁷ Çetin, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Kocaeli İline İskân Edilen Mübadillerin Memleketleri ve İskân Edildikleri İdari Birimler", 3: 1378.

talepnamesi bulunmaktadır.⁴⁸⁸ Bu mübadillerin kayıtlarda olan bilgileri ile yerleştirilmiş olduğu yörelerin yazdığı bu belgeler tarihe ışık tutar niteliktedir. Bu başlık dâhilinde tasfiye taleplerine göre Adapazarı'na iskân edilmiş mübadiller ele alınmıştır. 01.01.1923 tarihinde Selanik vilayeti Drama livası Sarışaban kazasından gelen Hacı Refik eşi Sıdıka, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁴⁸⁹ 01.01.1924 tarihinde Selanik vilayeti Drama livası Sarışaban kazasından gelen Polis Osman eşi Emine, çocukları Nimet, Latife ve Zehra, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁴⁹⁰ 22.02.1924 tarihinde Manastır vilayetinin Sarıgül köyünden gelen Rençber Süleyman kızı Hanife, Adapazarı'na iskân edilmiştir.⁴⁹¹

10.03.1924 tarihinde Selanik vilayeti Drama livası Kassam Mahallesinden gelen Ahmet kızları Enise ve Hasibe, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁴⁹² 16.05.1924 tarihinde Yanya vilayeti Loça Yusuf Ağa Mahallesinden gelen Mütevellizade Şemsettin oğlu Salahattin, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁴⁹³ 10.07.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Ilıcadere köyünden gelen çiftçi Musa oğulları İslam ve Hüseyin, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁴⁹⁴ 27.07.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Alşan köyünden gelen Ahmet oğlu Osman, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁴⁹⁵

28.07.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Baraklı Cuma köyünden gelen zahireci Molla Şaban oğlu Mustafa, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁴⁹⁶ 04.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Alşan köyünden gelen Hüseyin oğlu Hacı Mahmut, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁴⁹⁷ 04.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Acve köyünden gelen çiftçi Ali oğlu İbrahim, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁴⁹⁸

04.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Eynelli Mahallesinden gelen çiftçi Mustafa oğlu Süleyman, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân

⁴⁸⁸ Çetin, "Tasfiye Taleplerine Göre Kocaeli İline İskân Edilen Mübadillerin Memleketleri ve İskân Edildikleri İdari Birimler", 3: 1378.

⁴⁸⁹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerleri)*, 1002/3961/26.

⁴⁹⁰ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerleri)*, 1002/3961/24.

⁴⁹¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerleri)*, 149/1/11.

⁴⁹² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerleri)*, 889/3271/30.

⁴⁹³ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerleri)*, 1023/4087/6.

⁴⁹⁴ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerleri)*, 707/2237/14.

⁴⁹⁵ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerleri)*, 706/2235/11.

⁴⁹⁶ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerleri)*, 705/2226/6.

⁴⁹⁷ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerleri)*, 706/2235/17.

⁴⁹⁸ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerleri)*, 676/2085/15.

edilmiştir.⁴⁹⁹ 06.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Çerpeşte köyünden gelen Mehmet oğlu Mehmet, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁰⁰

07.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Fuadiye Mahallesinden gelen Demir oğlu Hafız Ahmet, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁰¹ 10.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Camii Atik Mahallesinden gelen Mehmet eşi Ulviye ile çocukları Kadri, Esmâ ve Hatice, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁰² 11.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Demir Hisar kazası Sengel köyünden gelen bakkal Halil oğlu Hafız Mehmet, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁰³ 11.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Demir Hisar kazası Sengel köyünden gelen çiftçi Ahmet oğlu İsmail, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁰⁴

12.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Hamzalı köyünden gelen çiftçi Osman oğlu İsmail, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁰⁵ 13.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Süleyman Bey Mahallesinden gelen Muharrem oğlu Ahmet ve eşi Mukaddes, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁰⁶ 13.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Debbağ Murat Mahallesinden gelen Fehmi oğlu Ali, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁰⁷ 15.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Demir Hisar kazası Camii Atik Mahallesinden gelen imam Hacı Mustafa kızı Hatice, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁰⁸

15.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Demir Hisar kazası Sengel köyünden gelen çiftçi İbrahim oğlu Genç Osman, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁰⁹ 16.08.1924 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Pervişte köyünden gelen Zekeriya kızı Güllü ile Şeyh Agâh kızları Üftade, Zehra ve Mukaddes,

⁴⁹⁹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 675/2079/7.

⁵⁰⁰ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 694/2167/28.

⁵⁰¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 670/2051/14.

⁵⁰² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 667/2032/3.

⁵⁰³ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 712/2260/17.

⁵⁰⁴ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 712/2260/18.

⁵⁰⁵ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 676/2086/5.

⁵⁰⁶ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 707/2238/45.

⁵⁰⁷ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 675/2079/6.

⁵⁰⁸ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 711/2255/7.

⁵⁰⁹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 712/2260/2.

Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵¹⁰ 15.10.1924 tarihinde Selanik vilayetinden gelen zahireci Hüseyin oğlu İbroş, İzmit sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵¹¹ 07.02.1925 tarihinde Selanik vilayeti Langaza kazası Suha köyünden gelen çiftçi Kadir Çavuş, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵¹²

08.03.1925 tarihinde Çarşamba'da meskûn Drama muhacirlerinden Mustafa oğlu Osman'ın ailesiyle birlikte Adapazarı'ndaki kayınbiraderi Ahmet oğlu Hasan'ın yanına sevklerinin uygun olacağı bildirilmiştir.⁵¹³ 02.04.1925 tarihinde Adapazarı'nda mukim Bulgaristan muhacirlerinden Mehmet Arif'in Eskizağra'daki aile fertlerini yanına getirmesine izin verildiği bildirilmiştir.⁵¹⁴ 04.04.1925 tarihinde Selanik vilayeti Drama livası Yenimahalle'den gelen Ömer oğlu Mehmet, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵¹⁵ 07.04.1925 tarihinde Selanik vilayeti Drama livası Halil Bey Mahallesinden gelen Abdullah Arif eşi ve Arap Bilal kızı Ayşe, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesine iskân edilmiştir.⁵¹⁶

08.04.1925 tarihinde Selanik vilayeti Drama livası Boyran Mahallesinden gelen Mehmet kızı Atiye, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵¹⁷ 12.04.1925 tarihinde Yanya vilayetinden gelen Ama İbrahim Ağa varisleri Mustafa, Saime, Zübeyde, İbrahim, Kadri ve Hüseyin, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Müslim Subaşı Mahallesine iskân edilmiştir.⁵¹⁸ 12.04.1925 tarihinde Yanya vilayeti Arslan Paşa Mahallesinden gelen İbrahim oğlu Suphi, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Rum Subaşı Mahallesine iskân edilmiştir.⁵¹⁹

15.04.1925 tarihinde Yanya vilayeti Preveze livası Süleymaniye Mahallesinden gelen Hacı Abbas kızı Fatma, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵²⁰ 18.04.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Rahmanlı köyünden gelen çiftçi İdris oğlu Ali, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Çarkai Samiye

⁵¹⁰ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 676/2083/11.

⁵¹¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 387/184/15.

⁵¹² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 613/1727/15.

⁵¹³ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 44/67/14.

⁵¹⁴ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 44/69/5.

⁵¹⁵ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 879/3206/12.

⁵¹⁶ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 850/3024/1.

⁵¹⁷ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 786/2650/27.

⁵¹⁸ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 1021/4077/4.

⁵¹⁹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 1021/4077/6.

⁵²⁰ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 1028/4122/34.

köyüne iskân edilmiştir.⁵²¹ 18.04.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası İğneli köyünden gelen Rençber Musa oğlu Şaban, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Çarkai Lütüfiye köyüne iskân edilmiştir.⁵²² 21.04.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Bedrettin Bey Mahallesinden gelen saraç Ahmet oğlu Saraç Ali, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Boyacılar Mahallesine iskân edilmiştir.⁵²³

21.04.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Çerkez Fuadiye Mahallesinden gelen çiftçi Musa oğlu Mehmet, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Gırallar Mahallesine iskân edilmiştir.⁵²⁴ 21.04.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Muhacir Mahallesinden gelen çiftçi Mehmet oğlu Emin, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Celül Mahallesine iskân edilmiştir.⁵²⁵ 21.04.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Musa Çelebi Mahallesinden gelen çiftçi Ali Yazıcı oğlu Hüseyin Onbaşı, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Uzanlar Mahallesine iskân edilmiştir.⁵²⁶

22.04.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Bedrettin Bey Mahallesinden gelen Mehmet oğlu Hacı Osman, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesine iskân edilmiştir.⁵²⁷ 02.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Baraklı Cuma Mahallesinden gelen berber Mustafa oğlu Nuri, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵²⁸ 02.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Baraklı Cuma Mahallesinden gelen Hasan oğlu Hasan, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Peşkirii Kebir Mahallesine iskân edilmiştir.⁵²⁹

03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Ilıcadere köyünden gelen çiftçi Elmas oğlu Mümin, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Savuklar köyüne iskân edilmiştir.⁵³⁰ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Ilıcadere köyünden gelen Ahmet oğlu Hüseyin ve kızları Fatma ile Rabia, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Savuklar köyüne iskân edilmiştir.⁵³¹ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Dimitriç köyünden gelen çiftçi Hasan oğlu Mümin, Kocaeli

⁵²¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 703/2218/7.

⁵²² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 703/2218/8.

⁵²³ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 700/2201/5.

⁵²⁴ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 700/2201/7.

⁵²⁵ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 700/2201/1.

⁵²⁶ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 700/2201/3.

⁵²⁷ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 688/2141/48.

⁵²⁸ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 688/2140/6.

⁵²⁹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 688/2140/9.

⁵³⁰ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/3.

⁵³¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/4.

sancağının Adapazarı kazasının Garibler Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵³² 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Dimitriç köyünden gelen Süleyman oğlu Tahir, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Peşkircii Sağır Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵³³ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası İkitelli köyünden gelen Ahmet oğlu Mümin, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Subaşı Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵³⁴

03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası İkitelli köyünden gelen çiftçi Mustafa oğlu Hasan, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵³⁵ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Hemendos köyünden gelen çiftçi Ahmet oğlu Mecit, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Makarii İlyasiye Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵³⁶ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Yeniköy'den gelen Ahmet oğlu Kadri, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵³⁷ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Neolyan köyünden gelen çiftçi Mehmet oğlu Ali, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵³⁸

03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Neolyan köyünden gelen Mustafa oğlu Yusuf, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵³⁹ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Ebdimal köyünden gelen çiftçi İsmail kızı Naile, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁴⁰ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Ebdimal köyünden gelen çiftçi Kör Hüseyin oğlu İbrahim, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁴¹ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Köprübaşı köyünden gelen çiftçi Osman oğlu Ali, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁴²

03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Balitros köyünden gelen çiftçi Osman oğlu Ahmet eşi ve Halil kızı Münevver, Kocaeli sancağının Adapazarı

⁵³² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/9.

⁵³³ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/10.

⁵³⁴ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/12.

⁵³⁵ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/13.

⁵³⁶ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/15.

⁵³⁷ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/16.

⁵³⁸ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/17.

⁵³⁹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/18.

⁵⁴⁰ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/19.

⁵⁴¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/20.

⁵⁴² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/23.

kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁴³ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Balitros köyünden gelen çiftçi Halil oğlu İsmail, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁴⁴ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Balitros köyünden gelen çiftçi Ahmet oğlu Selim, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁴⁵

03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Çakallar köyünden gelen Salih kızı Fatma, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Garibler Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁴⁶ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Balitros köyünden gelen çiftçi Abdi oğullarından Mahmut oğlu Bekir, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Celül Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁴⁷ 03.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası İkitelli köyünden gelen Recep Pehlivan kızı ve Bekir eşi Hanife ile kardeşi Ali, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁴⁸ 04.05.1925 tarihinde Selanik vilayetinden gelen tüccar Hasan oğlu Ali Kazım, İzmit sancağının Adapazarı kazasının Peşkirici Kebir Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁴⁹ 04.05.1925 tarihinde Selanik vilayetinden gelen zahireci Şerif oğlu Salim, İzmit sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁵⁰ 04.05.1925 tarihinde Selanik vilayetinden gelen Mustafa kızı Arife, İzmit sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁵¹

05.05.1925 tarihinde Selanik vilayetinden gelen jandarma Hüseyin oğlu Hasan, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁵² 05.05.1925 tarihinde Selanik vilayetinden gelen Mustafa oğlu Ahmet, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Tuzla Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁵³ 05.05.1925 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Tuğlar köyünden gelen çiftçi Osman oğlu İsmail, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Garibler Mahallesi'nde iskân edilmiştir.⁵⁵⁴ 01.06.1925 tarihinde Adapazarı'nın Söğütlü nahiyesinde meskûn Bulgaristan'ın Razgrad muhacirlerinden

⁵⁴³ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/24.

⁵⁴⁴ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/25.

⁵⁴⁵ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/26.

⁵⁴⁶ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/28.

⁵⁴⁷ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/29.

⁵⁴⁸ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/32.

⁵⁴⁹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 361/14/14.

⁵⁵⁰ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 367/51/2.

⁵⁵¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 367/51/3.

⁵⁵² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 411/352/9.

⁵⁵³ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 411/352/10.

⁵⁵⁴ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 682/2116/22.

Ali oğlu Mustafa'nın iskânına izin verilmiştir.⁵⁵⁵ 11.06.1925 tarihinde Bafra'da iskân edilen Drama muhacirlerinden Demir oğlu Osman'ın, Adapazarı'ndaki kayınbiraderi Salih oğlu Mustafa'nın yanına gitmesine izin verilmiştir.⁵⁵⁶ 19.09.1926 tarihinde Lankaza muhacirlerinden İbrahim kızı Ümmü'nün Adapazarı'nda biraderi yanında iskânına izin verilmiştir.⁵⁵⁷

16.07.1925 tarihinde Selanik vilayeti Drama livası Kavala kazası Toyran Camii Atik Mahallesinden gelen Mustafa kızı Habibe, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesine iskân edilmiştir.⁵⁵⁸ 30.07.1925 tarihinde Kalkandelen muhacirlerinden Ali Rıza'nın Adapazarı'nda emval-i metruke verilerek iskân edilmiştir.⁵⁵⁹ 02.09.1925 tarihinde Selanik vilayeti Kılıkış kazası Hasan obası köyünden gelen Yusuf kızı Aliye, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁶⁰ 14.02.1926 tarihinde Manastır vilayeti Kozana livası Naslıç kazasından gelen Mustafa kızı Nazike, İzmit sancağının Adapazarı kazasının Gedikoğlu Mahallesine iskân edilmiştir.⁵⁶¹ 17.02.1926 tarihinde Selanik vilayeti Kılıkış kazasından gelen Mehmet Ali kızı Gülşah, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁶²

18.02.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Aışan köyünden gelen Rençber Hamza oğlu İbrahim, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Boyacılar Mahallesine iskân edilmiştir.⁵⁶³ 24.02.1926 tarihinde Selanik vilayetinden gelen tüccar Âdemoğlu Rıza, İzmit sancağının Adapazarı kazasının Peşkirci Kebir Mahallesine iskân edilmiştir.⁵⁶⁴ 24.02.1926 tarihinde Selanik vilayetinden gelen bakkal Hasan oğlu İzzet, Kocaeli vilayetinin Adapazarı kazasının Peşkirci Kebir Mahallesine iskân edilmiştir.⁵⁶⁵ 24.02.1926 tarihinde Selanik vilayetinden gelen marangoz Zekeriya oğlu İsmail, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁶⁶ 24.02.1926 tarihinde Selanik vilayetinden gelen çiftçi Ali Halil oğlu Hacı Şaban, İzmit sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁶⁷ 03.03.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz

⁵⁵⁵ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 45/72/4.

⁵⁵⁶ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 45/72/10.

⁵⁵⁷ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 49/99/15.

⁵⁵⁸ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 962/3723/1.

⁵⁵⁹ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 45/75/30.

⁵⁶⁰ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 418/394/15.

⁵⁶¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 273/797/16.

⁵⁶² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 460/707/5.

⁵⁶³ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/27.

⁵⁶⁴ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 361/14/4.

⁵⁶⁵ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 409/340/9.

⁵⁶⁶ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 409/340/11.

⁵⁶⁷ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 367/51/1.

kazasından gelen Mehmet oğlu Ahmet, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Subaşı Mahallesiine iskân edilmiştir.⁵⁶⁸

06.03.1926 tarihinde Manastır vilayeti Florina livası Kanbalı köyünden gelen çiftçi Emin oğlu Bekir Ağa, İzmit sancağının Adapazarı kazası Peşkirici Kebir Mahallesiine iskân edilmiştir.⁵⁶⁹ 06.03.1926 tarihinde Manastır vilayetinin Florina livasından gelen Rençber İbrahim oğlu Arif'in Adapazarı kazasının Karakalpak Mahallesiine iskân edilmiştir.⁵⁷⁰

24.03.1926 tarihinde Selanik vilayeti Drama livası Pravişte kazası Ahadlar köyünden gelen İbrahim oğlu Ahmet, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁷¹ 27.04.1926 tarihinde Selanik vilayeti Kılıkş kazasından gelen İboş kızı Vezire, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁷² 27.04.1926 tarihinde Selanik vilayeti Kılıkş kazasından gelen Mustafa kızı Hayriye, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁷³ 12.05.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Köprübaşı Mahallesiinden gelen fırıncı Ahmet eşi ve İsmail kızı Emine, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Celül Mahallesiine iskân edilmiştir.⁵⁷⁴

12.05.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Ebdiye köyünden gelen çiftçi Musa oğlu Mehmet, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Gazeller Mahallesiine iskân edilmiştir.⁵⁷⁵ 12.05.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Kadiriye köyünden gelen çiftçi Mehmet oğlu Emin, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Rum Subaşı Mahallesiine iskân edilmiştir.⁵⁷⁶ 18.05.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Pançiroz köyünden gelen çiftçi Salih oğlu Mustafa, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Boyacılar Mahallesiine iskân edilmiştir.⁵⁷⁷

18.05.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Kara Hamza Mahallesiinden gelen kunduracı Ahmet oğlu Mustafa, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Müslim Subaşı Mahallesiine iskân edilmiştir.⁵⁷⁸ 18.05.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Hâkim Davut Mahallesiinden gelen zahireci Ahmet oğlu Demir, Kocaeli

⁵⁶⁸ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 674/2075/26.

⁵⁶⁹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 149/1/1.

⁵⁷⁰ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 152/27/3.

⁵⁷¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 908/3390/17.

⁵⁷² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 459/699/1.

⁵⁷³ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 459/699/2.

⁵⁷⁴ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 688/2141/42.

⁵⁷⁵ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/14.

⁵⁷⁶ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/15.

⁵⁷⁷ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 680/2107/44.

⁵⁷⁸ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 680/2107/46.

sancağının Adapazarı kazasının Gedikoğlu Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁷⁹ 18.05.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Bazdar Mahallesi'nden gelen Rençber Salih oğlu Mustafa, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Gedikoğlu Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁸⁰ 18.05.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Zihne kazası Vilçeste köyünden gelen Rençber Salih oğlu Mustafa, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁸¹

27.05.1926 tarihinde Manastır vilayeti Kozana livası Serfiçe kazasından gelen kunduracı Abdi kızı Emine, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Müslim Subaşı Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁸² 02.06.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Demir Hisar kazası Kibriye köyünden gelen çiftçi Ahmet eşi Fatma ve oğlu Hasan, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁸³ 02.06.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Demir Hisar kazası Todoriç köyünden gelen arabacı Osman oğlu Ali, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Peşkirii Kebir Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁸⁴ 02.06.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Demir Hisar kazası Sengel köyünden gelen İbrahim oğlu Genç Osman, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁸⁵ 02.06.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Demir Hisar kazası Vetrine köyünden gelen Hasan kızı Esmâ, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Garibler Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁸⁶ 02.09.1926 tarihinde Selanik vilayetinden gelen Selim evlatları Cemile ve Zehra'nın, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁵⁸⁷

09.09.1926 tarihinde Manastır vilayeti Kozana livası Serfiçe kazasının taşlık mahallesi ahalisinden Osman oğlu Ali eşi Kazım kızı Hacire ile Sağır oğlu Ali Osman, Hüseyin ve Fethi'nin, İzmit sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁸⁸ 29.09.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Alşan köyünden gelen Hasan oğlu İbrahim, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Boyacılar Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁸⁹ 04.10.1926 tarihinde Karacaova göçmenlerinden Mehmet oğlu

⁵⁷⁹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 680/2107/47.

⁵⁸⁰ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 680/2107/48.

⁵⁸¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 752/2471/3.

⁵⁸² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 285/863/5.

⁵⁸³ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 733/2377/11.

⁵⁸⁴ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 733/2377/13.

⁵⁸⁵ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 733/2377/17.

⁵⁸⁶ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 733/2377/20.

⁵⁸⁷ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 367/56/2.

⁵⁸⁸ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 282/846/20.

⁵⁸⁹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/29.

Hayrettin'in Edirne'nin Küplü köyünden ayrılarak Adapazarı'nda iskânına izin verilmiştir.⁵⁹⁰ 23.10.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Ebdiye köyünden gelen çiftçi Yusuf Pehlivan oğlu İdris Çavuş, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Gazeller Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁹¹ 23.10.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Kadiriye köyünden gelen Mustafa kızı ve Veysel eşi Gülsüm, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Celül Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁹²

23.10.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Alşan köyünden gelen çiftçi Ahmet oğlu Ahmet, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁹³ 23.10.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Alşan köyünden gelen Rençber Recep oğlu Mustafa, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Boyacılar Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁹⁴ 23.10.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası İğneli köyünden gelen Osman oğlu Hüseyin, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Karakalpak Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁹⁵ 23.10.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası İğneli köyünden gelen İsmail kızı ve Hüseyin eşi Fethiye, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Karakalpak Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁹⁶

23.10.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası İğneli köyünden gelen Rençber Hacı Mehmet oğlu Ahmet, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Çarkai Samiye köyüne iskân edilmiştir.⁵⁹⁷ 23.10.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası İğneli köyünden gelen çiftçi Mustafa oğlu Yahya, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Peşkircii Kebir Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁹⁸ 23.10.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası İğneli köyünden gelen esnaf Salih oğlu Mümin, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Uzanlar Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁵⁹⁹ 23.10.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası İğneli köyünden gelen çiftçi Recep Pehlivan oğlu Ali ve kızı Hanife, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesi'ne iskân edilmiştir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁰ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 49/101/22.

⁵⁹¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/13.

⁵⁹² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/16.

⁵⁹³ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/33.

⁵⁹⁴ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/35.

⁵⁹⁵ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/38.

⁵⁹⁶ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/39.

⁵⁹⁷ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/40.

⁵⁹⁸ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/41.

⁵⁹⁹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/42.

⁶⁰⁰ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 701/2205/43.

02.11.1926 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Ahmet Paşa Mahallesinden gelen Mehmet kızı Dudu, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Avadis Mahallesiine iskân edilmiştir.⁶⁰¹ 24.12.1926 tarihinde Selanik vilayetinden gelen İbrahim kızı Ayşe, Adapazarı'na iskân edilmiştir.⁶⁰² 03.03.1927 tarihinde Siroz muhacirlerinden Emin kızları Sabire ve Emine'nin Adapazarı'nda nüfusa kaydedilerek iskânları yapılmıştır.⁶⁰³

28.04.1927 tarihinde Selanik vilayeti Drama livası Namazgâh Mahallesinden gelen kahveci Abidin oğlu Zülfikar, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁶⁰⁴ 05.05.1927 tarihinde Selanik vilayetinden gelen Süleyman kızı Fatma, İzmit sancağının Adapazarı kazasının Peşirci Kebir Mahallesiine iskân edilmiştir.⁶⁰⁵ 07.06.1927 tarihinde Selanik vilayeti Siroz livası Demir Hisar kazası Vetrine köyünden gelen Ahmet kızı Ümniye, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁶⁰⁶ 30.11.1927 tarihinde Kocaeli'ndeki Kozana mübadillerinden Abdul oğlu Fehmi'nin iskân hakkından vazgeçmek şartıyla Adapazarı'na naklinin uygun olduğuna karar verilmiştir.⁶⁰⁷

14.12.1927 tarihinde Preşova muhacirlerinden Adapazarı'na iskân edilmiş olan Elmas ile kızı Azize'nin, iskân haklarının kaldırılamayacağına dair bir karar verilmiştir.⁶⁰⁸ 10.03.1928 tarihinde Lankaza mübadillerinden İbrahim oğlu Muhsin ve kız kardeşinin Adapazarı'nda iskânlarına izin verilmiştir.⁶⁰⁹ 20.01.1929 tarihinde Selanik vilayeti Drama livası Rahvika köyünden gelen tütüncü Hüseyin oğlu İsmail eşi Fatma, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁶¹⁰ 20.01.1929 tarihinde Selanik vilayeti Drama livası Rahvika köyünden gelen tütüncü Ahmet oğlu Hüseyin, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasına iskân edilmiştir.⁶¹¹ 16.03.1929 tarihinde Selanik vilayeti Siroz kazası Çerkez Fuadiye Mahallesinden gelen Mustafa kızı ve İbrahim eşi Havva, Kocaeli sancağının Adapazarı kazasının Subaşı Mahallesiine iskân edilmiştir.⁶¹²

⁶⁰¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 688/2141/49.

⁶⁰² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 361/14/3.

⁶⁰³ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 51/116/5.

⁶⁰⁴ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 861/3094/14.

⁶⁰⁵ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 405/309/3.

⁶⁰⁶ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 731/2367/24.

⁶⁰⁷ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 55/141/8.

⁶⁰⁸ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 56/146/9.

⁶⁰⁹ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 57/150/11.

⁶¹⁰ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 845/2987/18.

⁶¹¹ (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 845/2987/19.

⁶¹² (BCA), *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*, 669/2043/14.

2.11. Sakarya Bölgesinde İskân Komisyonu Çalışmaları

Sakarya bölgesine birçok göçün olması ve bunların neredeyse her döneme denk gelmesi sebebiyle burada bir iskân komisyonu oluşturulması ihtiyacı doğmuştur. Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları yaşadığı dönemlerde devletin göç politikaları dâhilinde birçok yer göç almıştır. Bu politikalar dâhilinde Adapazarı'na, 1894 yılında Köstence'den gelen muhacirler yerleştirilmiştir. Aynı şekilde 1898 yılında da Rumeli muhacirlerinden 6 aile de Adapazarı'na gönderilerek bölgeye iskân edilmiştir. Merkezi olarak gönderilen bu göçmenler için bölgedeki yerel idare, uygun yerler belirlemiş ve bu yerleri göçmenler için düzenlemiştir. Göçmenlerin oluşabilecek ihtiyaçlarını giderebilecek şekilde çalışmalar yapılmıştır. Gelen göçmenlerin belli bir sayıya ulaşmasından sonra buradaki yerleşim köye çevrilerek "Salahiye" ismini almıştır. Planlı bir şehirleşme anlayışı ile kurulan bu köylerin yanında birçok mahallede kurulmuştur. Bu yapılaşma faaliyetlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesine çok özen gösterilmiştir.⁶¹³

Daha önceden bölgeye yerleştirilmiş olan insanlar için yapılan çalışmalar mübadele döneminde yapılacak olan iskân çalışmaları için temel oluşturmuş ve yapılanma konusunda örnek teşkil etmiştir. Adapazarı Belediyesi bölgeye yerleştirilecek insanların iskânları çalışmalar yapmıştır. Yapılan çalışmalar, gelecek olan insanlara verilecek tarlaları arsaya dönüştürmek, insanların yaşayabilecekleri mahalleler kurmak, en uygun yerleşim yerlerini belirlemek, yeni iskân yerleri açmak ve iskâna uygun olmayan yerleri tespit etmek olmuştur.⁶¹⁴ Göçmenleri yerleştirmek adına belediyenin yaptığı en önemli çalışmalardan biri, bölgede artan nüfus nedeniyle elverişli alanlar azalmasından dolayı burada yer alan bataklıkın kurutulması ziraata elverişli hale getirilmeye çalışılması olmuştur. Bataklığın kurutulması yönünde birçok çalışmalar yapılmış ve uzun çalışmalar sonucunda bu gerçekleştirilmiştir.⁶¹⁵

Mübadele Antlaşması'nın kabulü sonrası hangi bölgelerin mübadeleye tabi olacağına dair hususlar kararlaştırılmıştır. Anadolu'da Rumların yaşadığı yerler ile Balkanlarda, Müslümanların yoğunlukta yaşadığı yerleri kapsayan bu hususlar tespit edilerek belirlenmiştir. Bu bağlamda Balkanlarda yaşayan Müslümanlardan mübadele dâhilinde olanlar; Makedonya'nın batı ve doğusu, Epir, Girit ve Kuzey Ege adalarıdır.

⁶¹³ Ebubekir Sofuoğlu, "Adapazarı'nda Belediyecilik Faaliyetleri", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 2: 1020.

⁶¹⁴ Sofuoğlu, "Adapazarı'nda Belediyecilik Faaliyetleri", 2: 1019.

⁶¹⁵ Sofuoğlu, "Adapazarı'nda Belediyecilik Faaliyetleri", 2: 1024.

İnsanların Anadolu'ya taşınması yönünde izlenecek yol güzergâhı ise; Kalikratya'dan İstanbul'a ve Mudanya'ya, Selanik'ten Tekfur Dağı'na, Kavala'dan İstanbul, İzmit, Sinop, Zonguldak, Ordu, Samsun, Tekfurdağı, Gelibolu, Bandırma, Giresun ve Burhaniye⁶¹⁶, Girit'ten Silifke, Mersin, Bodrum, Marmaris, Akyaka, Ayvalık, Göllük, Erdek ve Çanakkale sahilleri şeklinde belirlenmiştir.⁶¹⁷

Mübadele Ahali Antlaşması'nın uygulanmasına başlanması ile Yunanistan'dan göç eden kişilerin perişan bir vaziyette gelmeye başladığı, hükümetin Yunanistan'dan gelecek olan 502 muhacirin sevk ve iskân işleri, iaşesi hakkında, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Prusya'dan hükümetlerinde olan Müslüman ahalinin göç etmeye başladıkları ve bunların Yunanistan'ın mübadeleye tabi sayılması gerektiği dile getirilmiştir. Göçten ve hanelerden istifade etmek adına, emvali metrukelerinin soruşturularak belirlenmesi, önceki emirde Yunanistan'dan mübadele ile gelecek muhacirlerin tahkiki ile gelen muhacirin buralarda iskân edileceği kıtalar vekâletçe tahkik edilmiştir. Mübadele muhaciri olarak anılan ve muhtaç durumda olan muhacirler için bir tebliğ gönderildiği bildirilmiştir. Buna mukabil, hükümetin yardım edileceği bu göç sürecinin başlamasına dair iskân vekâletine bilgi verilmesi istenmiştir.⁶¹⁸

Süreç işleyişi hakkında her geçen gün yeni kararlar alınıyordu. Bu kararların çoğu yaşanan olaylardan doğan ihtiyaçlardan çıkmaktaydı. Çok çeşitli olayların yaşandığı büyük bir yer değişiminin olduğu bu dönem, birçok insan için cevaplanması gereken soruların artmasına neden olmaktaydı. 22 Haziran 1340 tarihli 626 numaralı kararname ile belirsizlik içinde olan 1912 yılından önce Yunanistan'ı terk etmiş olan Müslümanlar hakkında belirli konularda karar verilmişti. Bu kararnameye göre; 1912 senesinden önce Yunanistan'ı terk etmiş olan Müslümanlarında mübadeleye tabi olmaları gerektiği iddia olunmuştu. 1912 yılından önce Yunanistan gelmiş olan Müslümanların mübadeleye tabi olamayacağı hakkında görüşler bildirilmiştir. Bu kararın tekrar soruşturulması adına bu tahrirat gönderilmiştir.⁶¹⁹

Bu kararlar ve yazışmalar mıntika müdürlüklerince devam ederken 27.02.1922 tarihinde Adapazarı tasfiye komisyonu istifa eden Hilmi Bey'in yerine Maliye Nezareti

⁶¹⁶ Macar, "Yunanistan'dan Anadolu'ya Göç: Nüfus Mübadelesi", 177.

⁶¹⁷ Macar, "Yunanistan'dan Anadolu'ya Göç: Nüfus Mübadelesi", 178.

⁶¹⁸ (BCA), *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*, 8/39/9.

⁶¹⁹ (BCA), *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*, 12/66/15.

celilesinden Halit Bey'in tayin edildiği bildirilmiştir.⁶²⁰ Sonraki süreçte işlerin yoğunlaşmasından dolayı Adapazarı'ndaki Tali Komisyonu'nda çalışacak yeni memurların gerekli olduğu dile getirilmiştir. Bu gereklilik bir yazıyla merkeze gönderilerek; Adapazarı Emvali Metruke Tali Komisyonu'nda çalışacak bir kâtibin gerekliliğinden bahsedilmiş, yeni memurun 30 kuruş yevmiye ile işe başlanacağı dile getirilmiştir. Buna mukabil Yalova tahrirat kâtibi Bilal Efendi Adapazarı Emval-i Metruke Tali Komisyonu Kâtipliğine tayin edilmiş ve İzmit'e seyahatine müsaade edildiği polis müdüriyetine bildirilmiştir.⁶²¹

Komisyon çalışmaları dâhilinde menkul ve gayrimenkullerle ilgili alınan başka bir yazıda İsmet Paşa'ya gönderilmiştir. Başvekil İsmet Paşa'ya gönderilmiş olan yazıda; Adliye Vekâleti ve Millet Meclisi'ndeki soruşturmaya nezareten mübadil mallarında mahkemelerden alınanların kurtarılması hakkında tahrirat kararının gerekeninin yapılmadığı bildirilmiştir. Mübadele esnasında Büyük Millet Meclisine yapılan müracaatlar üzerine 7 Kasım tarihinde alınan karar ile menkul ve gayrimenkul istifasının sağlanmasına adına örnek emvallerinde aynı suretle muamele görmesi uygun görüldüğü aktarılmıştır. Adliye vekâletine icra olunan bu tebligattaki emsal karar dairesinin tutumunun ikaz olduğu ancak bunun tenkidi hakkında hiçbir tebligatta bulunulmadığı anlaşılmıştır. Verilecek kararlar için mübadeleye tabi ahali hakkındaki anlaşmanın imzalandığı 30 Ocak 1923 tarihine kadar gasp edilmiş olan gayrimenkul ve metruk emvalinden hukuki suretine bakılacağı bildirilmiştir.⁶²²

Ayrıca Mübadele Antlaşması ile gelenler İskân Dairesi tarafından verilen vesikayla, 1923 yılı sonrası gelenler ise mübadeleye tabi olduklarını hüviyet cüzdanları ile kanıtlamaları istenmekteydi. Mübadil olduklarını belgelerle kanıtlayanlar Mübadele Komisyonu'nca verilen tasfiye taleplerine kendilerine ait menkul ve gayrimenkulleri kaydettiriyorlardı. Belgelerde verilen bilgilerin doğruluğu araştırılarak terk edilen malların eş değerince bir mülkün verilmesi talebi değerlendiriliyordu. Vesikalarında eksik olan veya yönergeye uygun olmayanların başvuruları kabul edilmiyordu.⁶²³ Bu başvurularda son kararı verme yetkisi Tefviz Komisyonlarına aitti.

⁶²⁰ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 39/37/5.

⁶²¹ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Emval-i Metruke)*, 1/1/9.

⁶²² (BCA), *Başbakanlık (Muamelat Genel Müdürlüğü)*, 12/71/25.

⁶²³ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 138.

Mübadil tarafından verilen gayrimenkullerin tapuları ve tasfiye taleplerini inceleyen, son kararı veren Tefviz Komisyonu'ydü.⁶²⁴

İskân mıntıklarına kurulan Tefviz Komisyonları mübadillerin işlemleriyle ilgilenmiş ve mübadelenin uygulanmasında önemli bir işlev göstermiştir. Bu bağlamda 7. iskân mıntıkası olan Kocaeli'nde de bir komisyon kurulmuştur. Kocaeli Tefviz Komisyonu tarafından mübadillere, Yunanistan'da bıraktıkları mallarına değer olarak para ya da mal verilmesi tutanaklarda kayıtlara geçmiştir. Bu mal değeri tespitinde komisyon, yazılı malların kıymetine göre %20, %40 ve %50 oranlarında para yardımı yapılmıştır. Para yardımı nakit olarak değil genellikle onun yerine geçen yazılı bir belge ile olmuştur. Mübadiller ellerindeki bu belgeyle belirtilen yerden mülklerine karşılık mülk edine bilme hakkında sahip olmuştur. Bu her zaman tam anlamıyla mümkün olmasa da kimi zaman gerekli emvaller gelen insanlara verilmiştir.⁶²⁵

Geride kalan gayrimenkuller ile alakalı alınan kararlardan sonra göç etmiş olan bireyler, geride kalan mallarını bildirerek iskân edildikleri yerlerde arazi alabilmekteydiler. Buna bir emsal olan; Edirne'nin Kabağağaç karyesinde arazisinin kaldığını bildiren muhacir Ali Şefik Bey'in Adapazarı'na iskân edilmiştir. İskan işlerinin tamamlanabilmesi adına muhacirin geride kalan arazisi ve emlakının miktarı Edirne vilayetine sorulmuş ve tahkikat sonucunda toplamda arşin 320, dönüm 551, tahrir emlak kıymeti 77235, kıta 34 bilgileri dâhilinde bir cetvelde kişinin malları belirtilmiştir. 20 Aralık 1915 tarihli 2094/708 numaralı gönderilen cevapta gereğinin yapılacağı tahriratta bildirilmiştir.⁶²⁶

Mübadele anlaşmasının 9 numaralı protokolü uygulamak için Yunanistan hükümeti ile süre gelen çalışmalar Hariciye Vekâletine 325 numaralı bir mezkureyle bildirilmiştir. Türklerin, Yunanistan'daki ve Yunanlıların da Türkiye'deki emvalleri, "istimlakname" projesiyle yapılmasına karar verilmiştir. Bu karar mıntika mübadele komisyonlarınca karar projesi olarak tebliğ edilmiştir. Yunanistan'dan mübadeleyle tabi olarak gelmiş olan mübadillerin 27 Haziran 1925 tarihinde projelerin uygulama muamelesinin kabul edildiği bildirilmiştir.⁶²⁷

⁶²⁴ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 139.

⁶²⁵ Behçet Kemal Yeşilbursa ve Ayhan Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2017), 3: 2298.

⁶²⁶ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 36/10/2.

⁶²⁷ (BCA), *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*, 14/40/7.

Komisyon çalışmalarına yön veren başka bir yazıda; Lozan Antlaşması gereğince kurulmuş bulunan Muhtelit Hakem Komisyonu'na bağlı olarak görev yapmak üzere, Maliye Vekâletince kurulacak olan Gayri Mübadiller Komisyonu'nun görevlerini belirten kararname olmuştur. Bu bağlamda birinci madde Yunanistan'daki mallarının tespiti için Maliye Vekâletinde (Gayri Mübadiller Komisyonu) namıyla bir komisyon oluşturulduğunu bildirmektedir. İkinci madde Muhtelit Mübadele Komisyonu veya bu komisyondaki Türk heyeti tarafından gayri mübadiller komisyonuna müracaat edilerek Yunanistan'da bulunup istifade edemedikleri emlak ve emval-ı hakkındaki taleplerine çözüm kavuşturulacağı hakkındaki kararı belirten maddedir. Üçüncü madde Maliyece irade edilmiş Yunan tebaasına ait emvalden üretici olmaları adına müracaat hakkı elde edebileceklerini belirten maddedir. Buraya yapılan müracaatların tahkik edileceği kaydedilmiştir.⁶²⁸

Gayri mübadiller ile ilgili emsal olan bir karar olan ve Kocaeli vilayetine gönderilen yazıda; Adapazarı'na gayri mübadil olarak iskân edilmiş olan Osman Kaptan'ın iskân hakkı soruşturulmuş ve mübadele suretiyle gelmiş olan mübadilin arazi miktarının henüz incelenemediğinden dolayı kendisinin başka bir arazinin tahsis edilmesinin mümkün olup olmadığına dair isteğini içermektedir.⁶²⁹

Belirlenen limanlardan yolcuların indirme ve bindirme işlemleri yapılıyordu. Yunanistan'da yolcuların bindirme limanları Kavala, Selanik, Girit, Hanya, Kandiye ve Resmo limanlarıydı. Yakalanılabilecek veba, çiçek gibi salgın hastalıklara önlem olarak mübadillere aşılannmalar yapılıyordu. Çadır kampların kurulduğu limanlarda mübadillerin barınma, sağlık ve beslenme gibi ihtiyaçları görevli olan heyetler tarafından karşılanıyordu.⁶³⁰ Limanlardan deniz yoluyla gelen yolcuların, yolculukları tahmini 3 gün ile 5 gün arasında sürmekteydi. Çetin kış şartlarında ve fırtınalı havalarda 10 güne kadar çıkan bu yolculuk süreleri yolcu indirme ve bindirme zamanlarında sorunlar çıkıyordu. Bazen vapurların limana yanaşamaması, aktarma yapacak araç bulunamaması ve yolcu indirme işlemlerinin uzaması yolculuk sürecini uzatan ve zorlaştıran faktörlerdi.⁶³¹

⁶²⁸ (BCA), *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*, 16/70/13.

⁶²⁹ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*, 23/125/15.

⁶³⁰ Hasan Yıldırım Ağanoğlu, *Göç, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi*, (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001), 292.

⁶³¹ Ağanoğlu, *Göç, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi*, 293.

Yolculuk bitiminde ise indirme yerlerinde misafirhanelerde kontrolleri yapılarak bekletilen kafileler, iskân yerlerine sevk edilmek için bekliyorlardı. Geçici olarak misafirhanelerde barındırıldıktan sonra kalıcı iskân yerlerine sevk edilen göçmenlerin bir kısmı fuzuli işgal edilmiş olan evler boşaltılınca bu yerlere yerleştiriliyordu. Uygun yer bulunamayanlar ise uygun olan başka yerlere gönderiliyordu. Bu bekleyiş ve belirsizliğin uzaması durumunda ise çoğu göçmen işlerini kendileri halletmek zorunda kalıyor bu da nakillerde istenmeyen bazı sorunlara neden olmaktaydı. Dönemin hükümetine bu konuda birçok şikâyet bildirilmişti.⁶³²

Gelen ilk insan toplulukları Drama, Sarışaban, Kavala, Girit, Selanik, Pravişte, Larissa'dan toplanmıştır.⁶³³ Bölgede yaşayanların nakli için Gülnihal vapuru İzmit'e gelerek ilk sevk işlemlerine başlamıştır. Dağıtım merkezine gelen mübadillerden burada 3 gün süreyle misafirhanelerde barındırılıyor sonrasında ise sürekli kalabilecekleri iskân yerlerine gönderiliyordu. Kalıcı iskân edilenler 12 aydan 24 aya kadar Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin temin etmiş olduğu çadırlarda veya kendi imkânlarıyla yapmış oldukları meskenlerde kalmaktaydı. Hükümet İzmit mıntıkası dâhilinde kalan mübadiller için de 630 iktisadi hane yapılmasını planlamıştır. Bu yerleşimlerin inşası için bölgeye malzemeler ve ustalar gönderilmiştir. İnşa edilecek olan meskenlerin tek veya çift hane olarak yapılması düşünülmüştür.⁶³⁴

Yapılan bu mesken çalışmaları hakkında dönemin gazetelerinde birçok haber yer almıştır. Bu haberler genel itibariyle çalışmaları ve kapsamını konu aldığı gibi sayı itibariyle de bilgilendirici bir özellik taşımaktadır. 9 Ocak 1924 tarihinde Vakit Gazetesi'nde yer alan bir habere göre; Adapazarı'nda bulunan iskân bankasının, Adapazarı civarında inşa edilecek köy hakkında tetkikte bulunması hakkında bilgi verilmiştir.⁶³⁵

21 Mart 1924 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi başka bir haberine göre ise; mübadiller için kurulan yeni evler ile köyler için lazım olan kerestelerin İstanbul, İzmir, Çanakkale, Adapazarı, Bursa, Pozantı ve Bozüyük gibi illerden fiyatlarından

⁶³² Ağanoğlu, *Göç, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi*, 296.

⁶³³ Macar, "Yunanistan'dan Anadolu'ya Göç: Nüfus Mübadelesi", 179.

⁶³⁴ İpek, "Kocaeli'nde Göç ve İskân", 3: 1260.

⁶³⁵ "Mübadele ve İmar Vekaleti Bir Ayda Ne Yaptı", *Vakit*, 9 Kanun-u Sani/Ocak 1924.

dolayı alınamadığı belirtilmektedir. Bu ay zarfında İzmit'te 214 hanenin onarımına önem verildiği kaydedilmiştir.⁶³⁶

24 Mart 1924'te Mustafa Necati Bey gelecek olan insanların iskânlarında yeterliliği sağlayabilmek için Samsun çevresinde 15, Anadolu genelinde ise 27 tane numune köy inşa edileceğini haber vermiştir. Ancak Samsun'da 7, İzmit, Adana, Antalya'da birer tane, İzmir ve Bursa'da ikişer tane olmak üzere toplamda 14 köy inşa edilebilmiştir.⁶³⁷

Kocaeli mıntkası dâhilinde kurulması planlanan köyler için ise 6 Temmuz 1924 tarihli Vatan Gazetesi haberine göre; İzmit mıntkasında iskân edilmiş olan muhacirlerin köy inşasına başlamak için mühendis talep etmişlerdir. İstedikleri mühendisin gönderilmesine rağmen bazı muhacirlerin iskân yerlerini terk ettikleri bilgisinin alındığı ve vekâletin buna önlem almasının gerektiği yazmaktadır.⁶³⁸ Aynı bilgileri içeren bu haber dönemin başka bir gazetesi olan İkdâm Gazetesi'nden şöyle aktarılmaktadır; İzmit mıntkasında yer alan muhacirlerin köy inşasına başladığı ve bu inşa için talepte buldukları beyan edilmiştir. Bu doğrultuda buraya mühendis gönderildiği ifade edilmiştir.⁶³⁹

Bölge için yapılan çalışmaların yer aldığı başka bir gazete haberine göre Adapazarı'nda yapılan çalışmalar ile bölgenin gelişeceğine dair bilgiler yer almıştır. Bu konu hakkında 15 Ekim 1924 tarihli Akşam Gazetesi haberine göre; Adapazarı'nın imarı için hummalı bir çalışma yürütüldüğü aktarmıştır. Bu bağlamda Adapazarı'nın imarı için Müderris Refik Bey'in mükemmel bir projesi olduğu ve bu projenin yakında tatbikinin olacağına vurgu yapılmıştır. Ayrıca Adapazarı'nın gelişmesi ve imarı hususunda Kaymakam ve Belediye Reisi Hacı Hüsnü Bey'in gayretleri oldukça fazladır. Adapazarı'nda elektrik onarımının çok yakında başlanacağı da yine bu haberde geçen bilgilerdendir.⁶⁴⁰

Bölgenin ve gelen mübadillerin kalkınması adına birçok çalışmanın yapıldığı kayıtlardan anlaşıldığı gibi bazen bu çalışmaların yeterli gelmediği de yine belgelerden ortaya çıkan bir sonuçtur. Vekâlettin verilerine göre 1924'un Ağustos ayına kadar

⁶³⁶ “Mübadele İmar ve İskân Faaliyetleri Vekâlet Vekili”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Şaban/Mart 1924.

⁶³⁷ Macar, “Yunanistan'dan Anadolu'ya Göç: Nüfus Mübadelesi”, 181.

⁶³⁸ “İzmit Havalisinde İskân Edilen Muhacirler”, *Vatan*, 6 Zi'l-Hicce/ Temmuz 1924.

⁶³⁹ “İzmit'teki Muhacirler İşe Sarıldılar”, *İkdâm*, 6 Zi'l-Hicce/ Temmuz 1924.

⁶⁴⁰ “Adapazarı'nın İmarı”, *Akşam*, 15 Teşrin-i Evvel/Ekim 1924.

458.000 insana iae yardım yapılmıştır. Bu yardımların yanında mübadillerin uyumlarını kolaylaştırmak ve üretici hale gelmeleri sağlamak adına birçok girişimde bulunulmuştur.⁶⁴¹

1924 yılının sonlarına gelindiğinde nüfus değişimi hemen hemen bitmek üzere olduğu görülmektedir. Mübadele, İmar ve İskân Vekâlet'inin vermiş olduğu bilgiler ışığında bakıldığında yedinci iskân bölgesi olan İzmit ve çevresine 26.578 mübadilin yerleştirildiği görülmektedir. Gelen mübadillerin bölgenin nüfusunu arttırmıştır. Fakat aynı yıllarda birçok giden Rumlarda kentli nüfusunun azalmasına neden olmuştur. Yapılan araştırmalarda 1924-1933 yılları arasında İzmit ve çevresine yerleştirilen mübadillere 5.071 adet hane, 1.688 ev, 295 dükkân, 111.218 dönüm toprak ve 27 arsanın dağıtıldığı belirlenmiştir. İskân için bölgeye gelmeden İstanbul'da Ahırkapı ve İplikhane misafirhanelerinde barındırılan 57 aile İzmit ve çevresine iskân edilmek için bölgeye sevk edilmiştir. Tanıdık ve akrabalarının yanına gitmek isteyen bazı mübadiller ise vekâletten izin isteyerek iskân yerlerini değiştirebilmişlerdir. Yerini değiştirmek isteyen bazı mübadiller ise iskân haklarından vazgeçerek kendi imkânlarıyla istedikleri bölgelere gidebilmişlerdir. Bu şekilde kendi iskân bölgesi olmadığı halde İzmit mıntikasına gelen birçok göçmen bulunmaktadır. Selanik ve Kavala'dan 1924 yılının Nisan ayında Türkiye'ye gelen 56.979 göçmen, İzmit, Samsun, Edirne, Balıkesir, İzmir, Bursa ve İstanbul'a yerleştirilmiştir. Bu bölgelere yerleştirilen çoğu göçmen tarımla uğraşan insanlar oldukları için bu göçmenlere zeytin ağacı, dut ve diğer meyve ağacı verilerek ziraat aletleri dağıtılmıştır.⁶⁴²

Uygulamanın bitmesiyle birlikte Adapazarı'nda görev yapmakta olan Adapazarı'nda Heyet-i Temsiliye'nin Emlak-ı Emriyye dairelerinde bazılarının lağvedilmesine karar verilmiştir. Dolayısıyla muhacir işleriyle alakalı bazı uygulamaların temin edilemediğinden gerekli olan bilgilendirmenin Ankara nazırına bildirildiği görülmektedir. Uygun olmayan ve kendilerini mümkün buldukları mahalleleri terk eden ve düşmanların istilasına uğramış olan, vatana ihanet etmiş olan kişiler hakkında hıyaneti vataniye kanununa müteakip muamele yapılmasından söz

⁶⁴¹ Ağanoğlu, *Göç, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihî*, 295.

⁶⁴² Ulugün, "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", 3: 1292.

edilmektedir. Ayrıca işleme alınacak olan emlak, metruke ve arazileri hakkında istiklal mahkemelerine derhal infazı yapılacağından bahsedilmiştir.⁶⁴³

2.12. Sakarya Bölgesinde Yaşayan Gayrimüslimlerin İskân

Henüz nüfus değişimi resmi olarak başlatılmamış olmasına rağmen kaos ortamından kaçmak isteyen Rumlar yavaş yavaş Anadolu'yu boşaltmaya başlamıştı. Giden Rumların tek amacı bir an önce Yunanistan'a veya yakınındaki adalara ulaşmaktı. Bu dönemde karşı kıyıya giden birçok deniz aracı Rum zenginlerini almak için Anadolu'nun kıyılarına gelmekteydi. Bundan dolayı bir süre sonra yollara dökülen insanların sayısı artmış ve büyük şehirlerin geçiş kapılarında yığılmalar meydana gelmişti.⁶⁴⁴

Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde yığılan ve gitmek için bekleyen Rumların nakillerine 6 Aralık 1922 tarihi itibarıyla aktif bir şekilde başlanmıştır. Rumların daha hızlı ve kolay bir şekilde taşınması için bu işlemi sağlayabilecek vapurlar vazifelendirilmiştir. Yunan hükümeti bu aşamada Rumların taşınması için kendi vapurlarını görevlendirmiştir. Vapurların yanı sıra tren yolunu tercih ederek giden Rumların da sayısı oldukça fazladır. Özellikle Doğu Trakya bölümünde toplanan Rumların büyük bir çoğunluğu ülkeyi demiryolunu kullanarak terk etmiştir.⁶⁴⁵

Kurtuluş mücadelesi sürerken sergiledikleri tutumlar nedeniyle kendilerinden intikam alınacağını düşünen Rumlar, alelacele Anadolu'yu terk ederek Yunanistan'a gitmeye çalışıyorlardı. Gelen Rumlar burada yaşayan ve gitmek için bekleyen Müslüman ahalinin üzerindeki baskıların artmasına sebebiyet vermekteydiler. Yaşadıkları bu yoğun baskılar sonucu Müslümanların büyük bir çoğunluğu mübadelenin uygulanmasını beklemeden yola çıkmak zorunda kalmıştı.⁶⁴⁶

Dönemin gazetelerinde de yer alan bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere birçok Rum'un Anadolu'yu terk ettiği ve yine birçoğunun da terk etmek için hazırlık yaptığı aktarılmıştır. Ayrıca dönemin gazetelerinden İstanbul gazetesinin giden Rumlar için belirtmiş olduğu sayı ise yaklaşık 21 bin 505 kadardır. Bu sayı net bir şekilde belirlenememiş olsa da gidenlerin sayısının her geçen gün arttığı belirtilmiştir. Çevre bölgelerden İstanbul'a gelerek buradan ülkeyi terk etmeye çalışan Rumların ise sıklıkla

⁶⁴³ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 38/30/14.

⁶⁴⁴ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 94.

⁶⁴⁵ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 96.

⁶⁴⁶ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 98.

kullandığı toplanma yerleri ise; Beşiktaş, Yeniköy, Selimiye kışlası, Yeşilköy, Büyükkada ve Heybeli idi. İstanbul'da yer alan birçok Rum okul ve kilisenin gelen insanlarla dolmuştur. Bu artan yığılmalar beraberinde bazı sağlık sorunlarını da getirmiştir. Farklı yerlerden ve koşullardan gelen birçok insanın bir arada bulunması salgın hastalıkların görülmesine de ortam hazırlamıştır. Bu dönemde görünen bazı bulaşıcı hastalıklar için de Türk hükümetinin tedbirler alması gerekmiştir. Hasta Rumlar için Yedikule Rum Hastanesi ayrılmış ve tespit edilen hastalar burada tedavi edilmiştir.⁶⁴⁷

Kimlerin mübadeleye tabi olacağı ve iskân işlemlerinin nasıl, kimler tarafından yürütüleceği kararlaştırılmaya çalışılırken bölge dâhilinde yazışmalar gerçekleştiriliyordu. Bunun dâhilindeki bir kararname göre; Mübadeleye gayri tabi İstanbul ahalisi, henüz iradesinde bulunanlar için kararların soruşturulması ve kararların teyit edilmesi gerektiği aktarılmıştır.⁶⁴⁸

Bu kararnameye benzer bir amaçla yani mübadele kapsamına girecek olan insanlar için yazılmış olan başka bir yazıda Türklerle evlenmiş olan Rum kadınların durumundan bahsedilmiştir. Dâhiliye Vekâletinden alınan tezkirede mübadele kararnamesine göre; Türklerle evlenmiş olan Rum kadınlar hakkında verilecek olan karar için Rum kadınlarından hangilerinin sevklerinin caiz olacağı hakkında İstanbul Merkez Komisyonu'ndan yararlanılacağı Samsun çiftlik karyesinde gönderilmiş olan bir örnek telgraf namede belirtilmiştir. Vekâletin 22 Mart 1339 tarihli kararnamesinde alınan kararla ihtida ettirilenlerin kaydedilmemesi durumu olduğundan antlaşmanın maddeleri hakkında bilgi verilmiştir. Türkler arasında temin olunan Rum evrakı ve Yunan halkının mecburi mübadelesinin uygulanacağı dönemde Türklerle evlenmiş olsalar dahi Rum Ortodoks'u nezdinde bulunan Türkler ile alakalı her kula mübadele zorunlu tutulduğu aktarılmıştır. Fakat Turan Anlaşması'nda ise Türklerle evlilik yapmış olan Rum Ortodoks'u kadınların doğurmuş olduğu çocukların pederlerin ve Türk aileleri nezdinde olması, Rum çocuklarının talep edilmesi halinde Tali Komisyonu teslim edilerek, durumun soruşturulmasının gerekliliği bildirilmiştir. İhtida müracaatın bulunacaklar için ise ihtida tarihinin belirlenerek buna göre karar verilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Mübadele Antlaşması imzalanması tarihinden önce ihtida edilen evlenmiş olan kadınların, mübadeleye tabi olmadıkları vekâletçe, Dâhiliye ve

⁶⁴⁷ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 95.

⁶⁴⁸ (BCA), *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*, 9/27/15.

Hariciye Vekâletine tebliğ edilmesine karar verilmiştir.⁶⁴⁹ Bu dönemde ihtida, üzerine tartışmalar çıkan ve birçok kişinin mübadele kapsamına girmekten kaçındığı için tercih ettiği bir yol olmuştur.

Sevklere kesinleşen ve gitmek için yola çıkacak olan insanlar ise ellerindeki mallarını nakit paraya dönüştürmeye çalışmışlardır. Tanin gazetesinin aktarımlarına göre; mallarını beraberinde getiremeyen Rumlar bunları kelepirci fiyatlara elden çıkarmak zorunda kalmışlardır. Rumların bu mallarını çok düşük ücretler karşılığında alan kişiler ise çoğunlukla Museviler olmuştur.⁶⁵⁰ Rumların mübadele öncesinde ülkeyi terk ederken bıraktıkları evlerin büyük bir çoğunluğu fırsatçı insanlar tarafından yağmalanmıştır. Evlerin tahmini sayısının 100 bin civarında olduğu ve bunların yaklaşık 25 bin kadarının hükümetin denetimine geçtiği kaydedilmiştir. Giden Rumların büyük bir çoğunluğu birçok sektörden ve verimi yüksek insanlardan oluşmaktaydı. Sanat ve ticaretle uğraşan Rumların sayısının yaklaşık 800 bin kadar olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁵¹

Yola çıkacak olan muhacirler için hükümetin çalışmaları devam ederken yetkili birimlere gönderilen bir yazıda; İzmit dâhilinde bulunan Adapazarı, Geyve vesair mahallelerden sevk edilecek iki bin küsur Rum muhacirlerin iskân, iâşe ve yol masrafları için İskân-ı Maarif-ı Umumiye tarafından 300 bin kuruşun 5 Haziran 1917 tarihli 124/8 numaralı havalename ile valilere gönderildiği bildirilmiştir.⁶⁵²

Ayrıca Rumların bölgeden ayrılışı sonrası köy, kasaba ve şehirlerde geçici olarak özel idareler kurulmuştur. Bu dönemde bölgede yaşanan yönetim yoksunluğu bazı sorunlara yol açmıştır. Bölgedeki güvenliğin yetersiz olması, denetimlerin istenildiği gibi yapılamaması ve terk edilmiş mallar üzerinde haksız bir şekilde hâk iddia edilmesi bu dönem ve sonrası için sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Bölgesel olarak nüfusun azalmasının yanı sıra ülke çapında da ticari, kültürel ve tarımsal bir boşluk oluşması da yine ülkeden ayrılan Rumlar sonrasında çözülmesi gereken sorunlardan olmuştur. Rumların boşluğunda bu sektörlerde ve ülke ekonomisinde bazı kayıpları da beraberinde getirmiştir.⁶⁵³

⁶⁴⁹ (BCA), *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*, 10/36/9.

⁶⁵⁰ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 97.

⁶⁵¹ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 100.

⁶⁵² (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhasebe, Levazım, Mübayaat)*, 64/6/4.

⁶⁵³ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 99.

Adapazarı'ndan gitmek için yola çıkan Rumlar, trenle İzmit'e geçerek oradan da vapurlarla gidecekleri yerlere varmayı öngörmüştür. Bu şekilde yeni hayatlarına başlayacakları yolculuğa çıkan Rumlar, yolculuğa çıkmadan da sürecin karmaşıklığı ve dönemin zor şartları neticesinde sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Bu yolculuk sürecinde karışık olan bölge hem bindirme yerlerine varmayı zorlaştırıyor hem de yolculuğun zorluğunu daha başlamadan göstermiştir. Yunanistan'dan Rumları götürmek için gelen vapurlara binen aileler, Yunanistan'a vardıklarında dağıtım yerlerine gönderilmişlerdir. İlk önce geçici olarak iskân edildikleri bilinen Rumların barakaları inşa edildikten sonra kalıcı bir şekilde bu barakalarda kaldıkları bilinmektedir. Bazı Rumlar da Türklerin boşaltmış olduğu evlere yerleştirilmiştir.⁶⁵⁴

Bazı kaynaklarda bölgeden giden Rumların, Yunanistan 'a vardıklarında birçok zorlukla karşılaştığı hatta bölgedeki bazı kesimlerden eziyet gördüklerinden bahsedilmektedir. İlk başlarda kötü ve pis işlerde çalıştırılmışlardır. Mübadelenin gerçekleşmesinden sonraki 7-8 aylık süreçte çadırlarda barakalarda yaşam şartları kötü bir şekilde yaşamışlardır. Sağlıksız ortamlarda yaşayanların birçoğunun yetersiz beslenme ve hastalıktan dolayı öldüğü, bu şartlara dayanamayan bazı zenginlerin ise intihar ettiği kaydedilenler arasındadır. Türkiye'den giden Rumların bir kısmı Yunanistan'a gittiklerinde Türkçeden başka bir dil konuşmayı bilmiyorlardı. Bu da gittikleri yerde sorun yaşamalarına sebep olmuş ve iletişimde sıkıntılar yaşamalarına neden olmuştur.⁶⁵⁵

2.13. Mübadillerin Geçici ve Kalıcı İskân Süreci

Gelen mübadiller için belirlenen iskân yerlerine sevk edilmeden birkaç gün misafirhanelerde konaklamaktaydılar. Bu süreç iskân yerlerinin belirlenmesine göre uzayabilmiştir. Mübadiller için bu belirsizlik en kısa sürede ve en akıllıca çözümlerle halledilmeye çalışılmıştır. Mübadiller, sağlık kontrolleri bittikten sonra planlanan yerler olan Adapazarı ve buna bağlı olan köylere sevk edilmişlerdir. Geçici iskân mıntıkası olarak Adapazarı'nda belirlenmiş mahalleler ise şu şekildedir:⁶⁵⁶ Adapazarı Merkez, Poyrazlar, Doğancılar, Kömürlük, Arifiye, Turna Dere, Rüstemler, Büyük Ilıcalar mahalleleri. Önceleri geçici bir şekilde iskân edilen insanlar için sonradan

⁶⁵⁴ Millas, *Göç: Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919 - 1923)*, 120.

⁶⁵⁵ Ağanoğlu, *Göç, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi*, 299.

⁶⁵⁶ Önder Duman, "Romanya'dan Kocaeli Vilayetine Göç ve İskân (1935-1939)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2016), 2: 501.

kalıcı bir şekle dönüşen iskânlar olduğu gibi geçici iskânların da beğenilmeyerek başka yerlere gidildiği de oluyordu.⁶⁵⁷

Giden insanlar ile gelen insanlar arasındaki sayıların dengesizliğinin yaratmış olduğu sorunlar en başta barınma olanaklarını etkiliyordu. İlk etapta gelecek olan Müslüman ahalinin 3 katı kadar bir Rum'un Yunanistan'a göç etmesi ile Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar zor bir duruma düşmüştü. Gelen Rumlarla gidene kadar aynı evlerde kalan ve bir an önce gitmesi istenen Müslümanların sevki kolay bir süreç değildi. Gayrimenkullerinin değeri için belli bir süre kıymet işlemleri yaptırmak zorunda olan mübadillerin bir kısmı bu işlemlerin bitmesini beklerken bir kısmı beklemeden bir an önce yola çıkmıştı. Gelen Müslüman mübadiller çoğunluğu kırsal kesimi oluşturan ve tarımla uğraşan insanlardı. Giden Rumların geneli ise şehirlerde yaşayan ve daha çok ticaretle uğraşan insanlardı. Anadolu'da birçok yerin zarar görmüş olması da buna eklendiğinde gelecek olan mübadiller için barınma anlamında başka çözüm yolları aranmaya başlamıştı. En etkili ve hızlı şekilde uygulanabilecek projeler tartışılmaya başlanmıştır.⁶⁵⁸

Gelen kesimin çoğunu çiftçiler oluşturduğu için hükümet öncelikle bu göçmenlerin barınma sorununu çözmeye ve onları bir an önce yerleştirmeye odaklanmıştır. Çiftçi göçmenlerin barınma sorununa devlet iki aşamalı bir çözüm bulma yoluna gitmiştir. İlk olarak gelen göçmenler inşa edilen barakalara geçici olarak yerleştirilmiştir. Sonrasında ise sosyal şartlarına uygun ve sağlıklı yaşayabilecekleri evler inşa edilmeye başlanmıştır. Çiftçi göçmenler köylerde barındırılacakları yerler kalmadıysa geçici olarak şehir veya kasabalara yerleştirilmiştir. Yerleşim yeri biten göçmenlerin sevkinin gerçekleşmesi için ise iskân memurlarına görev verilmiştir. Göçmenlerin ev inşaat malzemelerinin temini ise İstanbul ve Adapazarı'nda karşılanmıştır.⁶⁵⁹

Bu süreçte Hilal-i Ahmer Cemiyeti, hükümet ile ortak hareket etmiştir. Vekâlet, mübadillerin barınma sorunu için ilk etapta geçici barınma merkezleri ve yapıları yapmıştır. Kalıcı bir barınma için de Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımını alan

⁶⁵⁷ Duman, "Romanya'dan Kocaeli Vilayetine Göç ve İskân (1935-1939)", 2: 502.

⁶⁵⁸ Selçuk Seçkin, "Kocaeli/Arslanbey'deki Mübadil Konutları", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015), 3: 1723.

⁶⁵⁹ İpek, *Mübadile ve Samsun*, 100.

vekâlet, gerekli olan para için ise işgal güçlerinin geride bıraktığı mallarını satarak karşılamayı teklif etmiştir.⁶⁶⁰

Barına sorununu çözmek adına yapılan uygulamadan biri de bölgeye gelmiş olan göçmenlerin, Rum metruklarının yanında Ermenilerden kalan metruklara da yerleştirildiğidir. Bu duruma bir örnek olarak; Dâhiliye vekâletine gönderilen 377/12088 numaralı tezkireye cevabında Adapazarı'nın Akyazı nahiyesine bağlı Koyun Ağılı ve Ağarcık köylerinin arasında bulunan Ermenilerin metruk arazilerininin 27 Haziran 1923 tarihli telgraf namede Kocaeli'ne tebliğ edilmiş ve heyet vekilinin kararıyla göçmenlere tahsis edilebileceği vilayette bulunan defterdarlığa yazıyla bildirildiği kaydedilmiştir.⁶⁶¹

İskân süreci devam ederken metruklarla ilgili karşılaşılan pek çok farklı durumlardan biri de kişinin aile üyelerinden farklı bir yere iskânı ve geride kalan aile üyelerinin yardıma muhtaç, perişan durumda kalmasıdır. Bunlardan biri de Drama sancağının Halil Bey Mahallesi ahalisinden olan, Balkan Savaşı'ndan sonra 1916 tarihinde göç ederek Adapazarı'na gelmiş olan Dramalı Hacı Mustafa Bey'e uzman hükümetçe verilen emvali metruke hanesinde ikamet etmekte iken yaşanan durumlar sonucunda Eskişehir'e oradan Ankara'ya, Ankara'dan da Kırşehir'e göç etmiştir. Adapazarı'nda iskân edildiği hanenin başka birine verilmesi neticesinde 9 nüfuslu ailesinin sokakta kaldığını dile getirmiştir. Kendisi maalesef ailesini bırakarak Ankara'ya gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Maddi ve manevi bir dayanağının kalmadığını dile getiren bu şahıs, sokakta kalan ailesi için uygun bir hanenin tahsis edilmesini rica etmektedir. Emsali oldukça fazla olan bu gibi durumlar önce tetkik edilerek sonrada gerekli görüldüğü takdirde sorunun çözümü için işlemlerin yapıldığı görülmektedir.⁶⁶²

Bu durumun bir benzeri daha şu şekilde yaşanmıştır. Dâhiliye vekâleti celilesine gönderilen evraklarda belirtilen bilgilere göre; Mitroviçe karyesi ahalisinden olan 17 Mart 1925 tarihinde Adapazarı'na göç ederek Avadis mahallesinde yerleşmiş olan Mahmut oğlu Mahmut Bahtiyar Efendi'nin ve ailenin 4 nüfusunun Kırşehir vilayeti dâhiline gittiği, aile nüfusundan olan Mahmut oğlu Mahmut Bahtiyar, Mahmut oğlu Osman'ın, Veysel, annesi Fatma ve kız kardeşi Ruviye'nin Kırşehir'e gittiği fakat diğer

⁶⁶⁰ Seçkin, "Kocaeli/Arslanbey'deki Mübadil Konutları", 3: 1724.

⁶⁶¹ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 46/83/4.

⁶⁶² (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*, 16/67/19.

oğlu Mustafa'nın ise henüz gitmediği bildirilmiştir. Vilayet dâhilinde ikamet ve sevkleri için Kocaeli vilayetine iskân ve yardım talebinde bulunarak gereğinin yapılmasını arz edilmiştir.⁶⁶³

Geçici ve kalıcı iskânların izlenmesi noktasında yapılacak işlemlerle ilgili arşivlerde olan bir yazıda; İzmit mıntıkası celilesine gönderilmiştir. Balkan Savaşı'nda Adapazarı'na sığınan Makedonya muhacirlerinden 912 aile, Adapazarı'nda bulunan 920 emvali metruk hanesinden 638 hanede oturduğu kaydedilmiştir. Bu kişiler mübadeleye tabi sayılarak, hâlihazırda oturdukları binalarda iskân edilmeleri dair hakları olduğuna karar verilmiştir. Adapazarı'nda bulunan metrukelerde iskân olunmuş olan muhacirler hakkında bilgiler gönderilmiştir. Emvali metrukede geçici olarak iskân edilmiş olan muhacirler, mübadeleye tabi mahallelerde olan ahaliden olanlar, yerleştirme imkânları hakkında bildiri yapılacağı ve izlenecek yol, bu haklardan nasıl istifade edebilecekleri doğrultusunda Maliye Vekâletince kabul olunmuş dilekçe takdim edilmiştir. Adapazarı'na gelecek muhacirlerin iskânı için bu yerlerde bazı tahliyelerin gerçekteşiği dilekçe ile takdim kılınmiştir.⁶⁶⁴

Gelen mübadiller, geçici bir süre çadır ve barakalarda yaşamlarını sürdürdükten sonra çevre köylere yerleştirilmiştir. Yerleştirilemeyen bir kısım insan kabileleri ise hükümetin de yardımıyla yapılan evlerde barınmaya başlamıştır. Bu yerleşim yerleri iktisadi haneler ismiyle anılmıştır. Ve ilk kalıcı yerleşimler bu hanelerde gerçekteşmiştir. Bu evler genelde basit bir şemayla yapılan ve genellikle üç veya dört odaya sahip olan evlerden oluşmuştur.⁶⁶⁵

İzmit mıntıkası dâhilinde Sakarya'ya iskân edilecek olan insanların yerleştirilmeleri 3-4 yıl gibi bir süre zarfında gerçekteşmiştir. Çadır ve barakalarla bir süre idare eden mübadiller için bu sürecin uzaması yapılan gereksiz işgallerin bir sonucudur. Kendi imkânlarıyla numune köy yapacak insanlar, bunu üst makamlara bildirmişlerdir.⁶⁶⁶

Numune köylerin yapılacağı yerler ziraat uzmanları, mühendisler ve sağlık uzmanları tarafından incelenerek valilikler tarafından krokiler yapılması istenmiştir. 1924 yılının şubat ve Mart aylarında bu konu hakkında yazışmalar yapılarak evler için

⁶⁶³ (BCA), *Toprak İşkân Genel Müdürlüğu (Muhacirin)*, 45/75/21.

⁶⁶⁴ (BCA), *Toprak İşkân Genel Müdürlüğu (İşkân)*, 16/67/21.

⁶⁶⁵ Seçkin, "Kocaeli/Arslanbey'deki Mübadil Konutları", 3: 1727.

⁶⁶⁶ Seçkin, "Kocaeli/Arslanbey'deki Mübadil Konutları", 3: 1725.

lazım olan kerestelerin alımına dair bilgiler paylaşılmıştır. Adapazarı mübadillerinin çoğunun kendi evlerini kendileri yaptığı bilinmektedir. Hükümetin bu konuda mübadillere yardımı ise köylerin yapılacak olduğu arazileri belirlemek, malzemelerin tespiti ve dağıtımını düzenlemek şeklinde olmuştur. Ayrıca hükümet, yapılacak evler için elinde bulunan birkaç ev tipi planını da paylaşmıştır. Hükümet, teknik destekleri sağlayarak yapılacak olan evlerin kontrollerini de yapmayı ihmal etmemiştir. Mübadele, İmar ve İskân Müdürlüğü'nün iskân memuru Mühendis İsmail Adli Bey bu konuyla alakalı bölgede araştırmalar yapmıştır.⁶⁶⁷

Araştırmalar ve yapılan planlamalar neticesinde yaşanan barına sorununa kesin olarak çözülmesi için numune köyler inşa edilmesi planlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye genelinde 27 adet numune köy inşası ön görülmüştür. İhtiyaca göre bölgelerde numune köy inşasına başlanmıştır.⁶⁶⁸ 1924 yılının sonuna doğru vekâlet, henüz bir kısmı biten evlere göçmenlerin sevk edilmesine izin vermiştir.⁶⁶⁹ İhtiyaç ve şartlar doğrultusunda 27 olması planlanan numune köy sayısının 69'a çıktığı görülmektedir. 1925 yılına ait bir belgede İzmit'e gelen 26.578 mübadil için onarılan ev sayılarından bahsedilmektedir.⁶⁷⁰ Bu evlerin yapımında kullanılacak olan malzemelerin temini Adapazarı ve İstanbul'a başvurulduğu arşiv belgelerindeki kayıtlarda görülmektedir.⁶⁷¹ Ayrıca İzmit mıntıkası dâhilinde yapılacak olan evlerin, inşasına ilişkin yapılan planlamalar mühendislerin tespitiyle birlikte belirlenmekteydi. Köy tipinin nasıl olacağı, köyün nereye kurulacağı gibi esasları içinde barındıran bu planlar İzmit, İmar ve İskân Mıntıkası Müdüriyetine gönderilmiştir. 29 Nisan 1924 tarihinde vekâletin, İzmit, İmar ve İskân Müdüriyetine gönderdiği yazıda bu hususlardan bahsedilmektedir.⁶⁷² İzmit'in Kozluk mahallesinde, Arslan Bağ karyesinde, Derbent Eşme karyesinde ve ayrıca müteahhit tarafından Yeniköy karyesinde incelemeler yapılarak, buralara köyler inşa edilmesine karar verilmiştir. Bu yerlerde inşa edilecek olan haneler cetvelle gösterilmiştir.⁶⁷³

Kurulması kararlaştırılmış olan numune köylerin yanında, bölgede yer alan ve giden Rumların geride bıraktıkları evlere de yerleştirilmeler içinde çalışmalar

⁶⁶⁷ Seçkin, "Kocaeli/Arslanbey'deki Mübadil Konutları", 3: 1726.

⁶⁶⁸ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 102.

⁶⁶⁹ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 103.

⁶⁷⁰ Ali Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşmeleri*, (Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 2004), 28.

⁶⁷¹ Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşmeleri*, 76.

⁶⁷² Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşmeleri*, 184.

⁶⁷³ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*, 21/107/21.

yapılmıştır. Ayrıca bu insanlara arazi ve yardım tahsisatı da yapılmıştır. Bölgede ev inşa edenlerin inşaat malzemeleri ise genellikle hükümet tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Gelen insan miktarının gidenden fazla olması sebebiyle yeni evler inşa edilmesine gerek duyulmuştur. Her aileye bir ev tahsis edilememiş, iskân edilen yerlerde iki ailenin bir eve yerleştirildiği de olmuştur. Bu ikili yerleştirmelerde iskân edilen kişilerin yakınlık dereceleri göz önüne alınmıştır. Ama buna rağmen bu kriterin zaman zaman uygulanmadığı da yine arşivlerde yer alan şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Mesken sorunu ciddi boyutlara ulaştığı için bu tarz sorunların baş gösterdiği söylenebilmektedir. Konut sorunu beraberinde gerekli olan çözümlerin de farklı yollarla uygulanmasını getirmiştir. Bu çözüm yollarından biride kişilere arazi tahsis edilmesi yönünde olmuştur. Arazinin yanı sıra meslek erbabı olan insanlara imkânlar dâhilinde dükkânlar tahsis edilmiştir. Ayrıca geçici olmak üzere kira karşılığında yerleştirmelerinde olduğu görülmüştür. İnsanların, konutları bitene veya belirlenene kadar bir süre kirada yaşadıkları da olmuştur.⁶⁷⁴

Kira ödeyemeyecek durumda olan ve yardıma muhtaç göçmenler ise hükümete bu durumu bildirerek bazı isteklerde bulunmuşlardı. Bunların başında emlak tahsis edilene kadar durumu müsait olmayan göçmenlerden kira talep edilmemesi idi. Ayrıca diğer bir istekleri de geçimlerini sağlamak adına onlara gerekli alet, edevatın sağlanması yönündeydi. Hükümetin bu isteklere verdiği cevap ise; mübadele dâhilinde olan yerlerde bulunan ve durumu olmayan insanlar için göçmenlerin tasarruf haklarının belirtildiği bir kanunnamenin çıkmasını beklediklerini dile getirmişlerdir. Mübadele kapsamında olanlar Rum evlerine, mübadele kapsamı dışında kalan metruklarda gayri mübadillere tahsis edilmiştir. Ayrıca kendilerine herhangi bir yer tahsis edilmeyen göçmenlere de arsa verilmiştir. Muhtaç göçmenler ise bölgede yapılacak olan iktisadi hanelere yerleştirilmesi planlanmıştır. İlerleyen zamanlarda bu iktisadi hanelerin inşası için çalışmalara başlanmıştır.⁶⁷⁵

1925 yılında numune köy sistemi yerini iktisadi hanelere bırakmıştı. İktisadi haneler bir çatıda 4 haneden oluşan bir sistemle kurulan yerleşkelerdi. Her bir evin ayrı bahçesi ve en az iki odası olacaktı. 1925 yılı içinde planlanan 5600 tane iktisadi hane yapılmasıydı. İzmit'te 630 tane iktisadi hanenin inşasına başlamıştı. Bu evler çamur ve

⁶⁷⁴ Nedim İpek, "Sakarya'ya Türk Göçleri", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 648.

⁶⁷⁵ İpek, "Sakarya'ya Türk Göçleri", 1: 649.

kerpiçle yapılan maliyet açısından düşük olan ve daha hızlı biten evler olmuştu. Yapılan bu evlerin kullanım ömrü ise 5 yıllık bir süreyi kapsıyordu.⁶⁷⁶

Bitirilen ve mübadillerin yerleştiği evler dışında henüz yerleştirilmesi olmayan veya yerini çeşitli sebeplerden ötürü değiştirmek isteyen mübadiller olması nedeniyle insanların kontrollerinin sağlanması zorlaşmıştır. Sürekli olarak devam eden sevkler, yer değişimleri ve iskânlar hükümetin bu süreci yönetmesi için çok yönlü bir yol izlemesine sebep olmuştur. İnsanların yerleşmeleri için boşaltılan eski Rum ve Ermeni evleri, kurulan yeni köyler, mahalleler kullanılmıştır. Ayrıca bunun yanında Yunan kuvvetlerinin bölgeyi terk ederken yakıp yıktıkları evlerin onarılması gerekliliği görülerek bu yönde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.⁶⁷⁷

İzmit mıntıkası dâhilinde Adapazarı'nda 18 Mayıs 1924 tarihi itibariyle onarımı biten evlerin sayısı ise şu şekildedir: Bahçecik'te 13 ev, Kocaeli'nde 100 ev, Adapazarı'nda 68 ev, Hendek kazasında 40 ev, Sapanca'da 13 ev, Geyve'de 16 ev, Ertuğrul'da 130 ev, Eskişehir'de 70 ev olmak üzere toplamda 450 evdir.⁶⁷⁸

Onarımı yapılan bu evlere yerleşimler sağlanmış olsa da giden Rumların metruk yerleşkelere mübadillerin pek de yerleşmek istemediği görülmüştür. Rumların yıllarca yaşamış oldukları ve izlerinin hala olduğu evlere yerleşmek her ne kadar mübadilleri psikolojik olarak zorlamış olsa da bu evlere de yerleşimler olmuştur. Günümüze çok azı sağlam gelebilen bu evlere şimdilerde “Cumhuriyet Evi” denilmektedir.⁶⁷⁹

İskân süreci dâhilinde Adapazarı'nda iskân olunup başka mıntikalara giden insanların varlığı azımsanamayacak derecededir. Buna bir emsal olarak; Kosova vilayetine bağlı Palanga kasabasından gelen ve Adapazarı'nda iskân edilen Mustafa Nuri'nin orada bıraktığı emlak ve arazi verilmesine dair henüz bir karar alınmadığı, Amasya'da bulunan bu muhacirin örnek gösterdiği terkedilmiş mallarıyla alakalı olarak Amasya'daki müdüriyete müracaat edildiği hakkında durumun bildirildiği bir dilekçe gösterilebilir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁶ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 104.

⁶⁷⁷ Ulugün, “Kocaeli'de Tarihsel Göçler”, 3: 1305.

⁶⁷⁸ Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşmeleri*, 232.

⁶⁷⁹ Akın Üner, “Samsunlu Mübadil Türklerin Gelenek Göreneklerine Ait bir Derleme”, *II. Ulusal Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (Samsun: Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği, 2009), 4: 3.

⁶⁸⁰ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*, 16/65/7.

Mıntıkadan giden mübadiller olduğu gibi mintıkaya iskân etmek isteyen insanlarda olmuştur. Dâhiliye Vekâleti celilesine yazılan 024091/752 numaralı tahriratta; Adapazarı'nda hane verilmesiyle Midilli karyesinden gelen muhacir Hacı Hüseyin Ahmet Vefik Efendi'nin oğlu ile birlikte iskânının gerçekleşmesine dair tebligat sağlanmıştır. Midilli karyesinde kâtip iken Yunan istilası ve Balkan Savaşı sonrası gayrimenkulünü, emvalini terk ederek Adapazarı'na göç etmek için Adapazarı Kazası Komisyonu'ndan iskân için izin istenmiştir. Adapazarı'nda kendisine hane tahsis edilmesine ilişkin tahkikatın yürütüleceğine dair bir cevap verilmiş buna ek olarak da kendisine hane tahsis edilmediği bir durumla karşılaşılırsa kazaya gidilmemesi gerektiği aktarılmıştır.⁶⁸¹

Giden ve gelen kabileler içinde kaydedilenler olduğu gibi kaydedilmeyen ve kayıp olarak adlandırılan insanlarda bulunmaktaydı. Bu durum sürecin yoğunluğunda vekâlet ve hükümetin başka konularla ilgilenmesinden dolayı çok fazla fark edilmemişken süreç sonuna doğru sayılarının artmasıyla durumun farkına varılmıştır. Bu konu nüfus değişiminin iskân işleri bitmek üzereyken fark edilmiştir. Sonraki süreçte kayıp olarak adlandırılan bu insanların nerede ve ne durumda olduğu kesin olarak bilinmediğinden, başvurulması durumunda haklarında tahkikat başlatılması gündeme gelmiştir. Bu konu ile alakalı Kocaeli İskân Müdüriyetine 15.12.1927 tarihli ve 42402 numaralı bir tezkire yazılarak bildirilmiştir. Bu yazıya verilen cevapta iskân işleri devam ederken Kocaeli vilayetine geldiği kesinleşmemiş olan şahıslar için bir yazı gönderilmiştir. Adapazarı'nda bulunan ve mübadeleye gayritabii olmakla itham edilen terk edilmiş malların cins ve adetleri 4 kıta cetvelde yazılmış olan emval gayrimenkullerinin iskân emrine dâhil olmayacağı arz olunmuştur. Dâhiliye Vekâletine, Adapazarı'nda bulunan kaybolan şahıslardan için takdim kılınan dört kıta cetvelde yer alan haneler için 1926 tarihli İstibdal Kanununa göre; mübadillerin tetkik olunması için Kocaeli Defterdarlığı'ndan izin istenmiştir.⁶⁸²

2.14. Mübadillerin İskânında Yaşanan Sorunlar

Sürecin başlaması ve teoride konuşulan, planlananların uygulanması istenildiği gibi sonuç vermemişti. Bu kadar çok insanın göç süreci yürütülmesi çok zor bir uygulamaydı. Göçmen kabilelerinin, Türkiye'ye getirilmesi ve burada iskân edilmesi çok aşamalı bir yolculuktu. Bu aşamalara birde iskân edildikleri yerden memnun

⁶⁸¹ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 36/9/4.

⁶⁸² (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 56/143/33.

olmayan ve yerini haberli yâda habersiz değiştirenler eklenince hem mübadiller için hem de bu süreci yönetenler için uzun bir zamana yayılan sorunlar baş göstermişti. Birçok mübadil akrabalarının yanlarına gitmek istemiş fakat süreç isteklere göre belirlenmediğinden sorunların yaşanması kaçınılmaz olmuştu.⁶⁸³

Geliş dönemleri kış aylarına gelen göçmenler için en büyük sıkıntılardan ilki yollarda kar ve fırtınanın hâkim olmasıydı. Bu şartlarda yola çıkan insanlar için karşılaşılan ikinci zorluk bu insanların gerekli olan ihtiyaçlarını karşılamak ve onları düzgün bir biçimde iskân edilecekleri yerlere ulaştırmaktı. Yerleştirildikten sonra ise üretici konuma gelmeleri için çalışmalar yapılması ve bu çalışmalarda karşılaşılan zorluklarda bu sürecin zorlu olan 3. kolunu oluşturuyordu. Vekâlet için taşınma, ihtiyaçların karşılanması, yerleştirmeler ve en sonunda mübadillerin üretici hale getirilmeleri zor bir iş yüküydü. Bu zorlu sürece ilk olarak çetin kış şartlarında da olsa mübadilleri Anadolu'ya taşıyarak başlatmışlardı. Kışın getirmiş olduğu soğuk, fırtına ve kar nedeniyle bazı yollar kapanmıştı. Yolculuğu süren ama bu şartlar nedeniyle iskân edilmeleri gereken yerlere ulaşamayan mübadillerin bir kısmı ise yol üzerinde iskâna müsait olmayan yerlere indirilebiliyordu. Bu vapurların iskelesi olmayan yerlere yolcu indirmek zorunda kalmaları ise süreci zorlaştıran ve uzatan diğer bir etkenlerdendi.⁶⁸⁴

Mübadillere dağıtılacak iaşe yardımları için Hilal-i Ahmer Cemiyeti görevlendirilmiştir. Bu görevin gereklerini yerine getirmek için “Aşhaneler” kurulmuş, halkın ve cemiyetin ortak yardımlarıyla burada pişen yemekler ihtiyacı olan mübadillere verilmiştir.⁶⁸⁵ İskân yerlerine varmış ve yerleşmiş olan mübadiller için de belli bir süreyle iaşe yardımları devam etmiştir. Muhtaç olan aileler, köylerde bulunan ihtiyar heyetleri tarafından tespit edilerek merkeze bildirilmiştir. Merkezden gelen memurların araştırmaları sonucunda yardıma muhtaç olan göçmenlerin tespit edilmiş ve iaşe yardımı almaya hak kazanmışlardır.⁶⁸⁶

İaşe dağıtımda da birçok sorunla karşılaşıldığından dolayı iaşe sorunlarının daha iyi bir şekilde çözülmesi adına 25 Kasım 1923 tarihinde İaşe Talimatnamesi yayımlanmıştır. Bu talimatname ile ihtiyaç sahibi göçmenlere yapılacak olan her türlü

⁶⁸³ İsmail Şen, “Salihli Mübadilleri ve Karşılaştıkları Sorunlar”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 16 (2004), 74.

⁶⁸⁴ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 125.

⁶⁸⁵ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 129.

⁶⁸⁶ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 57.

gıda yardımının ne kadar süre ile verileceği, miktarı ve türü belirlenmiştir. Göçmenlere verilecek olan sabah, öğle ve akşam yemeklerin miktarları ve diğer bilgileri hesaplanmıştır.⁶⁸⁷

Süreç içerisinde karşılaşılan diğer bir sorun da ivedilikle iskelelere toplanmış olan insanların elindeki belge ve raporların hazır olmaması idi. Bu belgelerin hazır bulundurulamayışı yeni sorunları da beraberinde getirmişti. Vapurların sevk edebileceği kadar yolcu almaları neticesinde kimi zaman belli bir kısmı boş kalan vapurlara başka bir köyün halkı bindiriliyordu. Bu durumda aileler ve beraber olan insanlar yolculuk esnasında ayrılıyor ve nerde, ne zaman tekrar birleşebilecekleri bir muamma oluyordu. Bu durum yaşanan maddi ve manevi yıpratıcı olan mübadele sürecini psikolojik olarak daha ağır bir travmaya dönüştürüyordu. Yolculuk sürecini atlatan ve bir süre misafirhanelerde barındırılan mübadiller için diğer bir sorunda iskân yerlerinin tespiti, bu yerlerin insanlara uygunluğu, geride bıraktıkları menkullerine denk gelip gelmemesi idi. Yolculuk esnasında ayrı düşen aynı köy ve aynı aile mensuplarının başka iskân yerlerine verildiği çok sık rastlanan bir durumdu idi. Bu durumun çözülmesi için resmi makamlara yazılan yazılar araştırma esnasında arşiv kayıtlarında çok sık karşılaşılan belgelerden olmuştur.⁶⁸⁸

Yolculuğa çıkmadan ve yolculuk sonrası iskelelerde mübadilleri karşılayan görevli sağlık heyetleri salgın hastalıkların yayılmasına çok müsait olan bu süreci kontrol altında tutup en az zararla atlatmak istemişlerdir. Bu bağlamda iskelelerde ve vapurlarda birçok önlem alınmıştır. Alınan önlemlere rağmen Şubat ayında bazı mübadillerde kızamık vakaları görülmüştür. Bulaşıcı hastalıkların her ne kadar önüne geçilmeye çalışılsa da bir noktada çalışmalar yetersiz kalmıştır. Bunun birçok sebebi olabileceği gibi dönemin şartlarının da durumu tetikleme olasılıklar dâhilindedir. Sulh vapuruyla 17 Şubatta 1.542 mübadil daha İzmit'e gelmiştir. Gelen bu mübadillerin içinden 3 kişi kızamık şüphesi ile karantinaya alınmıştır. Akdeniz vapuruyla 17 Şubat'ta gelen 2.200 nüfus mübadil, 460 manda-öküz, 1.350 koyunun sağlık durumları kontrol edilerek aşuları yapılmıştır. Yakın zamanlarda art arda gelen bu mübadiller şehir hastanelerinin neredeyse dolmasına sebep olmuştur. Bu yığılma sorunlara neden olmakla beraber bu mübadillerin bir an önce iskân yerlerine sevk edilmesi gerektiğini gözler önüne sermiştir. Hilâl-i Ahmer, gelen mübadillere yatak,

⁶⁸⁷ *İskân Tarihçesi*, 17-19.

⁶⁸⁸ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 132.

ayakkabı, kaput, ceket, fanila, battaniye, çamaşır, şilte, çorap gibi kıyafet ayrıca barınma malzemesi yardımı yapılmıştır.⁶⁸⁹

Salgın hastalıkların engellenmesi için bir takım önlemler alınırken diğer bir yandan da hasta olan insanların diğerlerine hastalığı bulaştırmaması açısından önlemler alınıyordu. Geçirilen sağlık kontrollerinde hasta olan insanlar belirleniyor, temizliklerinin sağlanacakları yerlere gönderiliyordu. Yerleşim yeri dışında bir yere taşınarak karantinaya alınıyorlardı. Bu uygulamalar hastalıklara ve karşılaşılan sorunlara göre değiştirilmiş bazen de başka uygulamalar yapılmıştır.⁶⁹⁰

Salgın sorunu sadece insanlar değil hayvanlarında etkilenebileceği bir sorun olduğu için hayvanlara da bulaşıcı hastalıklara yakalanmasını önlemek adına bazı tedbirler alınmıştır. Kara ve deniz yollarını kullanarak gelen göçmenler ve hayvanlarını gerekli kontroller yapılmıştır.⁶⁹¹

Mübadillerin geldiği süreçte yaşanan bir sorunda gelenlerin aşılınması konusunda yaşanmıştır. Hazırlanan “Aşı Nizamnamesi” ile hastalıklara karşı korunma amaçlı halkın aşılınması için çalışmalar yapılırken, İzmit’te yer alan aşı memurunun değiştirilmesine ilişkin bir yazı dâhiliye nezaretine gönderilmiştir. Bu dönemde bütün çocukların aşılınmaması ve böylece hastalanması gibi olaylar meydana gelmiştir.⁶⁹²

Yolculuk sonrası mübadillerin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri de barınmalarını nasıl ve ne şekilde yapacağı olmuştur. Tam olarak tespiti yapılamayan mallar ve tespit olmadan çıkılan yolculuk sürecin aksamasına sebebiyet vermiştir. Bazı metruk malların yağmalanması, yerel halk ile gelen göçmenler arasında sorunlar yaşanmıştır. Yanında sadece az bir miktarda eşya getirebilen mübadiller, daha fazlası için rüşvet verme gibi yöntemler kullanmışlardır. Ekonomik durumu iyi olan göçmenler dışındakiler bu olaylarda mağduriyetler yaşamıştır. Bu konu hakkında birçok şikâyet bildirilmiştir.⁶⁹³

⁶⁸⁹ Sarı, “Mübadele’ de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri: Kocaeli Örneği (Ocak-Haziran 1924)”, 1: 486.

⁶⁹⁰ Müesser Özcan, Rahime Aydın Er, Oğuz Polatel, “XX. Yüzyıl başlarında İzmit’te Salgın Hastalıklarla Mücadelede Aşı Çalışmaları”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015), 2: 957.

⁶⁹¹ CebraİL Yılmaz, Aslıhan Akpınar, Yüksel Güngör, Nermin Ersoy, “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmit’te Salgınlar ve Karantinalar”. *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015), 2: 950.

⁶⁹² Özcan, Aydın Er, Polatel, “XX. Yüzyıl başlarında İzmit’te Salgın Hastalıklarla Mücadelede Aşı Çalışmaları”, 2: 960.

⁶⁹³ Çanlı, “Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi II”, 250.

Giden Rum mübadillerden kalan evlerin birçoğu yanmış ve harap bir haldeydi. Bu evlerin oturulabilecek hale gelmesi için çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu durum “harikzedeler” olarak adlandırılan durumun ortaya çıkmasına neden olmuştu. Evsiz kalmış bazı harikzedeler mübadillerin oturacakları evlere yerleşmişlerdi. Bu da mübadiller ile aralarında soruna neden olmuştu. Bir süre bu barınma sorunu devam etmiş, hükümet bu sorunu çözmek için çeşitli planlar ve uygulamalar yapmıştır.⁶⁹⁴

Bu uygulamaların içinde gelecek olan insanların temel uğraşlarına ve yaşam koşullarına uygun olan yerlere yerleştirilmeleri de yer almaktaydı. Gelecek olan insanların temel uğraşı tarım ağırlıklı olmakla birlikte çoğunluğu tütüncülükle uğraşmaktaydı. Lakin bu oran Anadolu’da Rumlardan kalan topraklara eş değer olmaması nedeniyle bu işle uğraşan insanların geldiklerinde kendilerine uymayan yerlere yerleştirildikleri görülmüştür. Savaş ve kargaşa ortamında Rumlardan kalan evlerin de harap bir şekilde kalması sürecin uzamasını ve karmaşık bir hal almasına neden olmuştur. Planlanan iskânın istenildiği şekilde gerçekleşmemesi vekâletin alelacele kurulmuş olması, gelen insanların yerlerini beğenmeyerek tanıdıklarının yanına gitmeleri, insanların sosyal statü ve farklılıkları yeteri kadar önemsenmeden dağıtımın olmuş olması ve Yunanistan’la eşzamanlı olarak yapılacak bazı işlerde aksamalar yaşanması süreçte yaşanan sorunlardandır.⁶⁹⁵

Muhacirleri iskân ederken karşılaşılan zorlukları aktaran bazı memurlar, gelen insanların iskân edildiği yerlerde kalamadıklarını tespit etmiştir. Bu da hem mübadiller hem de vekâlet için bir sorun oluşmuştur. Gelenlere tahsis edilen yerlerde yerli halkın yerleşmiş olduğunu ve muhacirlerin yaşam alanlarının daralması nedeniyle sıkıntı çektiği görülmüştür. Bu bilgilerin yanında bazı belge ve raporlarda ise muhacirlerin iskân problemi yaşamadıkları kaydedilmiştir. Problem yaşamayan bu insanların yerli halkın zirai işlemlerine yardımlarından dolayı sıkıntı yaşamadığı kaydedilmiştir.⁶⁹⁶

Mübadillerin sevk ve yerleşim sürecinin sonunda karşılaştıkları ve belki de en uzun süreli olan sorun uyum sağlama, yeni hayatlarına alışma sorunuydu. Kendilerine uygun yerlere yerleştirilen insanların bölgeye ve yeni yaşamlarına daha kolay adapte olduğu görülürken yaşam ve iş güçlerine uygun olmayan bölgelere yerleştirilenlerin bu yerlere uyum sağlamaları pek mümkün olmamıştı. Bu sayının azımsanamayacak bir

⁶⁹⁴ Şen, “Salihli Mübadilleri ve Karşılaştıkları Sorunlar”, 68.

⁶⁹⁵ Macar, “Yunanistan’dan Anadolu’ya Göç: Nüfus Mübadelesi”, 182.

⁶⁹⁶ Sofuoğlu, “Adapazarı’nda Belediyecilik Faaliyetleri”, 2: 1018.

ölçüde olması da tablonun vahimliğini göstermekteydi. İzmit mıntikasına yerleştirilen 15.530 mübadilin buraya gönderilmesinde bir ölçütte burada yer alan ve Rumlardan kalan arazi, ev, bağ ve bahçelerdi. Dağılım yerlerini belirleyen bu nitelik, mübadil yerleştirmelerinde uygun olmayan yerlere yerleştirmelerine yol açmış bu da sorunlara neden olmuştur. Bu şartlar altında mübadillerin üretici konuma gelmeleri de uzun bir süreci kapsamıştır. Bu zorluklarla yeni yaşam şartlarında yaşamaya çalışan göçmenler kendi çözümlerini bulmaya çalışmıştır. İskân haklarından vazgeçerek başka yerlere gitmeyi tercih eden göçmenlerin sayısı oldukça fazladır.⁶⁹⁷

Sürecin sonunda anlaşılmıştır ki ortaya çıkan başka bir sorun da birbirini kaybetmiş, parçalanmış, ayrılmış akrabalar ve ailelerdir. Vapurlara bindirilirken yapılan gelişigüzel düzenlemeler ve sevk yerlerinin farklı olması bunun temel sebebi olarak gösterilmektedir. Köyler vapurların kapasitesine göre ayrılıyor ve dağıtılıyor, sonrasında ise vapurun hangi iskeleye ineceğine dair bilgiler kesin olmadığından farklı yerlere gidebiliyorlardı. İskân olunacakları yerlerin dolu olması da başka yerlere gönderilme ve ayrılma nedenleriydi. Bu meseleyle alakalı en büyük sorun füzuli işgale uğramış olan evlerin mübadiller için boşaltılmasıydı. Bazı fırsatçıların bu evlere sahip çıktığı ve bu yüzden birçok mübadilin de mağdur olduğu haberleri gündeme gelmiştir.⁶⁹⁸

2.14.1. Sakarya Mübadillerinin Yaşadıkları Sorunlar

Mübadiller yıllardır yaşadığı doğal çevreden, kültürden zorunlu bir şekilde uzaklaşarak anavatanları olan Türkiye'ye geldiklerinde her şeyi sil baştan yapmaları gerekmişti. Yeni yaşam alanlarına alışmak, her şeyi yeni baştan kurmaları ve göçün üzerinde bıraktığı yorucu izleri onarmaları gerekmektedir. Fiziksel zorluklar bir yana işin bir de zihinsel bir boyutu vardı. İlk başlarda yeni yerleştikleri yerlerde farklı bir kültürü yaşatmaları ve dayanışmayla birbirlerine tutunarak yaşamaları mübadillerin uyum sağlamaya yönelik attığı adımlardandı. Rumlardan boşalan evler, araziler ve köyler iskân yerleri olarak belirlenerek doldurulmaya çalışılmaktaydı. Mübadiller, kendilerine verilen bu yeni yaşam alanlarında kendi kültürlerine ait toplumsal kalıpları yaşatmaya çalışıyordu. Kurulan bu köylere kültürlerine ait gelenek ve görenekleri aktararak bunların yaşatılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kimi zaman yerel halk

⁶⁹⁷ Arı, *Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere*, 105.

⁶⁹⁸ Ağanoglu, *Göç, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi*, 296.

olarak adlandırılan manavlarla aralarında kültürel bir soruna neden olmuştur. Bazen dışlanmış ve yabancı kılınsalar da zamanla bu süreç yumuşamıştır.⁶⁹⁹

Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirilmiş olan birçok sayıda mübadil az çok aynı sorunlarla başa çıkmak zorunda kalmıştır. Karşılaşılan sorunlar çoğunlukla benzer olsa da kimi zaman yörenin şartlarının da getirmiş olduğu sorunlarla uğraşan mübadiller için süreci kolaylaştırıcı çözümler üretilmeye devam edilmiştir. Sakarya'ya iskân edilen mübadillerin de en başlıca sorunu barınma sorunu olmuştur. Sakarya'ya sevk edilmeden önce mübadiller, İzmit ve İstanbul'da yer alan misafirhanelerde barındırılmışlardır. Süreç başlamadan önce bu misafirhanelerin nasıl kurulacağına ve insanlar için nasıl işlev göreceğine dair esaslar belirlenmiştir. İskân yerlerine sevk edilmeden önce kalacakları bu misafirhanelerde sağlık kontrolleri yapılıyor ve yemek, giyecek gibi ihtiyaçları karşılanıyordu. İaşe Talimatnamesine uygun olarak temel ihtiyaçlar dengeli bir şekilde dağıtılmaya çalışılmıştır. İlk zamanlarda planlanmamış bir şekilde dağıtılan yiyecekler sonraki süreçte sorunların çıkmasına sebep olmuştur. Yemekler bazı mübadillere ihtiyacından az dağıtılırken bazılarında da ihtiyacından fazlası dağıtılmıştır. Bu orantısızlık zamanla büyüyen bir sorun haline gelmiştir. Gazetelerin de değindiği bir sorun bazı misafirhanelerin kapasitesinden fazla mübadili ağırlamak zorunda kalmış olmasıdır. İzmit'e oradan da Adapazarı'na sevk edilecek mübadillerin bir kısmı trenle İstanbul'a getirilmiştir. Ahırkapı misafirhanesinde bir süre bekledikten ve kontrolleri yapıldıktan sonra vapurlarla İzmit limanına sevk edilmişlerdir. İzmit'e geldikten sonra mübadillerin bir kısmı misafirhanelerde, bir kısmı ise geçici olarak çadır veya yakın köylerde konaklatılmıştır. İzmit'e gelmiş ve bu bölgeyi beğenmiş fakat iskân yeri başka bir yer olan göçmenlerde kendilerine verilecek olan evden vazgeçmek şartıyla burada kalabilmişlerdir. Buda belli bir süre için mübadillerin yardımlarla ve kendi imkânlarıyla yaşamasını zorunlu hale getirmiştir.⁷⁰⁰

Giderken buradan ayrılan Rumların, nüfus değişiminden dolayı gittikleri için ayrıca yaşananlardan dolayı öfkeli ve kin dolu olduklarından dolayı evlerini kendi elleriyle tahrip ettiği, olabildiğince evlere ve arazilere zarar verdikleri görülmüştür.⁷⁰¹

⁶⁹⁹ Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", 134.

⁷⁰⁰ Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2289.

⁷⁰¹ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 99.

Bu yaşanan olayların yanında her giden Rum bu şekilde davranmamış kimi Rumların ev anahtarını kendi eliyle teslim ettikleri de görülmüştür. Terk edilmiş evlerle ilgili olan bütün haberler sadece mübadilleri yansıtmamış ayrıca yörede bulunan yerli ahalinin de konuya oldukça dâhil olduğu bilinmektedir. Öyle ki terk edilmiş evlerden sadece gelen mübadiller değil işgal sırasında evleri tahrip olmuş yerli ahali de yararlanmıştır. Buna karşın evler ile ilgili öncelik gelen mübadillere verilmiştir. Evlerinin tadilatı ve yapımı için belli bir zaman verilen Sakarya'nın yerli halkı, verilen sürede evlerinin tamiratını tamamlayamazsa evler ellerinden alınmaktaydı. Sonrasında bu evler mübadillere, yerleşmesi ve üretici konuma geçmeleri için yerleşim hakkı olarak veriliyordu.⁷⁰²

Bölgede iskân edilecek olan göçmenlerin tahliye edilen yerlere yerleştirilmeleri ve kalıcı bir şekilde iskân edilmelerine başlanması gerekmektedir. Metruk hanelerin tahliye işlemi ilk olarak durumu gayet iyi olup haksız yere yer işgal edenlerin, buldukları evleri tahliye etmeleriyle başlamıştı. Sonraki iş olarak subayların, zabıtların ve memurların zapt edip oturdukları evler tahliye edilecekti. En son olarak da fakirlerin yerleştiği haneler boşaltılacaktı. Vakti dolana kadar haneleri boşaltmayanlar ise polis eşliğinde hanelerden çıkartılması planlanmıştır.⁷⁰³

Bölgede yer alan meskûn yerler mübadillere yetmeyince tahrip olmuş meskûn yerlerin onarılıp kullanılması düşünülmüştür. Tamir olunacak binalar için 11 Kasım 1923'te Tamirat-ı Cüziyye Talimatnamesi çıkarılmıştır. Bu talimatname ile ilk iş olarak tamiratı yapılacak Rum evlerinin sayısı belirlenmiş ve süreç hızlandırılmıştır.⁷⁰⁴

Başbakanlık arşivinde yer alan bilgiler ışığında söylenebilir ki İzmit'te bulunan evler mübadiller için yetersiz kalmıştır. Bu durumda da iskân edilen her mübadile ev tahsis edilememiştir. Uzun bir süre içinde olduğu zor şartları düzeltmek için beklemeleri gerekmiştir. Evi olmayan birçok mübadilin belli bir süre için çadırlarda kaldığı görülmektedir. Bir kısım mübadilin ise bu zor şartların yanında ayrıca kötü muamele gördüğü de kayıtlara geçen başka bir bilgidir. Bu şartları iskân müdür vasıtasıyla Mübadele İmar ve iskân Vekâletine ulaştırılmış, sonrasında bu şikâyetler incelemeye alınmıştır. Hükümet, bazı mübadillerin onlara ev tahsis edilmediğine dair yaptığı şikâyetleri dikkate almıştır. Bu doğrultuda 1924 yılında hükümet tarafından

⁷⁰² İpek, *Mübadele ve Samsun*, 94.

⁷⁰³ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 96.

⁷⁰⁴ *İskân Tarihiçesi*, 22-23.

birkaç çeşit ev planı yapılmıştır. Ayrıca kurulması planlanan köylerin de yerleri belirlenmiştir.⁷⁰⁵ Mübadiller için yeni meskenler ve göçmen köyleri yapılmasına karar vermiştir. Şehrin belirli yerlerinde göçmen köyleri kurulmuştur. Bu bağlamda Adapazarı'nda kurulan köylerden biri de Serdivan köyü olmuştur.⁷⁰⁶

Mübadillerin barınma sorunuyla ilgili emsal başka bir telgraf namede; Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilmiştir. Adapazarı'nın Fındıklı Köyü'nde iskân edilmiş olan Sarışaban muhacirleri hakkında olumlu bir cevap alınmadığı, bu muhacirlerin Fındıklı Köyü'ne gitmek veya gitmemek istediklerine dair bir cevap almak üzere henüz imkân olmamıştır. Muhacirlerden bir kısmının hem Adapazarı'nda oturmak hem de araziye sahip olmakla birlikte oturdukları haneleri kullandığı aktarılmıştır. Adapazarı'ndaki köylerde hiçbir yerde ev bulunmadığı tebliğ edilerek mıntika dâhilinde tekrar haneli köyler bulunduğu sevklerinin başlanacağı bildirilmiştir. Bu insanların sevklerine başlandığında ise Fındıklı'da kalmak isteyenler henüz araştırılmasının mümkün olmadığı dile getirilmiştir.⁷⁰⁷

Yaşanan mesken sorunlarıyla alakalı dönemin gazetelerinde haberler yer almıştır. 19 Temmuz 1924 tarihli Vakit Gazetesi haberine göre; İzmit'te misafirhanede 18 gün bekletilen muhacirler, Adapazarı'na sevk edilmiştir. 18 nüfusun aileleriyle birlikte 3 ay boyunca ev almak için beklediği ve sonucunda kötü bir evin kendilerine verildiğinden yakınmaktaydılar. Aktarılanlara göre Adapazarı'nda görev yapmış olan iki kaymakamında hiçbir iş yapmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca Adapazarı'nda 500 aileyi iskân edebilecek kadar evin olduğu yine bu haberde yapılan yorumlardandır.⁷⁰⁸

Bu konu hakkında Vatan Gazetesinde de 19 Temmuz 1924 tarihinde haber yapmıştır. Habere göre; Adapazarı'ndaki muhacirlerin sözcüsü olarak kongrede konuşan ve onların şikâyetlerini dile getiren Hoca Süleyman Efendi; 18 gün İzmit'te bir misafirhanede kaldıktan sonra Adapazarı'na iskân edilen mübadillere 3 aydan beridir bir ev verilmediğini ve Adapazarı'ndaki iskân müdürlüğünün hiçbir iş yapmadıklarını dile getirmiştir. Ayrıca mübadillere vaat edilen bazı yerlere başka kimselerin yerleştirildiği ve Adapazarı kaymakamının hiçbir şey yapmadığı da yine bu

⁷⁰⁵ Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2295.

⁷⁰⁶ Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2294.

⁷⁰⁷ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 41/48/31.

⁷⁰⁸ "Mübadele Cemiyetinin Dünkü Konferansı", *Vakit*, 19 Zi'l-Hicce/TeMMuz 1924.

haberde geçen detaylardandır. Adapazarı'nda iskân edilecek evlerin çok olduğu belirtilerek buna rağmen hala yerleştirilemeyen mübadillerin olduğu aktarılmaktadır.⁷⁰⁹

28 Temmuz 1924 tarihli Vatan Gazetesi haberinde ise yaşanan başka bir soruna değinilmiştir. Bu habere göre; Vatan Gazetesinin Gemlik ve Adapazarı'nda bulunan matbaalarına muhacirlerden gelen 2 mektubun içeriğini anlatan bu haberde; muhacirlere arazi verilmediğinden ve bu nedenden dolayı kışın açlık çekeceklerinden bahsetmişlerdir. Muhacirler kendilerine 4-5 aydır ev ve arazi verilmediğinden şikâyet etmişlerdir. İskân idaresinin buna cevabı ise; birçok mübadili yerleştirmek için çabaladıklarını, birçok aileyi yerleştirdiklerini ve eğer Adapazarı'nda yer bulunmasaydı mübadillerin İzmit mıntıka müdüriyeti tarafından burada iskân edilmeyeceklerini dile getirmiştir. Muhacirler ev bulamadığından yakınmakta, Adapazarı'nda bulunan yüzlerce arazinin ise el koyanlardan bir türlü geri alınamadığını belirtmektedir.⁷¹⁰

Başka bir problemde mübadillerin iskân işlerinde tutulan kayıtlarda yaşanmıştır. Gelen göçmenlerin kayıtları her ne kadar düzenli tutulmaya çalışılmışsa da iş yükü ve yoğunluktan dolayı bazı aksamalar olmuştur. Gemi ve trenle çok sıkışık bir şekilde yolculuk eden mübadillerin bir kısmı yolda ölmüşlerdir. Yolculuk bitiminde İstanbul ve İzmit'e varan göçmenler ise indirildikten sonra yerleştirilene kadar misafirhanelerde bekletilmekteydiler. Bu insanların ihtiyaçları ise yetkililerce karşılanmıştır. Mübadillerin, bekleme süreleri ve iskân süreleri değişiklik göstermiştir. Kimi mübadiller birkaç gün içinde iskân bölgelerine sevk edilirken kimilerinin ise 2 ay misafirhanelerde beklediği görülmüştür. Bu uzun süren misafirlik ve bakımlar, yetkililerin planları dışında masraflar çıkmasına yol açmıştır. Devletin uzun süre bu yükü taşıması olası olmadığından dolayı en kısa sürede aktif çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Bu çözümlerden birkaçı daha önceden de bahsedildiği gibi mübadiller için yeni köyler ve yeni evler yapmak olmuştur. Bu şekilde yoğun bir şekilde bölgede görülen barınma sonunun çözülmesi amaçlamıştır. Bu bağlamda belirlenen yerlere numune köyler yapılmıştır.⁷¹¹

Bu köylerin yerleri için mübadillerin ve kafilenin başında olan insanların fikirleri de alınıyordu. İzmit'e gönderilen mübadil kabileleri, yetkili kişilerce uygun

⁷⁰⁹ "Muhacirlerin Dünkü Heyecanlı Bir İctimai", *Vatan*, 19 Zi'l-Hicce/Temmuz 1924.

⁷¹⁰ "Adapazarı'nda Vaziyet", *Vatan*, 28 Zi'l-Hicce/Temmuz 1924.

⁷¹¹ Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2301.

yerler kendilerine gezdiriliyor ve onlara en uygun yer bulunmaya çalışılıyordu. Bu yerler için ana faktör, bu yerin daha önceden bir kabile tarafından beğenilmemiş bir yer olmasıydı. Adapazarı'na gelen bir kısım mübadil kafesi Serdivan köyünü beğenmişti. Ama buraya yazılan bir kafilenin var olduğu öğrenildiğinde İzmit'in başka bir mübadil yerleşkesi olan Akmeşe köyüne sevk edilmişlerdi. Yerleşim konusunda yaşanan diğer bir sorunda; Adapazarı'na yerleştirilen mübadillerin bazılarının başka ilde iskân edilmiş olan akrabalarının yanına gitme isteği olmuştu. Hükümetten yanlarına gitmek için izin isteyen mübadiller, incelemeler yapıldıktan sonra konu hakkında bir neticeye varılıyordu. İzin verildiği takdirde iskân yerleri değiştirilebiliyordu. Mübadiller için iskân yerlerini değiştirip, akrabalarının veya tanıdıklarının yanına gitmenin başka bir yolu da iskân haklarından kendi isteğiyle vazgeçmeleri idi. İskân yerleştirilmeleri konusunda baskıcı bir tutum sergilemeyen hükümet, şikâyet ve dilekleri dikkate alıyordu. Akılcı ve makul istekleri gözden geçirerek her durumda en uygun olan yerleşmeyi bulmaya çalışılmıştır.⁷¹²

Belli bir sebep olmadan ve izinsiz bir şekilde yerini değiştirenler ise tekrar iskân edilmemiştir. İskân yerini terk eden mübadillere ise yaptırımlar uygulanmıştır. İzinsiz yerini terk edenlerin sayısı arttıkça hükümet bu duruma tedbir olarak 28 Kasım 1925 tarihinde ikamet kanunu çıkartmıştır. Bu kanunla sevk edilen iskân bölgesinde 5 sene oturma zorunluluğu getirilmiştir.⁷¹³

Bunun dışında Zaman içinde yerleştikleri evleri boşaltıp başka bir eve taşınan mübadil ve göçmenlerin sebepleri kendilerine göre değişiklik göstermekteydi. Kimi kendilerine verilen evin küçük olması ve sosyal koşullarına uygun olmamasından başka bir eve taşınırken, kimi de artan aile içi nüfusu nedeniyle aileye uygun başka bir eve sevk ediliyordu.⁷¹⁴

Karşılaşılan diğer bir sorunsu iskân yerleri dışında yerlere indirilerek sevk için bekleyen mübadillerin yaşadığı mağduriyetler olmuştur. İsteyerek veya istemeden de olsa yolculuğu planlanan yerde bitmeyen mübadiller, indirildikleri limanlardan başka bir mıntıkaya sevk edildiği görülmüştür. Buna emsal olarak; İzmit ve çevresine iskân edilecek mübadillerin kimi zaman limanına getirilmediği görülmüştür. Diğer indirme limanlarına gelen mübadiller daha sonrasında İzmit'e sevk edilmişlerdir. Drama'nın

⁷¹² Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2290.

⁷¹³ *İskân Tarihçesi*, 65-66.

⁷¹⁴ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 97.

Mamadlı ve Kalacuk köylerinden gelen mübadiller Samsun limanında indirilmişti. Sağlık kontrolleri yapıldıktan sonra misafirhanelerde dinlenmiş ve daha sonra buradaki bir kısım mübadil Adapazarı'na gönderilmiştir.⁷¹⁵

Gelen her mübadilin farklı sosyal tabakadan oluşmasından dolayı yaşanan sorunlarda buna göre farklılık gösteriyordu. Buna mukabil 1924 yılının mart ayında gelen 3800 kişiden oluşan mübadil kafilesinin çoğu muhtaç insanlardan oluşuyordu. Gelirken yanlarında çok fazla giyecek ve yiyecek getirme imkânları olmamıştı. Bu imkânsızlıklar içinde birçoğu da hastalanmıştı. Gelen bu insanlar, misafirhanenin kapasitesi yettiği kadar yerleştirilmişti. Hasta olanlar ise hastanelerin çoğunu doldurmuştu. Çetin geçen kış şartlarında yaptıkları uzun ve zorlu yolculuk nedeniyle birçoğu zatürreye yakalanmıştı. Yeterli yakacağın olmadığı, yiyecek ihtiyacının karşılanmasında zorlanıldığı ve temizlik malzemelerinin temininde sıkıntıların yaşandığı bir dönemden geçmiş olan mübadillerin gerekli olan tedavileri misafirhanelerde karşılanmaya çalışılmıştı. Mübadilleri bir an önce iyileştirip iskân yerlerine göndermek, diğer kabileler gelmeden yapılması gereken en önemli işlerdendi. Böylece bölgede aşırı yığılmanın olması önlenmeye çalışılmıştır. Gerekli olan ilaçların temini ve hastane kadrosunun arttırılması hususunda Vekâlet, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden yardım istemiştir.⁷¹⁶

Mübadiller için uygulanan sağlık kontrollerinden faydalananların yanında bu kontrollerden şikâyetçi olanlarda vardır. Bölgede yapılan sağlık kontrolleri sırasında bazı mübadillerin tedavilerinde aksaklık yaşandığı göze çarpmıştır. Bir kısım aktarımlar, hasta olan mübadillere uygulanan tedavilerin baştan savma ve keyfi olduğu vurgulanarak bu yüzden hastaların bazılarının öldükleri bildirilmiştir. Yine de birçok hasta olan mübadilin de tedavilerinin itinayla gerçekleştiği de aktarılanlar arasındadır. Hastalar ve hastaneler için lazım olan çamaşır, battaniye, ilan ve yiyecek yardımları vekâlet ve Kızılay tarafından yapılmıştır. İzmit'te misafirlerde bekletilen mübadillerin sevk işlemleri lazım olan paranın bulunamaması ile gerçekleştirilememiştir. Bu da

⁷¹⁵ Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2290.

⁷¹⁶ Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2298.

burada bekleyen mübadiller ile gelen mübadillerin misafirhanelerde yığılmasına neden olmuştur.⁷¹⁷

Barınma ve sağlık sorunlarından sonra mübadillerin Sakarya bölgesinde yaşadıkları bir diğer sorunda eğitim sorunudur. Yerleşmiş olan mübadiller artık kurulu düzenleri olduğundan çocuklarını eğitim almaları için okula göndermek istemiştir. Bu bağlamda eğitim verecek kurum bulunamadığı zamanlarda başka yerlere göç etmek istedikleri de yaşanan olaylardan olmuştur. Yerleşmiş olan mübadillerin yer değiştirmesinin nedenlerinden olan eğitim sorunu kimi zaman kurumların uzakta olmasından da meydana gelmiştir. Bölgeden çocuklarının okula gitmesini kolaylaştırmak için göç edenlerin varlığı bilinmektedir.⁷¹⁸

Başka bir konuda mübadele vekâleti dâhilinde çalışan ve iskân memuru sıfatıyla uygulama işlerini yürüten memurlar hakkında müdüriyete yapılan şikâyetlerdir. İskân süreci boyunca burada çalışan iskân memurları hakkında da şikâyetlerin müdüriyete bildirildiği kayıtlarda görülmektedir. Buna emsal olarak Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilmiş olan yazıda; Adapazarı'nda bulunan iskân memuru hakkında iskân müdüriyetine yazılan 27 Ağustos 1924 tarihli ve 5817 numaralı tahrirata cevap verilmiştir. Drama karyesinden gelmiş ve adı Ayşe olan bir kadın muhacirin iskâna dair yapmış olduğu ihbarname üzerine soruşturma başlatılmış ise de Ayşe namındaki kişinin takma isim kullandığı anlaşılmıştır. Bu kişi şikâyetinde Adapazarı iskân memurlarının yolsuzlukları hakkında ihbarda bulunarak memurun yaptığı uygulamalar hakkında soruşturma açılmasında bir sorun bulunmadığı takdim kılınmıştır. Gönderilen bu şikâyet üzerine buraya bir soruşturma memurunun gönderilmesine karar verilmiştir. Adapazarı'nda yürütülecek olan iskân işlerinin de hükümetin hukukuna bağlı olarak yapılması gerektiği iletilmiştir. Ayrıca Serfiçe muhacirlerine tahsis edilmiş bir hanenin soruşturulmasının yürütülmesi istenmiştir.⁷¹⁹

Gönderilmiş olan başka bir şikâyet yazısı Adapazarı Kaymakamı Hasan Sabri Bey hakkında Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilmiş olan bir telgraf namedir. Muhacirin iskânı hakkında Adapazarı kazasında uygun görülmüş olan birkaç haneden tahliye edilmesi emredilmiş olmakla birlikte, bu hanelerden hem tahsis edilme hem de tahliye edilmeleri yönünde şikâyet edilmiştir. Adapazarı Kâtip Memuru,

⁷¹⁷ Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2297.

⁷¹⁸ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 98.

⁷¹⁹ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*, 19/97/3.

komisyondaki muhacirin henüz iskân edilmeyen bir kısmın iskânı için müracaat etmişler ve bu müracaatlarına önem vereceği hakkında başka bir mektupta yazılarak bilgilendirme yapılmıştır. Adapazarı'nda yer alan ve emvali metruke olarak anılan 2-3 binanın gelen mübadillere tahsis edilmesi adına bu binaların tahliyesinin gerçekleştirilmesi gerektiğini, İslam Mahallesi'nde yer alan hanenin tespit buyrularak Adapazarı'nda bulunan iskân memurları tarafından binaların tahliye edilmesi gerektiği arz olunmuştur.⁷²⁰

Başka karşılaşılan bir sorunda mülk tespiti olmuştur. Çok az insan Yunanistan'daki malı karşılığında mal alabilmiştir. Zira mülk tespitleri 1930'lu yıllara kadar sürmüştür. Gelen insanların çoğu çiftçilik ve tütüncülükle uğraşmaktaydı. Kendi üretimlerini sağlayabilmeleri için mübadillere, Rum ve Ermenilerden kalan araziler verilmiştir. Talimatnamede açıklandığı gibi bir dağıtım yapılmasına özen gösterilmeye çalışılmıştır. Fakat her zaman üretimi sağlamak adına yapılan uygulamalar meyvesini vermemiştir. Bir köye yerleştirilip zeytin ağacı tahsis edilen mübadiller, geldikleri yerde hiç zeytin ağacı görmediğinden üretim için kullanmak yerine keserek kışlık odun olarak kullanmışlardır.⁷²¹

Nüfus değişimi ve sonrasında bölge ekonomisi ve kalkınması için büyük önem arz eden Reji Şirketi ile alakalı da sorunlarla karşılaşmıştır. Reji Şirketi'nin yaptığı faaliyetler içinde her türlü tütün ve benzeri malların imalatı, satışı, ithalatı ve ihracatı bulunmaktaydı. Reji Şirketi bütün bu faaliyetlere dair her türlü hak ve sorumluluğu 30 yıl gibi bir süreyle almıştı. Ve bu şirketin bir kolu da Kocaeli Sancağına bağlı Adapazarı Kazasında bulunuyordu. Şirketin Adapazarı'ndaki temsilci müdürü Ermeni Karabet Efendi idi.⁷²²

Tütün üreticisi ve tüccarının tütün kaçakçılığı faaliyetlerinin son zamanlarda artmasının temel nedeni olarak da şirketin tek alıcı güç olarak piyasada bulunmasıydı. Bu rejeye karşı olan tütün kaçakçılığı birçok bölgede olduğu gibi Adapazarı'nda da mevcuttu. Reji, kaçakçılığı önlemek için bir dizi önlemler almaya gitmişti.

⁷²⁰ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*, 19/90/7.

⁷²¹ Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2299.

⁷²² Resül Narin, "Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Adapazarı", *Karadeniz Araştırmaları*, 6/21 (2009): 53.

Kaçakçılıkla mücadele etmek için belirli aralıklarla yeni düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır.⁷²³

Tütün üretimi ve ticareti için önemli bir bölge olan Adapazarı'nda idarenin Reji Şirketi'ne geçmesi en çok Adapazarlı üreticileri etkilemiştir. Reji Şirketi'nin tek alıcı olması ve şirketin tütün fiyatlandırmasını kendi belirlemesi tütün ticaretinin serbest piyasa ekonomisinden uzakta kalarak istenilen gelirleri elde edilememesi gibi sonuçlara yol açmıştır. Göçmenler buraya yerleştikten sonra kendilerine verilen arazilerde bildikleri tütüncülüğü yapmaya çalışmış ama Reji Şirketi'nin bu tutumları onları da etkilemiştir.⁷²⁴

2.15. Mübadillere Yapılan Yardımlar

Mübadele öncesi dönem oldukça karışık ve yıkıcı geçmiştir. Yapılan savaşlar, işgaller ve göçler birçok sorunu ve çözümü beraberinde getirmiştir. Sakarya, bütün bu olayları en yoğun şekilde yaşayan bir bölge olduğundan mübadele öncesinde de burada yaşayan ve buraya gelen insanlara çeşitli yardımlar yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sürerken 1915 yılının şubat ayında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Adapazarı'nda şubesi açılmıştır. Bu bölgedeki insanlara ihtiyacı olan yardımların yapılabilmesi için çalışmalara başlayan cemiyet, öncelikli olarak yaralıları için hastaneler kurmuştur. Kurtuluş mücadelesi sürerken orduya ve bölgeye göç eden göçmenlere ihtiyaç malzemelerini dağıtarak, hastalarını kurmuş oldukları hastanelerde iyileştirmeye çalışmıştır.⁷²⁵ Adapazarı'nda hastane açmayı planlayan cemiyet, yapılan araştırmalar sonucunda bu duruma elverişli olduğu gözlenen bir bölgede Nisan 1916 tarihinde bir hastane kurduğu görülmektedir.⁷²⁶

Bunun yanında savaş döneminde bölgedeki dar boğazın biraz olsun hafifletilmesi adına yöreye çeşitli ziraat ürünleri temin edilmiştir. 1915 yılında cemiyet eksikliklerin giderilmesi adına, Ferizli ve Kardime çevresinde arazilere patates, mısır ve sebze ekmiştir. Ayrıca Serdivan Köyü'nün Hacı Cuma civarına mısır, soğan, patates, buğday, yulaf, tütün, arpa ve sebze yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu ürünlerden

⁷²³ Narin, "Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Adapazarı", 54.

⁷²⁴ Narin, "Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Adapazarı", 55.

⁷²⁵ Cırık, "Adapazarı'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1914-1922)", 88.

⁷²⁶ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 80.

elde edilen kazanç bölgeye ve İstanbul'daki aşhanelerine gönderilerek insanlara yardım edilmiştir.⁷²⁷

Yiyecek konusunda bölgede yaşayan insanlara yapılan bir yardım da Serdivan köyünde 28 Mayıs 1916 tarihinde 15 kişiye 225 mısır tohumu yardımı yapılması olmuştur. Adapazarı ve çevresine, Hilal-i Ahmer Adapazarı Zeriyyat İdaresi tarafından 665 kişiye 9.591 mısır tohumu dağıtılmıştır. Bu tohum yardımı, hem Müslimlere hem de gayrimüslimlere yapılmıştır.⁷²⁸

Adapazarı'nda insanlar için gerekli görülen bir tahsilatın yapılması adına dâhiliye nezaretine bir yazı gönderilmiştir. 1916 yılında Dâhiliye nezareti celilesine gönderilen bu yazıda; Adapazarı'nda bulunan muhacirler için gerekli görülen masraflar dâhilinde kâfi bir miktarın tahsisi için müsaade istenmiştir. 5 Haziran 1916 tarihli 179/9 numaralı cevapta bu havalenamenin gönderildiğini bildirilmiştir.⁷²⁹

Hem gelen insanlar için hem de bölgede yaşayan halk için yapılan yiyecek yardımlarının yanında dönemin şartlarının da getirdiği sıkıntılardan doğan sağlık ihtiyaçlarını karşılamak adına da çalışmalar yapılmaktaydı. Cemiyetin sağlık heyeti, 1920 yılının Haziran ayında Adapazarı'nda 20 yataklı bir hastane kurmuştur. Burada hastaneye duyulan ihtiyacın artmasıyla Geyve'de bir dispanser açılmış ve başka 30 yataklı bir hastane daha hizmete açılmıştır. Açılan bu hastanedeki yatakların hastalara yetmemesi neticesinde 15 Eylül'de hastanenin yatak sayısı 50'ye çıkarılmıştır.⁷³⁰

1922 yılının Temmuz ayında Adapazarı şubesinin başkanı tarafından toplanan yardımların bir kısmı İzmit'teki merkeze gönderilirken bir kısmıyla da hastanelere yardım için gönderilmiştir. Yatak, karyola, yorgan, yastık, çarşaf, gömlek, don, çorap, hasta masaları, takım lamba ile çeşitli erzaklar ve iâşe malzemeleri tedarik edilmiştir. Cemiyetin bölge için yaptığı yardımlar çeşitlilik göstermekteydi. Hastaları kurdukları hastanelerde tedavi edip onlara lazım gelenleri tedarik ederken bir yandan da yerel halk için Aşhaneler ve ihtiyaç sağlayan kuruluşlar inşa ediyordu. Bunların yanında cemiyetin, Türk öğrencilere ve esirlere de yardım ettiği görülmektedir.⁷³¹ Cemiyet hem bölgede yardımlarına devam etmiş hem de yurtdışında da yardıma ihtiyacı olan

⁷²⁷ Cırık, "Adapazarı'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1914-1922)", 89.

⁷²⁸ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 132.

⁷²⁹ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhasebe, Mübayaat)*, 64/6/6.

⁷³⁰ Mustafa Sarı, "Mili Mücadele Dönemi'nde İzmit ve Çevresinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri (1919-1923)", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015), 2: 977.

⁷³¹ Cırık, "Adapazarı'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1914-1922)", 94.

Müslümanlara yardım elini uzatmıştır. Zor durumda olan Müslümanlar için para yardımı toplayarak toplanan bu yardımları onlara ulaştırmıştır.⁷³²

Toplanan bu yardımlar hem gelecek olanlar için hem de hali hazırda gelmiş olan göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak adına büyük önem arz ettiği görülmektedir. Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış ve yeni bir yapılaşma içinde olan devlet için binlerce insanın naklinin kolay bir iş olmadığı açık görülmüştür. Ve bu zor dönemde devletin en büyük destekçisi Hilal-i Ahmer Cemiyeti yani bugünkü adıyla Kızılay olmuştur. 5 Eylül 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti ile Kızılay aralarında mübadelenin yapılırken alınacak yardımlar konusunda anlaşarak karara varmışlardır. Bu kararda Kızılay'a düşen görev ise yolcuların bindirildiği ve indirildiği yerlerde sağlık heyetleri bulundurmalarıydı. Kontrolleri, tedavileri ve her türlü iâşe ihtiyaçların Kızılay tarafından yerine getirileceği konusunda anlaşmaya varılmıştır.⁷³³

Mübadele süreci boyunca kurulan heyetler sağlık malzemesi, giyecek ve yiyecek yardımlarıyla desteklerini göstermişlerdir. 1923 yılının Aralık ayında Drama'dan gelecek olan mübadiller için 30 vagonluk bir katarın İzmit veya Haydarpaşa'da hazır bulunmasına dair karara varılmıştır.⁷³⁴

Alınan bu kararlar doğrultusunda Hilal-i Ahmer Cemiyeti, gelecek olan mübadillerin ihtiyaçları karşılamak hususunda 1923 yılı sonlarında ve 1924 yılı başlarında mecmuasında yazılar yayımlayarak daha çok insana içinde oldukları durumu bildirmeye çalışmışlardır. Bu yazılarla halk, gelecek olan insanlara yardım etmeye çağırılmıştır. Genelde bu yazıların içerikleri, Yunanistan Hükümeti'nin Türklere uygulamış olduğu yoğun baskı ve zulümlerdi.⁷³⁵ Yayımlanan birçok haberde bu zulümlerden başka anlatılan ve hatırlatılan şey de gelen insanların din kardeşlerimiz olduğuna yapılan vurgudur. Birçok haberde bu kaleme alınmış, hatta Gazi Mustafa Kemal Paşa'da bunun hakkında beyannameler yayımlamıştır.⁷³⁶

Halkı yardıma teşvik etmek amacıyla da muhacirlere yardım etmenin dini, milli ve insani bir vazife olduğunun üzerinde durulmuştur.⁷³⁷ Yardım kampanyaları kamuoyu oluşturarak devam ederken cemiyet, sevk süreci başladığında bölgede

⁷³² Cırık, "Adapazarı'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1914-1922)", 96.

⁷³³ Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, 165.

⁷³⁴ Çapa, "Mübadelede Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyetinin Rolü", 47.

⁷³⁵ Osman Akandere, "Lozan Mübadilleri İçin Gazetelerde Yayımlanan Yardım Çağrılarındaki Mesajlar", *Atatürk Dergisi*, 3/4 (2003): 188.

⁷³⁶ Akandere, "Lozan Mübadilleri İçin Gazetelerde Yayımlanan Yardım Çağrılarındaki Mesajlar", 193.

⁷³⁷ Akandere, "Lozan Mübadilleri İçin Gazetelerde Yayımlanan Yardım Çağrılarındaki Mesajlar", 197.

görevlendirilecek olan vapurları açıklamıştır. İzmit ve çevresi için muhacirleri taşıyacak Gülnihal, Bandırma, Ümit, Kızıllırmak, İnebolu ve Hale vapurları Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından bildirilmiştir.⁷³⁸ Sonraki süreçte tarihler 1922 yılının Temmuzunu gösterdiğinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Adapazarı'nda yeniden teşkilatlanmaya gitmiştir.⁷³⁹ Yapılanmasının ardından yardımlar için gerekli olan nakdi toplamak için çalışmalar başlayan cemiyetin Adapazarı şubesi Ağustos ve Ekim ayları dâhilinde 195.777.5 kuruş tutarında bir gelir toplamıştır. Yapılacak yardımlar için toplanan gelirler sadece bölge için kullanılmamış, Rusya'da bulunan ve ihtiyacı olan Müslümanlara da gönderilmiştir. Halktan toplanan ve cemiyete sağlanan bu gelirin yanında giden Rum ve Ermenilerin terk edilmiş mallarından da gelir sağlanmıştır.⁷⁴⁰

Gelecek olan mübadiller için yapılacak yardımlar hem cemiyet hem de vekâlet tarafından belirli hususlar dâhilinde belirlenerek planlanmıştır. Cemiyet ihtiyaç sahibi olan kişilere çamaşır, ayakkabı, fanila, çorap gibi kıyafet yardımında bulunacaktı. Düşkün olan hastaları, çocukları ve yaşlıların iskelelerden iskân yerlerine götürmek için kamyonlar temin edilmişti. Gelen iskânların hemen iskân yerlerine sevkleri mümkün olmadığından geçici olarak barınmaları için çadırlar tahsis edilmişti. Kızılay bu çadırları İngilizlerden satın alarak çeşitli bölgelerde ihtiyacın giderilmesi için göndermiştir.⁷⁴¹

Kızılay tarafından belli yerlerde açılan heyetler sağlık işlerini hallettikten sonra mübadillere giyecek ve barınma sağlamak için çalışmalara başlamıştır. Öncelikle göçmenlere çiçek aşısı yapılmaya başlanmıştır. Herhangi bir bulaşıcı hastalığın önüne geçebilmek adına misafirhanelerde belli önlemler alınmaya başlanmıştır. Gerek görülen ve ihtiyaç olunan yerlere dispanserler açılarak hastalar tedavi edilmiştir. Kızılay'ın göçmenlere yaptığı yardımlarda yaşadığı en büyük sorunlardan biri barınma ihtiyacına yeteri kadar karşılık verilememesi olmuştur. Gelen bazı ise göçmenler çeşitli yollarla kendilerine barınma bulmuştur.⁷⁴²

Kızılay'ın mübadele mesaisi sürerken ikinci bir program için 5 Mart 1924'te vekâletle bir araya gelmiştir. Yeni yapılan programda Kızılay'ın İzmit, Samsun, İzmir, Adana, Konya ve Trakya mıntıka müdürlüklerinin merkezinde birer delege

⁷³⁸ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 196.

⁷³⁹ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 209.

⁷⁴⁰ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 211.

⁷⁴¹ Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, 166.

⁷⁴² Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, 168.

bulundurulmasına karar verilmiştir. Burada görev yapan delegeler göçmenler için toplanacak yardımların düzenini sağlamış ve gerekli yerlere iletilmelerini yardım etmiştir.⁷⁴³

Mübadillerin sevki için anlaşılan Seyr-i Sefain İdaresi seferlerine başlamıştı. Göçmenlerin taşınma bedelleri hakkında alınan karar önceden belirlenmişti. Çocuk ve ihtiyaç sahibi göçmenler %15 indirimli kimi zaman da bedava taşınıyordu. İlk sevkیاتlar için belirlenen vapurların sayısı 17 idi.⁷⁴⁴

1924 yılının Ocak ayından hazirana ayına kadar olan süreci içerisinde Adapazarı'nın kazası olduğu İzmit mıntikasına yaklaşık olarak 30.000 mübadilin geldiği belgelenmiştir. Ocak ayı içerisinde 4.582, Şubat ayı içerisinde 3.742, Mart ayı içerisinde 7.733, Nisan ayı içerisinde 9.049, Mayıs'ta 2.180, Haziran ayında ise 976 mübadilin İzmit'e geldiği görülmektedir. Gelen bu göçmenler İzmit'in çevresindeki kazalara dağıtılarak iskân edilmiştir. Bu göçmenlerin 3.500'ü Adapazarı'na sevk edilmiştir. Bu sevk ve dağıtım işleminde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti aktif olarak görev almıştır.⁷⁴⁵

25 Aralık tarihinde yedinci iskân bölgesi olarak belirlenen Kocaeli İmar ve İskân Müdüriyeti, mübadiller için altı kalem eşya istemişlerdi. Misafirhane Talepnamesine göre gelecek olan mübadiller için Hilal-i Ahmer Cemiyeti yardım sağlamasına karar verilmişti. İlk başta temel ihtiyaçlar için yogan, battaniye, çarşaf, yatak ve karyola tedariki için cemiyetin yardımlarına başvurulacaktı. Sonrası için ise her misafirhanede ihtiyaç dâhilince sağlıklar bulundurulacaktı. Ayrıca yine cemiyet tarafından yolculuğa çıkış iskelelerinde onar yataklardan oluşan revir açılması istenmekteydi.⁷⁴⁶ Onar yataklı açılması düşünülen revirin İzmit bölgesinde 25 yataklı olarak açıldığı kayıtlara geçmiştir. Bu bölgedeki yoğun ihtiyaç böyle bir uygulamanın yapılmasını sağlamıştır. 1 Ocak 1924 tarihinden itibaren açılmış ve hastaları kabul etmeye başlamıştır.⁷⁴⁷

Hükümet ve cemiyet arasında bir protokol yapılmış ve yapılan bu protokol gereğince mübadelenin yapılacağı yerlerde sağlık işleriyle ilgilenilmesi için imdat

⁷⁴³ Çapa, "Mübadelede Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyetinin Rolü", 33.

⁷⁴⁴ Çapa, "Mübadelede Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyetinin Rolü", 42.

⁷⁴⁵ Sarı, "Mübadele' de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri: Kocaeli Örneği (Ocak-Haziran 1924)", 1: 492.

⁷⁴⁶ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 235.

⁷⁴⁷ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 238.

heyetleri kurulmuştur. İzmit'te kurulan imdat heyetinin başkanlığına tabip İsmail Hikmet Bey getirilmiştir. İsmail Hikmet Bey ile birlikte 17 çalışan bulunmaktaydı.⁷⁴⁸

Cemiyet, mübadiller için yardımlarına devam ederken bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Sevk edilen mübadil sayısının 2000'leri görmüştür. Bunların çoğunluğu Selanik'in Sarışaban kazasından, Adapazarı'na iskân edilen insanlar oluşturmaktaydı. İskân dönemi kışa denk gelen insanlar birçok zorluklar karşılaşmıştır. İzmit ve çevresindeki mübadiller başta yetersiz beslenme nedeniyle vücut direnci düşen insanlar birçok hastalıkla baş etmek zorunda kalmıştır. Kış şartlarına uygun konutları da olmayan mübadiller için Adapazarı belediye hastaneleri yeniden açılmış ve zatürre, bronşit gibi soğğun tetiklediği hastalıklara kötüleşmesi engellenmeye çalışılmıştır. Açılan bu hastaneye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin İzmit imdat heyeti de gerekli olan ilaç ve iâşe için yardımda bulunmuştur. Yapılan bu yardımların yeterli gelmemesi ile de Adapazarı kazasından, İzmit'e şikâyet dilekçeleri gönderilmiştir.⁷⁴⁹

Özellikle kışın en sert yüzünü gösterdiği mart ayının sonlarına doğru gelen 3.800 mübadil için gerekli olan eşyaların temininde sıkıntılar yaşanmış sadece bir kısmına eşya yardımı yapılabildiği. Aynı zamanda mübadillerin ağırlandığı misafirhanelere de yalnızca 2000 kişi yerleştirilebilirdi. Zor ve soğuk havalar nedeniyle çoğu mübadil daha İzmit'e varamadan zatürre olmuşlardı. Fakat hastaneler daha önce gelenler ile doluydu.⁷⁵⁰

Yedinci iskân mıntikasına gönderilmiş olan mübadillerin bu kötü durumları birçok yetkilinin yaşananlar konusunda birbirini suçlamasına sebep olmuştur. İzmit Sıhhiye Müdürü Sadık Bey, misafirhane ve hastanelerdeki durumlardan bahsederek şikâyetlerine bir cevap alamadığından yakınmıştır. Yedinci iskân Mıntika Müdürü Hüsni Bey suçlamalara Ankara'daki Hilal-i Ahmer Cemiyetine göndermiş olduğu bir telgrafla yanıt vermiştir.⁷⁵¹ Karşılıklı suçlamalar devam ederken İzmit'e gelecek olan yeni mübadiller çoktan yola çıktığı bildirilmiştir. Yeni gelecek olanlar için hazırlıklar yapılmaya başlanarak gerekli olabilecek ihtiyaçlarını tedarik edilmeye çalışılmıştır.⁷⁵²

3 Nisan 1924 tarihli Vakit Gazetesi'nin haberine göre; Drama'dan gelen 36 muhacirin Ahırkapı'daki misafirhanelerde birleştiği ve bu muhacirlerin arasında

⁷⁴⁸ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 236.

⁷⁴⁹ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 254.

⁷⁵⁰ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 258.

⁷⁵¹ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 259.

⁷⁵² Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 261.

hamile olan kadınların bir kız bir erkek çocuk doğurduğu kaydedilmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin bu doğaç çocuklara gereken yardım yapılmıştır.⁷⁵³ 12 Mayıs tarihinde Selanik Kavala'dan 1535 mübadil Teşvikiye vapuruyla İzmit'e bildirilmiştir. Gelen mübadiller, sağlık kontrollerinden geçmiş ve çiçek aşılı yapılmıştır. Bu mübadillerden aşılı tamamlananlar 13 Mayıs'ta Adapazarı'na iskân edilmişlerdir.⁷⁵⁴

Nüfus değişimi ile bölgeye gelen mübadillerin çoğu tütüncülük yapan ve Rençber olan insanlardan oluştuğu görülmektedir. Gelen bu inşalar yolculuk esnasında eşyalarını, hayvanlarını ve bazı ürünlerini beraberinde getirmişlerdir. Yanlarında bu ürünleri ve eşyalarını getiremeyenlerin ise mallarına Yunanlılar tarafından el konulmuş veya değerinden çok az bir fiyata elden çıkarılmıştır. Hükümet elinde tütünü olan göçmenlere kolaylık sağlamak ve tütünün zayi olmasını engellemek adına Tütün İdaresi ile anlaşmıştır. Tütünlerin nakli için avans sağlayarak samsun ve İzmit şehirlerinde oldukça büyük çapta tütün depoları hazırlanmıştır. Yunanlıların tarafından el koyulan hayvan ve tütünlerin zarar bedelleri ise tahsil edilerek belli bir kısmı göçmenlere ödenmesi çalışmaları yapılmıştır.⁷⁵⁵

Mübadil ve yardıma ihtiyacı olan çiftçi muhacirlere dağıtılmak üzere kollu ve tek tekerlekli tarım araçları verilmek istenmesinden dolayı vekâletin, 2 bin pulluk bulunduğu aktarılmıştır. Mübadele İmar ve İskân Vekâletine gönderilen 03.12.1924 tarihli yazı ile ziraat tahsilat sağlanması için 33570/975 numaralı tezkireyle yapılan teklif üzerine icra vekilleri heyetinin 03.12.1924 tarihinde bir karar verdiğini bildirmiştir.⁷⁵⁶

Yardımlar ve çalışmaların planlar dâhilinde ne zaman biteceğine karar verilmişti. İhtiyaç sahibi göçmenlere yapılan iâşe yardımının sona ereceği tarih olarak 1 Eylül 1925 öngörülmüştü. Belirlenen bu tarihe kadar yerleşmiş olan göçmenlerin üretici konuma gelmeleri gerekmektedir. Yerleştirilen çiftçi göçmenlere verilen arazilerin dışında tohum, çift hayvanı ve belli bir miktar para yardımı yapılması için bağlı olunan vilayet yetkililere bilgi verilmesi istenmişti.⁷⁵⁷

⁷⁵³ "Muhacirler", *Vakit*, 3 Şaban/Nisan 1924.

⁷⁵⁴ Sarı, *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*, 271.

⁷⁵⁵ Seçil Karal Akgün ve Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II* (Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi, 2001), 29.

⁷⁵⁶ (BCA), *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*, 12/58/11.

⁷⁵⁷ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 58.

Bazı insanlar vekâlete emlak yardımını için başvuruda bulunuyordu. Bununla alakalı arşivlerde yer alan bir belgeye göre; Dâhiliye vekâleti celilesine 7 Aralık 1925 tarihinde gönderilen yazıda Adapazarı'na yerleşmiş olan hasan oğlu Mehmet efendinin verilecek olan emlakın verilip verilmediğın incelenmesi istenmiştir. Ve bu talebin tekrar incelenmesi rica edilmiştir.⁷⁵⁸

Bölgede yer alan yetkili iki kurumun dışında ihtiyaç sahiplerine yardım eden bir diğerkurumda bölgenin belediye teşkilatıydı. İhtiyaç sahipleri belediye teşkilatlarına dilekçeler verip yardım talebinde bulunuyordu. Bu talep için gerekli araştırmalar yapılıyor ve sonucunda belirlenen kişilere düşkünler tahsisatından maaş bağlanması sağlanıyordu.⁷⁵⁹

Devlet eliyle göçmenlere daima yardım edilmeye çalışılmıştır. İhtiyaç sahibi olanların sayısının artması durumunda ise uluslararası yardım kampanyaları ile gerekli yardımlar toplanmaya çalışılarak eksiklerin giderilmesi yolunda Müslümanlara çağrılar yapılmıştır. Mübadele dönemi de böyle bir yola başvurulmuştur. Hükümet, yerel halktan yeni gelecek olan mübadiller için yardım talep etmiştir. Yardımsever kişilerin girişimleriyle yardım cemiyetleri kurulmuştur. Gazeteler aracılığıyla halka seslenilmiş ve halk mübadillere yardım için teşvik edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca özel ve resmi kuruluşlarda çalışan insanların da bu yardım kampanyalarına katıldığı görülmektedir.⁷⁶⁰

Bu konuyla ilgili Dâhiliye vekâletine gönderilmiş olan bir yazıda; Samsun mürettebatından olup Adapazarı'nda hane inşa etmek için iskân ettirilmiş 14 köy halkından ayrı gelenlerin bir kısmının İstanbul'da Fener, Adapazarı, İzmit gibi şehirlerde yer alan emlak ve hanelere ikamet ettirildiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca bu yazıda hemşerilerine yardım için yüzbinlerce liranın toplanarak muhacir kongresine gönderildiği kaydedilmiştir. Kazadaki 270 haneden 25 bin lira toplanmıştır. Adapazarı'nda bulunan muhacirlerden kimlerin kimlerle ne kadar iane verilmiş olduğu tetkik ve tahkik edilmesi rica edilmiştir. Yedinci İzmit İmar ve İskân Mıntika Müdüriyetine gönderilmiş olan mürur tahrirat suretinde kime ne maksatla ve ne miktarda iane verilmiş olduğu tahkik edilerek sonucun buyurulması arz edilmiştir.⁷⁶¹

⁷⁵⁸ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 50/104/23.

⁷⁵⁹ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 59.

⁷⁶⁰ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 60.

⁷⁶¹ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*, 19/91/11.

Bu konuya emsal olabilecek başka bir yazı ise; 23.11.1926 tarihinde Kocaeli vilayetine gönderilmiştir. Bu yazıda; Adapazarı'na yerleşmiş olan mübadillerden Halil Süleyman, Hasan oğlu Süleyman, Muammer Salih, Ali Mustafa, Muhammed Hulusi, Ali Hamdi, Hasan, Mustafa, Hayati isimli vatandaşların üretici bir hal alabilmeleri için hukuki işlemlerinin yapılıp kendilerine ikişer dönüm arazinin verilmiş olduğu dile getirilmiştir. Bu arazilerin tarım arazisi haline getirilmeleri adına yardımın sağlanması istenmiştir. Emir verilmesi ve muhtaç bir durumda olunmasına rağmen kendilerine yardım sağlanmadığı aktarılırken kendileri için yeterli miktarda arazinin sağlanmasını gönderilen telgraf nameda talep edilmiştir.⁷⁶²

Yardım talebinde bulunan başka bir şahıs dâhiliye vekâletine gönderdiği bir telgrafta; Adapazarı'nın Serdivan karyesinde iskân edilmiş olan Ali Ağa'nın iskân emrinin emsaline uygun olarak nüfus başına 9 dönüm verildiğini belirtmiştir. Kendisinin 3 nüfustan oluşan ailesi olduğundan dolayı 27 dönüm arazi verilmesi hususunda henüz bir evrakla müracaat edilmediği tebliğ olunmuştur. Tapularının müşterek olacağı bildirilerek, İstanbul Kapıkule Müdüriyetinde tasdik edilen kayıt suretlerinin vekillerine götürmesi lazım geleceği, kendisine bildirilen kanun ve izah nameye göre evrakların ibraz edildiği takdirde işlemlerinin yapılacağı arz edilmiştir. İzmit vilayetine gönderilen mübadilin, Memleketinde terk etmiş olduğu emval ve emlakına karşılık olarak emlak talebinde bulunarak Adapazarı'na gittiği aktarılmıştır.⁷⁶³

Bu ve bunun gibi birçok şahısın emlak ve arazi istekleri süreç içerisinde devam ederken hem hükümetin hem de cemiyetin insanların yaralarını sarmak adına yaptıkları çeşitli yardımlar devam etmekteydi. Eşya, yiyecek, tohum gibi birçok farklı kategoride yapılan yardımların yanında göçmenlere nakit para yardımı da yapılmaktaydı. Yapılan çalışmalar bazen yeterli olurken bazen yeterli gelmemekteydi. Durumu iyi olan ve kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen göçmenlere ise bu tür yardımlar yapılmamıştır.⁷⁶⁴

Şehirlerde ve kasabalarda yerleştirilmiş olan esnaf ve sanatkârlara ise mesleklerini icra edebilmeleri için kira alınmadan dükkân, imalathane gibi işletmeleri sağlayabilecek yerler verilmiştir. Ayrıca ihtiyacı olana gerekli araç ve gereçler de

⁷⁶² (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 50/106/8.

⁷⁶³ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 46/79/18.

⁷⁶⁴ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 132.

sağlanarak geçimlerini iyileştirmek adına destek verilmiştir. Mübadiller iki sene gibi bir süre için vergiden muaf tutulmuşlardır.⁷⁶⁵

Mübadillerin Türkiye'ye geldiği yıllar olarak gösterilen 1923-1933 yıllarında bu sürece en çok katkısı olan cemiyet hiç kuşkusuz Hilal-ı Ahmer Cemiyeti idi. Bu tarihler arasında ülkemize gelen göçmenlere yaptıkları yardımların 13 bin 641 lira 76 kuruş 769 milim olduğu bilinmektedir. Mübadele için cemiyetin harcadığı para miktarı ise yaklaşık 624 bin 836 lira 82 kuruş 670 milim kadardır. Bu bilgileri ışığında bakıldığında cemiyetin azımsanamayacak bir yardımı olduğu görülmektedir. Lakin kurulan vekâletin çeşitli yollar aracılığıyla bu miktardan daha fazla bir yardımda bulunduğu da bilinmektedir.⁷⁶⁶

2.16. Mübadillerin Uyum Süreci ve Kültürel Katkıları

Sakarya'ya gelen mübadillerin adaptasyonu konusunda önceden bölgeye yerleştirilmiş olan göçmenlerin tecrübelerinden yararlanılma yoluna gidilmiştir. Bölgeye önceki yıllarda Kafkasya ve Balkanlardan gelen birçok göçmenin yerleştirilmesi ve sonrası için yapılan çalışmalar, hükümete örnek niteliğinde olmuştur.⁷⁶⁷ Bölgeye yıllar boyunca gelmiş ve yerleşmiş olan muhacirlerin, gelen mübadillerin uyum sürecini kolaylaştırılması yönünde bir etken olduğu yapılan uygulamalarla da açıkça görülmektedir. Yaşanan uyum sürecinde, öteki kavramının çok derin anlamlara bürünmemesi bölgenin demografik yapısının da bir sonucudur. Yerel halk, gelen göçmenlere alışkın bir durumdaydı. Lakin iskân yerleştirmeleri yapılırken bölgede karışık bir ortamın olması, savaştan yeni çıkmış olması ve var olan arazilerin bazılarının zapt edilmiş olması toprak dağıtımında bazı sorunların çıkmasına neden olmuştur. Belirtilen iskân bölgelerinde, dağıtım sırasında verilecek araziler belirlenmişti. Yeterli olmamasının doğurduğu yeni çözüm arayışlarıyla köyler ve mahallere kurulmuş, göçmenler buraya yerleştirilerek sosyal hayatın bir parçası haline getirilmeye çalışılmıştır. Göçmenlerle ilgili bu gibi çalışmalar, bu insanların üretici olmasına hatta üretici olduktan belli bir süre sonrada desteklenmeleri hedefler yöndedir. Yerleşilen yeri meskenler ve kurulan köylerle birlikte hem mübadil kimliği

⁷⁶⁵ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 133.

⁷⁶⁶ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 133.

⁷⁶⁷ Mustafa Sarı, "Adapazarı'nda Muhaceret (1877-1908)", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/4 (2015): 103, Erişim 15 Ekim 2018, <http://www.historystudies.net/dergi//adapazarinda-muhaceret-1877-1908201601.pdf>.

adı verilen yeni bir kimlik oluşmuş hem de Anadolu'da giden Rumlardan boşalan yerlerin üretime devam edilmesi adına bir devamlılık oluşması amaçlanmıştır.⁷⁶⁸

Göçmen kabileleri yaşadıkları yerden ayrıлып başka bir yere yaşam alanı olarak yerleştirildiklerinde kimlikleri korumak için insan doğasından gelen bir içgüdüyle hareket eder. Bunun ilk yansıması da genelde yeni yaşamaya başladıkları yerlere eski yaşadıkları yerlerin isimlerini vererek gösterirler. Bu adım göç eden insanların yeni vatanlarını benimsemesine yardımcı olmuştur. Adapazarı'nda ve Serdivan'da da yaşanan bu benimsenme hareketi, sadece Anadolu'ya gelen insanlar için geçerli olmamıştır. Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rumlarda geldikleri yerlerin isimlerini anımsamak adına adımlar atmışlardır. Verilen bu yeni yer isimleri bazen de coğrafi özellikleri içinde barındırmıştır.⁷⁶⁹ Adapazarı'nın ticari ve sosyal hayatına çeşitlilik katan mübadiller yeni meslek alanlarıyla bölgenin ekonomisine de canlılık getirmiştir. Nüfusun artması ve değişen sosyal yapı ile kurulan yeni köy, kasaba ve mahalleler şehrin imar ve mimarisinin de değişmesi sağlamıştır.⁷⁷⁰

Yerleştirdikleri yer ile geldikleri yer arasındaki farklılıkları en aza indirmek için çalışan mübadiller, yeni yaşamlarına uyum sağlamak, kültürlerini yaşatmak ve kimliklerini korumak için çaba sarf etmekteydiler. Doğdukları ve yıllardır yaşadıkları topraklardan ayrılan insanların mecburi göçü psikolojileri üzerinde travmatik bir etki yaratmıştır. Bu etkinin giderilmesi, yaşamaya devam edilmesi için en etkili yöntem yeni memleketlerinde bir an önce kendi düzenlerini kurmaktan geçmekteydi. Bir yandan yeni yaşadıkları yere uyum sağlamak bir yandan da geldikleri yerlerin kültürünü ve kimliğini yaşatabilmek adına birçok adım atan mübadillerin bu bağlamda birçok aktivitelerde bulunmuşlardır. Bu süreci yaşayan birçok insanın bir araya gelmesiyle kurulan mübadil dernekleri, mübadil köy kahvehaneleri, birbirlerine destek için kurdukları vakıflar ve günümüzde de en sık ve yaygın olarak kullanılan bir araya gelme ortamı oluşturan internet desteğiyle ile kültür ve kimliklerini yaşatmaya gayret etmişlerdir. 1924 yılı sonrasını kapsayan dönemde üretim faaliyetlerinin yapılmadığı dönemler dâhilinde köy kahvehanelerinde bir araya gelen mübadil erkekler, anıları,

⁷⁶⁸ İbrahim Erdal, "Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyo-Ekonomik Değişimdeki Rollerini", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildirileri* içinde (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012), 3: 1269.

⁷⁶⁹ Gündüz, "Tapu-Tahrir Defterlerine Göre Kocaeli ve Çevresindeki Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme", 1: 467.

⁷⁷⁰ Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2290.

anlatımlarıyla hafızalarını canlı tutmak ve aktarma yolunu izlemişlerdir. Yaşanılan acıların paylaşılması ve aktarılması, yaşlı insanların kültürlerine dair izleri yaşatma çabası bu kahvehanelerin yaşatılması adına önem arz etmiştir.⁷⁷¹

Geldikleri ilk yıllarda farklı kıyafetleri, Türkçeyi konuşamamaları, yerli halka farklı gelen geleneklerinden dolayı öteki olarak adlandırılmışlardır. Yerli halkın yeni gelen bu insanlara bakış açısı genel itibariyle aynı olmakla birlikte kendilerinden birçok yönden farklı olduğunu düşünmekteydiler. Uyum sorunu bu evrede ortaya çıkmış ve mübadillerin belli bir süre kendi içlerinde, dışa dönük bir şekilde yaşamalarına neden olmuştur. Kendilerine ait sokak, ev, mahalle, adetleri ve içlerinde yaptıkları evlilikleriyle belli bir süre izole bir yaşam sürmüşlerdir.⁷⁷²

Bu izole yaşamları esnasında durumları hakkında bilgi alınması ve mıntika müdüriyetine yapılmış olan ihbarnameye istinaden mevcut durumun raporla bildirilmesi Mübadele İmar ve İskân Vekâleti tarafından istenmiştir. Buna istinaden 13 Mayıs 1924 tarihli ve 15698/573 numaralı olan ve bu tahrirata cevap olarak gönderilmiş olan yazıda; mıntıkada bulunan iskân memuru Halil Rıfki Bey'in Adapazarı'nda bulunan muhacirlerin iskân ve iâşe işleri hakkında yapılan işlemlerin devam ettiğini, iskân memuru Hayri Bey'in görevlerine devam ettiği arz olunmuştur. Buna ek olarak Mıntika müdürü vekiline gönderilmiş olan yazıda ise; 1 ay süreyle tenkit edilmiş olan Adapazarı hakkında raporlar tutularak bunların takdim edildiğini dile getirmiştir. Ayrıca 21 Mayıs 1924 tarih 10697/583 numaralı olarak gönderilmiş başka bir cevap yazısında; Adapazarı'nda ne kadar ve ne cins muhacirin iskân edileceği, ada iskân memurluğundan telgraf ile sorulmuş, bu telgraf nameye verilen cevapta verilen miktar üzerine karyeye muhacirlerin sevk edildiği bildirilmiştir. Bu evrak, muhabere dosyasında mevcut olduğu da ayrıca eklenmiştir. Bu muhacirlerin taşınması için derhal para gönderilmesi istenmiş, bu konu tahriratlarla, memurlara ve mıntikalara ait cetvellerle gösterilmiştir. Yazının devamında bu konu hakkında Ada iskân memurluğuna başvurulması gerektiği zikredilmiştir. Karyedeki mevcut muhacirlerin kabulü esnasında buradaki insanların muayene edilerek, mevcut bir hastalıklarının bulunmadığı ve bir hastalığın ihbar edilmediği kaydedilmiştir. Mıntika

⁷⁷¹ Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", 135.

⁷⁷² Umut Düşgün, "Yeni Vatanın Ötekileri: Mübadele Romanlarında Öteki Algısı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10/48 (Şubat 2017): 59, Erişim 12 Ağustos 2018, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi48_pdf/1dil_edebiyat/dusgun_umut.pdf.

iskân memuru Halil Rıfıkı Bey'den, Adapazarı'ndaki bulunan muhacirlere iskân ve iaşeleri için bilgi vermesi istenmiştir. Adı geçen muhacirlerin durumlarının daha iyi bir duruma getirildiği şeklinde cevap verilmiştir.⁷⁷³

Bu belgede iyi durumda oldukları aktarılan mübadillerin, başka arşiv kayıtlarında ve yapılan şikâyetlerdeki raporlarda ise yerli halk ile etkileşimlerinde olduğu dönemler içerisinde birçok olay meydana geldiği kaydedilen başka bilgilerdendir. Bu olayların çıkış amacı ise genel olarak göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanmamasından dolayı olduğu anlaşılmaktadır. Temelde kültürel farklılıklarının çok da farklı olmaması iki tarafında birbirine uyum sağlama sürecini hızlandırmıştır.⁷⁷⁴

Uyum sürecinin hızlanması adına etkili olan en önemli faktörlerden biri de dildi. Anadolu'dan Yunanistan'a giden mübadillerin Türkçe konuşması, gelen Müslüman mübadillerin ise Rumca konuşmayı tercih etmedikleri ve Türkçeye çokta uzak bir şekilde konuşmadıkları görülmektedir. Bölgeye yerleşen mübadiller, yerliler tarafından ilk zamanlar yabancı bir şekilde anılsalar da Türkçe konuşmaya özen göstermişlerdir. Düzgün bir Türkçe olmasa da az çok Türkçe konuşmuşlardır. Bu anlaşılabilir bir durum olmakla birlikte uyum sürecine adapte olmalarını kolaylaştırıldığı söylenebilmektedir.⁷⁷⁵

Dil yönünden de bölgeye kültürel katkıları olan mübadiller, buldukları yörelerde şivelerini konuşarak ve aktararak yaşatmışlardır. Siyasal eğilimlerini genelde grup halinde yaşayan mübadillerin bu konularda propagandalar yaptığı da görülmüştür. Ayrıca Adapazarı'nda yerleşen mübadillerin bu çoğunluktaki yeri genelde hükümet yanlısı olmak yönünde olmuştur.⁷⁷⁶

Yerli halk ile gelen mübadillerin birbirine yakın olan birçok özellikleri de zamana yayılan bir uyum sürecini destekleyici nitelikte olmuştur. Kültürlerinin birbirine benzeyen yönleri, aynı dini paylaşımları, gelenek ve göreneklerin yakınlığı da bu süreci besleyen öğeler olmuştur. Bu benzerlikleri gelen insanların yeni yaşamlarına alışmaları konusunda motivasyonlarını artırırken kendi kültürlerinin de yerel kültüre katkıları olabileceği yönündeki düşüncelerini beslemiştir. Bireyler, aileler, gruplardan oluşan topluluklar içinde buldukları durumda iletişim içinde

⁷⁷³ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*, 18/84/10.

⁷⁷⁴ İpek, "Sakarya'ya Türk Göçleri", 1: 654.

⁷⁷⁵ Erdal, "Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyo-Ekonomik Değişimdeki Roller", 3: 1270.

⁷⁷⁶ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 172.

bulunarak yoğun bir kültürleşme trafiği yaşamışlardır. Sakarya'ya yapılan göçlerin yıllar içinde şehrin demografik yapısını değiştirdiğinden önceki başlıklarda da söz edilmiştir. Bu Sakarya'nın alışkın olduğu bir durum olmakla birlikte gelen ve giden dengesinin bu sefer alışkın olunandan farklı olması olaylara geniş bir açıdan bakılmasına sebep olmuştur. Yeniliğin ve gelişimin aktif olarak görüldüğü bu dönemler kültürel katkıların da hızla değişime uğradığı bir dönemdir.⁷⁷⁷

Küçük bir köyden büyükşehir olmaya giden uzun yolda Adapazarı ismiyle önceleri köy iken nüfusun artması, göçler, ticari girişimler ve konumu itibariyle de gelişen bu şehir birçok badire atlatarak günümüzdeki halini almıştır. Deprem, işgal, yağmalardan sonra yeniden yapılandırılarak daha da gelişerek gelişimini tamamlamıştır.⁷⁷⁸

Cumhuriyet sonrası Adapazarı'ndaki gelişme ve değişim diğer şehirlere nazaran daha hızlı ve etkili olmuştur. Tarımın ve ticaret hayatının aktif bir şekilde devam ettiği şehirde başlanan bankacılık faaliyetleri de şehrin yavaş yavaş kalkınmasına, refah düzeyinin artmasına sebep olmuştur. Mücadele yıllarında bölgede durma noktasına gelen ticaret ve tarım hayatı, gelen yeni insanlarla birlikte canlanmaya başlamıştır.⁷⁷⁹

Mübadil yerleştirmeleri bittikten sonra hükümetin en büyük amacı bu insanların kendi kendilerine yetebilecek duruma gelmeleri olmuştur. Hükümet desteğiyle birlikte gelen insanlar, dağıtılan arazilerde tütün üretimini yapmaya başlamışlardır. Gelen insanların tarım konusunda geliştirdikleri yetenekleri ile ekili ve dikili arazilerin oranı artmıştır.⁷⁸⁰

Gayrimüslimlerin tekelinde olan zeytin ve tütün işletmeciliği, bağ ve bahçe tarımı, beraberinde getirmiş oldukları el sanatları ve hayvancılık nüfus değişiminin yapılmasıyla Türklerin eline geçmiştir.⁷⁸¹ Mübadiller geldikleri yerlerden getirdikleri mesleklerle ilgili tecrübe ve bilgi birikimlerini Anadolu halkına aktarmaları sayesinde

⁷⁷⁷ İsmail Arslan, "Batı Balkan Göçmenlerinin Türkiye'deki Kültürleşme Süreçleri", *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri 5-7 Ekim 2012* içinde (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 2013), 321.

⁷⁷⁸ Konukçu, *Sakarya Yazıları*, 216.

⁷⁷⁹ Konukçu, *Sakarya Yazıları*, 159.

⁷⁸⁰ Erdal, "Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyo-Ekonomik Değişimdeki Roller", 3: 1272.

⁷⁸¹ Selahattin Döğüş ve Merve Atasoy, "Balkan Göçmenlerinin Anadolu'da Türk Kültür ve Sosyal Hayatına Katkıları", *Mübadelenin 94. Yılı Anısına Uluslararası Mübadele Sempozyumu Bildirileri* içinde (Tekirdağ: Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2017), 220.

sosyal ve kültürel ilişki kurulmuştur. Mübadillerin bildikleri meslekleri yapmaları yeni geldikleri ve yerleştikleri yerlerde daha çabuk uyum sağlayabilmelerini sağlamıştır.⁷⁸²

Yetiştirilen ürünler ve toprak verimliliğın artmasıyla tarımsal ağırlıklı olan ekonominin getirisi de artmıştır. İskân edilen muhacirlerin Anadolu halkına başka bir katkısı ise taşımacılık ve ulaşım alanında olmuştur. Yunanistan'da kullandıkları dört tekerlekli kağnıları⁷⁸³ Anadolu'ya taşımış ve bu araçlar kullanılan ili tekerlekli kağnıların yerini almıştır. Gelen muhacirlerin Anadolu köy ve kasaba halkına kattığı başka bir bilgi ise duvar ve boyama ustacılığı olmuştur. Evlerinin damlarını düz dam yerine üçgen şeklinde yapmalarını ve duvarları kirece boyama geleneklerini paylaşmışlardır.⁷⁸⁴

Giden Rumların zanaat alanında yaratmış olduğu eksikliğe karşın gelen Müslüman mübadillerin tarıma dair bildikleri modern teknik bilgileri ile tarıma katkıları olmuştur. Üretime en çok ihtiyaç duyulan ve ekonominin kötü olduğu bir süreçten geçen yeni kurulmuş devletin açığı olan sektörel eksikliği karşılamak için taze kan olmuşlardır. Mübadillerin aktarmış oldukları tarımsal teknikler, araç ve gereçler ile hem üretime hem tarım sektörüne katkıları yadsınamayacak ölçüdedir.⁷⁸⁵

Balkanlardan gelen göçmenler sonrasında bu tarımsal faaliyetler gelişerek çeşitlenmiştir. Bildikleri yeni yöntemleri aktarmaları, boşalan nüfusun yokluğunu gidermeleri ve toplumun kalkınmak için ihtiyacı olan iş gücünü sağlamaları yeni kurulan devlet için çok önemli bir katkı olmuştur. Gelen her bir göçmen grubunun kendilerine has kültürü, adetleri, farklı siyasi ve tarihi görüşleri mevcuttur.⁷⁸⁶ Yıllardır yaşadıkları coğrafyanın ve kendileri de sahip olduğu kültürel renklerini de yaşamaya başladıkları coğrafyalara taşımışlardır. Yerleştikleri yerlere uyum sağlamaya çalışırken kendi kültürlerine bağlı kalmış kimi zaman bunu aktarmış ve kültür dokusunun zenginleşmesine katkı sağlamışlardır.⁷⁸⁷

⁷⁸² Erdal İnce, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Selanik Müslüman Türk Köyleri Mübadillerin Mesleki Dağılımları Üzerine Tespitler", *Mübadelenin 94. Yılı Anısına Uluslararası Mübadele Sempozyumu Bildirileri* içinde (Tekirdağ: Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2017), 396.

⁷⁸³ İnce, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Selanik Müslüman Türk Köyleri Mübadillerin Mesleki Dağılımları Üzerine Tespitler", 398.

⁷⁸⁴ İnce, "Tasfiye Talepnamelerine Göre Selanik Müslüman Türk Köyleri Mübadillerin Mesleki Dağılımları Üzerine Tespitler", 399.

⁷⁸⁵ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 152.

⁷⁸⁶ Döğüş ve Atasoy, "Balkan Göçmenlerinin Anadolu'da Türk Kültür ve Sosyal Hayatına Katkıları", 219.

⁷⁸⁷ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 229.

Ekonomiden sosyal hayata, kültürel değerlerden dile kadar birçok alanda yörenin zenginleşmesini sağlamıştır. Drama'dan bölgeye gelen mübadiller bölgenin kalkınması adına, tütüncülüğten başka ipekböcekçiliğinde de faaliyetlerde bulunarak yörenin ekonomisini desteklemişlerdir. Destekleyen nitelikte olan mübadillerin yanında kendi elleriyle bunları yok edenlerde olmuştur. Rum köylerinde eskiden beri yapılan ipekböcekçiliğine ait dut ağaçları, bazı mübadiller tarafından kesilerek tütün arazilerine dönüştürülmüştür. Yeni kurulan köylerin kalkınması adına 1934 yılında Tarım Kredi Kooperatifi kurulmuştur. Kimliklerini ve geçmişlerini yaşatmak ve aktarmak adına Dernek ve Vakıflar oluşturulmuştur. Bu anlamda Türkiye kurulan ilk mübadil vakfı Lozan Mübadilleri Vakfı'dır. 2000 yılında İstanbul'da kurulan bu vakıftan sonra birçok benzer vakıf farklı illerde kurulmaya başlamıştır.⁷⁸⁸ Bu dernek ve vakıflar, kültürel dayanışma örneği sergileyip mübadele alanında bilimsel araştırmalar yapmaktadır. Buluşma günleri ve toplanma organizasyonları düzenleyerek işbirliğini geliştirici ve kültürel mirasın korunmasına yönelik adımlar atılmaktadır.⁷⁸⁹

Günümüzde en aktif kullanılan kültür yaşatma etkinlikleri internet üzerinden gerçekleşmektedir. Mübadil köylerini tanıtıcı siteler, mübadillerin kendi kurdukları kişisel siteler, bloklar, mübadele ile ilgili bilgilendirici siteler ile birçok mübadil çocukları ve torunları birleşmektedir. Ortak bir hafıza yaratmaya yönelik yapılan bu çalışmalar, gelenek ve görenekleri, yemek kültürünü, kıyafet ve müzik kültürlerini günümüzde halen yaşatmaktadır.⁷⁹⁰

Mübadil köylerindeki evlerin yerel halkın evlerinden daha çok birbiriyle iç içe olduğu görülmektedir. Balkanlardan gelen bu insanların Anadolu'daki yerel halka oranla daha kentli bir kimlik taşıdığı gerçeği yerleşim alanlarının şekillerine de yansımıştır. Gelenler tarım ve hayvancılık dışında çeşitli birçok işkolunda çalışan insanlardı. Birçoğu Anadolu'nun küçük kasabalarında sık rastlanmayan iş kolu ve esnaf kültürüne sahip olduğu söylenmektedir.⁷⁹¹

Gelen mübadillerin adaptasyon sürecini ekonomik, kültürel ve toplumsal açıdan incelemek gerekmektedir. İki tarafında birbirlerinin kültürüne ve yaşayış

⁷⁸⁸ Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", 137.

⁷⁸⁹ Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", 139.

⁷⁹⁰ Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", 140.

⁷⁹¹ Üner, "Samsunlu Mübadil Türklerin Gelenek Göreneklerine Ait bir Derleme", 4: 1.

tarzlarına katkıları oldukça fazladır. Uyum ve kaynaşma sürecinde mübadiller kültürel öğelerine yerel halkında katkılarıyla birçok şey katmışlardır. Göçmenlerin katkıları daha çok ekonomik yönde ağırlığını korurken, yerel halkın katkıları genellikle manevi yöneydi. Tarımla ilgili birçok yeni alet ve tekniği yerel halka öğreten mübadiller, ülkenin tarımsal ekonomisine özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Anadolu'dan giden Rumların boşluğunun hissedildiği ekonomide eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.⁷⁹²

Bu birbirine yakın yaşama biçimi Balkanlarda yaşamış olan bu insanlar için yaşanan tehdit ve tecrübelerin bir sonucuydu. Yıllarca baskı ve mezalim içinde yaşamak zorunda bırakılan bu insanlar, herhangi yaşanılabilir bir tehditte karşı birbirine yakın oturmayı tercih etmiştir. Özellikle 19. Yüzyılda daha da artan bu tercih bir süre sonra bir gelenek olarak dönüşmüştür. Gelen ilk Mübadillerde genel itibariyle geniş bir aile yapısı vardır. Anne, baba, büyükanne, büyükbaba, çocuklardan oluşan bu ailelerin genelde 1.kuşak mübadillerde görülmesinin bazı sebepleri vardı. Bu sebeplerin içinde nüfus değişiminin beraberinde getirdiği toplumsal psikoloji, tütüncülüğün gelişmesine dayanan yoğun iş yükü, çoğu ailenin ihtiyaç sahibi olması ve arazilerin çok parçalanmasını engellemek yatmaktadır. Bu büyük aile yapısının 1945li yıllara kadar devam ettiği görülmektedir. Özellikle bu dönemden sonra çekirdek aile yapısına geçiş olduğu bilinmektedir. Nüfus değişimi sonrası yapılan evliliklerin genel itibariyle kendi içlerinde olduğu görülmektedir. Yerli halka mübadiller arasında evlilik örneklerine pek rastlanmamıştır. Daha içe dönük bir yapıda yaşam seçilmiştir.⁷⁹³

Bölgedeki kültürel katkıları oldukça fazla olan göçmen kesiminin etki ettiği bir noktada konut tipleri olmuştur. Bunun yanında Kurtuluş Savaşı öncesinde gelmiş ve bölgeye yerleşmiş olan göçmenlerin bu savaştaki katkıları da oldukça fazladır.⁷⁹⁴ Bunun yanında mübadillerin komşuluk ilişkilerine çok önem verdiği görülmektedir. Komşularının yardımına koşan işlerini kendi işi gibi sahiplenen ve iyi gününde de kötü gününde de komşunun yanında olan mübadiller sosyal olarak Anadolu milletinin taşıdığı özellikleri taşımaktadır. Bu bağlamda hem balkanlardan gelen mübadiller hem de Anadolu'nun yerel halkı aynı bilince sahiptir.⁷⁹⁵

⁷⁹² Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 170.

⁷⁹³ Üner, "Samsunlu Mübadil Türklerin Gelenek Göreneklerine Ait bir Derleme", 4: 2.

⁷⁹⁴ İpek, "Sakarya'ya Türk Göçleri", 1: 655.

⁷⁹⁵ Üner, "Samsunlu Mübadil Türklerin Gelenek Göreneklerine Ait bir Derleme", 4: 4.

Cenazelere halkın genelinin katılmaya çalışıldığı gibi mübadil köylerinin mezarlıkları genelde köyün dışında yüksek tepelere yapılmıştır. Yüksek sesle ağlamak ve ağıt yakmanın ayıplandığı cenazelerde, mezarlıklar uzak olduğu için cenaze namazının camide değil mezarlıklarda kılındığı bilinmektedir. Ölen kişinin eşyaları fakir kişiler arasında dağıtılırken, cenazeden birkaç gün sonra mezara çiçek dikmek hala uygulanan bir gelenektir.⁷⁹⁶

Yöresel olarak kutlandığı bilinen ilk bayramları Hıdırellez günü kutlanan gölle bayramıdır. Köy halkının evden getirdiği malzemelerle birlikte gölle denen bir yemeği yapıp, mısır tanelerini haşlayarak birlikte yedikleri bayramlarıdır. Kalan yemeğin bir kısmını da evlerine götüren mübadiller bunun evlerindeki bereketi arttırdıklarına inanırlar. Diğer bir bayramları ise koyu yoğurt bayramıdır. Tütünün çapalanmasının ertesinde köy halkının pişirdiği gağma yemeklerinin yapılarak yenildiği bayramdı.⁷⁹⁷

Geleneklerine ait birçok kutladıkları günler olsa da günümüzde bunlar çok fazla kutlanılmadığı gibi hala göçmenler dernekler veya özel günler vasıtasıyla bir araya gelerek yemekler yaparak ve beraber yiyerek birliklerini sürdürmeye devam etmektedir.⁷⁹⁸

Kurulan yeni devlet ve izlenen yeni nüfus politikasıyla ülke genelinde birçok değişimler ve gelişmeler yaşanmıştır. İzlenen göç politikası ülkenin nüfus yapısını homojenleştirmeye yönelik olduğu için uygulanan nüfus mübadelesi bunun önemli bir basamağı olmuştur. Gelen ve giden birçok insan toplumdaki yapısal taşların değişime uğramasına neden olmuştur. Gelen yeni kitleler ve yapılmak istenilen yeni toplumsal yapı için ekonomik, siyasal ve kültürel olarak gelişmeler yaşanmaya başlamıştır.⁷⁹⁹

Sürecin gerek fiziksel gerekse psikolojik etkilerinden dolayı karmaşık ve hassas bir dönemden geçen göçmenlerin gittikleri yerlerde çevreyi etkilemektedir.⁸⁰⁰ Göhler'e göre göçmenlerin göç sürecinde ve sonrasında karşılaştıkları, boğuştukları psikolojik sorunlar arasında kendi dilinin işlevini kaybetmesi, yaşadıkları kırgınlık ve kızgınlık, yabancılaşma hissi, duydukları derin hasret ve özlem, boşluk ve yalnızlık, değer yargılarının aşağılanması ve önyargı gibi psikolojileri derinden etkileyip iz bırakan

⁷⁹⁶ Üner, "Samsunlu Mübadil Türklerin Gelenek Göreneklerine Ait bir Derleme", 4: 6.

⁷⁹⁷ Üner, "Samsunlu Mübadil Türklerin Gelenek Göreneklerine Ait bir Derleme", 4: 5.

⁷⁹⁸ Üner, "Samsunlu Mübadil Türklerin Gelenek Göreneklerine Ait bir Derleme", 4: 6.

⁷⁹⁹ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 163.

⁸⁰⁰ Buket Akıncı, Ahmet Nergiz ve Ercan Gedik, "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2015): 74.

sorunlarla boğuşulmaktadır. Yeni bir yaşamın, yeni yerlerin ve yeni insanların getirmiş olduklarıyla baş edebilmek, onlarla olumlu yönde bir ilişki ve bağ kurmak, kişinin yaşamış olduğu bu psikolojik soruların daha iyi üstesinden gelebilmesini sağlamaktadır. Özellikle mübadele gibi zorunlu tutulmuş olan bir sürecin işleyişi gönüllü bir şekilde göç eden insanlara göre bireyleri daha çok zorlamaktadır. Karşılaşılan ani duruma bakıldığında zorunlu göç etmiş insanlar, gönüllü bir şekilde göç etmiş insanlara nazaran beklentiler ve sosyal uyum konusunda daha çok sorunlardan etkilendiği görülmektedir.⁸⁰¹

Bu sürece diğer bir açıdan bakıldığında ise göçmenler gittikleri yerlerde uyum sağlayıp, ülkenin birçok alanında da olumlu katkılar yapabilmektedirler. Kültürel, eğitimsel, ekonomik ve sosyal olarak sağlanan uyum sonrası kişinin fiziksel ve psikolojik olarak hazır bulunuşunu etkilemektedir. Uyum sürecinin hızlı bir şekilde ve tamamlayıcı olarak gelişmesi bütün bu alanları olumlu yönde etkilediği gibi bireyin kendini yeni toplumuna daha ait hissetmesi gibi olumlu sonuçlara yol açabilmektedir. Aidiyet duygusu, toplumda yaşayan yerli ve yabancı kavramının arasında uzaklığı giderdiği gibi, toplumda yaşanacak olan çatışmalarında önüne geçebilmektedir. Toplumsal ilişkilerin bu şekilde olumlu etkisi, göçmenlerin kimlik arayışında yaşanan çatışmalarının olumsuz etkisini daha da azaltabilmektedir.⁸⁰²

İlde her ne kadar sosyo-kültürel yapılar farklılık göstermiş olsa da birçok insan atalarından kendilerine kalmış kültürel değerlerini korumaya ve yaşatmaya çalışmaktadır. Büyük bir çoğunluğun örf ve adetlerini sürdürebildikleri şehirde, genç neslin bu kültürden yavaş yavaş uzaklaştığı da yadsınamaz bir gerçektir. Gelenlerin birçoğu geldikleri yerler ile bağlarını kopartarak geri dönmek üzere bölgeye yerleşmişlerdir. Toplulukların bir arada olduğu düğün, kız alıp-verme, bayramlar gibi aktivitelerde birlik ve beraberlik söz konusudur.⁸⁰³

Sakarya'nın sosyal yapısı farklı unsurların bir arada yaşamasını ve birbirlerini kabullenmiş, kaynaşmış bir durumda yaşamaktadırlar. Bölgede, milli duygularla olan tartışmalar ise oldukça az görülmektedir. İlin geneline yayılmış olan bu farklılıklardan

⁸⁰¹ Akıncı, Nergiz ve Gedik, "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", 75.

⁸⁰² Akıncı, Nergiz ve Gedik, "Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul", 76.

⁸⁰³ Yusuf Genç, "Sakarya'da Yaşayan Etnik Gruplar ve Sosyal Uyum", *Geçmişten Günümüze Sakarya, Tarih/Kültür/Toplum Uluslararası Sakarya Sempozyumu Bildirileri* içinde (Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2018), 691.

rahatsızlık duymayan ve bu durumu kanıksayan bir toplum yapısı özelliği yansıtan Sakarya halkı, yoğun bir kültürel alışverişte bulunmaktadır.⁸⁰⁴

2.17. Sakarya’da Yaşayan Göçmen Unsurlar

Sakarya, kültürel açıdan çeşitliliği ve birçok farklı etnik unsuru bir arada barındıran bir şehirdir. Günümüze kadar almış olduğu göçlerle bu çeşitlilik daha da artmıştır. Çok kültürlülüğün ve birçok etnik unsurun bir arada bulunduğu şehirdeki yaşam hoşgörü temeli üzerine kurulmuştur. Yapılan evlilikler ve kurulan ilişkilerin neticesinde kaynaşmış bir toplum olarak karşımıza çıkan yöre halkı, kendi kültürlerine ait özelliklerin de yaşamasını sağlayan etnik unsurlarla doludur. Bölgede varlığı bilinen etnik unsurlar ise; buraya ilk yerleşenler olarak bilinen Manavlar, Yörükler, Çerkezler, Abhazlar, Lazlar, Gürcüler, Tatarlar, Hemşinliler, Boşnaklar, Arnavutlar, Sırlar, Pomaklar, Bulgaristan ve Rumeli’den gelen muhacirler, Kurmançlar(Kürtler), Abdallar, Romanlar, Zazalardır.⁸⁰⁵

Bölgedeki bu göçmen unsurların şehre yerleşmeleri farklı zaman dilimlerinde olmuştur. İlk yoğun göç dalgası 93 harbi neticesinde gelen ve 1890-94 yılları aralığında gelmiş olan göçmenler aracılığıyla yaşanmıştır. Balkan Savaşları ile Balkanlardan şehre gelen göçmenler 1912-14 yılları arasında gelirken 1923-24 yıllarında mübadeleyle gelerek yerleşmiş olan birçok göçmende şehirde varlığını sürdürmektedir. Şehre olan göçler 1928-30, 1950-54, 1989 yılları arasında da devam etmiş ve bölge toplamda 8 kez büyük göç dalgalarıyla, çeşitli toplulukların oluşturduğu göçlere maruz kalmıştır. Bu göç dalgaları dışında da yurt içinden aldığı göçlerle aktif olarak seçilen ve tercih edilen bir şehir olmuştur. Yurt içi ve yurt dışından çeşitli bölge ve kültürlerden alınan göçler ile çeşitlilikleri artan ilde kültürel bir mozaik oluşturulmuştur. Bu çeşitlilik kültürel aktivitelere de yansımış, her bir topluluk kültürlerine ait olan adetlerini de beraberinde getirerek burada yaşatmaya çalışmıştır.⁸⁰⁶ Göçlerin gerçekleştiği yıllar aynı zamanda yeni politikaların yapılmaya çalışıldığı bir zamana denk gelmesi var olan toplumsal yapının da gelişip değişmesine katkıda bulunmuştur.⁸⁰⁷

⁸⁰⁴ Genç, “Sakarya’da Yaşayan Etnik Gruplar ve Sosyal Uyum”, 692.

⁸⁰⁵ Eriş, *81 İlde Kültür ve Şehir Sakarya*, 88.

⁸⁰⁶ Ali Aktaş, “Sakarya Yöresi Halk Oyunları ve Türküleri”, *Suya Bırakılan Yazılar Irmak Dergisi 100 Sayı Seçkisi*, Der. Fahri Tuna (İstanbul: Yazı Atölyesi, Mayıs 2009), 35.

⁸⁰⁷ Doğuş ve Atasoy, “Balkan Göçmenlerinin Anadolu’da Türk Kültür ve Sosyal Hayatına Katkıları”, 218.

Kafkasya'dan, Balkanlardan, Yunanistan'dan, Bulgaristan'dan, Romanya'dan, Yugoslavya'dan ve diğer ülkelerden gelen aktif göçlerin bölgenin nüfusunu arttırmakla kalmamış toplumsal alanda da çeşitlenip gelişmesine katkı sağlamıştır. Gelen birçok farklı etnik kimliğe sahip insanlar çekişmeleri bir kenara bırakarak hoşgörü içinde yaşamak ve geçimini sağlamak için çalışarak tecrübeleriyle harmanlanmış zanaat ve mesleki bilgilerini bölgeye aktarmışlardır.⁸⁰⁸

Sakarya'nın Geyve ilçesinin ilin en eski yerleşim yerlerinden olduğu bilinmektedir. Burada Osmanlı Devleti'nin de hâkimiyet alanını genişletmesiyle birlikte şehrin en eski yerlilerden olan Manavların yaşadığı görülmektedir. Kendilerine yerli Türk anlamına gelen "Manav" ismini vermeleri de göçebeliği terk ederek Sakarya'da yaşamaya başlamalarından gelmektedir.⁸⁰⁹

Manavların, Sakarya'nın birçok ilçesinde mahalle ve köylerde yaşadığı bilinmekle birlikte ilin genelinde yaşantılarının yansımaları görülmektedir. Sakarya'nın Adapazarı ilçesinin birçok mahallesinde, Akyazı, Ferizli ve Hendek ilçelerinde, Geyve ilçesinde yer alan birçok mahallede,⁸¹⁰ Karapürçek, Karasu, Kaynarca, Kocaali, Pamukova, Sapanca, Söğütlü ve Taraklı ilçesinin birçok yerinde Manavların yaşadığı bilinmektedir.⁸¹¹ Sakarya'nın geneline yayılmış olan Manavların, ilk yerleşim yeri olarak bilinen Taraklı ve Hendek ilçeleri kültürlerinin izlerini günümüzde de yaşatmaktadır. Günümüzde hala geleneklerinin yaşatmaya özen gösteren Manavlar, özellikle Taraklı ilçesinde kültürel yapılarını korumaktadır.⁸¹²

Şehrin diğer bir göçmen unsuru olarak bilinen, Osmanlı Devleti'nin kaybettiği savaşlar ile milliyetçilik akımının etkisiyle 19. Yüzyılda bölgeye gelmiş olan Bosna göçmenleridir. Osmanlı topraklarının geneline olan bu kitlesel göçler neticesinde azımsanamayacak derecede birçok Bosnalı göçmenin Adapazarı'na yerleştirilmiş olduğu görülmektedir. Tıpkı mübadillere olduğu gibi gelen bu insanlara da ev ve dükkânlar verilerek işlerini yapabilmeleri için sermayeler tahsis edilmiştir. Tarım alanlarını aktif bir şekilde kullanılması açısından gerekli olan arazi, tohum ve hayvan

⁸⁰⁸ Taşdelen, "Sakarya'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı Üzerine", 2: 836.

⁸⁰⁹ Mehmet Eröz, "Türk Onomastiği Bakımından Adapazarı Yer adları", *1970-1971 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, sy. 11 (1972): 108.

⁸¹⁰ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 311.

⁸¹¹ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 312.

⁸¹² Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 309.

da bu göçmenlere yapılan yardımlar arasındadır. Gelen bu insanlara yeni köyler ve yerleşim yerleri yapılarak yerleştirilmiştir. Bu yerleşim yerlerin isimleri ise genel itibariyle Boşnaklı veya Bosnalı olarak anılmıştır. Dönem içerisinde kullanılan diğer Boşnak köyü ve mahallelerinin ismi padişah adlarına ithafen koyulmuştur. Günümüzde hala Adapazarı'nda bu isimlerin varlığını köy veya mahalle adı olarak koruduğunu görmekteyiz.⁸¹³ Sakarya ilinde bulunan Boşnak göçmenlerinin Adapazarı merkezde yer alan bazı mahallelerde, Pamukova'nın Oruçlu Mahallesi, Sapanca'nın Ünlüce Mahallesi, Söğütlü'nün Akarca Mahallesi'nde, Akyazı ve Ferizli ilçelerinde yaşamaktadırlar.⁸¹⁴

Bölgedeki diğer göçmen grubu ise 1860'lı yıllarda şehre iskân edilen Kırım Tatarlarıdır. Gelen 400 kişilik bir kabile özenle bölgeye yerleştirilmiştir. 1864 ve 1867 yıllarında gelen Abaza göçmenleri de Adapazarı'nın yüksek ve dağlık yerlerine nakledilmiştir. Çerkez göçmenler için Adapazarı yöresinde birçok göçmen köyü inşa edilmiş ve göçmenler bu evlere yerleştirilmiştir. Yerleştirmeler bittikten sonra göçmenlere yardım malzemeleri ve üretim yapmaları için arazi ve tohum tahsis edilmiştir.⁸¹⁵ Bölgeye gelen bir kısım Çerkez göçmenleri, yörenin ormanlık alanlarına yerleştirilmiştir. Ve bu göçmenler bölgenin hayvancılık ihtiyacına katkıda bulunmuşlardır.⁸¹⁶ Çerkezlerin, Sakarya genelinde yaşadığı yerler ise; Adapazarı Merkez, Hendek, Sapanca, Söğütlü ve Karasu'dur.⁸¹⁷

1860'dan sonra Ubıhlar ve Abazaların, daha sonrasında ise Müslüman Abhaz göçmenleri Sakarya'ya iskân edilmiştir. Ayrıca XIX. yüzyılın ikinci yarısında da Arnavut, Boşnak, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'ten Müslüman muhacirler bölgeye gelmiştir. Kafkasya'dan ve Doğu Karadeniz'den gelen diğer bir göçmen kabileleri ise Gürcüler ve Karadenizlilerdir. Sakarya'nın çeşitli yerlerine yerleştirilen bu göçmenler bölgeye renk katmıştır.⁸¹⁸

⁸¹³ Muammer Demirel, "Türkiye'de Bosna Göçmenleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/2 (2008): 289.

⁸¹⁴ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 829.

⁸¹⁵ Ulugün, "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", 3: 1279.

⁸¹⁶ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri(1877-1890)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 230.

⁸¹⁷ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 545.

⁸¹⁸ Mahmut Bi, "XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-III* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015), 3: 1327.

Adatavır Haber Ajansı'nın 23.04.2016 tarihli köşe yazısına göre; Gürcülerin genelinin 93 harbi sonrası Anadolu'nun belirli bölgelerine göç ettikleri bilinmektedir. Bu yerlerden birisi de Adapazarı olmuştur. Buraya göç etmiş olan Gürcülerin birçoğu Kurtuluş Savaşı sırasında Adapazarı civarında gönüllü olarak savaşa katılmışlardır.⁸¹⁹ Bölgeye göç etmiş olan Gürcülerin, kültürel katkılarının yanında il için önemli bir geçim kaynağı olan fındığın yetiştiriciliğinin yayılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Gürcüler, bölgede birçok tarım ürününün, sebze ve meyvenin yetiştirilmesinde katkı sağlamışlardır.⁸²⁰ Sakarya iline göç etmiş olan Gürcüler ise günümüzde; Adapazarı, Akyazı, Hendek, Geyve, Kaynarca, Karasu, Karapürçek, Kocaali ve Sapanca'da ilçelerinde yaşamaktadırlar.⁸²¹

Adatavır Haber Ajansı'nın 14.05.2016 tarihli köşe yazısına göre; Sakarya bölgesinde yaşayan göçmen unsurlardan olan Lazlar, XIX. ve XX. Yüzyıllarda çeşitli kentlerden Sakarya'ya göç etmişlerdir. Günümüzde yoğunlukla Karadeniz ve çevresinde bulunan Lazlar, 1887'li yıllarda Osmanlı devleti tarafından İzmit sancağına yerleştirilmiştir. Daha sonra Sakarya'nın çeşitli yerlerine yerleşen göçmenlerin günümüzde çoğunlukla Karasu ilçesinde yaşadığı görülmektedir.⁸²² Bunun yanında Lazlar; Adapazarı, Akyazı, Geyve, Hendek, Ferizli, Karapürçek, Pamukova ve Sapanca'da da oluşturdukları mahalleler de yaşamlarını sürdürmektedirler.⁸²³

Karadeniz'den Sakarya'ya gelmiş olan Hemşinliler, günümüzde hala bölgede yaşamaktadır. Adatavır Haber Ajansı'nın 30.04.2016 tarihli köşe yazısına göre; Hemşinlilerin bölgeye ekonomik nedenlerden ötürü göç ettiği belirtilmiştir. Buraya geldikten sonra ise geçimlerini daha çok pastacılık ve fırıncılık yaparak sağlamışlardır.⁸²⁴

İlde yaşayan diğer bir göçmen unsurda Abhazlardır. Abhazların bölgeye ilk gelişi 1867'li yıllardan sonra olmuştur. Abhazya'dan Sakarya'ya bölgesine

⁸¹⁹ "Sakaryada Yaşayan Gürcüler-2", Erişim 12 Ağustos, 2018, <http://www.adatavir.com/ali-aktas-1/sakarya-da-yasayan-gurculer-2.html>.

⁸²⁰ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 627.

⁸²¹ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 626.

⁸²² "Sakaryada Yaşayan Lazlar-1", Erişim 12 Ağustos, 2018, <http://www.adatavir.com/ali-aktas-1/sakarya-da-yasayan-lazlar-1.html>.

⁸²³ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 677.

⁸²⁴ "Sakaryada Yaşayan Hemşinler-1", Erişim 12 Ağustos, 2018, <http://www.adatavir.com/ali-aktas-1/sakarya-da-yasayan-hemsinler-1.html>.

gerçekleşen göç dalgası sonucunda yöreye yerleşen Abhazlar kendilerine yerleşim yeri oluşturarak iskânlarını kalıcılaştırmışlardır. Abhazlar günümüzde Adapazarı, Akyazı, Ferizli, Karapürçek, Kocaali, Karasu, Sapanca ve Hendek ilçelerinde yaşamaktadırlar.⁸²⁵

Sakarya'da yaşayan diğer topluluklar olan Arnavutlar ise; Adapazarı merkezde yer alan bazı mahallelerde, Serdivan, Akyazı, Hendek, Söğütlü ilçelerinde varlıklarını sürdürmektedirler.⁸²⁶ Sakaryada Kürtlerin ve Kurmançların yaşadıkları yerler ise; Adapazarı Merkezde yer alan bazı mahalleler, Akyazı, Hendek, Ferizli, Karapürçek, Kocaali, Kaynarca, Sapanca ve Pamukova'dır.⁸²⁷

Sakarya'da bulunan diğer göçmen unsurlar ise Rumeli ve Balkanlardan gelmiş olan göçmenlerdir. Anadolu'ya yoğun göçlerin yaşanmış olduğu dönemde Rumeli'den gelen göçmenlerin bir kısmı yakın yerler olan İzmit ve Adapazarı'na gönderilmiştir. Komisyonlarca belirlenen köylere gönderilen göçmenlere verilecek olan arazi ve evler için çalışmalar yapılmıştır. Gelen bu göçmenlere köy ve mahalleler kurulmuştur.⁸²⁸ Rumeli ve Balkanlardan gelen Türkmenler Sakarya'nın birçok yerleşim yerine dağılmıştır. Yoğunlukla Adapazarı Merkezde yer alan mahallerde yaşadığı bilinen bu göçmenlerin, bu mahallelerin bazıları kendilerinin kurduğu görülmektedir. Merkezde yer alan bu mahalleler dışında; Akyazı, Ferizli, Geyve, Hendek, Karapürçek, Karasu, Kaynarca, Söğütlü, Pamukova gibi ilçelerde de yerleşim yerleri bulunmaktadır.⁸²⁹

Arap ve Sudanlılar; Adapazarı merkezde yer alan Ozanlar Mahallesi, Söğütlü ilçesinde yer alan Fındıklı, Tokmaklıdere Köyü'nde yaşamaktadırlar.⁸³⁰ Bölgedeki Yörükler ise; Adapazarı, Ferizli, Karasu, Karapürçek, Geyve, Kaynarca, Pamukova, Söğütlü yer alan yerleşim yerlerinde hayatını sürdürmektedir.⁸³¹ Horasan'dan Sakarya'ya geldiğini dile getiren Abdallar, Adapazarı, Sapanca, Akyazı, Geyve, Hendek, Karapürçek, Söğütlü, Taraklı ilçelerinde yer alan ve kurulmuş olan

⁸²⁵ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 469-471.

⁸²⁶ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 856.

⁸²⁷ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 950-951.

⁸²⁸ İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri(1877-1890)*, 200.

⁸²⁹ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 771.

⁸³⁰ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 980.

⁸³¹ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 975.

mahallelerde yaşamaktadırlar.⁸³² Romanların Sakarya’da yaşadığı yerleşim yerleri; Akyazı, Geyve, Adapazarı, Hendek, Karapürçek, Kaynarca, Pamukova, Sapanca, Söğütü, Taraklı ilçeleridir.⁸³³

Adatavır Haber Ajansı’nın 19.03.2016 tarihli köşe yazısında; bölgeye gelmiş olan her insanın kendi kültürüne ait gelenek ve göreneklere bulunmaktadır. Farklı coğrafyalardan ile gelmiş olan birçok insanın kültür mozağıne katmış olduğu her renkle birlikte yıllar boyunca hoşgörü çerçevesinde bir arada yaşamışlardır. Yörede birçok farklı kültür öğelerinin bulunduğu bilinmekle birlikte oynanan oyunlarda buna göre farklılık gösterir. Sakarya yöresinde; Manav Halk Oyunları ve Göçmen Halk Oyunları olmak üzere ana iki dalda oynanan oyunlar bulunmaktadır. Bu oyunların alt dallarına bakılacak olursa Karadeniz Oyunları, Doğu Anadolu Oyunları, Kafkas Oyunları, Balkan ve Rumeli Oyunları bulunduğu görülmektedir.⁸³⁴

Çok çeşitli ve farklı topluluğun bir arada olması bölgeye sadece etnik olarak değil inanç sistemi olarak da etkilemiş, bu toplulukların kullanmış oldukları diller de çeşitliliği arttırmıştır. Bölgede toplulukların konuştukları diller ise; Türkçe, Gürcüce, Boşnakça, Kürtçe, Lazca, Abhazca, Arnavutça, Sırpça, Çerkezce, Bulgarca, Pomakça, Rumca, Ermenice, Yahudicedir.⁸³⁵

Birçok farklı etnik unsurun bir arada yaşadığı yerlerden Sakarya, belki de Türkiye’nin çok heterojen illerinin başında gelmektedir. Günümüzde bile adetlerini ve kültürlerinin izlerini hala bırakmamış olan ve yeni nesillere aktaran etnik unsurlar bölgenin kültür mozağıne katkıda bulunmaktadır. Bu topluluklar Türkçenin yanında kendi etnik kökenlerinin de dillerini bilmektedir. Genç neslin bu dilleri olasılığı az olmasına rağmen yaşlı insanlar hala dillerini yaşatmaktadır.⁸³⁶

2.17.1. İlin Göç Alma ve Dışarıya Göç Verme Durumu

Sakarya ilinin göç alma ve göç verme oranının ise yıllar içinde çeşitli değişimlere uğradığı görülmektedir. Bu artışın çoğu kontrolsüz bir şekilde olması

⁸³² Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 978.

⁸³³ Aktaş, *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*, 965.

⁸³⁴ “Kültür Taşıyıcısı Ahmet İşsever Işığında; Sakarya Yöresi Halk Oyunları ve Müzikleri-2”, Erişim 12 Ağustos, 2018, <http://www.adatavir.com/ali-aktas-1/kultur-tasiyicisi-ahmet-issever-isiginda-sakarya-yoresi-halk-oyunlari-ve-muzikleri-2.html>.

⁸³⁵ Eriş, *81 İilde Kültür ve Şehir Sakarya*, 89.

⁸³⁶ Eröz, “Adapazarı’nın Teşekkülü”, 68-69.

şehirde bazı sorunlarında beraberinde getirmiştir. Son yıllarda şehre gelen mülteci sayılarındaki artış nedeniyle burada yaşayan yerel halk; sosyal, kültürel ve ekonomik olarak olumsuz yönde etkilenmiştir. TÜİK verilerine göre ilin göç alma ve göç verme oranları ise şu şekildedir: 1985-1990'da alınan göç 44.380 iken verilen göç oranı 38.027, 1995-2000 yıllarında alınan göç oranı 50.354 iken verilen göç 66.252, 2007-2008 yılları arasında verilen göç oranı 20.887 iken alınan göç oranı 24.321, 2008-2009 yılları arasında alınan göç oranı 25.376 iken verilen göç oranı 21.665, 2009-2010 yılları arasında alınan göç oranı 26.248 iken verilen göç oranı 24.627, 2010-2011 yıllarında alınan göç oranı 28.537 iken verilen göç oranı 24.633, 2011-2012 yıllarında verilen göç oranı 23.787 iken alınan göç oranı 28.457, 2012-2013 yıllarında ise alınan göç oranı 30.770 iken verilen göç oranı 27.170'tir.⁸³⁷

2.18. Mübadillerin Üretici Konuma Getirilmeleri

Göçmenler, ilk etapta işsiz ve vekâletin sorumluluğunda olan insanlar topluluğunu oluşturmaktaydı. Gelen göçmenlerin bir an önce üretici konuma geçmeleri zorunluluğu hem kendileri hem de vekâletin üstündeki yük için gerekli idi. Bunun adına yapılacak her çalışma plan ve program dâhilinde ilerlemeli ve ivedilikle yürütülmeliydi. Vekâlet, belirlenen esaslara göre mübadilleri yerleştirmeye başlamıştı. Çiftçi kesim köylere, zanaatkâr olan kesim ise genelde şehirlere yerleştiriliyordu. Vekâletin ana amacı bir an önce bu insanların yerleştirilmeleri ve hayatlarına devam edebilmeleri adına üretime geçmelerini sağlamaktı. Köyde yerleşim sağlayanlara konut ve arazi yardımları yapılıyor, şehirde yaşayanlara ise işletme binası tahsis ediliyordu. Ayrıca yardıma ihtiyaç duyanlara ise çeşitli şekillerde toplanmış olan yardımlardan verilmekteydi. Yerleştirilme işlemi biten mübadiller için ilk yardım yerel halktan gelmiştir. Yiyecek ve bazılarının iskân masraflarını karşılayan halkın her kesimi neredeyse bu yardım faaliyetlerine katılmıştır.⁸³⁸

Halkın yardım edemediği durumlarda ise vekâlet eliyle göçmenlere yardım edilmiştir. İlk hasat zamanına kadar bu yardımlar devam etmiştir. Böyle bir karar alınmasına rağmen ilk hasat zamanından sonrada gereken durumlarda yine göçmenlere yardımların yapıldığı kayıtlarda görülmektedir. Bütün bu yardımların yanında bir de yardım alamadığını dile getirerek şikâyetlerde bulunan göçmenlerde yok değildi. İaşe

⁸³⁷ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, "Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 28, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

⁸³⁸ İpek, "Sakarya'ya Türk Göçleri", 1: 644.

yardımı alanlar kadar almayan insanların da olduğu yapılan şikâyetlerde göze çarpılmaktadır. Adapazarı ve çevresi için göçmenlere yapılacak olan toprak dağıtımı ile ilgili olarak İzmit sancağı dâhilinde memurlar görevlendirilmiştir. Dağıtılacak olan topraklarda verimlilik durumu ve arazilerin değişen boyutları göz önüne alınacak ilkelereydi. Bu arazilerin boyutları 70 ile 130 dönüm arasında değişmekteydi. Kimin nereye yerleştirileceği, ne kadar arazi verileceği, arazinin sınırlarının belirlenmesi ve bununla ilgili yapılacak olan tapu işlemleriyle ilgilenmek bu göreve atanmış olan memurların vazifelerindendi. Göçmenlere tahsis edilecek olan ilk yerler; boş araziler, vakıf toprakları, miri çiftlik araziler, meralar, korular ve atıl durumdaki askeri araziler düşünülmüştür. Lakin gelen göçmenlerin sayısının fazla olması ve bu toprakların yerleştirilmelerine yetmemesinden dolayı tarıma ve iskâna uygun olmayan yerlerinde kullanıma açılmasına karar verilmişti. Göçmenler, ilk olarak giden insanların terk ettikleri yerlere yerleştirilmeye başlanmıştır. Bu yerleştirmeler yaşanırken karşılaşılan en büyük güçlük ise bu arazilerin bazı kimselerin eline geçmesi ve bu toprakları göçmenlere vermek istememeleri olmuştur. Buda yerli ahali ile gelen göçmenler arasında kimi zaman huzursuzluğa yol açmıştır. Adapazarı'nda gelen göçmen fazlalığı durumunda bataklık alanları kullanıma ve yerleşime açılmıştır.⁸³⁹

Adapazarı çevresinde yer alan Gökçeviran taraflarındaki bataklığın ıslah edilmesi çalışmalarına başlanması da yine yerleşim ve tarım alanı açmak için olmuştur. Bu çalışmalar sonucunda 15.000 dönüm büyüklüğünde bir arazi elde edilmiştir. Bu arazinin 4.620 dönüm kadarı mübadiller tarafından ele geçirilerek kullanılmaya başlanmıştır. Bu konu uzun bir dönem tartışmalara neden olmuştur. Yerel halk ve göçmenler arasında devam eden bu tartışmaların bir son bulması açısından Zilyedi dışındaki diğer arazilerin satışa sunulması karar verilmiştir. Arazi dağıtımında her ailenin kaç kişilik olduğunda dair bilgilere bakılarak karar verilmiştir. Her aileye nüfusuna bakılarak arazi dağıtılmıştır. Arazinin verim durumu, ulaşılabilir yerlere uzaklığı ve boyutları da bu ailelere arazi tahsis edilirken dikkate alınan hususlar arasındaydı. Mübadele ile gelen göçmenlere Adapazarı'ndaki Rum metruk emlaklardan verilirken buna dâhil olmayan ihtiyaç sahibi göçmenlere ise Ermenilerin metruklarından toprak ve emlaklar verilmiştir. Gelen mübadillerin bir kısmı Balkan Savaşı sonrası bir kısmı da Mübadele Antlaşması sonrası gelenler olarak inceleniyor ve işlemleri bu şekilde yapıyordu. Balkan Savaşı sonrası ülkeye gelen mübadillere

⁸³⁹ İpek, "Sakarya'ya Türk Göçleri", 1: 645.

birer dönüm arazi dağıtılırken, anlaşma sonrasında gelen mübadillere kararlaştırılan emirler üzerine dörder dönüm arazi tahsil edilmekteydi. Adapazarı'nda da birinci gruba yani Balkan Savaşı sonrası bölgeye gelenler olarak adlandırılan kısma dâhil olan 300 hanelik yaklaşık olarak 1000 kişiye de Adapazarı'ndaki çiftliklerden arazi verilmesine karar verilmiştir. Bu kararın uygulanmasındaki nedenlerden en önemlisi bu kişilerin içinde yardıma çok ihtiyaç duyan insanların olmasıdır.⁸⁴⁰

Tarım mevsimi geçtikten sonra Türkiye'ye gelmiş olan ve henüz yerleştirilme işlemi tamamlanmamış olan mübadillerin bulunması, göçmenlerin yardıma ihtiyaç duymasının en temel nedenlerinden olmuştur. Bu insanlar iskân yerlerine yerleştirilseler bile üretime geçmek için doğru zaman geçmişti. Bu nedenden dolayı birçok insan bir süre daha hükümetçe gözetilmek durumunda kalmıştır. Mübadillerin kendi uğraşlarına göre yerlere yerleştirilememesi de üretici olmalarını zorlaştıran unsurlardan olmuştur. Gelen çoğu insanın da yanında getirebildiği dışında bir hayvanı bile olmaması, üretim yapabilmeleri için yerleşebilecekleri yerlerin yanında ihtiyacı olan hayvanlarında karşılanması gerekmektedir.⁸⁴¹

Hükümet, henüz üretime geçmemiş ve ihtiyaç sahibi olan mübadillere gıdadan giyime, ilaçtan yakacak oduna kadar birçok yardımda bulunmuştur. İlk başta gelen mübadillere, giden mübadillerin tarla, bahçe, bağ, değirmen, tarım araçları, tohumlukları ve atölye tezgâhları gibi üretim için gerekli olan materyaller dağıtılmıştır. Bu aşamada şöyle bir sorunla karşılaşmıştır. Giden mübadillerin çoğu şehir kökenli gelenlerin yarıdan fazlası ise tarım kökenli insanlardı. Bu aradaki dengesizliğe bakıldığında giden mübadillerden kalan yerlerin gelen insanlara yetmeyeceği açıktı.⁸⁴²

Türk Hükümeti, Rumlardan kalan toprak ve evlerin bir kısmına el koymuştu. Resmi olarak hükümetin elinde olması gereken ve dağıtım için ayrılan yerlerin ivedilikle yerli halka satıldığı görülmektedir. Bölgede yaşayan kişiler gidenlerin mallarını satın alarak veya zapt ederek kendi topraklarını genişletmişlerdir. Terk edilmiş topraklar olarak anılan bu yerler belli bir zaman için dönemin tartışmalı konusu olmuştur. Hükümete bu konu ile ilgili birçok şikâyet ve başvuru gitmiştir.⁸⁴³

⁸⁴⁰ İpek, "Sakarya'ya Türk Göçleri", 1: 646.

⁸⁴¹ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 142-143.

⁸⁴² Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 144.

⁸⁴³ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 145.

Mübadillere mal dağılımının nasıl yapılacağı hakkındaki hususları içinde barındıran talimatname 6 Temmuz 1924 tarihinde yayımlanmıştır.⁸⁴⁴ Bu işlerin yürütülmesi ve belirlenen esasların uygulanması için Tevzi ve Taksim Komisyonu kurulmuştur. Komisyonda görev yapacak olan üyeler ile bunların alacakları ücretler belirlenerek çalışmalara başlanmıştır.⁸⁴⁵ Bu komisyonun görevleri ise; göçmenlere dağıtılacak olan arazi ve topraklarının sınırlarını belirleyip bunları çizmek, insanların ellerinde olan emlak ve arazinin dağıtım defterlerine kaydetmektir. Sınırları belirlenen arazi ve toprakların kimlere verileceği hususunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Alınan arazinin ne kadar kişi ve aileyi geçindirebileceği hesaplanmaya çalışılmıştır. Nitelikleri ve büyüklükleriyle belirlenen bu araziler kura yöntemiyle dağıtılmıştır. Kurada aile reislerinin isimleri bir kâğıda yazılarak bir keseye konmuş, komisyon üyelerinin de bulunduğu bir ortamda bir çocuğa çektiriliyordu. Kura yöntemiyle belirlenen bu topraklar kişinin ismiyle defterlere kaydediliyordu.⁸⁴⁶

Komisyonlar, göçmenlerin üretime geçmesi için dağıtımı yapılacak arazileri tespit etmeye çalışmaktaydılar. Araziler ala, evsat ve edna olmak üzere 3 dereceli bir sistemle ayrılmıştır. Dağıtılacak arazilerin kime nasıl verileceği ise takdir ve tespitten sonra belirlenecekti. Kura yoluyla hak sahiplerine dağıtılacak bu arazilerin sonuçları ise arazi tevzi defterlerine yazılacaktı. Köylerde iskân olunan öğretmen ve zanaatkârlara ise biraz daha fazla arazi verileceği bildirilmişti. Bu kişiler köylüye yardım etmekle görevlendirileceklerdi.⁸⁴⁷ Göçmenlere hükümet tarafından verilen malzemeleri ve onlara tahsis edilen arazileri satmayacakları, amaçları dışında kullanmayacaklarına dair ihtiyar heyetinin önünde kefaletname almaktaydılar.⁸⁴⁸

İhtiyaç sahibi olan göçmenlere dağıtılacak tohumluk, çift hayvanı ve tarım araç gereçlerinin verilmesine “terfih” denmiştir. Bu işlemin adil ve gerektiği gibi gerçekleşmesi adına yerleşim bölgelerinde 1 adet tarım uzmanı sevk edilmiştir. Ayrıca ivedilikle üretime geçemeyecek olan sanatkâr mübadiller için icra vekilleri heyetinin aracılığıyla kredi ve sermaye sağlanması adına çalışmalar yapılmıştır. Sanatkârlara geçici olarak bina, dükkân verilmesine ve gereken araç gereçlerin dağıtılmasına karar

⁸⁴⁴ *İskân Tarihçesi*, 29.

⁸⁴⁵ *İskân Tarihçesi*, 29-30.

⁸⁴⁶ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 135.

⁸⁴⁷ *İskân Tarihçesi*, 29-31.

⁸⁴⁸ *İskân Tarihçesi*, 27-28.

verilmiştir. Bu grup içinde çeşitli meslek gruplarından olan insanların bulunduğu bilinmektedir.⁸⁴⁹

Şehirdeki arazilerin belli bir limitte olmasından dolayı Dramalı bazı göçmenler, şehir içerisinde herhangi bir yere iskân edilemeyince civardaki başka köylere gönderilmişlerdir. 23 Ağustos 1924-1 Aralık 1924 tarihleri aralığında yerleştirilmiş olan göçmenlerin köy sınırları ve verilen arazi miktarları komisyonlarca defterlere kaydedilmiştir.⁸⁵⁰

Bölge içindeki köylere büyüklükleri ve alım hacmine göre farklı zamanlarda mübadiller yerleştirilmiştir. Köye il yerleştirilenler kendilerine verilen arazileri kendi imkânlarıyla işlettikleri görülmektedir. Sonradan yerleştirilen göçmenler ise ele geçirilen ve hali hazırda işletilen yerleri ele alarak çalışmışlardır. Bu hususta aralarında yaşanan anlaşmazlıklar ise arazilerin sınır tespitleri için başvurulmuş komisyonca çözülmeye çalışılmıştır. Hudutların tespiti ile bu anlaşmazlıklar çözülmeye çalışılmıştır.⁸⁵¹

Gelen çiftçi göçmenlere üretim yapmaları için tohumlar dağıtılmıştır. Bu dağıtılan tohumların bir kısmı ülkeyi terk eden Rumların hükümet tarafından el koyulan oluştururken, diğer kısmını da yerli ahali tarafından alınan şehir ve kasabaların ambarlarında depolananlar oluşturmuştur. Dağıtılacak olan arpa ve buğday ise pazarlık yapılarak satın alınmıştır. Mübadiller üretici hale geldikten sonra bile karşılaşılan doğal afet ve felaketlerde hükümet yardımlar yapmaya devam etmiştir. Para karşılığında yerli ahaliden alınan çift hayvanları ise yine göçmenlere destek olarak verilmiştir. Özellikle muhtaç ailelere yapılan çift hayvanı ve tohumluk yardımlarının yanında çeşitli araç gereçlerde verilmekteydi.⁸⁵²

Tarımsal faaliyetlerde bulunan göçmenlerin bir kısmı işlerine devam ederken bir kısmı başka alanlara yönelerek geçimini sağlamaya çalışmıştır. Ziraatla uğraşan kesim daha dar gelirli aileler olurken zanaat ve ticaretle uğraşan göçmenler ise durumları nispeten daha iyi olan kesimi oluşturmaktaydı.⁸⁵³ Ayrıca Tütüncü olan ailelerin bir kısmına zeytinliklerin dağıtılması üretim konusunda sıkıntıların olmasına

⁸⁴⁹ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 146.

⁸⁵⁰ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 108

⁸⁵¹ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 110.

⁸⁵² İpek, *Mübadele ve Samsun*, 130-131.

⁸⁵³ Emgili, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Türkiye Cumhuriyetinin Milli İktisadına Oluşumundaki Etkisi", 114.

neden olmuştur. Bu durum da bu mübadillerin başka geçim kaynağı bulmaya yönelmelerini sağlamıştır. Bu durum bazı göçmenlerin üretici olma sürecini uzatmış ve zora sokmuştur. Şehirlerde yerleştirilen mübadiller ise farklı işkollarında çalışmışlardır. Bir kısım mübadiller ise kendi imkânlarıyla veya kredilerle dükkânlarını açmışlardır.⁸⁵⁴

Mübadillerin kredi almak için başvurularını Ziraat Bankası aracılığıyla yapmıştır. Hükümetin katkılarının yanında yerli halkta mübadillere yardım etmiştir. Mübadillere imece usulü yardım ederek arazilerini sürmelerine katkıda bulunmuşlardır. Çok fakir olan mübadillere arazi ve tohumluğun yanında arazilerini sürecektir çift hayvanları da verilmiştir. Yardıma ihtiyacı olan göçmenler ise yetkililerce hazırlanan listeler ile belirlenmiştir. Bazı kayıtlara göre mübadillere 7 milyon 618 ton tohumluğun dağıtıldığı bildirilmektedir.⁸⁵⁵

Gelen çiftçi göçmenlerin fazlalığından dolayı dağıtılan topraklar bu insanlar için yeterli olmamıştır. Tarım yapan bu insanların daha çok desteklenmesine karar verilmiş ve bu doğrultuda göçmenlere gerekli olan desteklemelerin yapılmasına karar verilmiştir. Yapılacak olan donatım kredisi için belirlenen esaslar; çiftçilere tarım için gerekli olan gereçleri veya krediyi sağlamak, geçimini sağlayamayacak durumda olan göçmenler için iki yılı geçmemek kaydıyla karşılıksız iskân yardımı sağlamaktır. Bunun dışında yardıma muhtaç olup henüz çiftçilik gereçleri sağlanmamış olan göçmenler ise yerli ahaliye yardım ederek, ahali tarafından ihtiyaçları karşılanacaktı. Birçok göçmen yardımlarını elde edene kadar yerel halkın yanında bu şekilde çalışmıştır. Meslek erbabı olan ve kasabalara, şehirlere yerleştirilmiş olan mübadillere ise kredi verilmesine karar verilmiştir. Böylece sağlanan kredilerle kendilerine kasaba ve şehirlerde dükkân veya ev tutabilmişlerdir.⁸⁵⁶

Bu kredilerin geri ödemeleri ise 5 yıl içinde gerçekleşecek ve on taksit olarak bölünmesi planlanmıştı. Dağıtılan tohumların kaynağı ise giden Rumların hükümet tarafından el konulan tohumları ve yerli halkın şehirlerde, kasabalarda depo etmiş oldukları ürünlerden oluşmaktaydı. Yerli halk tarafından depolanan tohumlar pazarlık usulüyle satın alınıyordu. Ayrıca ihtiyaç sahibi olanlara bir defa olmak koşuluyla tohum, hayvan ve araç-gereç sağlanıyordu. Mesleğine devam eden göçmenler dışında

⁸⁵⁴ Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 127.

⁸⁵⁵ Arı, *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, 150.

⁸⁵⁶ İpek, "Sakarya'ya Türk Göçleri", 1: 650.

kalan bir kısım göçmenin başka işlerle uğraşarak geçimini sağladığı bilinmekteydi. Asıl mesleğinin dışında işlerle uğraşan ve kahvecilik yapan birçok göçmeninde olduğu da elde olan verilerdendi. Ayrıca göçmenlerin üretici konuma geçmeleri ve yeni hayatlarında sağlam adımlar atmaları için onlara bir takım muafiyetler de verilmişti. İskân edildiği tarihten başlayarak 2 yıllık süre ile mübadillerin her türlü vergiden buna belediye vergileri de dâhil olmak üzere muaf tutulmuşlardı. Ayrıca 1924-1933 yılları zarfında da emlak vergisi muafiyeti ve 1924-28 yıllarında Akarat vergisinden muaf olmuşlardır.⁸⁵⁷

2.19. Sakarya’da Kurulan Göçmen Dernekleri

Türkiye’nin farklı şehirlerine dağılmış olan mübadiller, kendi köklerini korumak için yerleştikleri yerlerde çok çaba sarf etmişlerdir. Günümüzde 3. ve 4. Kuşak mübadilleri geçmişe dair kökleriyle ilgili bilgilerine karşı yoğun bir ilgi duymaktadır. Bu durum hem geçmişte hem de günümüzde birçok farklı bilgilendirme ve topluluk oluşturma isteğini hayata geçirmiştir. Kurulan dernekler, eski mübadillerin toplanıp anılarını paylaştığı kahvehaneler, gelecek nesillere aktarılması için farklı dillerde yayımlanmış yayınlar, konu üzerinde daha fazla bilgi sahibi olmak adına kurulan araştırma grupları ve son olarak da günümüzde çok aktif bir şekilde kullanılan ve sayısı gün geçtikçe artan internet siteleri bunlara örnektir. Göç, mübadele ve mübadiller üzerine açılmış olan bu sitelerde; tartışma panosu, blog, videolar, fotoğraflar ve belgeler paylaşılmaktadır. Mübadil kimliğinin canlı tutulması adına bu oluşumların hepsi önemli bir faktördür. Geçmişe ait bilgileri bulan ve sorgulayan kişilerin sayısı arttıkça kurulan sivil toplum kuruluşlarına katılım da artmaktadır. Bu gelişmeler tarihin unutulmaması ve gelecek nesillere aktarılması adına önemli bir adımdır.⁸⁵⁸

Bundan yaklaşık 50 yıl önce köy kahvehaneleri geçmişi ve kültürü canlı tutmada çok önemli bir boşluğu doldurmuştur. Belli bir kitleye ulaşan ve çağın da getirmiş olduğu değişikliklere uyan bir girişimle zamanla mübadil kimliğini yaşatmak adına dernekler ve vakıflar kurulmaya başlanmıştır. Türkiye’de, Yunanistan’a nazaran daha geç kurulan bu oluşumların ilki 2000 yılında İstanbul’da kurulan Lozan

⁸⁵⁷ İpek, “Sakarya’ya Türk Göçleri”, 1: 651-652.

⁸⁵⁸ Sepetcioğlu, “İki Tarihsel “Eski” Kavram, Bir Sosyokültürel “Yeni” Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, 74.

Mübadilleri Vakfı'dır. Bu tarihten itibaren mübadillerin dağılmış olduğu çeşitli illerde vakıflar ve dernekler kurulmuştur.⁸⁵⁹

2000'li yıllardan itibaren artan bu aktiviteler mübadiller arasındaki bağları daha da kuvvetlendirmiştir. Derneklerin ve vakıfların arşivinde, internet sitelerinin sayfalarında birinci kuşak mübadillerin fotoğrafları, anıları, döneme ait vesikalara yer verilmiştir. Aynı zamanda geldikleri köylerin kültürlerine ait izleri, yemekleri, kıyafetleri ve orada konuştukları dillerine ait bilgilerde paylaşılan materyaller arasındadır.⁸⁶⁰

Bu bağlamda bakacak olursak Sakarya gibi birçok etnik kültürü içinde barındıran bir ilde birçok göçmen derneği bulunmaktadır. Çeşitli yerlerden gelen ve kimliklerine dair izleri yaşatmak isteyen birçok insan bir araya gelerek, bunları korumak adına vakıf ve dernekler kurmuştur. Bu amaçla Sakarya'da kurulmuş olan ve göçmen dernekleri şu şekildedir: Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği Sakarya Şubesi, Bosna Hersekliler Kültür ve Dayanışma Derneği, Dış Türkler ve Akraba Toplulukları Kültür, Eğitim, Sağlık ve Spor Federasyonu, Erenler Rumeli Türkleri Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, Ferizli Rumeliler Sosyal Yardımlaşma Kültür ve Dayanışma Derneği, Genç Kafkasyalılar Derneği, Hendek Kafkas Kültür Derneği, Karasu Romanlar Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Kayalar Abhaz Kültür Derneği, Pamukova Eskiya Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Sakarya Abhaz Derneği, Sakarya Arnavutları Kültür ve Dayanışma Derneği, Sakarya Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Balkanlar- Orta Asya- Ortadoğu- Kıbrıs ve Akdeniz- Uzakdoğu, Sakarya Etnik Kültürler Arası Birlik Derneği, Sakarya Kafkas Kültür Derneği, Sakarya Kırçovalılar Sosyal Yardımlaşma, Dayanışma ve Kültür Derneği, Sakarya Kırımlı Türkler Eğitim Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Sakarya Kosovalılar Kültür ve Dayanışma Derneği, Sakarya Makedonya ve Tüm Göçmenler Kültür, Sosyal, Eğitim, Araştırma Dayanışma ve Spor Kulübü Derneği, Sakarya Öz Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Sakarya ÖZ Kosovalılar Kültür ve Dayanışma Derneği, Sakarya Rumeli Balkan Kültür ve Dayanışma Derneği, Sakarya Rumeli Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Sakarya Selanik Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Sarıyer Köyü Koruma ve

⁸⁵⁹ Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", 137.

⁸⁶⁰ Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", 140.

Kafkas Kültür Derneği, Akyazı Balkan Göçmenleri Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Geyve İlçesi Romanlar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Karadeniz Havalisini Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Sakarya Romanlar Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği, Sakarya Yörükleri Akrabaları Çevre Doğayı Koruma Kültür ve Dayanışma Derneği, Söğütlü Romanları Kültür ve Dayanışma Derneği.⁸⁶¹

2.20. Mübadillerin Sakarya'nın Sosyo- Ekonomik Hayatına Etkileri

Osmanlı Devleti de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti de Sakarya'ya göçmenler iskân ettiğiinde, bu insanların üretici konuma gelmeleri ve ekonomiyi olumlu yönde etkilemeleri adına birçok çalışma yapmıştır. Gelen göçmenlere verimli ve verimsiz arazileri iskân ederek topraklarda ıslah yapılarak ziraat faaliyetlerini desteklenmiştir. Yapılan iskânlar köy nüfusunun artmasını sağlamış tarımcılık ilerlerken, hayvancılık faaliyetlerinde gerilemeler yaşanmıştır. Mera alanlarının azalması buna neden olarak gösterilebilir. Ziraat önemli bir ekonomi alanı olarak yıllarca bölgeye önemli katkılar sağlamıştır. Sakarya'da yer alan dağlık ve ormanlı arazilerden yararlanılmanın artması da göçmenlerin gelişiyile fazlalaşmıştır. İskân edildikleri yerlerde onlara verilen arazilerin işlenmesi, zirai faaliyetlerin ivme kazanması ilin önemini arttırdığı gibi ekonomisinin kalkınmasında önemli bir etken olmuştur. Bazı göçmenlerin ekonomik durumlarının çok iyi olması ve sermayelerini de ile aktarması ekonomik büyümeye katkıda bulunmuştur. El sanatları ile bilgi ve becerilerini aktaran göçmenler de toplumun başka alanlarında etkilerini göstermişlerdir. Yeni köylerin ve mahallelerin kurulması, işyerlerinin açılması, esnaf sınıfında olan çeşitlilik toplumsal ve ekonomik gelişimin bölgedeki en önemli göstergelerinden olmuştur. İlde yaşayan Rum ve Ermenilerin gidişiyile durgunlaşan ekonomi ve tarımsal faaliyetler gelen insanların katkılarıyla zaman içerisinde sanayinin de etkisiyle canlanmıştır.⁸⁶²

Bölgeye olan göçler, gelen insanların ekonomik uğraşları, kentleşme oranı, sanayileşme hareketleri gibi gelişmeler Sakarya ilinin sosyo-ekonomik durumunda değişimlere neden olmuştur. Önceleri tarım ülkesi iken giderek başka iş kollarıyla uğraşılmaya başlanması kültürel çeşitliliğin artmasıyla doğru orantılıdır. Köyden kente

⁸⁶¹ “İllere ve Faaliyet Alanlarına Göre Dernekler”, Erişim 19 Ocak, 2018, <https://www.dernekler.gov.tr/tr/Anasayfalinkler/illere-gore-faal-dernekler.aspx>.

⁸⁶² Bi, “XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri”, 3: 1342.

göçün arttığı yılları kapsayan dönemde de iç göçler alması değişimin aktif bir sonucu olmuştur.⁸⁶³

Gerçekleşen göçler ve iskânlar sonucu Sakarya'da yer alan verimli arazilerde bölünmeler olmuş buda burada büyük arazi sahibi olunmasını engellemiştir. Halkın %26 çiftçilikle, %22 ise ticaretle meşgul olmaktadır. Adapazarı topraklarının %50 ekim ve dikime elverişli olmakla birlikte iklimden dolayı da hemen hemen her çeşit mahsul yetiştirilebilmektedir. Üretimi yapılan başlıca ürünler arasında ise; pancar, mısır, buğday, patates, tütün, soğan, sarımsak, kuru ve yaş sebzeler, keten ve birçok çeşit meyve ekilen ürünlerdir.⁸⁶⁴

Ayrıca bölgeye gelen ve köylere yerleştirilen göçmenlerin, köydeki ihtiyaçların karşılanması için bu yerlere öğretmen, hoca, imam, marangoz, nalbant, çilingir gibi meslek grupları da yerleştirilmiştir. Böylece toplumsal olarak halkın ihtiyaçları da karşılanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu köylere yerleştirilen ve bir mesleğin erbabı olan insanlar, kendi meslekleri haricinde tarımla da uğraşmışlardır.⁸⁶⁵

Her ne kadar ilk başlarda göçmenler birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olsa da yerli halkla ilişkilerinde daha kapalı bir yol izlemişlerdir. Bazı zümreler kendi göçmen gruplarıyla veya diğer göçmenlerle ilişkileri dâhilinde evliliklerini gerçekleştirirken yerli halka bu şekilde bir kaynaşma sağlamaları daha sonraki yıllarda gerçekleşmiştir.⁸⁶⁶

Yerli halk ve göçmenler arasında onları kaynaştırıcı unsurların da varlığı göz ardı edilemez bir gerçektir. Sakarya'da yaşayan birçok farklı kökene sahip insanı, birbirine bağlayan ve kaynaştıran ortak paydalarının inanç sistemleri olduğu bilinmektedir. 1950'li yıllara kadar göçlerle gelen göçmenler dışında, bu yıllardan sonra gelişen sanayi kuruluşlarının da etkisiyle bölgeye gelen göçmenler ile birlikte ilin sosyo-ekonomik yapısı gelişerek değişime uğramıştır. Tarih, 1999 yılını gösterdiğinde Sakarya dâhil olmak üzere yakın illerde de gerçekleşen ve büyük bir yıkıma neden olan deprem, yerleşim yerlerinin yeniden yapılandırılmasında toplumdaki kültürel renklilik de etkili olmuştur. Bu yapılaşmalar meydana gelirken benzer etnik kimliğe sahip bireyler, kendi içlerinde hemşericilik unsurunu canlı tutacak

⁸⁶³ Bi, "XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri", 3: 1339.

⁸⁶⁴ Talia Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, (İstanbul: Işıl Matbaası, 1952), 38.

⁸⁶⁵ İpek, *Mücadele ve Samsun*, 157.

⁸⁶⁶ Orhan Türkdoğan, "Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreleri Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri II", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/3-4 (2015): 118.

yapılaşmalara gitmişlerdir. Bu bağlamda birçok dernek kurulmuş, herkes kendi kültürünün izlerini taşımaya ve yaşatmaya devam etmeye çalışmıştır.⁸⁶⁷

Bölgeye çeşitli yerlerden gelen göçmenlerle birlikte ekonomide farklı meslek grupları görülmeye başlanmıştır. Özellikle gelen göçmen unsurlar bölgedeki tarımsal faaliyetin artmasında büyük katkı sağlamıştır. 19.yüzyılda Sakarya ilindeki tarımsal faaliyetlerde artış olduğu gözlemlenmiştir.⁸⁶⁸

Savaşlar ve göçler neticesinde yaşanan nüfus dengesindeki değişiklikler şehir ve köylerdeki işgücü eksikliğine neden olmuştur. Nüfusa duyulan ihtiyaç köylerden ziyade şehirlerde daha çoktu. Gelen göçmenlerin çoğu köylere yerleştirilmiş ve tarımla uğraşan kesimler olduklarından bu nüfus dengesizliği gelen mübadiller ile de düzeltilememiştir. Bu ekonomik alanda girişimler yapılmasını zorunlu hale getiren bir durum olmuştur. 1923'te Türkiye nüfusunun genel olarak 12.359.093 olduğu tahmin edilmekteydi. 1927'de yapılan genel nüfus sayımına kadar nüfusun 1.559.177'lik bir artış yaşadığı düşünülmektedir. Bu artıştaki 355.113'lük pay ise göçmenlere ait olduğu söylenebilmektedir.⁸⁶⁹

Göçlerin sosyal yapıya etkisinin yanında elbette ki ekonomik yapıya da etkileri oldukça fazladır. 1955 yılından itibaren sanayi ve ticarete olan gelişmeler, tarım şehri olan Sakarya'ya farklı ekonomik yollar açmıştır. Bu yıllarda bölgeye yapılan çeşitli göçler de bu ekonomik yapıyı kuvvetlendirici nitelikte olmuştur. Tarımla ekonominin birleşmesiyle tarımda yetiştirilen ürünler, kurulan fabrikalarda işlenmeye ve ticareti yapılmaya başlanmıştır.⁸⁷⁰

Özellikle 1950 yılından itibaren sanayi sektörünün son derece geliştiği ve iş olanakları sağlayan bir iş kolu olması şehrin ekonomisindeki artışı desteklemiştir. Günümüzde şehirde; Adapazarı şeker fabrikası, otomotiv fabrikası, yem fabrikası, vagon fabrikası, lastik fabrikası, kireç fabrikası, ağaç fabrikaları sanayi sektörünün önemli girişimleri olarak yer almaktadır.⁸⁷¹

Şehirde ekonomiyi canlı tutacak anlamda gelişen diğer bir sanayileşme de orman ürünleri alanında gerçekleşen atılımlardır. Sakarya'nın geniş ormanları ilin bu

⁸⁶⁷ Eriş, *81 İlde Kültür ve Şehir Sakarya*, 90.

⁸⁶⁸ Narin, *19. Yüzyılda Adapazarı*, 84.

⁸⁶⁹ İpek, *Mübadele ve Samsun*, 161.

⁸⁷⁰ Eriş, *81 İlde Kültür ve Şehir Sakarya*, 111.

⁸⁷¹ Recep Yurt, "Güneydoğu Anadolu Bölgesinden Sakarya İline Olan İç Göçler ve Sakarya Nüfusuna Etkileri", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* içinde (Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999), 9.

yönde sanayilerinin gelişmesini sağlamıştır. Öyle ki mübadele döneminde, öncesinde ve sonrasında da ilden yüklü miktarda orman sanayi ürünü ile ve başka bölgelere çeşitli amaçlar için alınmıştır. Günümüzde hala devam eden ekonomik bir sektördür.⁸⁷²

Tarihi süreçte de günümüzde de Sakarya, birçok farklı coğrafyadan göçler almıştır. Bu göçler ilin kültürel renklerini arttırdığı gibi insanlar arasında kaynaştırıcı bir nitelikte olmuştur. Gelen her insan ve beraberinde getirmiş olduğu kültürel değerler giyim tarzından yemeğe, türkülerden atasözlerine kadar birçok alanda çeşitliliğe yol açmıştır. Tarihten günümüze kadar aktararak gelen kültürel ve sanatsal değerler hala yaşatılmaktadır. Nüfus birçok göçmen unsurdan oluşan Sakarya’da her yıl insanlar bir araya gelerek bu kültürel değerlerin yaşatılması için etkinlikler yapmaktadır.⁸⁷³

3.BÖLÜM

3. MÜBADELENİN SERDİVAN’A ETKİLERİ

3.1. Serdivan’ın Adının Kökeni ve Serdivan’ın İlçe Oluşu

Günümüzde “Serdivan” adıyla anılan ilçenin tarihinde birçok başka isimle anıldığı bilinmektedir. Bunların bir kısmı halk ağzıyla nesillere iletilmiş bir kısmı ise arşiv belgelerinden elde edilen bilgilerden oluşmaktadır. İlk olarak Serdivan kelimesi, Farsça “Ser”, Arapça “Divan” kelimelerinin birleşiminden oluşan ve muhtarlık anlamına gelen bir kelimedir.⁸⁷⁴

Farsça, Ser “Baş” anlamına geldiğinden ve önceleri bu kasabanın bulunduğu yerde divanlık oluşturulduğundan Serdivan’ın kaynaklarda geçen başka bir adı da Başdivan’dır. Bu yerleşim yerinde divanların merkezi oluşturulmuş, Serdivan ismi de buradan gelmiştir.⁸⁷⁵

⁸⁷² Narin, *19. Yüzyılda Adapazarı*, 81.

⁸⁷³ Sakarya Büyükşehir Belediyesi, “Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı”, 44, Erişim 5 Eylül, 2018, <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

⁸⁷⁴ Resül Narin ve Enver Konukçu, *Serdivan Tarihi*, (Sakarya: Serdivan Belediyesi, 2013), 94.

⁸⁷⁵ “Serdivan İlçemiz”, Erişim 24 Eylül, 2018, <http://serdivan.meb.gov.tr/serdivan.html>.

İlçenin tarihinde bilinen başka bir adı da Sarıdoğan'dır. Bu adı XVII. Yüzyılda Osmanlı belgelerinin postalanması amacıyla kullanılan sarı doğanların yetiştirildiği yer olduğundan dolayı almıştır. Halk arasında belli bir süre sonra "Sarıdoğan" adı yaygınlaşmıştır.⁸⁷⁶ XIX. yüzyılda köyün isminin hala "Sarıdoğan" olarak anıldığı bilinmektedir. Karışık dönemlerin bölgeye getirmiş olduğu göçler, Serdivan çevresinde çiftlikler ve köyler kurulmasına neden olmuştur. Buraya gelen göçmenlerde önceleri burada yaşamış olan Rumlar gibi burayı "Sarıdoğan" olarak adlandırmaya devam etmiştir. Resmi belgelerde Serdivan'ın, Sarıdoğan olarak geçen yeri kapsadığı görülmektedir.⁸⁷⁷

Serdivan kelimesini literatüre kazandıranlar, Yunanistan'dan gelen ve burayı yurt edinmeye başlayan Dramalı Rahvıkalı muhacirlerdir. 1924 yılı itibariyle de Serdivan, Adapazarı'na bağlı olan bir köy olarak iç ve dış göçler almaya devam etmiştir. Ama bu köyün gelişimi sağlayan ve temeli atan buraya ilk yerleşenlerdir.⁸⁷⁸ Serdivan'ın köyden ilçeye dönüşmesi, aldığı aşamalı göçler sayesinde gelişmesiyle olmuştur. Serdivan bölgesinin resmi belgelerde Petrades, Sarıdoğan, Sarduvan ve son olarak da Serdivan olmak üzere birden çok isimle adlandırıldığı görülmektedir.⁸⁷⁹

2 Şubat 1956 tarihine kadar köy olan Serdivan, bu tarihten itibaren belediye teşkilatını kurarak kasaba statüsüne yükselmiştir. 12 Eylül 1980 sonrası kurulan Milli Güvenlik Konseyi'nin 34 sayılı kararı gereği 13 Nisan 1981'te Adapazarı Belediyesi ile birleştirilmiş ve tüzel kişiliği kaldırılmıştır. Bu karar, 1 Şubat 1982'ye kadar geçerliliğini korumuş, sonrasında yeniden belediye teşkilatı kurulmuştur. 1992 tarihinde ilçe sınırlarında kurulan ve bölgeye büyük katkıları olan Sakarya Üniversitesi, giderek bölgeyi geliştiren bir unsur olmuştur.⁸⁸⁰ Serdivan'ın kesin değişimi ve gelişimi ise 17 Ağustos 1999 depremi sonrasında olmuştur. Bu tarihten sonra bölgeye olan yerleşimler artmış ve başka ilçelerden de gelen nüfusla birlikte Serdivan'ın gelişimi hızlanmıştır. 22 Mart 2008 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 5747 Sayılı Kanun ile ilçe olmuştur.⁸⁸¹

⁸⁷⁶ "Sakarya'da İlçeler ve Semtlerin Adı Nereden Geliyor", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://www.medyabar.com/haber/39071/sakaryada-ilceler-ve-semtlerin-adi-nereden-geliyor.aspx>.

⁸⁷⁷ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 93.

⁸⁷⁸ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 91.

⁸⁷⁹ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 96.

⁸⁸⁰ Serdivan Belediyesi. "Serdivan Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 17, Erişim 20 Ekim, 2018, http://serdivan.bel.tr/media/Pdf/HQ2015-2019_stratejik_plan.pdf.

⁸⁸¹ "Serdivan ilçemiz", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://serdivan.meb.gov.tr/serdivan.html>.

3.2. Serdivan'ın Konumu, Coğrafi Yapısı ve Yerleşim Yerleri

Sakarya ilinin kuzeybatısında ve Adapazarı ovasının tepesinde kurulmuş olan Serdivan ilçesi, Adapazarı ilçesine 5 kilometre uzaklıktadır. İlçenin, Doğusunda ve Kuzeyinde Adapazarı ilçesi, batısında Kocaeli İli, güneyinde ise Arifiye ilçesi ve Sapanca Gölü bulunmaktadır.⁸⁸²

Serdivan'da Karadeniz iklimi ile ılıman iklim hâkimdir. Bununla birlikte yüksek alan üzerinde olduğundan rüzgârlı bir yapıya sahiptir. Yüzölçümü 12.030 hektar olan Serdivan'ın ilçesinin sadece 2.000 hektarlık kısmı yeşil alandır. İl geneline oranla ormanlık saha daha azdır.⁸⁸³ Oran olarak bakıldığında orman ve yeşil alanlar ilçenin %16,8'lik bir kısmını oluşturmaktadır. İlçede en çok bulunan ağaç türü ise meşedir. İlçedeki ormanlık alanlar genelde yüksek kısımlara doğru yoğunlaşmaktadır.⁸⁸⁴

Özellikle 17 Ağustos 1999 depremi sonrasında ilçenin olduğu bölge imar faaliyetlerinin artmasıyla giderek gelişmiştir. Yerleşim için tercih edilmesinin birçok nedeni olan ilçenin, coğrafi yapısı ve iklimi de insanları cezbeden ve kendine çeken özelliklerindedir. İlçe olduktan sonra nüfusu, mahalle sayısı ve yüzölçümü artmıştır.⁸⁸⁵

Serdivan'da yer alan yerleşim yerleri buraya gelen göçmen unsurlarının oluşturmuş olduğu köylerin günümüze yansımaları olarak görülmektedir. İsimleri çoğunlukla ilk kurulduğu gibi kalan ve belli bir özelliği yansıtan bu yerleşim yerleri, Serdivan'ın ilçe olmasından sonra mahalle statüsüne yükselmiştir. Günümüzde 24 mahallesi bulunan Serdivan'ın en büyük ve neredeyse en eski yerleşim yeri olan mahalle Selahiye mahallesidir. Bu mahalle dışında Serdivan'ın bünyesinde bulunan diğer 23 mahalle ise; Arabacıalanı Mahallesi, Aralık Mahallesi, Aşağıdereköy Mahallesi, Bahçelievler Mahallesi Beşevler Mahallesi, Beşköprü Mahallesi, Çubuklu Mahallesi, Dağyoncalı Mahallesi, Esentepe Mahallesi, Hamitabat Mahallesi, İstiklal Mahallesi, Kazımpaşa Mahallesi, Kemalpaşa Mahallesi, Kızılcıklı Mahallesi, Köprübaşı Mahallesi, Kuruçeşme Mahallesi, Meşeli Mahallesi, Orta Mahallesi,

⁸⁸² "Serdivan ilçemiz", Erişim 24 Eylül, 2018, <http://serdivan.meb.gov.tr/serdivan.html>.

⁸⁸³ Serdivan Belediyesi, "Serdivan Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 18, Erişim 20 Ekim, 2018, http://serdivan.bel.tr/media/Pdf/HQ2015-2019_stratejik_plan.pdf.

⁸⁸⁴ "Serdivan'ın Coğrafi Alanı", Erişim 24 Eylül, 2018, <https://www.serdivan.bel.tr/serdivanin-cografi-alani-4>.

⁸⁸⁵ "Serdivan'ın Coğrafi Alanı", Erişim 24 Eylül, 2018, <https://www.serdivan.bel.tr/serdivanin-cografi-alani-4>.

Otuziki Evler Mahallesi, Reşadiye Mahallesi, Uzunköy Mahallesi, Vatan Mahallesi, Yukarıdereköy Mahallesi'dir.⁸⁸⁶

3.3. Serdivan'ın Tarihi

İlçe bulunduğu konum itibarıyla, verimli topraklarıyla göç yolları üzerinde olması sebebiyle eski çağlardan beri birçok devletin hâkimiyetine girmiştir. İlçenin tarihinde Frigler, Bithynyalılar, Kimmerler, Lidyalılar, Persler, Romalılar ve Bizanslıların izlerinin olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethetmesiyle 1300'lü yıllardan itibaren göçebe Türklerin uğrak yeri olmaya başlamıştır.⁸⁸⁷

Türk akımlarından önce ve uzunca bir dönemi kapsayan tarihinde Bithynia' da ve bu suretle de Serdivan'da Hristiyanlığa bir eğilim olduğu görülmektedir. Doğu Roma Devleti'nin kuruluşunun ilk zamanlarında başkenti olan Nikomedia'nın Serdivan'ın batısında yer aldığından dolayı Hristiyanlığın yayılması olağan bir sonuç olarak görülmektedir. Roma Devleti, uzun süre bölgede bu inançsal egemenliklerini devam ettirmiştir. Serdivan bölgesine ilk iskân, Rumlar ve Rumiler tarafından yapılmıştır. Bu yerleşim yerinde yaşayan Romalı halkı, Türkler bölgeyi fethedene kadar birçok sayıda hanedan tarafından yönetilmiştir.⁸⁸⁸ XIII. ve XIV. Yüzyıla gelindiğinde ise Sangarius'un doğu ve batısında bulunan bazı araziler ile Geyve Boğazı'ndaki bazı arazilerin Türklerin eline geçmiştir. XIV. Yüzyıl itibarıyla ise Romalılar ve Bithynia bu yöredeki etkinliğini Türkmen ile Osmanlılara bırakmaya başlamıştır.⁸⁸⁹

Selçuklular döneminde Artuk, Ebulkasım ve Kılıçaslan'ın bölgede ki ilk Türk izlerini oluşturduğu görülmektedir. Selçukluların aktif olduğu bu dönemde Avrupa taraflarından gelen Haçlı Seferleri, bölgedeki Türk etkinliğini bitirmeyi amaçlamıştır. Haçlı Seferleri ile yapılan birçok uygulamaya karşın uç kısımlarda Türklerin etkilerinin devam ettiği görülmüştür.⁸⁹⁰

Beşköprü ele geçirildikten sonra Serdivan, ilk defa Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmiştir. 1326 tarihinden itibaren Orhan Bey, faaliyet alanlarını Akova

⁸⁸⁶ Serdivan Belediyesi, "Serdivan Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 19, Erişim 20 Ekim, 2018, http://serdivan.bel.tr/media/Pdf/HQ2015-2019_stratejik_plan.pdf.

⁸⁸⁷ Serdivan Belediyesi, "Serdivan Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı", 16, Erişim 20 Ekim, 2018, http://serdivan.bel.tr/media/Pdf/HQ2015-2019_stratejik_plan.pdf.

⁸⁸⁸ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 16.

⁸⁸⁹ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 18.

⁸⁹⁰ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 74.

tarafına yönlendirmiştir. Ak Temür ve Akça Koca, Beşköprü dolaylı bir biçimde de Serdivan'ı hâkimiyet sınırlarının içine katmıştır.⁸⁹¹ Günümüzde Serdivan ilçesinin sınırlarında bulunan Beşköprü Burgazı'nın bir kısmını askeri kışla haline getiren Akça Koca ve Ak Temür, Serdivan etrafından kuzeye ve batıya doğru Türk akınlarına devam etmiştir.⁸⁹²

Yıldırım Beyazıt ve Timur arasında yapılan Ankara Savaşı, Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanmıştı. Bu yenilgiyle Timur, Yıldırım Beyazıt'ı esir almış ve batıya doğru bir yağmalama emriyle Bursa'yı yağmalatmıştı. Aşağı Sakarya, Ayam Gölü, İzmit tarafları ve Serdivan bu yağmaya uğramaktan son anda kurtulmuştu. Osmanlı Devleti, fetret devrine girmiş ve kardeş kavgaları yaşanmıştı. Bu kavgalardan galip çıkan ve devleti fetret devrinden çıkarıp ikinci kurucusu olarak anılan Çelebi Mehmet, başa geldiğinde İzmit ve doğusundaki arazilerde devletin egemenliğinin hala devam etmekteydi.⁸⁹³

Serdivan tarihinde Türk yerleşimi Osmanlı Devleti tarafından 1300'lü yıllarda fethedilip buraya Türk boylarının yerleşmesiyle başlamıştır. Bölgenin bilinen ilk ismi Petrades'dir. Bu isimle anılan köyün Rum halkının yaşadığı bir yer olduğu da kaynaklardan varılan bilgilerdendir. Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve bölgedeki Rumların buradan tahliye olmasıyla, onların yerine Serdivan'a Müslümanlar yerleştirilmiştir. Giden Rumların biraz daha batısında olacak şekilde yapılan yerleştirmeler de mübadeleye tabi Müslümanlar bugünkü Serdivan'ı kapsayan alana yerleştirilmişlerdir. Serdivan'da, o dönemde yaşanan salgın hastalıkların artmasıyla bölgedeki nüfusun yarıdan fazlası Ege Bölgesi'ne göç etmiştir. Nüfusu azalan Serdivan, göç almaya devam etmiş ve sırasıyla; 1928 yılında Arnavutluk'tan, 1934 ve 1951 yıllarında Bulgaristan ve Yugoslavya'dan, 1948'de ise Karadeniz Bölgesi'nden göçler alarak nüfusunu arttırmıştır.⁸⁹⁴

3.3.1. Milli Mücadele Döneminde Serdivan

Milli Mücadele dönemini kapsayan dönemde bütün Anadolu'da olduğu gibi Sakarya ve çevresindeki birçok yerde sıcak çatışmaların devam ettiği görülmektedir. Rumların yoğunlukla yaşadığı ve konum itibarıyla geçiş bölgesi olan yerlerden biri

⁸⁹¹ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 78.

⁸⁹² Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 70.

⁸⁹³ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 82.

⁸⁹⁴ "Tarihi ve Coğrafi Yapısı". Erişim 20 Ekim, 2018. <http://www.serdivan.gov.tr/tarihi>.

olan Serdivan'da bu gelişmeler fazlasıyla etkilenmiştir.⁸⁹⁵ Bu dönemde Serdivan'da ve civarında Rum çeteleri türemiştir. Bölgede türeyen silahlı Rum çeteleri civarda yaşayan birçok insana zulüm etmiştir. Burada bulunan Rum ve Ermeniler, Yunan kuvvetlerinin bölgeye gelişini ve işgalini neşe ile karşılamıştır.⁸⁹⁶

20 Ekim 1920'de Serdivan ve çevresinde yer alan birçok köy Rum ve Ermeni çetelerinin baskınlarına maruz kalmıştır. Köye baskınlar düzenleyen çeteler, birçok kişinin ölümüne neden olmuştur. Bu baskınlarda Rum çeteleri tarafından bölgeye maddi ve manevi zararlar verilmiştir. Genç kızlar taciz edilmiş, köyün ileri gelenlerinden birinin değirmeni yakılmış ve birçok kişi de esir edilmiştir. Köydeki 52 hanenin eşyaları bu çeteler tarafından soyulmuştur.⁸⁹⁷ Serdivan, 28 Ekim 1920 tarihinde yine Rum ve Ermeni çetelerinin baskınına uğramıştır. Bu baskında bu çeteleri destekleyen Yunan birliklerinin de desteğiyle köy basılarak burada yaşayan insanlara mezalim uygulanmıştır. Bu zulümde özellikle Ermeni Ardaşan çetesinin büyük etkilerinin görüldüğü kayıtlara geçmiştir.⁸⁹⁸

Milli Mücadele'nin yoğun olduğu 1921 yılında Adapazarı'nda, Serdivan ve Karasu'da bulunan Rum çeteleri 44 ev bulunan yukarı Kirazca Köyü'nü tahrip ederek yakmıştır. Çatışmaların ve tahribatların yoğun olarak devam ettiği Adapazarı ve çevresinde yerli ahali baskılardan dolayı bölgeyi yavaş yavaş terk etmeye başlamıştır.⁸⁹⁹ Adapazarı'nın kurtuluşundan önce bazı insan kabilelerinin İzmit'e doğru hareket ederek şehri terk ettiği gözlemlenmiştir. Adapazarı ve Serdivan civarı muhacirlerin yoğunluğuyla hareketli zamanlar yaşarken şehrin birçok yeri tahrip edilerek yakılmıştır. Evlerinde, köylerinde ve yola çıktıkları süreçte birçok insanın eşyaları ve hayvanları gasp edilmiştir.⁹⁰⁰

Serdivan civarındaki düşman kuvvetleri yaşanan çatışmalar sonrasında İzmit'e doğru çekilmeye başlamıştır. Bu durum değişikliği bölgede yaşanan göçleri de arttırmıştır. Milli Mücadele kuvvetleri Serdivan sırtlarına çekilen düşmanı takip etmiştir.⁹⁰¹ Düşman kuvvetlerini takip eden milli birlikler, Serdivan sırtlarını ele geçirerek düşmanı buradan göndermişlerdir. Milli kuvvetlerin bu civarda faaliyetleri

⁸⁹⁵ Türkmen, "İşgal Yıllarında Adapazarı Kazasında Yunan Mezalimi", 1020.

⁸⁹⁶ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 199.

⁸⁹⁷ Türkmen, "İşgal Yıllarında Adapazarı Kazasında Yunan Mezalimi", 1020.

⁸⁹⁸ Türkmen, "İşgal Yıllarında Adapazarı Kazasında Yunan Mezalimi", 1021.

⁸⁹⁹ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 204.

⁹⁰⁰ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 205.

⁹⁰¹ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 206.

sürerken Serdivan, büyük derbent ve İzmit civarındaki bazı köylerin giderken düşman kuvvetleri tarafından yakıldığına tanık olmuşlardır.⁹⁰²

1921 yılının Haziran ayında Yunan kuvvetlerinin işgalinden kurtulan Adapazarı'nda yaşayan ve bu işgale yardımcı olan Rumlar, Ermeniler mağlubiyet sonrası bölgeyi terk etmeye başlamışlardır. Serdivan'da yaşayan Rumlarında dâhil olduğu birçok köy boşaltılmıştır.⁹⁰³

3.4. Mübadele Öncesi Serdivan'daki Demografik Yapı

Bölgenin bilinen ilk halkı Bithynlerdir. Thrak kökenli bu halk, boğazları geçerek Sakarya'nın batısına yerleşmiştir. Bithyn'lerin üstünlüğünü kabul ederek bölgede yaşayan diğer halklar ise Thyn ve Mariandynlerdir. Bithynler bölgede belirlemiş oldukları sınır ise Sangarius Nehri'dir. Daha sonra bu sınır Billiaus(Filyos) nehrine kadar ilerletilmiştir. Bu dönemde göze çarpan diğer bir detaysa Sangarius Nehri'nin iki tarafında da Bithynler varlıklarını sürdürdükleridir. Romalıların bölgeye hâkim olduğu dönemlerde Serdivan'ın güneyinde yer alan yolun önem arz ettiği görülmektedir.⁹⁰⁴

Serdivan'a ilk yerleşimi sağlayan kişilerin Traklar olduğu elde edilen kanıtlarla ulaşılan bir bulgudur. Bu yerleşim alanı günümüzde Serdivan'ın kurulduğu yerin daha batısında kalan bölgede yer almaktadır. Günümüzde Serdivan'ın civarında Traklara ait oldukları bilinen Tümülüsler bulunmaktadır.⁹⁰⁵

Serdivan iskân bölgesi olmadan önce Bithynlerin işgaline uğramış ve onların hâkimiyetine girmiştir. M.Ö. 74 ile 1325 yılları öncesinde ise Serdivan, Roma İmparatorlarının ve valilerinin yönettiği bir yer olarak görülmektedir. Yapılan bazı araştırmalarda bu dönemde Serdivan'ın çevresinde iskânların yapıldığını tespit edilmiştir. Bölge XIV. Yüzyıldaki Türk akınlarına kadar Hristiyanlığın hâkim olduğu, Rum milletinin baskın olduğu bir yer olmuştur. Osman Gazi ve arkadaşlarının bölgede yaptıkları akınlarla ele geçirilen yerlerde yaşayan halk, bu akınlar sonrası da burada yaşamaya devam etmiştir.⁹⁰⁶

⁹⁰² Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 207.

⁹⁰³ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 211.

⁹⁰⁴ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 15.

⁹⁰⁵ Özkan Ertuğrul, "Roma ve Bizans Devrinde İzmit ve çevresinde İki Merkez: Serdivan ve Yazlıkköy", *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015), 1: 88.

⁹⁰⁶ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 96.

Tarihte ve günümüzde Serdivan'ın önemli uğrak yerlerinden olan Beşköprü bir diğer ismiyle Justinianus Köprüsü, bölgeye Kral Justinianus emriyle yapılmaya başlanmıştır.⁹⁰⁷ Maltepe bölgesinde yapılmış olan Beşköprü, bölge Türk hâkimiyetine girmeden yapılmış ve aktif kullanılan bir köprü olmuştur. Sakarya ve çevresine Türk akınlarının başladığı sıralarda Osman Bey'in yeğeni olan Ak Timur ile silah arkadaşı olan Akça Koca'nın bu yapıyı belli bir zaman makam yeri olarak kullandığı bilinmektedir. Bu yapıya ait rastlanan yerleşim izlerinden de anlaşılacağı üzere Serdivan yöresine gelen akıncılar ve fatihler bu köprüde misafir edilmiştir. Günümüzde hala ayakta olan bu yapı bir süre Ermenilerin ve Rumların yaşam alanı olmuştur.⁹⁰⁸

Rumca taşlık anlamına gelen Petrades, Rumların ilk iskâna açtığı köy olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Burada yaşayan halk çalışkan özellikleriyle göze çarparken, bağ ve bahçe işleriyle uğraşarak yaşamlarını sürdürdükleri bilinmektedir. Haftada bir Ada'da kurulan pazara inerek yetiştirdikleri ürünleri pazarlayan halkın üzüm ve kiraz yetiştiriciliğinde meşhur oldukları kayıtlara geçmiştir.⁹⁰⁹

Serdivan'da yaşayan nüfusun ihtiyaçlarını karşıladığı ve aktif olarak kullandığı alanlardan olan ve günümüzde de hala adının aynı anıldığı "Çark Mesire" alanı dönemin en önemli yerlerinden olma özelliğini taşımaktadır. Serdivan ve Adapazarı arasında kalan Çark Mesiresi veya Çark Suyu, bölgenin su ihtiyacının karşılandığı ve Serdivanlıların da birçok alanda yararlandıkları bir su olmuştur. Bölgedeki nüfusun göçler ile birlikte giderek artmasıyla bu yerin insanların su ihtiyacını karşılamasında yetersizleşmenin başladığı görülmüştür.⁹¹⁰

Günümüzde Serdivan ilçesi sınırları dâhilinde yer alan Dere köyü, şimdiki adı Aşağı ve Yukarı Dere köyü olarak geçen köyde 1781 yılı sonrası nüfusta bir artış görülmüştür. Artan bu nüfus köydeki bazı dengelerin değişmesine sebep olmuştur. Köydeki hane nüfusu 10 haneden 60 haneye kadar çıkmıştır.⁹¹¹

Bu artan nüfusun sayımının yapılması ve idaresinin kolaylaştırılması adına çalışmalar yapan Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nı ilan ettikten sonra bir

⁹⁰⁷ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 27.

⁹⁰⁸ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 26.

⁹⁰⁹ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 92.

⁹¹⁰ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 86.

⁹¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), C. ML., 273/11226.

talimatname yayımlanmıştır. Devlet, 12 Ocak 1840 tarihli bu talimatname ile her sancakta bulunan yönetici ve hasılat toplayıcıların denetiminde reyanın bilgilerinin ve kazançlarının yazılacağı defterler tutulması buyurmuştur. 1844-45 yıllarında Serdivan bölgesinde tutulan Temettuat defterlerine bakıldığında Serdivan'a ait birçok bilgi elde edilebilmektedir. Bu defterlerde bölgenin idari, ekonomik ve toplumsal yapısı hakkındaki bilgilerin yanında zirai, hayvansal ve mesleki grupları hakkında da bilgiler yer aldığı görülmektedir. Gelir ve gider dengesinin öngörülebildiği bu defterler Müslim ve Gayrimüslim tebaanın bilgilerini içeren niteliktedir.⁹¹²

Başbakanlık Devlet arşivinde yapılan araştırmalar doğrultusunda 1844 yılına ait Temettuat defterlerinde Serdivan'da yaşayan Rumlar hakkında bilgilere rastlanmıştır. Bu dönemde Serdivan'ın Kaymas kazasına bağlı olduğu görülmektedir. 1878 yılına gelindiğinde ise Serdivan, Adapazarı kazası olarak görülmekte ve bölgeye göçlerin gerçekleştiği bilinmektedir. Özellikle 1896 yılında Serdivan'da yer alan Kazım Paşa çiftliğine yerleşmelerin olduğu göze çarpmaktadır. 1901 yılında ise Serdivan'ın Rum köyü olduğu ve gelen Balkan göçmenleri için Salahiye adında yerleşim yeri kurulduğu kayıtlara geçmiştir.⁹¹³

Nüfus artışı nedeniyle de bazı köylerde yeni düzenlemelerin yapılması bir gereklilik olmuştur. 1893 yılındaki bir belgeye göre; Rum Serdivan karyesinde nüfus artışlarıyla beraber hanelerin sayısı 300 olduğundan yönetimdeki zorlukları hafifletmek için buranın yönetiminin 4 mahalleye ayrılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Serdivan köyü bu dönemde Rumların yoğunlukla yaşadığı ve gelen göçmenlerin de yerleştiği bir köy olma özelliğindedir. Gelen talepler üzerine Adapazarı idare meclisi bu isteği, dâhiliye vekâletine bildirilmiştir.⁹¹⁴

Petrades'teki halkın yaşamının sona gelmesine neden olan Helenizm ve Yunan Krallığı, buradaki yaşamda karışıklık ve kaosun çıkmasına sebep olmuştur. Petrades Rumları, 1921'in Haziran ayında can güvenlikleri için Serdivan'daki yerleşkelerini boşaltarak İzmit iskelesi taraflarına çekilmiştir. Önceleri burada sığınan insanların nereye iskân edilecekleri üzerinde çok düşünülmüş ve 1922 yılında Yunanlıların bölgeden yenilerek gönderilmesi dâhilinde Rumlar anavatanlarına dönmek

⁹¹² Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 132.

⁹¹³ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 95.

⁹¹⁴ Turgut Subaşı, "I. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı'ndaki Sosyal Hayat Hakkında Bazı Gözlemler", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005) 1: 413.

istemmişlerdir. Tam bu esnada Türkiye ile Yunanistan'ın yapmış olduğu Mübadele Antlaşması ile diğer Rumlar gibi Petradesliler de Yunanistan'a sevk edilmiştir. Bu bölgeden Selanik'e gitmiş olan Rumlar günümüzde Kukuş yöresinde yaşadıkları bilinmektedir. Petradesliler Sarıdoğan ismiyle de bilinen Serdivan'ı Yunanistan'a taşımış ve unutmamışlardır.⁹¹⁵ Ayrıca Burada oturan Rumların gitmeden önce küp küp altınlarını buraya gömdükleri, bazılarının da din değiştirerek burada kaldıkları bildirilmektedir.⁹¹⁶

3.4.1. Serdivan'ın Rum Nüfusu

Mübadele öncesi dönemde Serdivan'da Rumların yaşadığı gerek arşiv belgelerinden gerek birçok kaynaktan elde edilen bir bilgidir. Osmanlı Devleti döneminde bölgede yapılan nüfus sayımında burada yaşayan gayrimüslimlerin sayımı yapılmıştır. 1840 tarihinde Bolu vilayetine bağlı Kocaeli sancağının Kaymas kazasına dâhil olan Serdivan'da da her yerde olduğu gibi sadece erkekleri kapsayan bir nüfus sayımı yapılmıştır. Serdivan, Elmalı, İkizce, Pir-i Ahmet köylerinde yaşayan nüfusların dâhil olduğu bu sayımda buralarda yaşayan gayrimüslim nüfusuna ait bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'ne ait bu bölgelerde yaşayan gayrimüslim tebaanın nüfus bilgileri ise 645 numaralı nüfus defterinde arşivlenmiştir.⁹¹⁷

Bu defterlerde Serdivan karyesinde bulunan ilk mahallenin nüfusu 61 kişi olarak sayılmıştır. Kadın nüfusunun sayımı yapılmadığından tahmini olarak 120 kişilik bir toplamdan söz edilebilmektedir. Yapılan sayımda kişinin fiziksel nitelikleri, herkesçe bilinen namı ve yaşı kayıtlara geçirilmiştir.⁹¹⁸

Yapılan bu nüfus sayımının kayda alındığı defterde 13 mahallenin ismi geçmektedir. Bu mahalleler ve nüfus bilgileri şu şekildedir; ilk mahalle Bakkal Oğlu Lagor Mahallesi'dir. Erkek nüfusu 61 kişidir. İkinci mahalle Boyacı Oğlu Çakır Mahallesi'dir. Sayılan erkek nüfusu 87 kişidir. Üçüncü mahalle 57 kişiden oluşan Mahalle-i Şişman Panayot Mahallesi'dir. Dördüncü mahalle ise 65 erkek nüfuslu Mahalle-i Etmekci Oğlu Beyatrani Mahallesi'dir. Beşinci mahalle Hasme Oğlu Mahallesi'dir ve 64 kişiden oluşmaktadır. Altıncı mahalle ise 59 kişinin yaşadığı, Çorbacı Oğlu Mahallesi Dotisma karyesidir. Yedinci mahalle Kaza-i Kaymas Etmekçi

⁹¹⁵ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 92.

⁹¹⁶ Faik Baysal, *Sarduwan*, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2012), 13.

⁹¹⁷ (BOA), *NFS. D.*, 645.

⁹¹⁸ (BOA), *NFS. D.*, 645.

Oğlu Anastas Mahallesi olup, nufusu 47 kişi olarak sayılmıştır. Serdivan'ın sekizinci mahallesi ise Papas Oğlu Nikola Mahallesi olup 62 kişinin varlığı kayıtlara geçmiştir. Dokuzuncu mahalle çiftlik-i Alcı Yorgani Mahallesi olup, nufusu 68 kişidir. Kösbe Oğlu Dimitri Mahallesi Serdivan'ın onuncu mahallesidir ve sayılan nufusu 81 kişidir. On birinci mahalle ise kayıtlı 229 kişinin olduğu Pir-i Ahmet Zimmiye tabi Kaza-i Kaymas defter-i nufus' tur. On ikinci mahalle Elmalı-i Zimmiye tabi Kaza-i Kaymas Mahallesi'dir ve 90 kişiden oluşmaktadır. On üçüncü mahalle olan İkişce-i tabi Serdivan Bekot karyesi 6 kişilik nufusa sahip küçük bir mahalle olarak kayıtlara geçmiştir. Bu yapılan sayımlar sadece erkek nufusunu saydığından kadın nufusuna dair herhangi bir bilgi bulunmamıştır.⁹¹⁹

1844-45 yılları arasında Serdivan köyünde yapılan nufus sayımına ait 4180 numaralı Temettuat defterinde, köyde yaşayan insanlara ait bilgiler bulunmaktadır. Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere 102 ev ve 1 evsiz olmak üzere kayda geçirilen bu bireylerin köyün erkek nufusunu oluşturduğu görölmektedir.⁹²⁰ Bu defter 1844-45 yıllarına ait bilgileri kapsarken, bu bilgiler ışığında Serdivan'ın bu yıllarda bir Rum köyü olduğu bilgisine varılmaktadır. Defterin ilk başında köyün adı "Rumani Serdivan karyesi" olarak anıldığından buranın bir Rum köyü olduğu anlaşılmaktadır. Defterde yer alan nufus bilgilerine baktığımızda 1'i evsiz olmak üzere 102 hanenin olduğu kayıtlarda görölmektedir. Nufusu üzerine yapılan tahminler ise 500 civarı olduğu üzerinedir.⁹²¹

Temettuat defterlerinde köydeki Rum nufusunun gelirleri ve vergi oranları hakkında bilgi verilmiştir. Adapazarı'nda 1881-1893 yılları arasında nufus sayımı yapılmıştır. Yapılan sayımların sonucunda toplamda 2517 Rum sayılmıştır. Bunların 1307'si kadın ve 1210'u erkek olduğu görölmektedir. Adapazarı genelinde bu Rumların Ozanlar ve Serdivan'da oturdukları bilgileri göze çarparken, bölgedeki Müslimlerle çok fazla bir sorun yaşanmadığı da kayıtlara geçen başka bir bilgidir.⁹²² Bütün bu köyün nufusunu oluşturan Rumlar, Milli Mücadele ve mübadele döneminde bölgeden ayrılmıştır.

⁹¹⁹ BOA), NFS. D., 645.

⁹²⁰ (BOA), ML. VRD. TMT., 4180.

⁹²¹ (BOA), ML. VRD. TMT., 4180.

⁹²² (BOA), ML. VRD. TMT., 4180.

3.5. Mübadillerin Serdivan'a Getirilmesi ve Yerleştirilmesi

Mübadelenin uygulanmasının yaklaştığı dönemlerde Türk heyeti murahhasası Selanik'e vasil olmuştur. Bu sırada, Türkiye'den Yunanistan'a firar eden muhacirler Sarışaban, Kavala ve Drama köylerini müsadere memurlarıyla birlikte soyup soğana çevirmeye başlamıştır. Türklere yoğun bir şekilde mezalim uygulanmıştır.⁹²³ Bu sırada Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda Kavala' ya gelmiş ve Türkleri mübadele suretiyle sevke başlamıştır.⁹²⁴

Belirlenen yerlere mübadil sevkiyatları yapılmaya başlanmıştır. Hangi mıntıkaya, kazaya, köye yerleştirileceği ve ne kadar kişinin yerleştirileceği belirlenerek gönderilen mübadillerin bu bilgileri kayıt altına alınmıştır. Elleri bulundurdıkları belgelerde, isimlerinden mesleklerine, nereden geldiklerinden nereye iskân edileceklerine kadar gerekli olan bütün bilgiler bu belgelerde mevcuttur.⁹²⁵

Kontrolleri yapılarak Yunanistan limanlarından vapurlarla yola çıkan mübadiller belirlenen indirme limanlarında indirilerek iskân edilecekleri yerlere sevk edileceklerdi. Sakarya'ya gelecek olan mübadiller için indirme limanlarından biri o dönem Sakarya'nın bağlı olduğu İzmit sancağındaki İzmit limanı idi.⁹²⁶ Sakarya'ya aktarma yapılarak gönderilecek olan mübadiller, kara ve deniz yoluyla iskân edilecekleri yerlere gönderilmekteydi. Haydarpaşa, Tuzla, İzmit ve İzmir limanları aktarma için kullanılan limanlardan olmuştur. Kesin iskân yerlerine dağıtılana kadar ki süreçte burada bekletile mübadillerin birçok gereksinimi karşılanmaya çalışılmıştır. Çeşitli sebeplerden ötürü iskânlarda çıkan aksaklıklar veya olumsuzluklar yeniden yerleştirme yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bazı yerlerin ilk yerleşmeden sonra değiştirildiği görülmektedir.⁹²⁷

İzmit ve çevresinde en çok ismi bilinen ve Serdivan göçmenlerini de götüren geminin Gülcemal olduğunu gazete haberlerinden ve yaptığımız söyleşiden elde edilen verilerdendir. Gülcemal' in kuzey İrlanda'da inşa edildiği 1910 yılında 15.000 altın verilerek Osmanlı Seyri Sefain İdaresi satıldığı anlaşılmaktadır. Bu gemi sadece

⁹²³ İsmail Hakkı Kobakizade, *Bir Mübadilin Hatırları*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015), 63.

⁹²⁴ Kobakizade, *Bir Mübadilin Hatırları*, 68.

⁹²⁵ Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşmeleri*, 29.

⁹²⁶ Ulugün, "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", 3: 1289.

⁹²⁷ Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşmeleri*, 30.

mübadele döneminde değil öncesinde ve sonrasında da birçok taşıma görevini üstelenmiştir.⁹²⁸

Yolcuları belirlenen vapurlar alıyor ve planlanan istikametlerinde sevk ediyorlardı. Bazı vapurların gidecekleri limanlar önceden belli iken bazılarının yolculukta planları değişiyordu. Limanlarda boşaltılan vapurlardaki mübadiller, birkaç gün misafirhanelerde ağırlanıyordu. Diğer indirme limanlarında indirilen bazı mübadillerin İzmit'e gönderilerek iskân edildiği durumlarda görülüyordu. İzmir ve Samsun limanları bu duruma emsal oluşturur nitelikteydi. 1 Nisan 1924 Salı günü Gabrova, Kurdalan, Meşeli, Malgart, Hortozlu, Mahmutlu, Kozlu köy, Hüseyinköy'den toplanarak Hüseyin köy tren istasyonundan hareket eden trenle yola çıkan mübadiller bir hafta İstanbul'da mola verdikten sonra İzmit'e doğru yola çıkmıştır. İzmit mıntikasına sevk edilen bazı mübadiller misafirhanelerde bazıları ise geçici olarak çadırlarda kalmışlardır. Bu ikisinde de kalamayan diğer insanlar ise yakınlar boşalan Ermeni evlerinde konaklamışlardır. Kalıcı iskân için hükümet yetkililerince gezdirilen mübadil grubunun başlarından Ali Ağa, kendisine gösterilen Serdivan'ı yerleşmek isteğinde bulunmuş fakat öncesinden gelen Ravika köylü mübadillerin bu yeri seçmelerinden dolayı başka bir yere yerleştirilmişlerdir.⁹²⁹

Mübadillerin, Rumların geride bıraktığı evlere yerleştirilmeleri düşünülmüştür. Rumların evlerinin yeterli olmadığı durumlarda Ermenilerden kalan evlerinde kullanılması söz konusu olmuştur. Bazı evler sağlam ve yaşanılabilir olsa da bazı evler harap, yaşanılmaz bir halde idi. Yetkililer, yeterli gelmediği durumlarda mübadiller için yeni meskenler ve köyler yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Adapazarı'nın Serdivan köyü bu duruma bir örnek oluşturur niteliktedir.⁹³⁰

Gelenler yerleştirilmeden önce burada yaşayan Rumlar bölgeyi boşaltmaya başlamıştır. Bölgede yerleşmiş olan Rumlar, Mübadele Antlaşması sonrasında buradan ayrılıp Yunanistan'a göç etmiştir.⁹³¹ Serdivan'da yaşayan Rumlar 1924 yılında kesin olarak bölgeden ayrılmıştır. Ayrılmak istemeyenlerden bazılarının İslamiyet'i seçtiği yönünde duyular da bulunmaktadır. Karşılıklı değişimde, gelen Türkler gibi onlarda

⁹²⁸ Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, 154.

⁹²⁹ Ulugün, "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", 3: 1289.

⁹³⁰ Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2294.

⁹³¹ Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* içinde (Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999), 18.

zorluklarla yolculuğunu tamamlayarak Yunanistan'a gitmiştir. Serdivan'dan giden Rumlar Yunanistan'ın Kukuş mntikasına yerleştirilmiştir. Gelen göçmenlere giden Rumların boşalan evlerinden verilmiştir. Rumlara da Yunanistan'a gidildiğinde Türklerden kalma evler verilmiştir. Serdivan'dan gelen Rumlar Adapazarı'ndaki köylerin adını Yunanistan'a taşıyarak Petrades adıyla anmaya başlamıştır. Serdivan'ın ilk adının bu olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır. Petrades taşlık anlamına gelmektedir. 1924 yılından itibaren bölge sarı doğan olarak anılmaya başlanmıştır. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Temettuat defterlerinde Sarıdoğan köy olarak görülmektedir.⁹³²

Adapazarı'nda ve Serdivan'da yaşayan Rumlar, düşman kuvvetlerine yardım ettikleri için Kurtuluş Savaşı'ndan sonra burada kalamayacaklarını düşünmüştür. Burada yaşayan Rumlar, Yunan işgalinin bitmesinin üzerine giden düşman kuvvetlerinin peşine takılarak önce İzmit'e geçmiş oradan da Yunanistan'a gitmiştir. Geride kalan Rumların sayısının ise oldukça az olduğu bilinmektedir. Geride kalan bu Rumların bölgeden gidişi ise imzalanan Mübadele Antlaşması ile olmuştur. Yunanistan'da mübadeleye dâhil olan ve Müslümanların çoğunlukta olduğu bazı yerler; Hüseyinköy, Hortozlu, Malgard, Gabrova, Kozlukköy, Meşeli, Mahmudlu'dur. Bu yerlerden özellikle İzmit mntikasının dâhil olduğu bölgeye birçok mübadil gelmiştir. Hüseyinköy'den gelen mübadillerin amacı Serdivan'a yerleşmek iken sonrasında alınan bir kararla Akmeşe'ye yerleşmişlerdir.⁹³³

Bölgeye yapılan yerleştirmelerin geçici ve kalıcı nitelikte olup olmayacağı karara bağlanmıştır. Muhacirlere emlak ve arazi ve "Eşçar-ı Müsmire Tevziatına" dair talimatname ile alınan kararlar 6 Temmuz 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. Bu talimatname, geçici ve kalıcı barınma için nasıl adımların atılacağına dair bilgileri içeren nitelikte olmuştur. Hükümet, acil barınmalar için önlemler almıştır. Yapılacak olan müdahaleleri 3 ana başlıkta altında toplamıştır. Bu müdahaleler; basit, geçici konutlar ve barakalar yapılması, iktisadi haneler ve numune köyler yapılması, terk edilmiş emvallerin değerlendirilmesidir.⁹³⁴

Bölgeye yerleştirilmiş olan ve arazi verilmesi adına vekâlete başvuran şahısların varlığı arşivlerden anlaşılmaktadır. 7 Mayıs 1925 tarihinden yapılmış olan

⁹³² Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 90.

⁹³³ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 219.

⁹³⁴ Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşmeleri*, 31.

işlemler neticesinde muhacirlere tahsis edilenler, maliye vekâletine yazılmıştır. Bununla ilgili başlanan çalışmalarda yine gerekli yerlere arz ve takdim edilmiştir. Ankara Başvekâletinden gönderilmiş olan bilgilendirme yazısında ise; mübadele kapsamında gelmiş olan muhacirlerin teslimat nameleri hakkında tahkikat yapılarak kişi başına dörder dönüm arazi dağıtılmıştır. Balkan Savaşı sonrasında Adapazarı'na göç ve iskân edilmiş olanların mübadeleye tabi oldukları halde bu dörder dönüm arazi verilmesinden istisna tutulduklarını dile getirmiştir. Muhacir Komisyonu'ndan istenen Balkan Savaşı sonrası Adapazarı'na yerleşmiş ve mübadeleye tabi olan bu 300 ailenin de emsalleri gibi işlem yapılarak araziye muhtaç bırakılmadan yardım edilmesi istenmiştir. 300 ailenin emsal niteliğindeki isimleri olan Selim İsmail, Hasan oğlu Mustafa, Salih oğlu Mustafa, Mustafa gibi kişiler isteklerini ekteki gibi bildirmiştir.⁹³⁵

Göçmenler bölgeye geldikten sonra haklarında bilgi alınması ve yazışmaları devam etmiştir. Bunun emsali olan bir yazı; Selanik vilayetinin Drama'ya tabi Raholika köyünden Adapazarı'nın Serdivan karyesine iskân olunan ve getirildikleri heyet tarafından karyedeki ziraat arazileri, tütüncülük bostanının temini için çiftçi hayvanatları getirilmesi, bazı ailelerin köylerde hayvanatın gerekliliğinden bahsedilmiştir. Hayvanları gönderilmiş olan olanların ise kıymet takdirinin gösterilmesi beraberinde inceleme yapılması, ayrıca tütüncülük ile uğraşların hesaplanması, 15 gün süre ile bekletilmesinin neticesinde bir felaket olacağı bildirilmiştir. Adapazarı'nın Serdivan karyesinde iskânı kararlaştırılan Raholika karyesi muhacirlerinin incelenmesi ayrıca mahalle ve muhacirlerin yerleşecekleri bir yer olmaması durumunda Kocaeli'ne müracaat etmeleri gerektiğinden söz edilmiştir. Hayvanları ile gelen muhacirler için ise nüfus raporlarının hemen yapılması gerektiği İzmit mıntıkası ziraat vekâleti celilesine müdüriyetine yazılmıştır. Bu husus hakkında tahkikat yapılması, muhacir ve hayvanlarının nakil olmadıkları takdirde ziraat işlerine başlayamayacakları bildirilmiştir.⁹³⁶

Serdivan yöresine gelmiş olan, Mübadele dâhilinde tutulan köylerin isimlerinin bir kısmı şöyledir: Eski Adı ile Kozluca şimdiki adıyla Karyafiton, eski adıyla Meşeli şimdiki adıyla Kolenaro, eski adıyla Mahmudlu şimdiki adıyla Dafnona, eski adıyla Malgrit şimdiki adıyla Margariti, eski bilinen adıyla Horozlu şimdiki adıyla Kostanitis, eski adıyla Hüseyinköy şimdiki adıyla İonika, eski adıyla Kurdalan şimdiki

⁹³⁵ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 44/65/28.

⁹³⁶ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*, 17/80/10.

adıylı Likodro mion, eski adıylı Gabrova bilinen yeni adıylı Kalitea gibi birçok yer mübadele kapsamına dâhil edilmiştir. Mart ayının sonlarına doğru Hüseyinköy yer alan tren istasyonundan Türkiye'ye doğru yola çıkan mübadiller, aktarmalarla birlikte İstanbul'da bulunan Sirkeci Garı'na vararak buradan iskân yerlerine sevk edilmişlerdir. İzmit ve çevresinde yer alan bölgelere yerleşimleri tamamlanan mübadillerin uyum süreci esnasında bazı sorunlarla karşılaştıkları bilinmektedir. Bunların en başında barınma sorunu ve ihtiyaçların karşılanması sorunu yer almaktadır. Ayrıca kimi mübadiller, bölgede yerleştirilmiş olan başka göçmen unsurlarla da sorunlar yaşamıştır. Yerel halk ile göçmenler arasındaki sorunların birçoğu genelde arazi meselesinden dolayı çıkmıştır. Hükümet eliyle yerleşimleri yapılan aileler, kendilerine ev tahsis edilene kadar bir süre çadır ve barakalarda yaşamını sürdürmüştür. Daha sonra hükümetin de yardımıyla kendilerine köyler ve evler yapmışlardır. Barınma sorununu çözdükten sonra mübadillerin diğer bir sorunu olan hayatlarını idame ettirebilmek adına çalışmak ve üretime katılmak olmuştur. Kendi meslek gruplarında veya başka iş kollarında çalışarak ihtiyaçları karşılamaya çalışmışlardır. Ayrıca giden Rumlardan dolayı boşalan bazı işkollarını da doldurmak için uzun uğraşlar içine girilmiştir. Gelen mübadillerin çoğu tarım, hayvancılık ve tütüncülük ile uğraşmaktaydı. Bu doğrultuda atılan adımlarla birlikte işkollarında ilerlemenin yolları aranmaya çalışılmıştır. Bazı insanlar kendi işlerinde çok ileri seviyelere ulaşarak üretime olumlu katkılarda bulunurken bazı insanlarda kendi meslekleri dışında işkollarında çalışarak üretime başka bir koldan katkıda bulunmuşlardır. Konum itibarıyla geldikleri yerin sosyal ve ticari anlamda gelişmiş olması bu yolda onlar açısından pozitif bir durum olmuştur.⁹³⁷

Adapazarı çevresindeki ilk yerleşmeler Serdivan tepesi, Maltepe ve Esentepe gibi yüksek olan yerlerde yapılmıştır. Bu bölgede oluşabilecek her hangi bir su baskınından korunmak için seçilmiş bir yöntemdir.⁹³⁸ 8 Ekim 1923 tarihinde Adapazarı'nda geçici olarak emval-i metrukede iskân edilmiş olanlardan mübadil sayılanlarının kesin olan iskânlarına başlanmıştır. 23 Mart 1924 tarihinde ise Serdivan köyünün arazilerinin büyük bir kısmı Drama'dan gelen mübadillere dağıtılmış ve Serdivan'a iskânlarına başlanılmıştır. 22 Nisan 1924 tarihine gelindiğinde Dramalı muhacirlerin büyük bir kısmının Adapazarı merkezde iskân edildiği görülmektedir. 21

⁹³⁷ "Bir Mübadele Köyünün Kuruluş Hikâyesi", Erişim 12 Ağustos, 2018, <http://www.balturk.org.tr/bir-mubadele-koyunun-kurulus-hikayesi/>.

⁹³⁸ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 25.

Ekim 1924'te Adapazarı'nın Serdivan köyüne göçmenler için evler yapılmaya başlanmıştır.⁹³⁹

Yedinci mıntıka sıhhiye müdüriyeti celilesine gönderilen 21 Ekim 1924 tarihli yazıda; Serdivan karyesinde yapılacak olan mahallenin inşası hakkındaki raporun soruşturma ve takdimi üzerinedir. Bu karyeye inşa edilecek göçmen evleri için karar sorgulanmış, yapılamaması durumunda vekâletten yardım alınabileceği iletilmiştir. Yedinci mıntıka sıhhiye dâhilinde olan Serdivan karyesi gidilip görülerek göçmen evleri hakkında gerekli olanlar takdim edilmiştir. Bu yazı Adapazarı iskân memuru tarafından İzmit iskân müdüriyetine gönderilmiştir.⁹⁴⁰

Yazılan tahrirata cevap olarak; Serdivan karyesinde bulunan arazinin, tahsis edilen 12 bin dönüm ve yine 800 dönümden sonra geriye kalan miktar arazinin de kanunlar çerçevesinde hak iskânı olarak tespit edilerek muhacir vekâletine bilgileri gönderilmiştir. Ziraat dâhilindeki muhacirler için burada haneler inşa ettirilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Rahvika karyesinden gelmiş olan muhacirlerden mübadeleye tabi olanların, mıntıkada inşa edilecek olan yerlerden arazi verileceği tebliğ edilmiştir. Ancak mübadeleye kadar mıntıka edilecek bir defterin burada bulunan binalarla ilgili olarak tahsis edilmiş emlakların mıntıka müdürlüğüne bildirileceği arz edilmiştir.⁹⁴¹

Göçler sonucunda müsait olan yerlere muhacir yerleştirilmeleri yapılmıştır. Gelen insanların çok fazla ve göç akınının yoğun olması sebebiyle yeni yerleşim yerlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için de Serdivan ve çevresinde göçmenlerin yerleşimi yapılmıştır. İlk başlarda bir sorun yok gibi gözükse de sonraları bu yakınlarda olan Gökçeören Gölü çevresindeki bataklık ve onun yarattığı sivrisinekler insanların aktivitelerini daraltır hale gelmiştir. Sivrisineklerin sokması sonucu insanlar ateşlenmiş ve hastalanmıştır. Bu nedenden dolayı buraya gelip yerleşen kabilelerde Serdivan'ın yüksek yerlerini tercih etmek durumunda kalmıştır. Bu durum zamanla daha ciddi sorunlara yol açmıştır.⁹⁴²

İsmail Yaman, Drama muhacirleri hakkında yazmış olduğu yazısında; Türk Hükümeti'nin kararıyla gelecek olan mübadillerin bir kısmının Samsun'a

⁹³⁹ Şahin, "Cumhuriyet Dönemi Adapazarı-Sakarya Tarihi Kronolojisi(1923-2000)", 2: 697.

⁹⁴⁰ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Memurin)*, 33/48/5.

⁹⁴¹ (BCA), *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*, 41/48/5.

⁹⁴² Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 180.

gönderilmesine karar verilmiştir. Gitmek istemeyen kişiler için iskân yeri belirlemek adına bir heyet kurulmuştur. Daha önceden Adapazarı'na iskân edilmiş olan Dramalı Osman Bey bu heyeti Adapazarı'na çağırıştır. Buraya gelen heyet alçakta olan yerlerin bataklık dolayısıyla sivrisinek çevrili olduğu görmüştür. Bundan dolayı yüksek bir mevkiinin iskân yeri olarak belirlenmesine karar verilmiştir. Bu dönemde boşalan Rum köyü Serdivan'ın yeni iskân ve yerleşim yeri olmasına karar verilmiştir. Rumların yaşadığı yerin daha doğusuna kurulmasına karar verilen yeni muhacir köyü için çalışmalara başlanmıştır. Yerleşim yerine bakılıp karar verilmesinin ardından bu bölgeye göçler gerçekleşmiştir. Deniz yoluyla ve aktarılanlar üzerine Gülnihal vapuruyla gelen mübadiller ilk olarak İzmit'e varmışlardır. İskân mıntıkası olan İzmit'ten Serdivan'a sevk edilmişlerdir. Buraya Drama'dan gelen mübadillerin Ravika ismiyle bilinen bir köyden geldikleri bilinmektedir. Drama'da bulunan bu köyün tütün yetiştiriciliği ile meşhur olduğu ve burada yaşayan insanların tütüncülükle uğraştığı söylenmektedir.⁹⁴³ Serdivan köyüne iskân edilmiş olan Drama mübadilleri, burada Dağ Köyü isminde bir köy kurmuştur. Bir süre burada yaşayan bu insanlar belirli nedenlerden ötürü Manisa Akhisar'a göç etmişlerdir. Drama'da da Serdivan'da da tütüncülük ile uğraşan bu insanların Akhisar'ı seçme nedenlerinden biri de Akhisar'da tütüncülük yapılabilecek müsait yerlerin olmasıdır.⁹⁴⁴

1924 yılının Haziran ayında Akdeniz vapuruyla gelen mübadil grubu Samsun'a sevk edilmiştir. Rahoyka sülalesinden ağalarının bulunduğu Adapazarı'nın Serdivan köyüne gelmek istemişlerdir. Bu ağalardan ayrı kalmamak adına samsundan yola çıkarak Sinop üzerinden Serdivan'a gelmişlerdir. Yaklaşık iki sene kadar kaldıkları bilinen bu grup, vekâlete iskânlarının Serdivan'a alınmasına dair bir dilekçe yazmışlardır. Kaldıkları iki senelik bir süre zarfında da kendi imkânlarıyla burada evler yaparak üretici bir konuma geçmişlerdir. Vekâletin araştırmaları sonucunda vermiş olduğu karar ise⁹⁴⁵ Samsun'daki iskân haklarından vazgeçmek ve kendilerine verilen yerlerin geri alınması koşuluyla Serdivan'dan sonra gittikleri Derince'nin Tütün Çiftlik köyüne yerleşmelerine izin vermiştir. Yunanistan'dan Kocaeli mıntikasına birçok kaza ve köyden mübadil gelmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Drama, Kavala, Kadı Ahmet, Zifuk, Trikom, Selimiye, Halil bey, Sarışaban, Kayalar, Kumlu, Rahiye,

⁹⁴³ "Drama Muhacirleri", Erişim 6 Kasım, 2017, <http://muhacirin.blogcu.com/drama-muhacirleri/725923>.

⁹⁴⁴ Konukçu, *Sakarya Yazıları*, 215.

⁹⁴⁵ Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2291.

Vodina, Kapinyan, Emirhan, Karacaova, Zifeş, Selanik, Mayadağ, Himmetler, Namazgâh, Pravitte ve Manastır'dan gibi yerlerdir. İskân yeri başka yer olmasına rağmen İzmit mıntikasına yerleşen birçok mübadil bulunmaktadır. Ne yazık ki kayıtlarda yer alan bazı karşılıklar bu konunun tam olarak tespitini önlemektedir.⁹⁴⁶

Gelen insanlar ilk başlarda çevreye mesafeli dursalar da zamanla komşuluk ve akrabalık ilişkilerini geliştirerek kültürel olarak bütünleşmeye çalışmışlardır. İlk zamanlar birçok kültürel aktivite ve toplanma günlerini farklı ortamlarda bir araya gelecek şekilde geçirilmiştir. Geldikleri ve kendilerine yeni olan bu yerde, kendi kültürlerinden izleri de yaşatmaya çalışmışlardır.⁹⁴⁷ Gelen insanların çoğunun mesleği tütüncülüktü idi. Geldikleri yerlerde de öncelik uyum sağlayabilecekleri yerlere yerleştirilip geçimlerini sağlamak ve adapte olmalarını kolaylaştırmak adına tütüncülüğe, tarıma ve hayvancılığa yönelmelerine destek olunmaya çalışılmıştır.⁹⁴⁸

İpekböcekçiliğinin yapıldığı önemli Osmanlı topraklarından biri de Serdivan'dı. Bölgede yaşayan herkesin neredeyse dut bahçeleri olduğundan ipekböcekçiliği yetiştiriciliği açısından elverişli bir ortam bulunmaktaydı. Elde edilen ipekler ise çevredeki kazalara gönderilmekteydi. 1960 yıllardan sonra ipekböcekçiliği bırakılarak başka alanlara yönelmiştir. Günümüzde Serdivan'da ipekböcekçiliği yapılmamaktadır.⁹⁴⁹

Köyün genel sosyo-ekonomik duruma baktığımızda ise durumu iyi olan köylülerin yanında dini temsilciler, vergilerin miktarları, en az ve en fazla ekilip dikilen tarla sahiplerinin bilgilerine ulaşılabilmektedir. Serdivan köyünün ana geçim kaynağının tarım olduğu defterlerde geçen bilgilerde görülmektedir. Tarımın yanında yapılan diğer bir iş ise hayvancılıktır. Yörede yetiştirilen çiftlik hayvanları ve kaç kişinin ne kadar hayvanı olduğu da kayıtlara geçmiştir. Ayrıca köyün bir diğer geçim kaynağı da bağcılıktı. Farklı bir üzüm yetiştirilen Serdivan'da üzümlerin şarap yapımında kullanıldığı tahmin edilmektedir.⁹⁵⁰

⁹⁴⁶ Yeşilbursa ve Ateş, "Mübadele ile Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)", 3: 2292.

⁹⁴⁷ Kevser Ögütçen ve Hüseyin Ögütçen, *Kocaeli'ye Yerleşen Mübadil Muhacirler ve Akmeşe Tarihi*, (İstanbul: Bahar Yayınları, Haziran 2006), 70.

⁹⁴⁸ Ögütçen ve Ögütçen, *Kocaeli'ye Yerleşen Mübadil Muhacirler ve Akmeşe Tarihi*, 85.

⁹⁴⁹ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 137.

⁹⁵⁰ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 146.

İrfan Nişancık'ın 26 Şubat 2017 tarihli internet yazısında mübadiller ile alakalı değindiği bir konu da bu mübadillerin, Serdivan'a katmış oldukları 3 unutulmaz lezzetle ilgili olmuştur. Bunlar; şimdiki Serdivan'ın kuruluşunda önemli bir yeri olan ve mübadele esnasında Ravika'dan gelerek buraya yerleşenlerin getirmiş oldukları Ravika İnciri, Avdira Dutu, Doktor üzümüdür. Günümüzde bu lezzetler pek kalmamış olsa da bu lezzetlerin mübadele döneminde gelmiş olan insanların yöreye kattıkları bilinmektedir. Serdivan'a gelen ailelerin bazıları yanlarında getirmiş oldukları incir, dut kurusu ve üzümü yolculuk esnasında tüketmişler, Serdivan'a yerleştiklerinde ise bu inciri, dutu ve üzümü toprağa ekmişlerdir. Daha sonraları bölgede yapılan birçok yapısal çalışmada bu ağaçların birçoğu azaltılmıştır.⁹⁵¹

Mübadiller genel itibariyle köklerini unutmamaya ve aktarmaya çalışmışlardır. Buna bir emsal olarak verilen bir haberin içeriği şu şekildedir: 1924 yılında Selanik Vodina'dan mübadele ile Sakarya'nın Karasu ilçesine göç eden Tetik ailesi, yıllar sonra dedelerinin gelmiş olduğu yer olan Yunanistan'ı ziyarete karar vermişlerdir. Mübadele esnasında 6 yaşında olan Habil Tetik, Yunanistan'ın Panagitsa ailesiyle birlikte ziyaret etmiştir. Doğmuş olduğu topraklara yıllar sonra ailesiyle birlikte ziyarete giden Habil Tetik, orada mübadele sırasında Gümüşhane'den Yunanistan'a gelmiş olan Gaisiris, atalarının mezarlarının bulunduğu yerleri aileye göstermiştir. Tetik ailesi, atalarının kemiklerini kendilerine tahsis edilen başka bir yere defnederek köy meydanında bir törenle onları anmışlardır. Bu yaşanan gelişme, yıllar geçmesine rağmen mübadelenin anılarda ve hafızalarda ne kadar derin bir iz bıraktığının bir kanıtı niteliğindedir.⁹⁵²

Volkan Şenel 25 Nisan 2012 tarihli köşe yazısında, Drama Mübadillerinden olan Zeynel Ayaz 15 Ağustos 2003 tarihinde yaptığı söyleşiden aktarımları üzerine; mübadele ile Drama'dan İzmit'e gelerek Yeniköy'e yerleşmiş olan Zeynel Ayaz, 1912 tarihinde Drama'nın Kozluca Köyü'nde doğmuştur. Nüfus değişimi gerçekleştiği sırada 11 yaşında olan Zeynel Bey, mübadele haberini aldığı anda nasıl hissettiklerine dair sorulan soruya heyecanlı bir şekilde karşıladıklarını aktarmıştır. Kozluca köyünden martın sonunda yola çıkarak komşu köye geldiklerini ve buradan da trene

⁹⁵¹ “Serdivan'ın Üç Unutulmaz Endemik Tadı Ravika İnciri, Avdira Dutu, Doktor Üzümü”, Erişim 14 Aralık, 2018, <http://www.sakaryahalk.com/m-serdivan-in-uc-unutulmaz-endemik-tadi-ravika-inciri-avdira-dutu-doktor-uzumu-2368.html>.

⁹⁵² “90 Yıl Sonra Defnettiler”, Erişim 14 Aralık, 2018, <http://www.sakaryahalk.com/22258-90-yil-sonra-defnettiler-haberi.html>.

bindiklerini dile getirmektedir. Ailesiyle ve birçok aileyle birlikte yanlarına aldıkları birkaç parça eşyayla birlikte tren vagonlarına yerleşen insanlar, trenle aktarma yaparak bir zaman sonra İstanbul'a varmışlardır. Sirkeci garına ulaşan bu insanları bir iki gün kadar burada beklettikten sonra iskân yerleri belli olanlar, iskân yerlerine gitmek için tekrar yola çıkmışlardır. Zeynel Bey'in aktardığına göre; ailesi ile birlikte buradan bir vapura bindirilerek İzmit'e doğru yola çıkmışlardır. İzmit'e vardktan bir süre sonra hükümet yetkililerince belirlenen boş ev ve barakalara yerleştirilen aileler, bir süre sonra kalıcı iskânlarının yapılacağı köylere sevk edilmişlerdir. Zeynel Ayaz ve ailesinin gönderildiği yer ise bugünkü adıyla Akmeşe olarak bilinen İzmit'in bir yerleşkesidir. Bu köyde daha önceleri Ermenilerin yaşadığı bilinmektedir. Buraya yerleştirilen mübadillerin bir kısmı Akmeşe'de kalmaya devam ederken bir kısmı da Yeniköy'e yerleşmeyi tercih ederek buradan ayrılmıştır.⁹⁵³

3.6. Serdivan'ın Nüfus Gelişimi

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ve bölgede nüfus artışları ile değişimler her alanda yaşanmıştır. Bu nüfus artışının birçok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerden birincisi normal doğum artışı, ikincisi ise yaşanan toprak kayıplarından dolayı bölgeye olan göçlerdir. Nüfusun artması beraberinde şehirselleşme ve kentleşme de getirmiştir. Kentli nüfusun ve kentleşmenin artış gösterdiği bu dönemde Kafkasya'dan ve Balkanlardan gelen göçmenler birçok bölgede olduğu gibi Serdivan'ı da etkilemiştir. Serdivan'daki nüfusun değişimi ve gelişiminin bazı dönemlerde ivme yaşaması hiç kuşkusuz ki bölgeye olan göçlerden dolayıdır. Günümüzdeki Serdivan ilçesinin kuruluşu ise mübadele ile olmuştur.⁹⁵⁴

İlçenin bugünkü yerleşim özelliği Yunanistan ve Türkiye arasında yapılan nüfus değişimiyle şekillenmiş, bölgedeki Rumların yerine buraya gelen Müslümanlar yerleştirilmiştir. 1923 yılı ve sonrasında mübadele ile gelenler için burada 400 haneli bir köy kurulmuştur. Sonraki yıllarda meydana gelen salgın hastalıklar sebebiyle bölgeye yerleşmiş olan göçmenlerin büyük bir çoğunluğu Ege Bölgesi'ne göç etmiştir. Serdivan'ı terk etmeyenler ise yerleşim yapılaşmasıyla burada yaşamayı sürdürmüştür. Bölge 1928'de Arnavutluk'tan, 1934 ve 1951 yıllarında Bulgaristan ve Yugoslavya ile

⁹⁵³ "Drama Mübadili Zeynel Ayaz ile Göç Üzerine". Erişim 17 Aralık, 2018, <http://www.balturk.org.tr/drama-mubadili-zeynel-ayaz-ile-goc-uzerin/>.

⁹⁵⁴ Narin ve Konukçu, *Serdivan Tarihi*, 163.

1948’de Karadeniz Bölgesi’nden göç alarak nüfussal olarak büyüme ve artış yaşamıştır.⁹⁵⁵

Yıllara göre Serdivan’ın nüfus sayımı bilgilerine bakıldığında devamlılık arz eden bir artışın olduğu görülmektedir. Serdivan’ın 1962 yılındaki nüfusu 5.873, 1965’te 7.871, 1970’de 9.855, 1975’te 12.257, 1980’de 17.320, 1985’te 22.357, 1990’da 27.598, 1997’de 33.678, 2002’de 38.500, 2007’de 48.842, 2008’de 67.549, 2009’da 75.582, 2010’da 81.943, 2011’de 90.680, 2012’de 97.044, 2013’te 101.248, 2014’te 105.775, 2015’te 112.611, 2016’da ise 120.731 kişi olarak belirlenmiştir.⁹⁵⁶ Günümüzde ilçenin en çok nüfusa sahip mahallesi 19.290 kişilik nüfusa sahip olan İstiklal Mahallesi’dir. Ve ilçenin genel olarak nüfus yapısı il geneline göre oldukça genç bir yapıdadır.⁹⁵⁷ İlçenin gelişimiyle birlikte nüfusunda da büyük bir artış yaşanmıştır. Bu artış özellikle son yıllarda etkisini daha çok göstermiştir.⁹⁵⁸

3.7. Mübadil Kimliğinin Oluşması

Mübadil kelimesi anlamsal olarak başkasının yerine getirilmiş olan kişi demekse de içinde barındırdığı ve etkilediği olgular oldukça geniş bir yapıyı oluşturmaktadır. Kelimenin içinde nasıl bu şekilde adlandırıldığı ve tanımının nasıl oluştuğuna baktığımızda Osmanlı Devleti’nin Balkan coğrafyasında yaşayan Müslüman kimlikleriyle ve çeşitli kültürel özellikleriyle bir araya getirilmiş köylü ve şehirli insanların kapsandığı görülmektedir. XIX. Yüzyılın sonları ve XX. Yüzyılın ilk başlarında yapılan ve kaybedilen savaşlar, Osmanlı Devleti’nin toprak kaybetmesi ve çöküşü sonrası Balkan coğrafyasından ayrılarak Anadolu’ya gelen birçok Müslümanın olduğu bilinmektedir. Mübadil tanımının içerdiği anlam Türkiye ve Yunanistan farklılık göstermektedir. Yunanistan, genelde mübadil tanımını Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan savaş sonucunda uğranan yenilgiyle Anadolu’ya göç edenlerle sınırlı tutmuştur. Türkiye ise mübadil tanımını daha farklı olarak ele almış ve bu olaya daha sosyolojik olarak bakmıştır.

⁹⁵⁵ Serdivan Belediyesi, “Serdivan Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı”, 17, Erişim 20 Ekim, 2018, http://serdivan.bel.tr/media/Pdf/HQ2015-2019_stratejik_plan.pdf.

⁹⁵⁶ “Nüfus Hareketleri”, Erişim 20 Nisan 2019, <https://www.serdivan.bel.tr/nufus-hareketleri-63>.

⁹⁵⁷ Serdivan Belediyesi, “Serdivan Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı”, 20, Erişim 20 Ekim, 2018, http://serdivan.bel.tr/media/Pdf/HQ2015-2019_stratejik_plan.pdf.

⁹⁵⁸ Serdivan Belediyesi, “Serdivan Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı”, 23, Erişim 20 Ekim, 2018, http://serdivan.bel.tr/media/Pdf/HQ2015-2019_stratejik_plan.pdf.

Anadolu'dan, Yunanistan'a giden Rum mübadillerin eğitim düzeylerinin yüksek olduğu da mukayese konusunda bilgilendirici niteliktedir. Yunanistan'ın, Anadolu'yu kaybedilmiş veya unutulmayan topraklar olarak nitelendirildiği görülmüştür. Anadolu'dan gelen halk, Yunanistan'dan giden halka nazaran daha kent kökenli iken, Yunanistan'dan giden mübadillerin genelde köylü ve kırsal kesimden oluştuğu görülmektedir. Yunanistan'da bugün mübadele şehirleri terk etmek ve İzmir'in yakılması olarak hatırlanmaktadır. Anadolu'da, Yunanistan'da karşılıklı Müslüman ve Rum nüfusunu değiştirerek, nüfus yapısında bir homojenleşme sürecine girmiştir. Bunun en önemli adımlarından biri olan mübadelenin başlangıcından önce gerçekleşen savaş devam ederken 1914 yılında Yunanistan'ın Makedonya bölgesinden yaklaşık 100-115.000 kadar Müslümanın Anadolu'ya göç etmesi sayılmaktadır. Bazı mübadiller bu göçün olası olduğu görmekle birlikte bir kısmının her şeyden habersiz bir şekilde birden göçe tabi tutulmalarını anlamlandıramadıkları da yapılan araştırmalar sonucunda varılmış bir neticedir.⁹⁵⁹

Göç etmiş olan mübadiller, kendilerine benzeyenlerle bir araya gelmek istemişlerdir. Varlıklarını yaşatabilmek ve aktarabilmek adına yaptıkları birçok eylemlerle birlikte, mübadil kültürünün oluştuğu bilinmektedir. Kendilerinden önceki kuşağın bu kimliğine sahip çıkan ve onu yaşatan, aktaran genç kuşak ise bu kimliğin günümüze kadar iletilmesinde önemli bir köprü görevi görmüştür. Mübadil kimliği, kişilerin bir şekilde kendilerini ifade etmek için seçtiği bir tanımlama şekli olmuştur. Bu tanım zaman geçtikçe insanların kattıkları değerlerle, tecrübeler ve paylaşımlarla değişime ile gelişime uğramıştır. Değişen bu dinamikler günümüzde yer alan ve aktarılan mübadil kimliğinin yansımalarıdır.⁹⁶⁰

Birinci kuşak ve ikinci kuşakta kendini gösteren mübadil kimliği, üçüncü kuşakta da baskın bir şekilde kendini göstermektedir. Atalarının birçok niteliğini günümüzde yaşatamıyor olsalar da kimliklerini yaşatmaktadırlar. İlk ve ikinci kuşak için bazen bir dışlama olarak anılan mübadil, muhacir, macır gibi hitaplar üçüncü kuşağı oluşturan insanlar için kimliklerini dışa vurumun niteliğini taşımaktadır.

⁹⁵⁹ Erdal, "Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyo-Ekonomik Değişimdeki Roller", 3: 1268.

⁹⁶⁰ Sepetcioğlu, "İki Tarihsel "Eski" Kavram, Bir Sosyokültürel "Yeni" Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", 72.

Günümüzde mübadele ile gelmiş olan atalarının kimliklerini unutmayan torunları da kendilerini “mübadil” olarak adlandırmaktadır.⁹⁶¹

Gouralas’ın aktarımına göre ise gelen mübadillerin çoğunluğu kendi dillerini konuşan insanlarla iletişime geçmeyi yeğlemişlerdir. Bu nedenden dolayıdır ki köy ve mahalleler oluşturarak bir süre içe kapalı bir şekilde yaşayarak, kültürlerin, koruma yoluna gitmişlerdir. Yerli halka göre farklı giyim tarzları, yemekleri, kültürleri ve gelenekleri olan mübadiller için bir süre belli sınırlar içinde kalan iletişimleri bir süre sonra değişmiştir. Bu yabancılaşmanın bir sonucu olarak da mübadillerin bir kısmının çekingen yapıda olduğu görülmektedir. Koufopoulou’nun aktarımında ise hem Anadolu’ya gelen mübadillerin hem de Yunanistan’a giden mübadil Rumların da yerli halka aynı ilişkiler içinde olduğunu dile getirmiştir. Zamanla bu algı değişmiş ve yerel halka mübadiller birbirleriyle tecrübelerini paylaşmaya başlamıştır. Bu aralarında bir etkileşimi de beraberinde getirmiştir.⁹⁶²

Yaşanılan kayıpların kayıtları tutulmaya çalışılmışsa da sürecin yoğunluğundan dolayı bazı aksaklıklarla da karşılaşmıştır. Buna karşın mübadillerin bilgilerini barındıran ve resmi bilgilerini içeren kayıtlar yolculuk öncesinde kendilerine verilmiştir. Mübadil kimlik ve iskân cüzdanlarında bulunan bilgiler ise şu şekildeydi: hangi iskân mıntikasına tahsis olduğu, cüzdan ve hane numarası, şöhreti, ismi ve pederinin ismi, yaşı, memleketi, Türkiye’de geldiği yer, geldiği tarih, iskân edildiği yer, mübadeleye tabi olup olmadığı yazmaktaydı.⁹⁶³ Aynı zamanda yanlarında bulundukları hüviyet cüzdanlarında, muhacirin esas defterinde nerede kaydının olduğu mühürlü ve imzalı bir şekilde belirtilmekteydi. Sonraki sayfalarda ise sağlık durumları ve kişinin aile bireylerine ait bilgiler bulunmaktaydı.⁹⁶⁴

İskân işlemleri gerçekleşen insanların nüfusa kaydedilmeleriyle birlikte onlara içlerinde birçok bilgilerin yer aldığı kâğıtlar verilmekteydi. Nüfus kayıtlarında yer alan bilgiler haricinde halkın elinde bulunan ve kafa kâğıdı denilen belgelerin içinde kişilerin adları, anne ve baba adları, memleketleri, köyleri, mahalleleri, fiziki tanımları, doğum tarihleri, hangi dine mensup oldukları ve belgenin düzenleniş tarihi yer almaktaydı. Günümüzde kullanılan nüfus kâğıtları gibi bir işlevi olan bu belgeleri

⁹⁶¹ Sepetcioglu, “İki Tarihsel “Eski” Kavram, Bir Sosyokültürel “Yeni” Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, 75.

⁹⁶² Düşgün, “Yeni Vatanın Ötekileri: Mübadele Romanlarında Öteki Algısı”, 60.

⁹⁶³ Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşmeleri*, 259.

⁹⁶⁴ Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşmeleri*, 262.

kişiler mutlaka yanlarında bulundurmalıydı. Bir yerden başka bir yere gidecek olan kişilerin bunu bildirmesi de bir zorunluluktur.⁹⁶⁵

Soyadı kanunu çıktıktan sonra düzenlemeler yapılan bu kâğıtlarda soyadı alma işlemi ise farklı şekillerde gerçekleşmekteydi. İnsanlar birçok suretle yeni soyadlarını almaktaydı. Soyadı seçme işlemi gerçekleştirilirken bazı unsurlar göz önünde bulunduruluyordu. Soyadı alma işleminde geldikleri yerlerdeki köyün, ırmağın veya kasabanın adını alanlar, yaptıkları işlerden veya başka şekilde aldıkları lakaplardan soyadını alanlar, aile büyüğünün adını soyadı olarak alanlar, çalışkanlığı veya başka bir özelliğinden alanlar, nüfus memurlarının verdiği adlarla birlikte listeden kendine soyadı seçenler oluşan bu seçme işlemleri dönemin işleyişini gözler önüne sermekteydi. Bu şekilde mübadillerin de yerel halkın da çeşitli şekillerde soyadlarını aldığı görülmektedir.⁹⁶⁶

3.8. Serdivan'a Yerleşmiş Olan Mübadil ile Yapılan Söyleşi

Soru: Adınız, soyadınız, yaşınız?

Cevap: Halit Aykut, 70.

Soru: Mesleğiniz nedir?

Cevap: Emekli.

Soru: Medeni durumunuz ve eğitim durumunuz nedir?

Cevap: Evli, ön lisans mezunu.

Soru: Serdivan'a nereden göç ettiniz?

Cevap: Drama, Ravika'dan göç etmişler.

Soru: Aileniz, Yunanistan'dan kaç kişi gelmişler?

Cevap: 7 kişi gelmişler.

Soru: Babanız orada ne işle meşgulmüş?

Cevap: Tarımla uğraşıyormuş. Tütüncülük yapıyorlarmış.

⁹⁶⁵ Konukçu, *Sakarya Yazıları*, 98.

⁹⁶⁶ Tuncay Erarslan, "Samsun'da Mübadillerin Soyadları Üzerine Tespitler", *II. Ulusal Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (Samsun: Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği, 2009), 4: 38.

Soru: Buraya geldiklerinde hangi işlerde çalışmışlar? Kendi işlerini mi yapmışlar yoksa başka bir yerde mi çalışmışlar?

Cevap: Yine buraya geldiklerinde tütüncülük yapmışlar. Tütüncülükten başka bir iş bilmedikleri için. Devlet oradaki arazilerine karşılık onlara burada arazi vermiş. Onun yanında da değişik tarım ürünlerini de ekmişlerdir. Mısır, pancar, buğday gibi Sakarya'nın iklimine uygun ürünleri de yetiştirmişlerdir. Yunanistan'da tütün o dönemlerde çok gelir getirdiğinden ötürü geçim kaynağıydı. Ama burada aynı hava yakalanamadığından ötürü sadece tütüne bağlı kalınamamıştır. Yılda bir defa tekele yani eski adıyla reji(il hisarlar idaresi) ekilen tütün vermek mecburiyetinde kalınmıştır. Eskiden parası olmayan kişiler tütünü kıyıp sarma yaparlardı. Bu dönemde kolcular vardı. Tütünü kaçak bir şekilde içenlere ve işleyenlere işlem yaparak ceza verirlerdi. Bu insanlar hapse girerdi. Evinde kaçak tütün bulunduranlar ceza alırlardı. Tütünün mutlaka tespit edilerek tekele verilmesi gerekiyordu.

Soru: Babanızın geldiği yer ile ilgili ne gibi şeyler hatırlıyor ya da biliyorsunuz?

Cevap: Delikanlılık çağına geldik ve geldiğimiz yerleri merak ediyoruz. Babam anlatırdı. Drama'nın düz ovalarının olduğu bir yerde araba tekerini saldıgın zaman dümdüz gidebilecek bir şekilde yokuşu olan bir köyde yaşıyorlardı. Köyde 450 hane bulunuyordu. Köyün çeşmelerini Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yaptırdığı söylenir. Çocukluğu orada geçmiş, Anadolu'dan gelen Rumlarla 2 yıl beraber, iç içe yaşamışlar. Yanlarına gelen Rumlar, Osmanlı terbiyesi görmüş kişiler olduğundan hiç sıkıntı yaşamamışlar. Her Rum aynı olmadığından dolayı Anadolu'dan Yunanistan'a giden Rumların bazıları, Türklere de zülüm yapmışlardır. Yaşanan olumsuz olayların çözümü için o dönemde yeni adıyla Ombudsman Osmanlı dönemindeki eski adıyla Aksakal olarak bilinen ve köydeki meseleleri halleden ve arabuluculuk yapan ileri gelen kişiler vardı.

Soru: Şu an Yunanistan'da bir bağlantınız veya orada bir tanıdığınız var mı?

Cevap: Bağlantımız veya herhangi bir tanıdığımız, akrabamız yok zaten herkes mübadele ile Türkiye'ye gelmiş. Gerçekleştirdiğim ziyaretlerde tanıştığımız birkaç Rum tanıdıklarımız mevcut. Buradan giden Rumlardan ziyarete gelen kişilerden de tanıdıklarımız vardı. Ama şuan çoğu vefat etti.

Soru: Türkiye'ye göçleri nasıl gerçekleşmiş. Neyle ve nasıl gelmişler? Bize anlatabilir misiniz?

Cevap: Gemi ile gelmişler. Gülcemal ve Gülnihal gemileri ile. Gemi ile İzmit limanına çıkmışız. Bu gemiler Bandırma ve Trakya'ya da gitmiş. Daha sonra İzmit'ten Adapazarı'na tren ile gelmişiz. O zaman Adapazarı kaymakamlıktı. Bazı kişiler burada boşalan Rum ve Ermeni evlerine yerleştirilmiş. Serdivan'da Rumların geride bıraktıkları yerin biraz yakınına ve Adapazarı şehrinin merkezine yakın bir yere köy kurulmuş. Ve burada tarımla uğraşmışlar. Daha sonra açılan fabrikalarla birlikte bu fabrikalara çalışmak için girenler de olmuştur.

Soru: Türkiye'de ilk hangi şehre gelmişler?

Cevap: Önce İzmit'e daha sonra da tren yoluyla Adapazarı'na gelmişler.

Soru: Orada bıraktığınız malınız, varsa mülkünüz ne oldu?

Cevap: Oradaki malımıza karşılık buradaki İskân Bakanlığı kişi başına 7 dönümlük bir arazi vermiş. Babam 49 dönüm arazinin kendilerine yetmeyeceğini düşündüğünden Yunanistan'da yer alan akar mallarının telafisini isteyerek hükümete başvurmuş. Ailemin orada akar pozisyonundaki birçok yeri varmış. Han, kahvehane, bakkal gibi işletilen yerleri varmış ve bunlarında değerlendirilmesini isteyen kişiler de olmuştur. Bizimkiler de istemişler ve hükümette istekleri karşılayarak bunları telafi etmiş. Yunanistan'a evraklar yaklaşık 4-5 yıl gitmiş gelmiş. Köyde yaşayan insanların genelde böyle akarları olmaz ve tarımla uğraşırlar. Benim babaannem Drama'nın Ravika köyüne çok yakın bir yer olan Doksat denilen zengin bir köye gelin gitmiş. Doksat oldukça canlı bir kasabaymış ve orada hanları, bakkal dükkânları ve kahvehaneleri varmış. Arazileri de kıymetli arazilermiş. Babamlar çok küçükken seferberlik ilan edilince dedem Çanakkale savaşına gitmiş ve geri dönmemiş bunun üzerine babaannem genç bir gelin olarak, iki çocuğuyla birlikte baba evi olan Ravika'ya geri dönmüş. Bundan dolayı babam akar mallarını göstererek müracaat etmiş ve mallarının değerince Türkiye'de mallarını telafi etmiş.

Soru: O dönemde Yunanistan'daki son durum neydi? O yıllara ilişkin bildiklerinizi bize anlatır mısınız?

Cevap: O dönemde Yunanistan tütün pazarının yoğun olarak yaşandığı bir yer. Yunanistan, bölge itibariyle tütün elde edilen sınırları oldukça fazlaydı. Yapılan tütün toplantıları birçok yerden gelen insanların katılımıyla yapılmaktaydı. Ve bu büyük tütün tüccarları da Drama'daydı.

Soru: Buraya yerleştikten sonra etrafınızdakiler tarafından nasıl tepkiler aldınız? Buradaki yerli halk sizi nasıl karşıladı?

Cevap: İçine kapanık bir toplummuşuz biz. Biz oradan paralı bir şekilde gelmişiz. Babam söylerdi. İki yıl gibi bir süre hiç kimse iş yapmadan hazır para yemişler. Aşçılardan yemeği tencere ile alıp eve getirirlermiş. Yeni caminin orda bir han kiralamışlar. Köfteci Mustafa'nın olduğu yerde, o handa babam okula gidip gelirken içeride hayvanlarını bağlayan ve gelen gidenlerden 5-10 kuruş almış. Yerel halk gelen muhacirlerden istifade etmeye çalışmış, bunu nasıl bir işte çalıştırırım şeklinde davranmışlar. Paralarının bitmesine yakın, babam ailesiyle birlikte Serdivan'da kurulan köye yerleşmiş. Tütünlerin çok para ettiğini söyleyen babam, bu gelişi 3 bayram yaşadık biz buraya gelince diyerek tasvir edermiş. Hıdırellez bayramı tam tütünlerin ekim zamanına denk gelirmiş. Babam, kendilerinin Adapazarı'na gelmeden tütün fidelerinin bir, bir buçuk ay öncesinden hazırlanmaya başladığı söylerdi. Büyükler gelip görmesinden sonra mübadillere verilen Serdivan için diri kuvvet yani 20-30 yaş aralığında kız ve erkeklerden oluşan bir grup derlemişler. Bunlar para vererek burada köy adına bir traktör almışlar. Yer sürecekler, tütün tohumu ekecekler, fide yetiştirecekler ki babam gibi mübadiller Yunanistan'dan Türkiye'ye geldiklerinde hazır tarlalara tütün ekecekler. Yani Türkiye'ye gelir gelmez hayatlarına devam edecek. Babamın söylediğine göre; ne tütün ne de fide ekmişler, traktörü gördükten sonra onu da hurda olarak satmış ve köy odasına bir radyo almışlar. Sonrasında babam köy idare heyetine girmiş. Doğan çocukların nüfusa kaydedilmeleri ise muhtar veya yardımcısı tarafından, muhtar çarşıya geldiğinde ismi ve kimin çocuğuydu bildirilerek kaydettirilirdi. Resmi dairelere çok giren bir topluluk olmamışlar. Kapalı ve ürkek bir toplumlarmış. Belli bir zamanda öyle yaşamışlar.

Soru: Konuşulan dil nedeniyle herhangi bir sıkıntı yaşamışlar mı?

Cevap: Her yörenin kendine has bir lehçesi ve bazı kullandığı kelimeler var. Zaten Türkçe konuşuyorlarmış ama bazı kelimeler lehçeden dolayı farklılık gösteriyormuş. Yani konuşulan dil nedeniyle bir sıkıntı yaşamamışlar. Hatta bazıları da mübadillere

uymuş. Mesela bizim kültürümüz ve eğlencelerimizde davul, zurna vardır. Her davul, zurna ekibinin çaldığı hava farklıdır. Bizim oranın havasını Rumeli havası olarak adlandırılır.

Soru: Kültürel özelliklerin oluşturduğu farklılıklar nedeniyle yerli halkla iletişim kurmakta zorlanmışlar mı?

Cevap: Kültürel farklılıklar nedeniyle bir zorluk yaşamamışlar. Kız almada, istemede, dünürcülükte, evlenmelerde, bazı özel günlerde, bayramlarda köylerde çeşitli etkinlikler olurdu. Köyde yapılan etkinliklerde gençler bir araya gelirdi. Babamlar, Adapazarı'na geldiğinde burada Bosna'dan gelmiş olan eski Boşnaklar vardı. Onlarda Rumeli'den geldikleri için onlarında kültürü hemen hemen birbirine benzemekteydi.

Soru: Arazi ve arsalarla yerleştirilme konusunda yaşanan sıkıntılar hakkında bilginiz var mı, varsa bize anlatabilir misiniz?

Cevap: Her ailenin kaç kişi geldiği belli olduğu için iskân müdürlüğü arazi verilecek yerlerde kişi başına düşen yedişer dönüm araziyi vermiş. Ve verilen arazilerin sınırlarını, arazinin özellikleri ile verilen kişilerin adı kullanılarak kaydedilmiş. Arazinin etrafındaki belirleyici unsurlar arazinin konumu gösteren unsurlar olmuş. Kadastro çalışması yapılacağı arazilerin konumu tasdik edildikten sonra kaydedilmiş. Kahvelere listeler asılmış, insanlar bu listelere bakarak yanlışlık olan yerleri gidip düzeltmişlerdir. Bazı kişiler köyde olamayacağı, başka bir yere gitmiş olacağından dolayı bir yanlışlık varsa bu şekilde tespit edilip düzeltilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Babam, Serdivan'da köyünün kurulduğu mevcut yerde bir tek ağacın olmadığını söylerdi. Rumların yerleşkesinin yaklaşık 1 kilometre ötesinde kurulan köyün şehre daha yakın olmasını istemişler. Büyükler, bir çift öküz ve saban tutarak dümdüz gitmişler. Öküz pulluğu ile çizgiler çekilerek kararlaştırılmış. Belirlenen her odacık 4 bin metre, bir aileye her iki yola cephesi olan bir dönüm yer vermişler. Kişilere yerlerini bu şekilde belirledikten sonra köyün merkezine de cami ve okul için yer ayırmışlar. Köyde o zaman pınarlar, akarsular varmış ve toprak küplerle buralardan köye su getirmişler. Köye 22 tane çeşme yapmışlar. Adil olması açısından her çeşmenin 100 metre aralığı varmış. Herkes o zamanlar güğümleriyle ve kovalarıyla evine, hayvanına, çamaşırına su taşımış.

Soru: Evlilik hususunda (kız alıp-vermek) belirli engellerle karşılaşmışlar mı?

Cevap: Evlilik konusunda bir sıkıntı yaşamamışlar. Gençler birbirini görüp beğendilerse dünürçü gönderilirdi. Babam köyün ileri gelenlerindendi. Bu yüzden çok aileye dünürçü olarak gitmiştir. Dönem itibariyle herkes kendi denginde biriyle evlenmeye çalışırdı.

Soru: Türkiye'ye geldikten ne kadar süre sonra hüviyetinizi alabilmişler? Buraya ilk geldiklerinde yanlarında kimlikleri var mıydı?

Cevap: Kimlikler verilmiş, nüfusa kaydedilmişler. Kayıtlı gelmişler, mübadele olunca oradan gelenler isimleriyle birlikte kaydedilmiş. O zaman sadece soyadı kanunu yok o sonradan çıktı. Gelenler ellerinde kâğıt ve belgeleriyle gelmişler.

Soru: Şu an bir göçmen derneğine üye misiniz?

Cevap: Evet, Sakarya Rumeli Balkan Kültür ve Dayanışma Derneği.⁹⁶⁷

⁹⁶⁷ Halit Aykut, 03 Kasım 2017 Tarihinde Yapılan Söyleşi.

SONUÇ

Çalışmada, mübadele fikrinin ortaya çıkması, mübadeleyi doğuran tarihi süreç içerisinde meydana gelen gelişmeler ve bunun sonucunda kaçınılmaz olan nüfus değişimi kararının alınması hususunda yapılan çalışmalar Sakarya ilini ve Serdivan ilçesini baz alacak şekilde irdelenmiştir. Konunun genel hatlarıyla anlaşılabilmesi açısından bu sürecin nasıl geliştiğine bakılması gerekmektedir. Konuya ışık tutan bilgilerin anlaşılması için Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini incelenmelidir.

Hâkimiyet alanını arttıran Osmanlı Devleti, geniş coğrafyasının bünyesinde olan farklı etnik unsurları uzun yıllar bir arada hoşgörü ve huzur ortamı içinde yönetmiştir. Birçok medeniyetin hâkimiyetine giren Sakarya ise, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanına girdikten sonra ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerini geliştirerek istikrarlı yükselişini sürdürmüştür.

XIX. Yüzyıla gelindiğinde ise dünyadaki dengelerin değişmesi, kaybedilen savaşlar ve toprak parçaları, Osmanlı yönetiminde meydana gelen bozulmalar gibi birçok nedenden dolayı Anadolu ve Balkanlardaki yaşam dengesi bozulmuştur. Balkanlarda yeniden düzeni oturtma adına yapılan girişimler de başarısızlıkla sonuçlanınca, yüzyıllardır Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan bölgeler, Avrupa'nın da desteğiyle bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Homojen ve bağımsız bir devlet kurmak adına Balkanlarda yürütülen çalışmalar neticesinde yüzyıllardır burada yaşayan Müslüman Türkler ağır tahrik ve mezalime tabii tutulmuştur. 1900'lü yılların başında hem Anadolu hem de Balkanların karışmaya oldukça müsait bir yapıda olduğu görülmüştür. Bunun neticesinde önce milliyetçilik akımının getirdiği etkilerle savaşlar yapılmış, sonraki süreçte ise uygulanan baskı politikalarıyla burada yaşayan Müslümanlar göçe zorlanmıştır.

Anadolu'ya göçün artarak devam ettiği bu yıllarda, yabancı devletler Anadolu'nun birçok yerinde işgal çalışmalarına başlamıştır. Türk halkının direnişiyle karşılaşan yabancı devletlere, Anadolu coğrafyasında yüzyıllardır yaşamış olan gayrimüslimlerin yardım ettiği ve işgal hareketini desteklediği görülmüştür. Bu direniş ve göçler yeni bir Türk devleti kurulana kadar devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı dönemi ertesinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, devlet oluşumunda homojen bir yapı sağlama kararı almıştır. Yunanistan'ın da aynı düşüncede olması ve ülkesinde

kendi etnik unsurlarını görmek istemesiyle mübadele iki taraf içinde geçerli bir çözüm olmuştur. Bu çözüm, Lozan Barış Antlaşması'nın görüşmelerinde tartışılarak imzalanan Ahali Mübadele Antlaşması ile resmiyete kavuşmuştur.

Mübadele kararının iki devlet içinde uygulanışı, olumlu ve olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. İki devletin de bu süreçte oldukça yoğun bir çalışma trafiği içinde olduğu, ülkelerine gelen ve ülkelerinden giden insanlar için gerekli olanların yapılmasının sorumluluğu altına girdiği görülmüştür. Bu süreç, iyi işleyen birçok uygulamaya sahip olduğu gibi işleyiş konusunda sorun yaşatan ve insanların mağdur olduğu uygulamaları da içinde barındırmıştır. Böylesine büyük bir göç olayının tamamen sorunsuz geçmesi neredeyse imkânsız sayılmıştır. İnsanlar için mübadelenin zorunlu tutulması bu konunun sadece fiziksel değil ruhsal yönünü de etkiler nitelikte olmuştur. Bu karardan hoşnut olan ve olmayan birçok kesimin olduğu yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular arasındadır.

Çalışmanın diğer bir değindiği konu, mübadelenin yapıldığı yerlerden biri olan Sakarya ili için bu sürecin işleyişi derinlemesine araştırılması olmuştur. Yaşanılan göçler sonucunda günümüzdeki yapısını ve oluşumunu sahip olan Sakarya için mübadele dönemi tarihine ışık tutacağını düşündüğümüz bu çalışma için kullanılan yöntemler çok yönlü olmuştur. Mübadelenin Sakarya için olumlu ve olumsuz yanlarının neler olduğu irdelendiği gibi şehre olan katkıları ve şehrin genel yapısından eksilen yanlar incelenmiştir.

Sakarya için yapılan nüfus değişimine bakıldığında ilin ekonomik olarak büyük bir değişime uğradığı saptanmıştır. Rumların ve diğer etnik unsurların bünyesinde olduğu zaman diliminde şehrin ekonomisi daha çok ticarete dayalıyken bu kesimin mübadele ile Yunanistan'a gitmesi, şehrin ekonomik açıdan bir eksiklik yaşamasına neden olmuştur. Giden kesimin ticaretle uğraştığı bilindiği gibi bölgeye gelen kesimin büyük bir çoğunluğunun tarımla uğraşan insanlar olduğu elde edilen tasfiye taleplerinden bilinebilmektedir. Bu bağlamda bakacak olursak, homojenleşme adına atılan bu adımın şehre bazı katkıları olduğu gibi yıllar içinde toparlanması gereken bazı eksiklikleri de beraberinde getirdiği söylenebilmektedir.

Savaş ve mübadele sonrası süreçte Türkiye toparlanma evresine girmiştir. Sakarya şehrinde de görülen bu eyleme en büyük katkıları sağlayan yöreye gelmiş olan mübadiller olmuştur. Savaştan çıkmış olan ülke ve savaşın etkilerini en yoğun yaşayan

yerlerden olan Sakarya için ekonomik anlamda toparlanma, giden nüfusun yerine gelen ve çalışkanlığıyla bilinen mübadiller ile olmuştur.

Çalışmada örneklem olarak Sakarya'nın gelişen ilçelerinden biri olan Serdivan alınmıştır. Serdivan'ın bir köy olarak kuruluşunda mübadillerin rolü yöre halkı tarafından biliniyor olsa da üzerinde derinlemesine bir çalışma yapılmamasından dolayı bu bilgilerin bu kadarla kısıtlı kaldığı görülmüştür. Elde edilen bulguların ışığında mübadele döneminden sonra buraya yerleşen mübadillerin yarısından fazlasının başka yerlere göç ettiği, Serdivan'da kalmayı tercih eden mübadillerin ise bu yerleşkenin gelişmesi için önemli adımlar attığı saptanmıştır.

Bu çalışmanın sonucunda elde edilen bilgiler bize şunu göstermektedir; mübadele ile başlayan büyük göç dalgasının sonraki yıllarda da devam ettiği ve iskân yeri olarak tercih edilen yerlerden biri olan Sakarya'nın geçmişte de günümüzde de göç alan ve göçlerle kendini geliştirmiş ekonomik, sosyal ve kültürel bir yapısı vardır. Bu konu üzerinde bundan sonra yapılması umulan çalışmalara katkı sağlayıcı ve yol gösterici olması adına araştırmanın çok yönlü olmasına dikkat edilmiştir.

Son söz olarak; göç olgusunun bu kadar bütünleştiği ve birlikte yaşamının en güzel örneklerini sunan birçok göçmen unsuru bünyesinde barındıran Sakarya'nın göç müzesi veya bu alanda yapılmış olan somut bir anıtı bulunmamaktadır. Bursa gibi göçlerle yoğrulmuş olan Sakarya'nın geçmişini unutmamak ve kaybetmemek için hatırlamasına ihtiyacı vardır.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Adapazarı Gazetesi, 19 Teşrinievvel/Ekim 1339/1923.

Ahenk Gazetesi, 2 Temmuz 1340/1924.

Ahenk Gazetesi, 22 Temmuz 1339/1923.

Akşam Gazetesi, 15 Ekim 1924.

Akşam Gazetesi, 28 Aralık 1924.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 21 Mart 1924.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 23 Teşrinisani/Kasım 1924.

İkdam Gazetesi, 6 Temmuz 1924.

Kocaeli Gazetesi, 11 Aralık 1340/1924.

Tanin Gazetesi, 31 Temmuz 1923.

Tanin Gazetesi, 27 Ağustos 1923.

Vakit Gazetesi, 18 Mayıs 1924.

Vakit Gazetesi, 19 Şubat 1924.

Vakit Gazetesi, 19 Temmuz 1924.

Vakit Gazetesi, 20 Nisan 1924.

Vakit Gazetesi, 22 Nisan 1924.

Vakit Gazetesi, 3 Nisan 1924.

Vakit Gazetesi, 6 Nisan 1924.

Vakit Gazetesi, 9 Ocak 1924.

Vatan Gazetesi, 1 Mayıs 1924.

Vatan Gazetesi, 16 Nisan 1924.

Vatan Gazetesi, 18 Mart 1924.

Vatan Gazetesi, 18 Şubat 1924.

Vatan Gazetesi, 19 Ocak 1924.

Vatan Gazetesi, 19 Temmuz 1924.

Vatan Gazetesi, 28 Temmuz 1924.

Vatan Gazetesi, 6 Temmuz 1924.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*. 10/36/9.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*. 12/58/11.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*. 12/66/15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*. 14/40/7.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*. 16/70/13.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*. 8/39/9.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Başbakanlık (Kararlar Daire Başkanlığı)*. 9/27/15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Başbakanlık (Muamelat Genel Müdürlüğü)*. 12/71/25.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Başbakanlık (Muamelat Genel Müdürlüğü)*. 80/529/21.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 149/1/11.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 152/27/3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 1002/3961/24.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 1002/3961/26.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 1021/4077/4.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 1021/4077/6.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 1023/4087/6.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 1028/4122/34.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 273/797/16.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 282/846/20.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 285/863/5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 361/14/14.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 361/14/3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 361/14/4.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 367/51/1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 367/51/2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 367/51/3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 367/56/2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 387/184/15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 405/309/3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 409/340/11.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 409/340/9.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 411/352/10.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 411/352/9.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 418/394/15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 459/699/1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 459/699/2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 460/707/5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 613/1727/15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 667/2032/3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 669/2043/14.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 670/2051/14.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 674/2075/26.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 675/2079/6.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 675/2079/7.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 676/2083/11.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 676/2085/15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 676/2086/5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 680/2107/44.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 680/2107/46.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 680/2107/47.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 680/2107/48.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/4.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 688/2140/6.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 688/2140/9.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 688/2141/42.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 688/2141/48.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 688/2141/49.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 694/2167/28.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 700/2201/1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 700/2201/3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 700/2201/5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 700/2201/7.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/13.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/14.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/16.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/27.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/29.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/33.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/35.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/38.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/39.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/40.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/41.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/42.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 701/2205/43.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 703/2218/7.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 703/2218/8.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 705/2226/6.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 706/2235/11.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 706/2235/17.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 707/2237/14.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 707/2238/45.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 711/2255/7.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 712/2260/17.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 712/2260/18.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 712/2260/2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 731/2367/24.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 733/2377/11.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 733/2377/13.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 733/2377/17.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 733/2377/20.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 752/2471/3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 786/2650/27.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 845/2987/18.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 845/2987/19.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 850/3024/1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 861/3094/14.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 879/3206/12.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 889/3271/30.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 908/3390/17.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 962/3723/1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/10.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/12.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/13.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/16.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/17.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/18.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/19.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/20.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/22.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/23.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/24.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/25.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/26.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/28.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/29.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/32.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 682/2116/9.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Dışişleri Bakanlığı (Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri)*. 149/1/1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Heyet-i Feniyye)*. 3/8/3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Emval-i Metruke)*. 1/1/9.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*. 16/65/7.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*. 16/67/19.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*. 16/67/21.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*. 17/80/10.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*. 17/81/3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*. 18/84/10.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*. 19/90/7.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*. 19/91/11.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*. 19/97/3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*. 21/107/21.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*. 23/125/15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*. 7/4/3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (İskân)*.
8/13/4.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
36/10/2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
36/9/4.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
39/37/5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
41/48/31.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
44/65/28.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
45/75/21.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
46/79/19.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
46/79/18.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
46/83/4.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
50/106/2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
50/104/23.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
50/106/8.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*.
55/141/18.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 56/143/33.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 41/48/5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhasebe, Levazım, Mübayaat)*. 64/6/4.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhasebe, Levazım, Mübayaat)*. 64/6/6.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Memurin)*. 33/48/5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 38/30/14.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 44/67/14.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 44/69/5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 45/72/10.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 45/72/4.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 45/75/30.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 49/101/22.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 49/99/15.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 51/116/5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 55/141/8.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 56/146/9.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *Toprak İskân Genel Müdürlüğü (Muhacirin)*. 57/150/11.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Cevdet (Maliye)*. 273/11226.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Maliye nezareti (Temettuat Defteri)*. 4180.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Nüfus Defterleri (Nüfus Defterleri)*. 645.

Kızılay Arşivi (KA), 1268/19, 18 Kânunusani/Ocak 1924.

Kızılay Arşivi (KA), 88/ 152, 8 Nisan 1340/1924.

Kızılay Arşivi (KA). 88/ 152, 2 Nisan 1340/1924

Kızılay Arşivi (KA). 88/69, 5 Nisan 1340/1924.

İnternet Adresleri

“90 Yıl Sonra Defnettiler”. Erişim 14 Aralık, 2018. <http://www.sakaryahalk.com/22258-90-yil-sonra-defnettiler-haberi.html>.

“Adapazarı'nın Tarihi”. Erişim 12 Ağustos, 2018. <http://www.adapazari.bel.tr/idet/14/57/adapazarininin-tarihi>.

“Akyazı Tarihi”. Erişim 24 Eylül, 2018. <http://www.akyazi.bel.tr/k/17/akyazi-tarihi>.

“Arifiye'nin Tarihçesi”. Erişim 24 Eylül, 2018. <http://www.arifiye.bel.tr/ab2/arifiye-rehberi/arifiye-hakkında/tarihcesi>.

“Bir Mübadele Köyünün Kuruluş Hikâyesi”. Erişim 12 Ağustos, 2018. <http://www.balturk.org.tr/bir-mubadele-koyunun-kurulus-hikayesi/>.

“Drama Muhacirleri”. Erişim 6 Kasım, 2017. <http://muhacirin.blogcu.com/drama-muhacirleri/725923>.

“Drama Mübadili Zeynel Ayaz ile Göç Üzerine”. Erişim 17 Aralık, 2018. <http://www.balturk.org.tr/drama-mubadili-zeynel-ayaz-ile-goc-uzerin/>.

- “Efsaneler”. Erişim 22 Ağustos, 2018. <http://www.sakaryakulturturizm.gov.tr/TR,107078/efsaneler.html>.
- “Erenler İlçesi Tarihçesi”. Erişim 24 Eylül, 2018. https://www.erenler.bel.tr/index.php?sayfa=about&sayfa_no=11.
- “Erenler Nüfusu”. Erişim 30 Eylül, 2018. https://www.nufusu.com/ilce/erenler_sakarya-nufusu.
- “Ferizli”. Erişim 19 Ocak, 2019. <http://sakaryaprovince.blogspot.com/p/ferizli.html>.
- “Hendek Nüfusu”. Erişim 30 Eylül, 2018. https://www.nufusu.com/ilce/hendek_sakarya-nufusu.
- “Hendek Tarihçesi”. Erişim 24 Eylül, 2018. <http://www.hendek.bel.tr/idet/22/9/tarih>.
- “İlçe Tarihi”. Erişim 24 Eylül, 2018. http://www.sogutlu.bel.tr/sogutlu_ilcesi_tarihi.php.
- “İlçemizin Tarihçesi”. Erişim 24 Eylül, 2018. <http://www.tarakli.bel.tr/tarihce.asp>.
- “İllere ve Faaliyet Alanlarına Göre Dernekler”. Erişim 19 Ocak, 2018. <https://www.dernekler.gov.tr/tr/Anasayfalinkler/illere-gore-faal-dernekler.aspx>.
- “Karapürçek İlçesi”. Erişim 24 Eylül, 2018. <http://www.karapurcek.bel.tr/?pnun=17&pt=KARAP%C3%9CR%C3%87EK+TAR%C4%B0H%C4%B0>.
- “Karasu Nüfusu”. Erişim 30 Eylül, 2018. https://www.nufusu.com/ilce/karasu_sakarya-nufusu.
- “Karasu’nun Tarihi”. Erişim 24 Eylül, 2018. <http://www.karasu.bel.tr/sayfa/tarihi-19>.
- “Kaynarca Nüfusu”. Erişim 24 Eylül, 2018. https://www.nufusu.com/ilce/kaynarca_sakarya-nufusu.
- “Kaynarca Tarihçe”. Erişim 27 Haziran, 2019. <http://sakaryakaynarca.bel.tr/tr-tr/alt-sayfalar/215/tarihce>.
- “Kocaali Hakkında”. Erişim 24 Eylül, 2018. http://www.kocaali.bel.tr/sayfa/Kocaali-Hakkinda-3_14.html.

- “Kültür Taşıyıcısı Ahmet İŖsever IŖıĖında; Sakarya Yöresi Halk Oyunları ve Müzikleri-2”. EriŖim 12 AĞustos, 2018. <http://www.adatavir.com/ali-aktas-1/kultur-tasiyicisi-ahmet-issever-isiginda-sakarya-yoresi-halk-oyunlari-ve-muzikleri-2.html>.
- “Nüfus Hareketleri”. EriŖim 20 Kasım 2018. <https://www.serdivan.bel.tr/nufus-hareketleri-63>.
- “Pamukova Nüfusu”. EriŖim 24 Eylül, 2018. https://www.nufusu.com/ilce/pamukova_sakarya-nufusu.
- “Pamukova'nın Tarihçesi”. EriŖim 24 Eylül, 2018. <http://www.pamukova.bel.tr/pamukova-tarihi>.
- “Sakarya Coğrafyası”. EriŖim 10 Ocak, 2019. https://www.e-yasamrehberi.com/Turkiye/Sakarya/sakarya_cografyasi.htm.
- “Sakarya Ekonomik Faaliyetler”. EriŖim 24 Eylül, 2018. <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/ekonomi.html>.
- “Sakarya Fiziki Yapı”. EriŖim 24 Eylül, 2018. <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/fiziki.html>.
- “Sakarya Hakkında Genel Bilgi”. EriŖim 24 Eylül, 2018. <http://www.on5yirmi5.com/dosya/turkiyenin-illeri/54-sakarya-hakkinda-genel-bilgi>.
- “Sakarya İlçeleri”. EriŖim 24 Eylül, 2018. <http://www.cografya.gen.tr/tr/sakarya/ilceler.html>.
- “Sakarya Nüfusu”. EriŖim 30 Eylül, 2018. <https://www.nufusu.com/il/sakarya-nufusu>.
- “Sakarya'da İlçeler ve Semtlerin Adı Nereden Geliyor”. EriŖim 24 Eylül, 2018. <http://www.medyabar.com/haber/39071/sakaryada-ilceler-ve-semtlerin-adi-nereden-geliyor.aspx>.
- “Sakaryada Yaşayan Gürcüler-2”. EriŖim 12 AĞustos, 2018. <http://www.adatavir.com/ali-aktas-1/sakarya-da-yasayan-gurculer-2.html>.
- “Sakaryada Yaşayan Hemşinler-1”. EriŖim 12 AĞustos, 2018. <http://www.adatavir.com/ali-aktas-1/sakarya-da-yasayan-hemsinler-1.html>.

“Sakaryada Yaşayan Lazlar-1”. Erişim 12 Ağustos, 2018. <http://www.adatavir.com/ali-aktas-1/sakarya-da-yasayan-lazlar-1.html>.

“Sapanca”. Erişim 24 Eylül, 2018. <http://sapanca.bel.tr/Sapanca/Sapanca>.

“Serdivan ilçemiz”. Erişim 24 Eylül, 2018. <http://serdivan.meb.gov.tr/serdivan.html>.

“Serdivan Nüfusu”. Erişim 24 Eylül, 2018. https://www.nufusu.com/ilce/serdivan_sakarya-nufusu.

“Serdivan Tarihi”. Erişim 24 Eylül, 2018. <https://www.serdivan.bel.tr/serdivan-tarihi-3>.

“Serdivan’ın Üç Unutulmaz Endemik Tadı Ravika İnciri, Avdira Dutu, Doktor Üzümlü”. Erişim 14 Aralık, 2018. <http://www.sakaryahalk.com/m-serdivan-in-uc-unutulmaz-endemik-tadi-ravika-inciri-avdira-dutu-doktor-uzumu-2368.html>.

“Serdivan’ın Coğrafi Alanı”. Erişim 24 Eylül, 2018. <https://www.serdivan.bel.tr/serdivanin-cografialani-4>.

“Söğütlü Nüfusu”. Erişim 24 Eylül, 2018. https://www.nufusu.com/ilce/sogutlu_sakarya-nufusu.

“Taraklı Nüfus ve Dağılımı”. Erişim 24 Eylül, 2018. <http://www.tarakli.bel.tr/nufus.asp>.

“Tarihi ve Coğrafi Yapısı”. Erişim 10 Ekim, 2018. <http://www.serdivan.gov.tr/tarihi>.

Sakarya Büyükşehir Belediyesi. “Sakarya Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı”. Erişim 5 Eylül, 2018. <https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/6MrPNOycS3.pdf>.

Serdivan Belediyesi. “Serdivan Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı”. Erişim 20 Ekim, 2018. http://serdivan.bel.tr/media/Pdf/HQ2015-2019_stratejik_plan.pdf.

Kitaplar ve Makaleler

“352 Sayılı Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İhdasına Dair Kanun”. *Kanunlar Dergisi*. Cilt: 2. Ankara: TBMM Basımevi, 1923.

“368 Sayılı Mübadele, İmar ve İskân Kanunu”. *Kanunlar Dergisi*. Cilt: 2. Ankara: TBMM Basımevi, 1923.

Ağanoğlu, Hasan Yıldırım. *Göç, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001.

Akandere, Osman. “Lozan Mübadilleri İçin Gazetelerde Yayınlanan Yardım Çağrılarındaki Mesajlar”. *Atatürk Dergisi*, 3/4 (2003): 183-218.

Akıncı, Buket, Ahmet Nergiz ve Ercan Gedik. “Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul”. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2015): 58-83.

Aktaş, Ali. “Sakarya Yöresi Halk Oyunları ve Türküleri”. *Suya Bırakılan Yazılar Irmak Dergisi 100 Sayı Seçkisi*. Derleyen Fahri Tuna. 35-41. İstanbul: Yazı Atölyesi, Mayıs 2009.

Aktaş, Ali. *Farklı Kimliklerin Kavşak Noktası: Kültürel Renkleriyle Sakarya: Sakarya'nın Toplumsal ve Kültürel Yapısı*. Adapazarı: Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları, 2008.

Aktaş, Ali. *Kültürel Renkleriyle Sakarya*. Sakarya: Adapazarı Merkez Belediyesi Kültür Yayınları, 2008.

Alpan, Seyfi. “Sakarya'nın Fizik, Beşeri ve İktisadi Coğrafyası”. *Sosyoloji Konferansları*, sy. 7 (1966): 71-104.

Arı, Kemal. “Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (1991): 13-46.

Arı, Kemal. “Mübadele Sürecinde Göçmenlerde Salgın Hastalık Riski ve Fare İtlafı”, *Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan* içinde, haz. Nilgün Nurhan Kara, Latif Daşdemir ve Özer Küpeli. İzmir: Meta Basım ve Matbaacılık Hizmetleri, (2008): 145-157.

Arı, Kemal. “Mübadele ve Ulusal Ekonomi Yaratma Çabaları”. *Toplumsal Tarih*, 12/68 (Ağustos, 1999): 12-17.

Arı, Kemal. *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Arı, Kemal. *Suyun İki Yanı: Mübadele(Yazılar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.

Arı, Kemal. *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri*, İzmir: Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, 2008.

Arı, Kemal. *Türkiye’de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1999.

Atabay, Mithat. “Mübadelede Küçükkuyu”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, sy. 6-7 (2008): 61-90.

Aydeniz, Ahmet Güllü. “Temettuat Defterleri Kayıtlarına Göre Sapanca Kasabası”. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 13/2 (2011): 123-140.

Balcıoğlu, Talia. *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*. İstanbul: Işıl Matbaası, 1952.

Bayındır Goularas, Gökçe. “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması”. *Alternatif Politika*, 4/2 (2012): 129-146.

Baysal, Faik. *Sarduvan*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2012.

Bozdağlıoğlu, Yücel. “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180/180 (Ocak 2014): 9-32.

Budak, Ömer. “Mübadele Meselesi ve Lozan’da Çözümü”. *Karadeniz Araştırmaları*, sy. 26 (2010): 129-142.

Cengizkan, Ali. *Mübadele Konut ve Yerleşmeleri*. Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 2004.

Cırık, Bülent. “Adapazarı’nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1914-1922)”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 45 (2015): 86-103.

Clark, Bruce. *İki Kere Yabancı Kitleli İnsan İhracı Modern Türkiye’yi ve Yunanistan’ı Nasıl Biçimlendirdi?*, Çeviren Müfide Pekin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Çanlı, Mehmet. “Yunanistan’daki Türklerin Anadolu’ya Nakledilmesi II”. *Tarih ve Toplum*, sy. 130 (1994): 51-59.

Çapa, Mesut. “Mübadele’de Kızılay (Hilal-İ Ahmer) Cemiyeti’nin Rolü”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 10 (2001): 29-60.

Çapa, Mesut. “Mübadelede Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyetinin Rolü”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 10 (2001): 29-60.

Çapa, Mesut. “Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, sy. 5 (1990): 49-69.

Çapa, Mesut. *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2010.

Çelebi, Ercan. “Mübadillerin Yunanistan’daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri”. *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/12 (2006): 35-45.

Çelebi, Ercan. “Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Oluşturulan Komisyonlardan Muhtelit Mübadele Komisyonu ve Faaliyetleri”. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8/1 (2006): 107-120.

Çetin, Atilla. “Osmanlı Devleti’nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi”. *Sakarya İli Tarihi*.1: 345-407. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

Demir, Mustafa. “Sakarya’da Türk Yerleşim Yapısı”. *Sakarya İli Tarihi*. 1: 97-109. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

Demirel, Muammer. “Türkiye’de Bosna Göçmenleri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/2(2008): 285-306.

Doğan, Nejat. “Uluslararası Sürekli Adalet Divanı’nda Türkiye-Yunanistan Mübadele Davaları”. *Tesam(Ekonomik Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi) Akademi Dergisi*, 2/2 (Temmuz 2015): 221-239.

Düstur-5. 3. Tertip. İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1931.

Düşgün, Umut. “Yeni Vatanın Ötekileri: Mübadele Romanlarında Öteki Algısı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/48 (Şubat 2017): 59-67. Erişim 12 Ağustos 2018.

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi48_pdf/1dil_edebiyat/dusgun_umut.pdf.

Emek İnan, Canan. “Türkiye’de İskân Siyaseti: İskâna Yönelik Örgütsel Yapı Üzerinden Bir İnceleme”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12/22 (2014): 82-102.

Emgili, Fahriye. “Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak İhtida”. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/45 (2009): 221-234.

Emgili, Fahriye. “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Türkiye Cumhuriyetinin Millî İktisadının Oluşumundaki Etkisi”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18/3 (Ocak 2014): 105-121.

Erdal, İbrahim. “Rumeli ve Anadolu Muhacirlerinde Kimlik ve Vatan Algısı”. *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, sy. 81 (2009): 78-82.

Erdal, İbrahim. “Türk Yunan Nüfus Değişiminde Türk Mübadillere Yapılan Yardım Faaliyetleri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/40 (2006): 203-214.

Eriş, Metin. *81 İlde Kültür ve Şehir Sakarya*. Sakarya: Sakarya Valiliği, 2013.

Erken, İlkey. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kocaeli Sancağının İdari Yapısı”. *Türkiyat Mecmuası*, 25/2 (2015): 193-236.

Erol Kaya, “Millî Mücadele Döneminde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Anadolu ve Yunanistan’daki Türk ve Yunan Esirlerine Yaptığı Yardımlar”. *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/2 (2008): 465-486.

Eröz, Mehmet ve Seyfi Alpan. *Adapazarı Tarihçesi ve Sakarya Coğrafyası*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1968.

Eröz, Mehmet. “Adapazarı’nın Teşekkülü”. *Sosyoloji Konferansları*, sy. 7 (1966): 61-70.

Eröz, Mehmet. “Türk Onomastiği Bakımından Adapazarı Yer adları”. *1970-1971 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları*, sy. 11 (1972): 107-120.

Genç, Hüseyin. *Mudanya’nın Zor Yılları İşgal, Mütareke, Mübadele*. Bursa: Özcan Matbaası, 2014.

- Haytoğlu, Ercan. “Denizli-Honaz’a Yapılan Mübadele Göçü”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/12 (2006): 47-66.
- İşık, Âdem. “Eskiçağ Tarihinde Sakarya ve Çevresi”, *Sakarya İli Tarihi*, 1: 49-55. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.
- İnandık, Hamit. “Adapazarı Bölgesinin İklimi ve Bitki rts”. *Türk Coğrafya Dergisi*, 13-14 (1955): 125-140.
- İpek, Nedim. “Sakarya’ya Türk Göçleri”. *Sakarya İli Tarihi*. 1: 633-660. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.
- İpek, Nedim. *Mübadele ve Samsun*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- İpek, Nedim. *Rumeli’den Anadolu’ya Türk gçleri(1877-1890)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- İskân Tarihçesi*. İstanbul: Hamit Matbaası, 1932.
- Kaplıanoğlu, Raif ve Ozan Kaplıanoğlu. *Bursa’nın Gç Tarihi*. Bursa: Nilüfer Belediyesi, Arma Matbaacılık, 2014.
- Kara, Bülent. “Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/1 (2005): 187-198.
- Karakuzulu, Zerrin. *Sakarya İlindeki Kasaba Yerleşmeleri*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2010.
- Kaya, Mehmet ve Aysun Deveci. “Tasfiye Talepnamelerine Göre Ankara Vilayetinde Mübadillerin Yerleştirilmesi”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14/29 (2014): 175-188.
- Kaya, Mehmet. “XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26/41 (2007): 59-80.
- Kayam, Hüseyin Cevahir. “Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM’de Görüşülmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9/27 (1993): 581-608.

Kır, İbrahim. “İlca Kasabasında Rumeli Yörükleri ve Göç”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/38 (2011): 294-316. Erişim 16 Eylül 2018. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423878842.pdf>.

Kobakizade, İsmail Hakkı. *Bir Mübadilin Hatırları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.

Konukçu, Enver ve Haluk Selvi. “Milli Mücadele Dönemi’nde Adapazarı ve Çevresi (1918-1922)”. *Sakarya İli Tarihi*. 1: 497-593. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

Konukçu, Enver. “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Sakarya Bölgesi”. *Sakarya İli Tarihi*. 1: 65-88. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

Konukçu, Enver. “Sakarya ve Çevresinde Selçuklular”. *Sakarya İli Tarihi*. 1: 57-63. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

Konukçu, Enver. “Sakarya ve Gezginler”. *Sakarya İli Tarihi*. 1: 111-168. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

Konukçu, Enver. “Sakarya’nın Tarihi Coğrafyası”, *Sakarya İli Tarihi*. 1: 33-47. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

Konukçu, Enver. *Sakarya Yazıları*. Sakarya: Değişim Yayınları, 2012.

Köker, Osman. “İstanbul, Adapazarı, İzmit, Yalova, 10 Temmuz 1894: Sansüre Uğramış Bir Deprem”. *Toplumsal Tarih*, 12/69 (Eylül 1999): 4-7.

Kurtulgan, Kürşat. “Göç ve Göçü Hazırlayan Tarihi Süreçte Balkanlarda Kurulan Ulus Devletlerin Müslümanlara Yönelik Baskıları”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/24 (2010): 213-226.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler-I. Çeviren Seha L. Meray, İstanbul: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 2001.

Macar, Elçin. “Yunanistan’dan Anadolu’ya Göç: Nüfus Mübadelesi”. *Türkiye’nin Göç Tarihi 14.yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*. Derleyen M. Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya. 171-190. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Millas, Herkül. *Göç: Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919 - 1923)*. Çeviren Damla Demiröz. İstanbul: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, İletişim Yayınları, 2004.

Narin, Resül ve Enver Konukçu. *Serdivan Tarihi*. Sakarya: Serdivan Belediyesi, 2013.

Narin, Resül. "Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Adapazarı", *Karadeniz Araştırmaları*, 6/21 (2009): 49-59.

Narin, Resül. "Osmanlı Devleti'nde Bir Ticaret Şehri: Adapazarı ve Gümrüğü". *Arşiv ve Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Atilla Çetin'e Armağan*, Ed. Turgut Subaşı. 259-271. Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.

Narin, Resül. "Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası". *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 10/1 (2008): 221-231.

Narin, Resül. *19. Yüzyılda Adapazarı*. Sakarya: Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011.

Oran, Baskın. "Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesi'nin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler". *Ege'yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Mübadelesi*. Derleyen Renee Hirschon. 161-184. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Öğütçen, Kevser ve Hüseyin Öğütçen. *Kocaeli'ye Yerleşen Mübadil Muhacirler ve Akmeşe Tarihi*. İstanbul: Bahar Yayınları, 2006.

Öksüz, Hikmet. "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15/48 (Kasım 2000):753-768.

Özcan, Eda. "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği". *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9/20-21 (2010): 55-75.

Özel, Sabahattin. "Milli Mücadele'de Adapazarı'nda Tarafsız Nizam Yönetimi". *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, sy. 4 (2003): 89-100.

Öztürk, Yücel. "XVI. Asırdan XVII. Asrın Başlarına Kadar Ada Kazası". *Sakarya İli Tarihi*. 1: 223-304. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

Parlak, Cengiz. “Çanakkale Merkeze ve İlçelerine Yerleştirilen Giritli Mübadil Göçmenler”. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi, 10/13 (2012): 127-154.

Sakarya Halk Kültürü (Derleme Çalışması). Editör Türker Eroğlu. Sakarya: Sakarya Valiliği, Sakarya Üniversitesi, 2003.

Sakarya Kültür Envanteri. Editör Hüseyin Yorulmaz. Sakarya: Sakarya Valiliği-İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2011.

Sarı, Mustafa ve Bahadır Ünal. “Adapazarı’nda Gökçeören Bataklığını Kurutma Çalışmaları ve Muhacirlerle Yaşanan Sorunlar (1890-1908)”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9/2 (2014): 137-158.

Sarı, Mustafa. “Adapazarı’nda Muhaceret (1877-1908)”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/4 (2015): 87-112. Erişim 15 Ekim 2018. <http://www.historystudies.net/dergi//adapazarinda-muhaceret-1877-1908201601.pdf>.

Sarı, Mustafa. *İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1911-1925)*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2017.

Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

Seçilmiş Göstergelerle Sakarya 2013. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Eylül 2014.

Selvi, Haluk. “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)”. *Sakarya İli Tarihi*. 1: 449-496. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

Sofuoğlu, Ebubekir. “Adapazarı’nda Belediyecilik Faaliyetleri”. *Sakarya İli Tarihi*. 2: 1009- 1088. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

Sofuoğlu, Ebubekir. *Osmanlı’dan Bugüne Adapazarı’nda Belediye Hizmetleri (1862-2006)*. Sakarya: Adapazarı Merkez Belediyesi Yayınları, Mayıs 2007.

Subaşı, Turgut. “I. Meşrutiyet Dönemi’nde Adapazarı’ndaki Sosyal Hayat Hakkında Bazı Gözlemler”. *Sakarya İli Tarihi*. 1: 409-448. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

- Şahin, Enis. “Cumhuriyet Dönemi Adapazarı-Sakarya Tarihi Kronolojisi(1923-2000)”. *Sakarya İli Tarihi*. 2: 695-770. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.
- Şahin, Enis. “Sakarya Vilayetinin Oluşumu”. *Sakarya İli Tarihi*. 2: 907-944. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.
- Şen, İsmail. “Salihli Mübadilleri ve Karşılaştıkları Sorunlar”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 16 (2004): 65-78.
- Şentürk, Mahmut Hüdaî. “Osmanlılar Dönemi’nde Sakarya”. *Sakarya İli Tarihi*. 1: 169-211. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.
- Taşdelen, Hacı Musa. “Sakarya’nın Sosyal ve İktisadi Yapısı Üzerine”. *Sakarya İli Tarihi*. 2: 833-846. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları-3*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sanem Matbaası, Ankara, 1985.
- Toprak, Seydi Vakkas. “I. Dünya Savaşı’ndan Sonra Nüfus Mübadelesi Kapsamında Türkiye’ye Göçenlere Karşı Yunanistan’ın Tutumunun İstanbul Basınına Yansıması”. *Türkiyat Mecmuası*, 25/1 (2015): 253-273.
- Tuna, Fahri ve Sedat Akçakoyunluoğlu. *Yedi Renk Yedi İklim Sakarya*. Sakarya: Sakarya Valiliği, 2004.
- Tuncel, Metin. “Adapazarı Yöresinin Coğrafyası”. *Sakarya İli Tarihi*. 1: 1-10. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.
- Türkdoğan, Orhan. “Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreleri Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri II”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/3-4 (2015): 115-136.
- Türkmen, Zekeriya. “İşgal Yıllarında Adapazarı Kazasında Yunan Mezalimi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 15/45 (Kasım 1999): 1011-1039.
- Uluğtekin, Murat ve Seçil Karal Akgün. *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II*. Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi, 2001.

Uzun, Hakan. “1919-1950 Yılları Arasında Türkiye–Yunanistan İlişkiler”. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2004): 35-50.

Yıldırım, Hatice. “Mütareke Yıllarında Osmanlı Topraklarında Göçleri Önlemeye Yönelik Çabalar”. *Akademik Bakış*, 7/14 (Yaz 2014): 71-96.

Yıldız, Nural ve Emel Yıldız. “Mübadele Meselesi ve Cumhuriyet Dönemi Tarımsal Kalkınma Politikası”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/1 (Haziran 2012): 349-370.

Yılmaz, Elif. “Demirden Leblebi: Girit Ayvalık'a Yerleşen Girit Mübadilleri”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/22 (2011): 157-189.

Tezler

Özcan, Eda. “Yunanistan’dan Göç Eden Mübadillere Yapılan Yardımlar (1923 – 1925)”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2009.

Sepetcioğlu, Tuncay Ercan. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Girit’ten Söke’ye Mübadele Öyküleri”. Yüksek Lisans Tezi, Aydın, Adnan Menderes Üniversitesi, 2007.

Bildiriler

Akan, Hatice. “Göç Olgusu İçerisinde İzmit Muhacirlerine Dair Kısa Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-III* içinde 1367-1374. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Arı, Kemal. “XIX’uncu Yüzyıldan XX’nci Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlardan Türkiye’ye Yönelik Göçlerin Nitelik ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler”. *XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri-I* içinde 285-299. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2014.

Arslan, İsmail. “Batı Balkan Göçmenlerinin Türkiye’deki Kültürleşme Süreçleri”. *Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri 5-7 Ekim 2012* içinde 311-328. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 2013.

Beyoğlu, Süleyman. “Kocaeli de İşgal ve Mezalim”. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-II* içinde 1021-1031. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Bi, Mahmut. “XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri”. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-3* içinde 1313-1359. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Çam, Yusuf. “Adapazarı’nın Yunanlılar Tarafından İşgali ve İşgalden Kurtuluşu”. *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* içinde 196-203. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999.

Çapa, Mesut. “Kocaeli ve Çevresinde Yunan İşgali ve Göç: Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti’nin Yardımları”. *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-II* içinde 1679-1697. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2016.

Çetin, Necat. “Tasfiye Talepnamelerine Göre Kocaeli İline İskân Edilen Mübadillerin Memleketleri ve İskân Edildikleri İdari Birimler”. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-III* içinde 1377-1414. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Döğüş, Selahattin ve Merve Atasoy. “Balkan Göçmenlerinin Anadolu’da Türk Kültür ve Sosyal Hayatına Katkıları”. *Mübadelenin 94. Yılı Anısına Uluslararası Mübadele Sempozyumu Bildirileri* içinde 201-224. Tekirdağ: Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2017.

Duman, Önder. “Romanya’dan Kocaeli Vilayetine Göç ve İskân (1935-1939)”. *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II* içinde 497-503. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2016.

Erarşlan, Tuncay. “Samsun’da Mübadillerin Soyadları Üzerine Tespitler”. *II. Ulusal Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı-4* içinde 32-39. Samsun: Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği, 2009.

Erdal, İbrahim. “Nüfus Değişiminde Mübadillerin Uyum Süreci ve Sosyo-Ekonomik Değişimdeki Roller”. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildirileri-III* içinde 1263-1277. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012.

Erpolat, Mehmet Salih. “XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kocaeli’ndeki Yer Adlarında Meydana Gelen Değişmeler”. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-I* içinde 497-535. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Ertuğrul, Özkan. “Roma ve Bizans Devrinde İzmit ve çevresinde İki Merkez: Serdivan ve Yazlıkköy”. *Uluslararası Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-I* içinde 81-103. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Geçili, Derya. “Lozan Barış Antlaşması’ndan Sonra Muhacirlerin Gemilerle Nakli Sırasında Yapılan Sağlık Kontrolleri”. *Mübadelenin 94. Yılı Anısına Uluslararası Mübadele Sempozyumu Bildirileri* içinde 261-276. Tekirdağ: Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2017.

Genç, Yusuf. “Sakarya’da Yaşayan Etnik Gruplar ve Sosyal Uyum”. *Geçmişten Günümüze Sakarya, Tarih/Kültür/Toplum Uluslararası Sakarya Sempozyumu Bildirileri* içinde 685-693. Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2018.

Gündüz, Ahmet. “Tapu-Tahrir Defterlerine Göre Kocaeli ve Çevresindeki Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-I* içinde 465-494. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Güner, Zekai. “Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin İskân Politikası”. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildirileri-III* içinde 1453-1466. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012.

İnce, Erdal. “Tasfiye Talepnamelerine Göre Selanik Müslüman Türk Köyleri Mübadillerin Mesleki Dağılımları Üzerine Tespitler”. *Mübadelenin 94. Yılı Anısına*

Uluslararası Mübadele Sempozyumu Bildirileri içinde 383-404. Tekirdağ: Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2017.

İpek, Nedim. “Kocaeli’nde Göç ve İskân”. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-III* içinde 1255-1267. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Karakılıç, Cem. “Tasfiye Talepnamelerine Gore Sakarya Mübadilleri (Tarihsel, Kimliksel ve İstatistiksel Bir Analiz)”. *Geçmişten Günümüze Sakarya, Tarih/Kültür/Toplum Uluslararası Sakarya Sempozyumu Bildirileri* içinde 589-621. Adapazarı: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, 2018.

Konukçu, Enver. “Sakarya’nın Tarihi Coğrafyası”. *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* içinde 14-20. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999.

Özcan, Müesser, Rahime Aydın ve Oğuz Polatel. “XX. Yüzyıl başlarında İzmit’te Salgın Hastalıklarla Mücadelede Aşı Çalışmaları”. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-II* içinde 955-963. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Özkan, Salih. “Mübadele Öncesinde Yunanistan’da Türklere Yapılan Baskılar ve Türkiye’deki Yankıları”. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Tarih ve Medeniyetler Tarihi Bildirileri-V* içinde 2369-2381. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012.

Sarı, Mustafa ve Resül Narin. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Adapazarı İslam Ticaret Bankası”. *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri-II* içinde 938-962. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2007.

Sarı, Mustafa. “Mili Mücadele Dönemi’nde İzmit ve Çevresinde Hilal-İ Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri (1919-1923)”. *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-II* içinde 965-986. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Sarı, Mustafa. “Mübadele’ de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri: Kocaeli Örneği (Ocak-Haziran 1924)”. *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*

Bildirileri-I içinde 481-496. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2016.

Seçkin, Selçuk. “Kocaeli/Arslanbey’deki Mübadil Konutları”. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-III* içinde 1721-1741. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Tuncel, Metin. “Türkiye’de Yeni Şehirler: Adapazarı Örneği”. *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* içinde 1-5. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999.

Ulugün, Feyzullah Yavuz. “Kocaeli’de Tarihsel Göçler”. *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-III* içinde 1269-1311. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Üner, Akın. “Samsunlu Mübadil Türklerin Gelenek Göreneklerine Ait bir Derleme”. *II. Ulusal Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı-4* içinde 1-14. Samsun: Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği, 2009.

Yeşilbursa, Behçet Kemal ve Ayhan Ateş. “Mübadele ile Kocaeli’ne İskân Edilen Göçmenler ve Karşılaştıkları Sorunlar (1923-1930)”. *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-III* içinde 2287-2304. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2017.

Yıldırım, Cihat. “Mütareke Döneminde İzmit ve Havalisindeki Hadiselerin Yeni Adana Gazetesi’ne Yansımaları”. *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-II* içinde 1413-1429. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2016.

Yılmaz, Cebail, Aslıhan Akpınar, Yüksel Güngör, Nermin Ersoy. “Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İzmit’te Salgınlar ve Karantinalar”. *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri-II* içinde 947-953. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2015.

Yurt, Recep. “Güneydoğu Anadolu Bölgesinden Sakarya İline Olan İç Göçler ve Sakarya Nüfusuna Etkileri”. *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* içinde 6-13. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1999.

Sözlü Kaynaklar

Halit Aykut, 03.11.2017 Tarihinde Yapılan Söyleşi.

ÖZGEÇMİŞ

Filiz Türüt 14.02.1990 tarihinde Rize’de doğdu. 2006’da Rize Lisesi’ni bitirdikten sonra Giresun Üniversitesi Şebinkarahisar Meslek Yüksekokulu Büro Yönetimi ve Sekreterlik bölümünden 2010 yılında mezun oldu. 2014 yılında Karabük Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2015 yılında Karabük Üniversitesinde yüksek lisans eğitimine başladı. 2018 Yılında İstanbul Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Çocuk Gelişimi bölümünü okumaya başladı.

